



รูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน (เกษม อิทธิเกษม)



วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แผน ก แบบ ก 2

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2566

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

รูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน (เกษม อิทธิเกษม)



วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แผน ก แบบ ก 2

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2566

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

THE ARCHITECTURE OF THE MOSQUES DESIGNED BY M.A.KASSIM



A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Master of Arts Art History
Department of Art History
Academic Year 2023
Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ

โดย

นายพิศิษย์ ชูโลหธรรมกุล

สาขาวิชา

ประวัติศาสตร์ศิลปะ แผนก ก แบบ ก 2

อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

ศาสตราจารย์ ดร. เชษฐ ติงส์ญชลี

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตาม
หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

.....คนบดีคณะโบราณคดี

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดำรงพล อินทร์จันทร์)

พิจารณาเห็นชอบโดย

.....ประธานกรรมการ

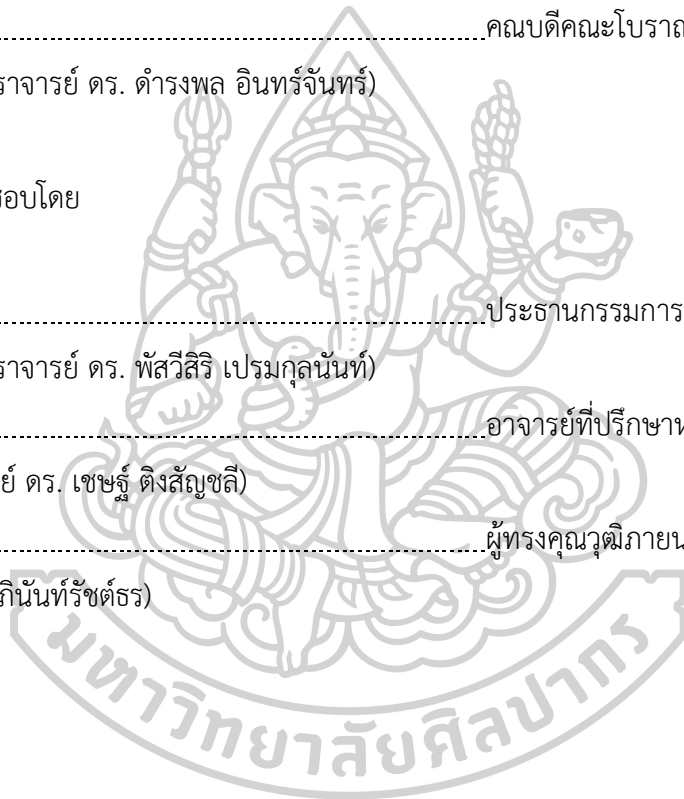
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พัชรีสิริ เปรมกุลนันท์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

(ศาสตราจารย์ ดร. เชษฐ ติงส์ญชลี)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(ดร. สิโรตม์ ภินันท์รัชต์ธร)



620320006 : ประวัติศาสตร์ศิลปะ แผน ก แบบ ก 2

คำสำคัญ : ศิลปะอิสลาม, ชาวมุสลิม, มัสยิด, ชาว

นาย พิเศษ ชูโลหธรรมกุล: รูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน (เกษม อิทธิเกษม) อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ศาสตราจารย์ ดร. เชษฐ ติงสัญชลี

งานวิจัยฉบับนี้ศึกษาลักษณะรูปแบบศิลปกรรม พัฒนาการของมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน นายช่างชาวชวา ผู้มีชีวิตในช่วง พ.ศ. 2431 - ราว พ.ศ. 2500 จากนั้นจึงทำการศึกษารูปแบบของมัสยิดต่างๆ โดยการเปรียบเทียบกับมัสยิดในช่วงเวลาเดียวกัน

จากการศึกษาวิจัยพบว่าลักษณะของมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน แบ่งได้ตามยุคสมัยถึง 3 สมัยดังต่อไปนี้

1. สมัยก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน (พ.ศ. 2453 - พ.ศ. 2465): มัสยิดในช่วงนี้มีลักษณะเป็นอาคารแบบตะวันตก มีการประดับตกแต่งลวดลายเป็นจำนวนมาก เช่น ลวดลายปูนปั้น รูปผลทับทิม และมีจำนวนหอคอยมากกว่า 1 หอ ติดกับตัวอาคาร
2. สมัยหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน (พ.ศ. 2465 - พ.ศ. 2475): มัสยิดสมัยนี้มีขนาดใหญ่โตมากขึ้น ริเริ่มการสร้างมัสยิดที่มีหลังคาลาด พร้อมจั่ว มีมุขทางเข้ายอดโดมเพื่อบนทางเข้า
3. สมัยต้นรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2489 - พ.ศ. 2500): มัสยิดรับอิทธิพลจากศิลปะคณะราษฎร จึงมีการสร้างรั้วทึบปิดหลังคาลาดด้านใน หอคอยสูงถูกลดความสูงลงมาเป็นโดมขนาดเล็ก และมีการใช้วัสดุใหม่อย่างกรวดล้างมาสร้างมัสยิด

ส่วนลักษณะที่มีร่วมกันของมัสยิดทั้ง 3 สมัยคือ เป็นอาคารแบบก่ออิฐถือปูน มีมีระเบียงล้อมหลังคาลาดและมีหอคอยติดกับตัวอาคาร

620320006 : Major Art History

Keyword : Islamic art, muslim, mosque, Javanese

MR. Pisit CHULOHATHAMMAKUL : The Architecture of the Mosques Designed by M.A.Kassim Thesis advisor : Professor Chedha Tingsanchali, Ph.D.

This research aims to study the development of the mosques that designed by M.A. Kassim, the Javanese expert who lived during 1888-1960s, then analyzes the mosques styles by comparing the mosques in the same period.

The results show the styles of the mosques were designed by M.A. Kassim are dividable into 3 periods as follows.

1. Before the dissolution of the Ottoman Empire (1910 – 1922): The mosques in this period were western buildings styles. There are a lot of the decorations like pomegranate stucco, and there are more than 1 minarets which attached to the buildings.

2. After the designed with of the Ottoman Empire (1922 – 1932): The mosque in this period was bigger. During this period, the roof is patched with gable and there is a porch that is attached in front of the dome for emphasizing the entrance.

3. Early reign of King Rama IX (1946 – 1957): The mosque was influenced by the mosque was influenced by Khana Ratsadon art. The identities are solid fence for hiding the roof pitched, and the minaret was shorter became small domes, and the mosque was built with new material is sand wash

The common features of 3 period of these mosques are the buildings with the brick and mortar, the fences surround the roof and there are minarets which attached to the buildings

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จไปได้ด้วยดี เพราะได้รับความกรุณาจากศาสตราจารย์ ดร. เชษฐ ติงส์ภูงลี อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักของข้าพเจ้า และขอกราบขอบพระคุณคุณศรพร กวินสุพร ที่ได้คอยร่วมตรวจสอบ และแนะนำการดำเนินวิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.อาดิศร์ อิดริส รักษาภรณ์ ที่ได้เขียนหนังสือพิมพ์ในกรุงเทพฯ และงานวิจัยเรื่องแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ ซึ่งทั้งหนังสือและงานวิจัยของท่าน ต่างเป็นแนวทางในการให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์อย่างมากต่องานวิจัยชิ้นนี้

ขอขอบพระคุณคุณสุนิติ จุฑามาต นักวิชาการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ผู้ให้คำแนะนำให้เดินทางไปค้นหาข้อมูลของนายกาเซ็ม แพลน จนไปศึกษาข้อมูลบันปลายชีวิตของนายกาเซ็ม แพลนที่ มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ (บางกอกน้อย)

ขอขอบพระคุณคุณชาคริต กรมี กรรมการมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ (บางกอกน้อย) ที่ได้บอกเล่าเรื่องราวบันปลายชีวิตของนายกาเซ็ม แพลน

ขอขอบพระคุณคุณกรรณิการ์ จุฑามาต สุมาลี ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ผู้เขียนหนังสือ “ยะวา-ชาวในบางกอก” ซึ่งหนังสือเล่มนี้ทำให้ข้าพเจ้าสามารถหาแหล่งข้อมูลเอกสารชั้นต้นของนายกาเซ็ม แพลนได้

ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ คุณอนันต์ ทรงศิริ เจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมัสยิดมลายูบ้านปากลาด ที่ได้ให้ข้อมูลมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลาด พระแดง) หลังเดิมที่รื้อถอน

และขอขอบพระคุณอิหม่าม โต๊ะเซี่ยะห์ เจ้าหน้าที่ ผู้คนในชุมชนมัสยิดต่างๆ ที่ต่างได้ คอยช่วยเหลือ และให้ข้อมูลต่างๆ แก่ข้าพเจ้า ซึ่งมีหลายคนจึงไม่อาจเอ่ยชื่อได้ทั้งหมด

สุดท้ายแล้วข้าพเจ้าหวังว่างานวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ต่อวงการวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโบราณคดีอิสลามในประเทศไทย และขอให้ประโยชน์ของงานวิจัยครั้งนี้ตกเป็นกุศลแก่บรรพชนผู้ร่วมสร้างมัสยิดๆ ต่างๆ ในอดีตไปสู่สุคติภูมิเทอญ

พิศิษย์ ชูโลหธรรมกุล

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญภาพ.....	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	1
1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ในการศึกษา.....	7
3. ขอบเขตการศึกษา	7
4. ข้อจำกัดของการศึกษา	7
5. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	8
6. ขอบเขตการศึกษา	8
7. ขั้นตอนการศึกษา	9
8. วิธีการศึกษา	9
9. แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา.....	10
บทที่ 2 นายกาเซ็ม แปลนกับชาวมุสลิมในกรุงเทพมหานครและลักษณะโดยรวมของมัস্যิดสมัย รัชกาลที่ 5 - ต้นรัชกาลที่ 9.....	11
2.1 ประวัตินายกาเซ็ม แปลน	12
2.2 กลุ่มชาวมุสลิมในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล	14
2.3 ลักษณะโดยรวมศิลปกรรมของมัস্যิดในกรุงเทพมหานครราว รัชกาลที่ 5 – ต้นรัชกาลที่ 9 ..	22

2.3.1 ลักษณะทั่วไปของมัสยิดที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 – 6 ก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน.....	22
1. มัสยิดแบบศิลปะตะวันตก.....	22
2. มัสยิดที่ถูกสร้างขึ้นตามชาติพันธุ์และศิลปะท้องถิ่น.....	25
2.3.1.1 อิทธิพลของศิลปกรรมออตโตมันในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล.....	29
2.3.2 ลักษณะศิลปกรรมมัสยิดในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลหลังการล่มของจักรวรรดิออตโตมัน สมัยรัชกาลที่ 6-7.....	33
2.3.3 ลักษณะศิลปกรรมมัสยิดในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลช่วงต้นรัชกาลที่ 9.....	38
2.4 องค์ประกอบของมัสยิดในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล.....	42
2.5 สรุป บทที่ 2.....	47
บทที่ 3 รูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน.....	49
1. ข้อมูลทั่วไปของมัสยิดแต่ละหลังที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน.....	49
1.1 มัสยิดดารู้อาบิติน (ตอรอกัจันท์).....	49
ประวัติมัสยิดดารู้อาบิติน (ตอรอกัจันท์).....	49
ลักษณะทางศิลปกรรมของมัสยิดดารู้อาบิตินโดยสังเขป.....	51
1.2. มัสยิดบางอ้อ.....	58
ประวัติมัสยิดบางอ้อ.....	58
ลักษณะทางศิลปกรรมของมัสยิดบางอ้อโดยสังเขป.....	60
1.3. มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง).....	72
ประวัติมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง).....	72
ลักษณะทางศิลปกรรมของมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง).....	74
1.4. มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์.....	85
ประวัติมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์.....	85
ลักษณะทางศิลปกรรมของมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์โดยสังเขป.....	87

2. ประเด็นที่น่าสนใจ	98
1. พัฒนาการทางรูปแบบศิลปกรรมอิสลามของมัสยิดที่ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน	98
1.1. กลุ่มมัสยิดที่ถูกสร้างก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน	98
1.2. กลุ่มมัสยิดที่ถูกสร้างหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน	115
1.3 กลุ่มอิทธิพลของศิลปะคณะราษฎร-ต้นรัชกาลที่ 9	119
2. อิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกที่ปรากฏในมัสยิดที่ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน	125
2.1 อิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกที่ปรากฏในมัสยิดช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน	127
2.2 อิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกที่ปรากฏในมัสยิดในช่วงหลังการการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน	147
2.3 อิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกที่ปรากฏในมัสยิดอิทธิพลศิลปะคณะราษฎรในช่วงต้นรัชกาลที่ 9	156
3. ลักษณะเด่นซึ่งปรากฏในมัสยิดที่ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน	166
3.1 หออะซาน	166
3.2 โดม 177	
3.3 ระเบียงรั้วรอบหลังคา	185
3.4. ฝาซาด (Façade)	188
3.5 วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง	189
3.6. ลวดลายการประดับตกแต่ง	189
สรุปรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน	195
บทที่ 4 วิเคราะห์ลักษณะงานศิลปกรรมของนายช่าง กาเซ็ม แพลน	196
1. มัสยิดมหานคร	197
1.1 ประวัติมัสยิดมหานคร	197
1.2 ลักษณะทางศิลปกรรมมัสยิดมหานครโดยสังเขป	200

1.3 เปรียบเทียบรูปแบบมัสยิดมหานาคกับมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน	208
2. มัสยิดจักรพงษ์	215
2.1 ประวัติมัสยิดจักรพงษ์	215
2.2 ลักษณะทางศิลปกรรมมัสยิดจักรพงษ์โดยสังเขป	217
2.3 เปรียบเทียบรูปแบบมัสยิดจักรพงษ์กับมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน	225
3. มัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท	229
3.1 ประวัติมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท	229
3.2 ลักษณะทางศิลปกรรมมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท โดยสังเขป	232
3.3 เปรียบเทียบรูปแบบมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไทกับมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน	238
4. มัสยิดต้นสน	242
4.1 ประวัติมัสยิดต้นสน	242
4.2 ลักษณะทางศิลปกรรมมัสยิดต้นสน โดยสังเขป	244
4.3 เปรียบเทียบรูปแบบมัสยิดต้นสนกับมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน	249
สรุปบทที่ 4	253
บทที่ 5 สรุปและข้อเสนอแนะ	255
1. รูปแบบและแนวคิดในการออกแบบมัสยิดของนายกาเซ็ม แพลน	256
1.1 ลักษณะมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลนสมัยก่อนการสลายของจักรวรรดิออตโตมัน	256
1.2 ลักษณะมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลนในช่วงหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน	257
1.3 ลักษณะมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลนในช่วงต้นรัชกาลที่ 9	258
2. มัสยิดที่ได้รับการสันนิษฐานว่าอาจได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน	259

3. ข้อเสนอแนะ 261

รายการอ้างอิง..... 262

ภาคผนวก 267

ภาคผนวก ก เปรียบลักษณะเด่นและความแตกต่างของมัชยิดนายกาเซ็ม แปลนในแต่ละสมัย..... 268

ภาคผนวก ข ตารางเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม ตลอดชีวิตของนายกาเซ็ม แปลน.. 276

ประวัติผู้เขียน..... 280



สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1 ตารางสรุปสรุปพัฒนาการของห่อะซานที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน....	176
ตารางที่ 2 ตารางสรุปลักษณะโดมของนายกาเซ็ม แพลน	184



สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 แผนที่กรุงธนบุรีสมัยกรุงธนบุรีซึ่งปรากฏนิคมมลายู	15
ภาพที่ 2 มัสยิดหลวงโกษาอิศihak	23
ภาพที่ 3 มัสยิดเซฟี.....	23
ภาพที่ 4 มัสยิดนุรุลมุบีน บ้านสมเด็จ (หลังเดิม).....	23
ภาพที่ 5 ภาพมัสยิดอัซสละฟิยห์ หรือสุเหร่า อ.พ.	24
ภาพที่ 6 มัสยิดกมาลุลอิสลาม หรือมัสยิดทรายกองดิน (หลังเดิม) ส่วนหออะซานสร้างขึ้นมาใน ภายหลัง.....	24
ภาพที่ 7 มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ (หลังเดิม).....	25
ภาพที่ 8 มัสยิดยะวา	26
ภาพที่ 9 มัสยิดกุตลอิสลาม (มัสยิดตึกแดง) แต่ในส่วนของหออะซานถูกสร้างขึ้นมาในยุคหลัง.....	26
ภาพที่ 10 มัสยิดบางอุทิศ.....	27
ภาพที่ 11 ตัวอย่างอิทธิพลศิลปะออตโตมันและศิลปะตะวันตกในมัสยิดดารุลอาบิติน (ตอรอกจันทร์) 28	28
ภาพที่ 12 ตัวอย่างอิทธิพลศิลปะออตโตมันและศิลปะตะวันตกในมัสยิดบางอ้อ	28
ภาพที่ 13 ซุ้มมึห์รอบของมัสยิดต้นสนหลังเดิม.....	29
ภาพที่ 14 ภาพถ่ายเก่าของมัสยิดอัลอะรอม ในนครมัทกะฮ์ ใน ปี พ.ศ. 2423 (ค.ศ. 1880)	31
ภาพที่ 15 พะชาดของมัสยิดอัลนะบะวี๊ในนครมะดีนะฮ์	31
ภาพที่ 16 มิมบ์ร มัสยิดดารุลน่ำอีม (สุเหร่าบ้านครุ).....	32
ภาพที่ 17 ทูราอักษรอาหรับประดิษฐ์แบบตราพระปรมาภิไธยย่อ ของสุลต่านออตโตมัน ที่มัสยิดดารุล น่ำอีม (สุเหร่าบ้านครุ) หลังเดิม	32
ภาพที่ 18 มัสยิดมหานาค.....	35
ภาพที่ 19 มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังเดิม.....	35
ภาพที่ 20 มัสยิดสะฟีรุสซาลาม คลองสิบ	36

ภาพที่ 21	หน้าบันประดับลายดวงดาวและพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว มัสยิดฮารูน	36
ภาพที่ 22	มัสยิดซูลูกุ่มตาคิน (บ้านครัวตะวันตก) หลังเดิม	36
ภาพที่ 23	มัสยิดนูรูลอิสลาม (บ้านป่า) หลังเดิม	37
ภาพที่ 24	มัสยิดต้นสน.....	39
ภาพที่ 25	มัสยิดต้นสน.....	40
ภาพที่ 26	มัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์ หลังปัจจุบัน.....	40
ภาพที่ 27	ฉากกั้นแยกพื้นที่ละหมาดระหว่างชายและหญิง ที่มีมัสยิดต้นสน.....	43
ภาพที่ 28	ตัวอย่างมิม์รอบ แบบต่างๆ ของมัสยิดในกรุงเทพมหานคร	43
ภาพที่ 29	ตัวอย่างมิม์รอบแบบต่างๆ ของมัสยิดในกรุงเทพมหานคร	44
ภาพที่ 30	ตัวอย่างที่อาบน้าละหมาด มัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์	45
ภาพที่ 31	ตัวอย่างหออะซานแบบต่างๆ ของมัสยิดในกรุงเทพมหานคร	46
ภาพที่ 32	มัสยิดดาร์ลุลาบิตัน (ตروقัจฉัน).....	51
ภาพที่ 33	มุขโค้งด้านสกัด (Apse) ตำแหน่งหลังมิม์รอบ มัสยิดดาร์ลุลาบิตัน.....	52
ภาพที่ 34	บานประตูทางเข้าด้านหน้าตัวอาคารมัสยิด มัสยิดดาร์ลุลาบิตัน	53
ภาพที่ 35	หน้าบันลายกาบหอยแครงที่ตกแต่งเหนือซุ้มประตูหน้าต่าง	53
ภาพที่ 36	หน้าต่างมัสยิดดาร์ลุลาบิตัน	54
ภาพที่ 37	หลังคามัสยิดดาร์ลุลาบิตัน	55
ภาพที่ 38	มิม์รอบมัสยิดดาร์ลุลาบิตัน	56
ภาพที่ 39	มิม์รอบมัสยิดดาร์ลุลาบิตัน.....	57
ภาพที่ 40	ภาพชุมชนมัสยิดบางอ้อในอดีต ที่มีการล่องซุงจากภาคเหนือตามแม่น้ำเจ้าพระ มายังหน้า ชุมชนมัสยิด บางอ้อ ภาพถ่ายโดยนายปีเตอร์ วิลเลียม-ฮันต์ (Peter Williams-Hunt) ชาวอังกฤษ ปี พ.ศ. 2489 เพื่อสำรวจพื้นที่เกษตรกรรมในการคำนวณค่าปฏิกรรมสงครามหลังสงครามโลกครั้งที่ 2	59
ภาพที่ 41	อาคารเจริญวิทยาคาร อาคารมัสยิดหลังเดิม.....	59
ภาพที่ 42	มัสยิดบางอ้อ	60

ภาพที่ 43	อาคารมัสยิดบางอ้อจำลอง แสดงให้เห็นถึงผังที่มีการหักมุมของตัวอาคาร.....	60
ภาพที่ 44	ลวดลายบนผนังของมัสยิดบางอ้อ.....	61
ภาพที่ 45	มุขโค้งด้านสกัด (Apse) ของมัสยิดบางอ้อ.....	62
ภาพที่ 46	บานประตูทางเข้าด้านหน้าของอาคารมัสยิดบางอ้อ.....	63
ภาพที่ 47	บานประตูกลางทางเข้าอาคารหลักของมัสยิดบางอ้อ.....	64
ภาพที่ 48	กรอบเหนือซุ้มประตูทางเข้าอาคารมัสยิดบางอ้อ.....	64
ภาพที่ 49	บานหน้าต่าง มัสยิดบางอ้อ.....	65
ภาพที่ 50	หลังคาของมัสยิดอ้อ.....	65
ภาพที่ 51	พะซาดของมัสยิดบางอ้อ.....	66
ภาพที่ 52	หออะชานมัสยิดบางอ้อ.....	67
ภาพที่ 53	ซุ้มมီးรอบของมัสยิดบางอ้อ.....	68
ภาพที่ 54	กรอบเหนือซุ้มมီးรอบจากอัลกุรอาน 18:107 ว่า “ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ أَوْسَىٰ نُزُلًا ” แปลว่า “แท้จริง บรรดาผู้ศรัทธาและปฏิบัติความดีสำหรับพวกเขานั้นคือ สวนสวรรค์ชั้นฟิเรตัส เป็นที่พำนัก”.....	69
ภาพที่ 55	พระนามอัลเลาะห์และท่านนบีมุฮัมมัด มัสยิดบางอ้อ.....	69
ภาพที่ 56	มิมบร์มัสยิดบางอ้อ.....	70
ภาพที่ 57	มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังที่ 2.....	72
ภาพที่ 58	มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) ในปัจจุบัน.....	73
ภาพที่ 59	ซุ้มประตูและลานด้านหน้าของมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง).....	74
ภาพที่ 60	ชั้นใต้ถุนและบันไดทางขึ้นมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง).....	75
ภาพที่ 61	บานประตูมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง).....	76
ภาพที่ 62	ตำแหน่งบานหน้าต่างในมัสยิดดารอสอาดะห์ (ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง).....	77
ภาพที่ 63	บันไดทางขึ้นหออะชานหลังเดิม ของมัสยิดดารอสอาดะห์.....	78
ภาพที่ 64	ช่องระบายอากาศบริเวณหน้าจั่วของมัสยิดดารอสอาดะห์ หลังเดิม.....	79

ภาพที่ 65	ชานระเบียงด้านล่างมัสยิดดารอสอาดะห์ (ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง).....	80
ภาพที่ 66	กระเบื้องจากมัสยิดหลังเดิมที่ถูกนำมาประดับตกแต่งที่พื้นระเบียงของมัสยิดหลังใหม่	80
ภาพที่ 67	พื้นหินอ่อนและส่วนต่างๆ ของโถงละหมาดของมัสยิดดารอสอาดะห์ หลังเดิม	81
ภาพที่ 68	หินอ่อนจากโถงละหมาดของมัสยิดดารอสอาดะห์ หลังเดิม ซึ่งปัจจุบันนำมาตกแต่งบริเวณระเบียงของมัสยิดหลังใหม่.....	81
ภาพที่ 69	มื้รอบของมัสยิดดารอสอาดะห์ หลังเดิม (ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง).....	83
ภาพที่ 70	มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ (บางกอกน้อย) 2 สมัย	86
ภาพที่ 71	มุขโค้งด้านสกัด (Apse) ของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์	87
ภาพที่ 72	ชั้นใต้ถุนของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์.....	88
ภาพที่ 73	เสาดोरิก 6 ต้น ทางมุขทางเข้าทางทิศใต้ของอาคารมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์.....	89
ภาพที่ 74	ลายพื้นเรียงหรือช็ือปลอม (Dentil) และเส้นลวดบัว เหนือมุขทิศใต้ ซึ่งมีขนาดสูงถึงหลังคาหลัก จนมีการล้อมรอบอาคาร	90
ภาพที่ 75	ประตูทางเข้าบานเล็กของมุขทางด้านทิศใต้.....	90
ภาพที่ 76	มุขทางเข้าด้านทิศตะวันออกของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์.....	91
ภาพที่ 77	มุขทางทิศเหนือของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์.....	92
ภาพที่ 78	ภาพถ่ายดาวเทียมของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ ของปี พ.ศ. 2565 จาก Google Earth	92
ภาพที่ 79	บานหน้าต่าง ของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์.....	93
ภาพที่ 80	ภาพถ่ายด้านบนของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ แสดงให้เห็นถึงการสร้างระเบียงที่ปักปิดหลังคาลาด	93
ภาพที่ 81	โดมประธานมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์	94
ภาพที่ 82	โดมเล็กที่ด้านข้าง ของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์.....	95
ภาพที่ 83	อาบน้ําละหมาดของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์	96

ภาพที่ 84 มิห์รอบของมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์	96
ภาพที่ 85 มิบบัรของเดิมที่มีลักษณะเป็นขั้นบันไดเรียบง่าย	97
ภาพที่ 86 ตราดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวที่ประดับบนมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน....	100
ภาพที่ 87 ตราสัญลักษณ์ดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวของมัสยิดต้นสนหลังเดิม	100
ภาพที่ 88 หออะซานมัสยิดดารู้อาบิติน ตรอกจันทน์.....	101
ภาพที่ 89 มัสยิดเบยาซิด (Beyazit Camii) ในตุรกี.....	102
ภาพที่ 90 หออะซาน มัสยิดซิวเลย์มานียะ (Süleymaniye Camii) ในตุรกี	102
ภาพที่ 91 มัสยิดสุลต่านอาเหม็ด (Sultanahmet Camii) ในตุรกี.....	103
ภาพที่ 92 ภาพถ่ายเก่าของมัสยิดอัลอะรอม ในนครมักกะฮ์ ใน ปี พ.ศ. 2439 (ค.ศ. 1896)	103
ภาพที่ 93 มิบบัรทรงกระโจมของมัสยิดดารู้อาบิติน ตรอกจันทน์และมัสยิดบางอ้อ	104
ภาพที่ 94 พะซาด มัสยิดบางอ้อ.....	105
ภาพที่ 95 พะซาดของซุ้มประตูมัสยิดอัลนะบะวียะ นครมะดีนะฮ์	106
ภาพที่ 96 ตัวอย่างพะซาดบนมัสยิดหลังอื่นๆ	107
ภาพที่ 97 ตัวอย่างงานงานประติมากรรมทับทิมของมัสยิดดารู้อาบิติน ตรอกจันทน์	108
ภาพที่ 98 ลวดลายผลทับทิมบนไม้กระดานมิห์หลังที่ 1 ของมัสยิดต้นสน หลังเดิมและลวดลายทับทิมบนกระเบื้องศิลปะออตโตมัน.....	108
ภาพที่ 99 หออะซานคู่และโดมหัวหอมแบบโมกุลที่มัสยิดบางอ้อ	110
ภาพที่ 100 งานศิลปกรรมโดมหัวหอมแบบโมกุลในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลในช่วงรัชกาลที่ 5	110
ภาพที่ 101 ตัวอย่างการสร้างหออะซานคู่ด้านหน้าในงานศิลปะโมกุล ศิลปะอินเดีย ในอินเดียและสิงคโปร์.....	111
ภาพที่ 102 ترامูฮัมมัดของมัสยิดในอดีต.....	112
ภาพที่ 103 แผงชาลี (Jali) เหนือหน้าต่างของมัสยิดบางอ้อ	113
ภาพที่ 104 การประดับข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอานที่ด้านหน้าของมัสยิดบางอ้อและมัสยิดบางอุทิศ	114

ภาพที่ 105 ชุ่มประตู่ที่มีตราสัญลักษณ์ดวงดาวกับพระจันทร์เสี้ยว	115
ภาพที่ 106 มิมับริยอติโดมของมัศยิดมัศยิดคารอสอาต๊ะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังที่ 2 และ มิมับริยอติโดมของมัศยิดมหานาค	117
ภาพที่ 107 หลังคาหออะซานของมัศยิดคารอสอาต๊ะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังที่ 2 และ ตัวอย่าง หลังคาทรงมณฑปซ้อนชั้น	118
ภาพที่ 108 โดมของมัศยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ (บางกอกน้อย).....	120
ภาพที่ 109 ตัวอย่างการสร้างโดมสามโดม ในศิลปะโมกุล	121
ภาพที่ 110 ตัวอย่างการสร้างโดมสามโดม ในศิลปะโมกุล	121
ภาพที่ 111 ชุ่มโค้งเกือกม้าที่ยอดด้านบนมีลักษณะเป็นโดมในงานศิลปกรรมแบบโมกุลและอิทธิพล จากศิลปะโมกุล	122
ภาพที่ 112 การทำช่องหน้าต่างเป็นรูปร่างชุ่มเรือนแก้ว ซึ่งเป็นชุ่มที่มีส่วนคล้ายกับชุ่มโค้งเกือกม้า ยอดแหลม ที่ตำเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร.....	122
ภาพที่ 113 โดมบริวารมัศยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ ที่มีการยื่นปีกชายหลังคาออกมาจนคล้ายคลึง กับฉัตร.....	123
ภาพที่ 114 ฉัตรในงานศิลปะโมกุลและอิทธิพลจากศิลปะโมกุล.....	123
ภาพที่ 115 โบสถ์วัดแม่พระลูกประคำกาลหว่าร์ โบสถ์คริสต์ในสมัยรัชกาลที่ 5 สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2434.....	128
ภาพที่ 116 หลังลาดทรงปั้นหย่าที่มีการประดับรั้วล้อมรอบและมีการประดับด้วยรางวัล.....	130
ภาพที่ 117 ถ้วยรางวัล (Trophy) ทรงพานพุ่ม บนระเบียงหลังคามัสยิดดารุ้ลอาบิติน.....	130
ภาพที่ 118 มัสยิดกมาลุฮิสลาม หรือมัสยิดทรายกองดิน (หลังเดิม) ส่วนหออะซานสร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2509	131
ภาพที่ 119 อาคารบริษัทอีสต์ เอเชียติก ที่สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2434	131
ภาพที่ 120 ชายคาหลังคาแบนที่ยื่นออกมาจากหลังคาของมัศยิดบางอ้อ	132
ภาพที่ 121 ถ้วยรางวัลแบบกระถางที่มัศยิดบางอ้อและมัศยิดบางอุทิศ	132
ภาพที่ 122 ลวดลายกาบหอยแครง	134

ภาพที่ 123 หัวเสาแบบดอริก (Doric) ในมโหรีรอบมัสยิดดารู้อาบิติน ตรอกจันทน์และมัสยิดยิบบางอ้อ	136
ภาพที่ 124 เสาไอโอนิก มัสยิดดารู้อาบิติน ตรอกจันทน์	136
ภาพที่ 125 หัวเสาไอโอนิกของสถานีรถไฟกรุงเทพ หัวลำโพง ซึ่งมีการประดับลวดลายพรรณพฤกษาบนหัวเสา	137
ภาพที่ 126 ออกเลารูปหัวเสาแบบคอร์ินเธียนที่มีมัสยิดบางอ้อ	137
ภาพที่ 127 บัวหัวเสาปลอมทำลวดลายประดับเป็นลายดอกไม้ภายในมัสยิดดารู้อาบิติน	138
ภาพที่ 128 ลวดลายก้านพรรณพฤกษาที่หัวหันเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางเหนือมโหรีรอบมัสยิดดารู้อาบิตินและมัสยิดบางอ้อ	139
ภาพที่ 129 ลวดลายก้านพรรณพฤกษาที่หัวหันเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางในงานศิลปกรรมตะวันตกหลังอื่นๆ ในกรุงเทพมหานคร	140
ภาพที่ 130 ลายฟันเรียง (Denti) บนผนังด้านนอกของมัสยิดดารู้อาบิติน ตรอกจันทน์ และมัสยิดบางอ้อ	141
ภาพที่ 131 Egg-and-dart เหนือซุ้มบานหน้าต่างมัสยิดบางอ้อ	142
ภาพที่ 132 Egg-and-dart ที่ขอบลวดบัวของมัสยิดบางอ้อทิศ	142
ภาพที่ 133 ลวดลายผักกาดฝรั่ง (Acanthus) ในมัสยิดดารู้อาบิติน ตรอกจันทน์และมัสยิดบางอ้อ	143
ภาพที่ 134 ลวดลายดอกไม้ที่มีพู่ห้อยลงมาจากผนังด้านนอกของมัสยิด	144
ภาพที่ 135 สถาปัตยกรรมตะวันตกในช่วงราวรัชกาลที่ 6 ต่างมีลวดลายประดับตกแต่งด้านนอกจำนวนมาก	145
ภาพที่ 136 ตัวอย่างอาคารราชการต่างๆ ในช่วงรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 6 ซึ่งส่งอิทธิพลต่อการสร้างหอออะซานในช่วงเวลานั้น	148
ภาพที่ 137 หอระฆังโบสถ์คริสต์ในราวรัชกาลที่ 5 - 6 ซึ่งเชื่อว่ามีอิทธิพลต่อการสร้างหอออะซานและมัสยิดในระยะเวลานั้น	148
ภาพที่ 138 ภาพถ่ายเก่าของมัสยิดดารอฮาดะห์ ปากลัด พระปะแดง หลังเดิม	149
ภาพที่ 139 ภาพถ่ายเก่ามัสยิดนูรูลอิสลาม (บ้านป่า) หลังเดิม	150

ภาพที่ 140	บานประตูหน้าต่างของมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง).....	151
ภาพที่ 141	หินอ่อนมัสยิดดารอสอาดะห์ ปากลัด พระปะแดง.....	152
ภาพที่ 142	ตัวอย่างสถาปัตยกรรมที่มีการประดับตกแต่งด้วยหินอ่อน	152
ภาพที่ 143	ลวดลายกระเบื้องมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง).....	153
ภาพที่ 144	ลวดลายกระเบื้องที่มัสยิดดารูลมุตตะกิน (สุเหร่าคู้)	153
ภาพที่ 145	เสาโอนิกตรงชานระเบียงมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง).....	154
ภาพที่ 146	อาคารต่างๆ ในช่วงปลายรัชกาลที่ 6 ซึ่งมีขนาดใหญ่โตมากขึ้น มีการประดับตกแต่งน้อยลง	155
ภาพที่ 147	ตัวอย่างกรวดล้างที่มีสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ กับกรวดล้างที่ไปรษณีย์กลางบางรัก	157
ภาพที่ 148	มุขทางเข้าทางทิศใต้และกายถ่ายทางดาวเทียม ของอาคารมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์	158
ภาพที่ 149	เปรียบเทียบสามยอดของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ กับไปรษณีย์กลางบางรัก.....	159
ภาพที่ 150	การใช้ระเบียงที่บปกปิดหลังคาลาดของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อย....	159
ภาพที่ 151	ตัวอย่างการใช้ระเบียงที่บปกปิดหลังคาลาดที่มัสยิดจักรพงษ์.....	160
ภาพที่ 152	ชั้นใต้ดินกึ่งใต้ถุน มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อย	160
ภาพที่ 153	ชั้นใต้ดินกึ่งใต้ถุนไปรษณีย์กลางบางรัก	161
ภาพที่ 154	ลวดลาย เส้น โค้ง ที่ผนังด้านนอกของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อย	162
ภาพที่ 155	ซุ้มบานหน้าต่างมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อย.....	162
ภาพที่ 156	มึนรอบและมิมบรั่มมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อย.....	163
ภาพที่ 157	ที่อาบน้ำละหมาดและลวดลายพรรณพฤกษา มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อย	164
ภาพที่ 158	ระเบียงมัสยิดบางอุทิศ ก่อนการบูรณะ	166
ภาพที่ 159	ระเบียงมัสยิดฮิยาะตุลอุมมะฮ์ ตลาดขวัญ ก่อนการบูรณะ.....	167
ภาพที่ 160	หออะซานมัสยิดในอดีต.....	167
ภาพที่ 161	ตัวอย่างหออะซานทรงกระโจมของมัสยิดดารูลออาบิตีน.....	168

ภาพที่ 162 หออะซานมัสยิดดารุ้ลน่ำอีม บ้ำนครุ (ภาพจาก หอจดหมายเหตุมุสลิมสยาม).....	168
ภาพที่ 163 หออะซาน 2 หอ ที่มีสยิดบางอ้อ และมีสยิดซุกุกุ่มุตากีน (บ้านคร้วตะวันตก).....	169
ภาพที่ 164 ตัวอย่างหออะซานมัสยิดคารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังเดิม และมีสยิดมหา นาค หลังเดิม.....	171
ภาพที่ 165 หออะซานของมัสยิดจักรพงษ์.....	172
ภาพที่ 166 ตัวอย่างหออะซานด้านหน้าของมัสยิดหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แบบไม่มีจั่ว หลังคาลาด และระเบียงราวด้านหน้า.....	173
ภาพที่ 167 หออะซานมัสยิดต้นสน ก่อนการบูรณะในแบบศิลปะตะวันออกกลางในปัจจุบัน.....	173
ภาพที่ 168 มัสยิดอินโดนีเซียหลังเดิมที่มีการติดตั้งเครื่องขยายเสียงบนหลังคาแทน การสร้างหออะ ซาน.....	174
ภาพที่ 169 โดมมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ บองกอกน้อย.....	175
ภาพที่ 170 โดมมัสยิดในช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน.....	178
ภาพที่ 171 โดมหออะซานมัสยิดดอรอสอะดะห์ ซึ่งเป็นมัสยิดที่นายกาเซ็ม แพลนออกแบบ.....	179
ภาพที่ 172 โดมร่วมสมัยในช่วงสมัยหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน.....	180
ภาพที่ 173 ลักษณะโดมของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ (บางกอกน้อย).....	182
ภาพที่ 174 มัสยิดหลังอื่นๆ ในช่วงเวลาเดียวกันต่างก็มีโดมอยู่ในตำแหน่งของหออะซาน.....	182
ภาพที่ 175 มัสยิดผดุงธรรมอิสลาม หลังเดิม.....	183
ภาพที่ 176 ระเบียงรั้วรอบหลังคาลาดมัสยิดดารุ้ลน่ำอีบดิน ตรอกจันท์น และมัสยิดบางอ้อ.....	185
ภาพที่ 177 ระเบียงรั้วรอบหลังคาลาดมัสยิดกมาลุลอิสลาม และมีสยิดบางอุทิศ.....	186
ภาพที่ 178 ระเบียงรั้วรอบหลังคามัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ (บางกอกน้อย).....	187
ภาพที่ 179 ตัวอย่างการสร้างระเบียงที่บซ้อนหลังคาลาดที่มีสยิดจักรพงษ์.....	188
ภาพที่ 180 ตัวอย่างพะซาดของมัสยิดบางอ้อ.....	188
ภาพที่ 181 ตัวอย่างพะซาดบนมัสยิดหลังอื่นๆ.....	189
ภาพที่ 182 ประติมากรรมปูนปั้นลวดลายผลทับทิมและกาบหอยแครงที่มีสยิดดารุ้ลน่ำอีบดิน ตรอก จันท์น.....	191

ภาพที่ 183 ลวดลายผลทับทิมและลวดลายกาบหอยแครงบนงานศิลปะอิสลามในยุคก่อนหน้า	191
ภาพที่ 184 บัวหัวเสาปลอมทำลวดลายประดับเป็นลายดอกไม้ เพื่อให้ผนังดูมีมิติมากขึ้น.....	192
ภาพที่ 185 ลวดลายก้านพรรณพฤกษาที่หัวหันเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางเหนือมิมิห์รอบมัสยิดดารูล อาบิตินและมัสยิดบางอ้อ.....	193
ภาพที่ 186 ลายฟันเรียง (Dentil) ของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ (บางกอกน้อย) ซึ่งเป็นรูป สามเหลี่ยม	194
ภาพที่ 187 ป้ายประวัติมัสยิดมทานาค.....	198
ภาพที่ 188 มัสยิดมทานาคก่อนการบูรณะและหลังการบูรณะขยายด้านหน้าอาคาร	199
ภาพที่ 189 ท่านดำเขี้ยว (ขุนดำเขี้ยว บ้านเขี้ยว) บางอ้อ ผู้บูรณะซ่อมแซมมัสยิดมทานาคใน ปี พ.ศ. 2472.....	199
ภาพที่ 190 มุขโค้งด้านสกัด (Apse) มัสยิดมทานาค.....	200
ภาพที่ 191 ซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่างชั้นที่ 1 มัสยิดมทานาค.....	201
ภาพที่ 192 ซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่างชั้นที่ 2 มัสยิดมทานาค.....	201
ภาพที่ 193 ซุ้มมิมิห์รอบ ของมัสยิดมทานาค	202
ภาพที่ 194 มิมิห์ของมัสยิดมทานาค.....	203
ภาพที่ 195 ถ้วยรางวัล (Trophy) ที่พัฒนาไปจนดูล้ายแห่งเสา ของมัสยิดมทานาค	205
ภาพที่ 196 ลวดลายการประดับตกแต่งที่มุขทางเข้า.....	205
ภาพที่ 197 การประดับหน้าต่างดอกกุหลาบ (Rose window) เป็นรูปดาวหกแฉกของมัสยิดมทานาค	206
ภาพที่ 198 ดาวและพระจันทร์เสี้ยวที่ถูกนำมาติดด้านนอกเพื่อปิดหน้าต่างดอกกุหลาบลายดาวหก แฉก.....	206
ภาพที่ 199 ยอดห่ออะซานของมัสยิดมทานาค.....	207
ภาพที่ 200 มัสยิดมทานาคก่อนการบูรณะในต่อเติมด้านหน้า กับ มัสยิดดารอสอาดะห์ หลังเดิม ..	208
ภาพที่ 201 ด้านข้างทางทิศใต้ของมัสยิดดารอสอาดะห์ แสดงให้เห็นถึงว่าทางเข้าหลักของมัสยิดหลัง คือทางด้านข้างไม่ใช่ทางด้านหน้า.....	209

ภาพที่ 202 กระจกสีบนมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน ตรอกจันทน์ และมัสยิดบางอ้อ.....	210
ภาพที่ 203 ตัวอย่างกระจกสีในงานมัสยิดที่ไม่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน	210
ภาพที่ 204 ภาพเปรียบเทียบด้านหน้ามัสยิดมทานาคกับโบสถ์ซางตาครู้ส.....	211
ภาพที่ 205 ลวดลายพรรณพฤกษาเหนือซุ้มโค้งทางเข้าใต้หอออะซานทางเข้าของมัสยิดมทานาคและ โบสถ์ซางตาครู้ส.....	212
ภาพที่ 206 ถ้วยรางวัล (Trophy) ที่ดูคล้ายแท่งเสาของมัสยิดมทานาคและโบสถ์ซางตาครู้ส.....	212
ภาพที่ 207 ซื่อปลอมของมัสยิดมทานาคและโบสถ์ซางตาครู้ส	213
ภาพที่ 208 การประปานครหลวงแยกแมนคีรี ซึ่งนายกาเซ็ม แพลนเคยทำงานอยู่ที่แห่งนี้.....	213
ภาพที่ 209 มัสยิดจักรพงษ์ในปัจจุบัน	216
ภาพที่ 210 ลักษณะผังของมัสยิดจักรพงษ์	217
ภาพที่ 211 มุขโค้งด้านสกัด (Apse) ของมัสยิดมทานาค.....	218
ภาพที่ 212 ซุ้มหน้าต่างชั้นล่างมัสยิดจักรพงษ์.....	219
ภาพที่ 213 การประดับตกแต่งซุ้มหน้าต่างตั้งแต่ชั้น 2 ขึ้นไปของมัสยิดจักรพงษ์.....	219
ภาพที่ 214 ช่องประตูของมัสยิดจักรพงษ์ที่ทำลวดลายเป็นตรามุฮัมมัดแบบมุซันนา.....	220
ภาพที่ 215 ซุ้มมิมิ์รอบของมัสยิดจักรพงษ์.....	220
ภาพที่ 216 มุขและหอออะซานมัสยิดจักรพงษ์.....	221
ภาพที่ 217 การประดับตกแต่งในส่วนของหน้าต่างกุหลาบ (Rose window) เดิม ของมัสยิดจักรพงษ์	222
ภาพที่ 218 หลังคาของมัสยิดจักรพงษ์	223
ภาพที่ 219 ลวดลายเหล็กดัดต่างๆ ของมัสยิดจักรพงษ์.....	224
ภาพที่ 220 เปรียบเทียบผังของมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน (ปากลัด พระปะแดง) กับผังมัสยิดจักรพงษ์ .	225
ภาพที่ 221 มิมิ์ทรงกระโจมในมัสยิดหลังอื่น ที่ไม่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน.....	226
ภาพที่ 222 ตัวอย่างมัสยิดแบบศิลปกรรมตะวันตกที่ไม่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน..	227
ภาพที่ 223 เปรียบเทียบการสร้างหอออะซานตรงมุขทางเข้าของมัสยิด 3 แห่ง	228

ภาพที่ 224 ป้ายประวัติมัสยิดดารุ้ลอะมาน (สุเหร่าพญาไท).....	229
ภาพที่ 225 ตะเกียงเครื่องสังเค็ดพระราชทานหลังการพระบรมศพของรัชกาลที่ 5 ของมัสยิดดารุ้ลอะมาน.....	230
ภาพที่ 226 ภาพวาดของมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท ก่อนการบูรณะในรูปแบบปัจจุบัน.....	230
ภาพที่ 227 ข้อความการจารึกบูรณะในส่วนต่างๆ ของมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท.....	231
ภาพที่ 228 มัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท	231
ภาพที่ 229 ภาพเปรียบเทียบมัสยิดดารุ้ลอะมานหลังเดิมก่อนการบูรณะ และภาพถ่ายทางอากาศในปัจจุบัน	232
ภาพที่ 230 ซุ้มหน้าต่างด้านล่าง มัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท	233
ภาพที่ 231 ซุ้มหน้าต่างชั้น 2 ของมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท	234
ภาพที่ 232 ซุ้มประตูชั้นล่างของ มัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท.....	235
ภาพที่ 233 ซุ้มประตูชั้นบนของ มัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท.....	235
ภาพที่ 234 ซุ้มมื้รอบของมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท	236
ภาพที่ 235 หออะซานของมัสยิดดารุ้ลอะมาน.....	237
ภาพที่ 236 เปรียบเทียบตำแหน่งหออะซานของมัสยิดดารุ้ลอะมาน หลังเดิม และ มัสยิดดารอสอาดะห์ หลังเดิม.....	238
ภาพที่ 237 เปรียบเทียบซุ้มมื้รอบของมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท กับซุ้มมื้รอบมัสยิดต้นสนหลังที่ 2	239
ภาพที่ 238 ตัวอย่างมิมบ์รไม้ทรงยอดโดมซึ่งเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แต่ได้รับความนิยมตั้งแต่สมัยหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมันเป็นต้นมา	240
ภาพที่ 239 ภาพถ่ายมัสยิดต้นสน 3 สมัย.....	244
ภาพที่ 240 หออะซานและผังของมัสยิดต้นสน.....	245
ภาพที่ 241 เหล็กคัตตายเกี่ยวกับลายผ้ากิษวะฮ์หรือผ้าคลุมกะอ์บะฮ์ ที่มีมัสยิดต้นสน	246
ภาพที่ 242 ซุ้มมื้รอบของมัสยิดต้นสนหลังที่ 2	247
ภาพที่ 243 โดมและมุขทางเข้าของมัสยิดต้นสน.....	248

ภาพที่ 244 ผังของมัสยิดมหานาค มัสยิดต้นสน และมัสยิดจักรพงษ์ แสดงให้เห็นถึงผังที่มีความแตกต่างและความคล้ายคลึงกัน..... 250

ภาพที่ 245 เปรียบเทียบตำแหน่งหน้าต่างดอกกุหลาบ (Rose window) ของมัสยิดต้นสน มัสยิดมหานาคและมัสยิดจักรพงษ์..... 251

ภาพที่ 246 เปรียบเทียบการสร้างหอออะซานในตำแหน่งทางเข้าของมัสยิดมีจั่วและหลังคาลาด พร้อมราวระเปียง ที่มัสยิดต้นสน..... 252



บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในช่วงรารัฐกาลที่ 4 – 6 เป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านงานศิลปะ สถาปัตยกรรมในเขตกรุงเทพมหานคร

ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทางประเทศไทยได้มีการติดต่อกับต่างชาติมากขึ้น จนกรุงเทพมหานครเจริญเติบโตเป็นเมืองการค้า มีรายได้มากพอสำหรับทำนุบำรุงบ้านเมืองให้ทันสมัย ประกอบกับประชากรเพิ่มมากขึ้น ผู้คนในเขตเกาะรัตนโกสินทร์เริ่มมีการขยายย้ายออกนอกกำแพงพระนครไปยังพื้นที่รอบนอก ต่อมาจึงได้มีการขุดคลองต่างๆ เพื่อรองรับการขยายตัวของเมือง¹

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีการติดต่อกับต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศทางตะวันตก เพื่อให้เป็นการพัฒนาประเทศทันสมัยตามอย่างชาติตะวันตกในสมัยนั้น ทำให้เกิดการก่อสร้างสิ่งก่อสร้างแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก ในสมัยนี้มีการตัดถนน สะพานต่างๆ ขึ้นมากมายเกิดขึ้นแทนการสัญจรทางน้ำ เกิดกิจการรถราง รถไฟ และกิจการสาธารณูปโภคต่างๆ² เกิดหน่วยงานราชการใหม่ซึ่งต้องสร้างอาคารใหม่ที่มีลักษณะพิเศษ เช่น ที่ทำการไฟฟ้า ที่ทำการไปรษณีย์ ที่ทำการประปา เป็นต้น มีการจ้างสถาปนิกวิศวกรจากยุโรปมาออกแบบอาคารราชการต่างๆ ความนิยมในการก่อสร้างสถาปัตยกรรมตะวันตกในช่วงสมัยนี้เอง จึงเกิดความต้องการแรงงานชาวต่างชาติเช่น ชาวจีนเริ่มมีบทบาทในการก่อสร้างอาคารก่ออิฐถือปูน³ ซึ่งอาคารก่ออิฐถือปูนนั้นแพร่หลายในหมู่ชนชั้นสูง ในขณะที่ราษฎรทั่วไปยังคงอาศัยในเรือนที่ทำจากวัสดุท้องถิ่นอย่างไม้⁴

ในสมัยรัชกาลที่ 6 ด้วยแนวการพัฒนาบ้านเมืองที่ทันสมัยประกอบกับความใฝ่พระทัยในงานศิลปะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้มีการสร้างอาคารประเภทใหม่ๆ เกิดขึ้นซึ่งได้ทำการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คน เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และ

¹ ดูเพิ่ม บุปผนาภ สุวรรณมาศ, การสร้างบ้านแปลงเมืองรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ: โครงสร้างเมืองทางด้านประโยชน์ใช้สอย 2325 – 2525 (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), 4.

² ดูเพิ่ม สิทธิพร ภรมย์รัตน์, ทฤษฎีการวางแผน (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541), 29.

³ ดูเพิ่ม วิมลสิทธิ์ ทรยางกูร, สันติ ฉันทวิลาสวงศ์ และคณะ, พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรมในประเทศไทย. (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2536), 18-19.

⁴ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อิตริส รักษาภรณ์, มัสยิดในกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), 134.

สถานีรถไฟหัวลำโพงเป็นต้น ในช่วงนี้เองสถาปนิกไทยที่สำเร็จการศึกษาจากยุโรปได้เริ่มกลับมาทำงานในประเทศไทย ประกอบกับเป็นช่วงเวลาที่แรงกดดันทางการเมืองจากต่างประเทศ การล่าอาณานิคม ลดลง บ้านเมืองสงบสุขมากขึ้น จึงเกิดงานสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกที่หรูหราเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก รูปแบบทางสถาปัตยกรรมและเมืองได้เปลี่ยนไป มีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่โล่งบริเวณกลางเมืองตามแบบอย่างชาวต่างชาติ เช่น วงเวียน 22 กรกฎาคม สถานที่เหล่านี้ลดความแออัดและเสริมสง่าแก่บ้านเมือง การสัญจรทางคูคลองเริ่มลดบทบาทความสำคัญลง มีการสร้างสะพานและถนนมากยิ่งขึ้น⁵

ในด้านการเปลี่ยนแปลงด้านสถาปัตยกรรม โดยแต่เดิมมัสยิดในกรุงเทพมหานครมักสร้างด้วยสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น หลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งทำให้มีการแสดงออกทางอัตลักษณ์ได้มากขึ้น ด้านชุมชนต่างๆ ก็มีฐานะดีขึ้น และรวมไปถึงการติดกันระหว่างมุสลิมเชื้อชาติเดียวกันทั้งในและนอกประเทศ จึงมีการสร้างและบูรณะมัสยิดให้ดีขึ้น มีความมั่นคง แข็งแรง สวยงาม สอดกับแนวคิดที่ว่า “มัสยิดเป็นบ้านของพระเจ้า”⁶

ด้านสถาปัตยกรรมยุโรปนั้นมีความคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมอิสลาม แต่เนื่องจากสถาปัตยกรรมยุโรปในกรุงเทพมหานครในเวลานั้นแสดงถึงความทันสมัย มีสถาปัตยกรรมตะวันตกในกรุงเทพมหานครที่ถูกสร้างขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น พระราชวังดุสิต บ้านนรสิงห์ (ตึกไทยคู่ฟ้าในทำเนียบรัฐบาล) พระราชพญาไท ซึ่งได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความ “ศิวิไลซ์”⁷ สถาปัตยกรรมเหล่านี้ต่างก็มีองค์ประกอบบางอย่างสอดคล้องกับสถาปัตยกรรมอิสลาม เช่น โดม ชุ่มโค้ง ซึ่งหากพิจารณาจากประวัติศาสตร์ศิลปะแล้ว สถาปัตยกรรมอิสลามและยุโรปต่างได้รับอิทธิพลซึ่งกันและกันโดยตลอดจึงมีความคล้ายคลึงกันในรูปแบบและการวางผัง สามารถนำไปใช้ร่วมกันได้ จึงส่งผลทำให้มัสยิดหลายหลังในช่วง รัชกาลที่ 5-6 มีการสร้างด้วยสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกผสมเข้ากับงานศิลปะอิสลามเช่น มัสยิดดารุ้ลออาบีดีน (ตروقจันทร์) มัสยิดบางอ้อ เป็นต้น⁸ นอกจากนี้ยังมียัง

⁵ ดูเพิ่ม วัฒนสิทธิ์ ทรยางกูร, สันติ ฉันทวิลาสวงศ์ และคณะ, **พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรมในประเทศไทย** (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2536), 21.

⁶ อาดิศร์ อิตริส รักษาภรณ์, **มัสยิดในกรุงเทพฯ**. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), 161, 251.

⁷ สัมภาษณ์เรื่องศักดิ์ คำริห์, 11 พฤษภาคม 2544, อ้างถึงใน อาดิศร์ อิตริส รักษาภรณ์. **มัสยิดในกรุงเทพฯ**. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 165.

⁸ อาดิศร์ อิตริส รักษาภรณ์, **มัสยิดในกรุงเทพฯ**. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), 144.

มีมุสลิมที่มีฐานะดี ได้เดินทางไปเห็นสถาปัตยกรรมอิสลามในมาเลเซีย สิงคโปร์⁹ นอกจากนี้ในสมัยนั้น การเดินทางไปทำพิธีฮัจญ์จะต้องเดินทางไปขึ้นเรือที่มาเลเซีย สิงคโปร์ก่อน¹⁰ การเห็นสถาปัตยกรรม อาณานิคมอื่นๆ ที่มีองค์ประกอบคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมอิสลาม เช่น ซุ้มประตูโค้ง หลังคาโดม ทำให้เกิดการผสมผสานและเชื่อมโยงแบบดังกล่าวมาใช้ในการสร้างมัสยิด ประกอบกับเทคโนโลยีการก่อสร้างที่ก้าวหน้าขึ้นทำให้สร้างรูปทรงต่างๆ ที่เคยมีความยากลำบากในการก่อสร้างแบบในอดีตนั้นมีความเป็นไปได้ง่ายมากขึ้น¹¹ โดยการสร้างอาคารแบบตะวันตกในสมัยนั้นจะใช้ช่างชาวจีนในการก่อสร้างอาคารก่ออิฐถือปูน และช่างชาวจีนต่างเคยมีประสบการณ์การสร้างสถาปัตยกรรมตะวันตกในไทยมาก่อน¹²

ในพื้นที่เขตกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน มีชาวมุสลิมอาศัยมาอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เช่นในพื้นที่ชุมชนมัสยิดต้นสน และในพื้นที่บริเวณชุมชนมัสยิดดารอสอาดะห์ปากลัด พระปะแดงเป็นต้น ต่อมาครั้งกรุงศรีอยุธยาแตก ก็ได้มีชาวมุสลิมจากกรุงเก่าอพยพมายังราชธานีใหม่ เช่น บรรดาแขกแพ ซึ่งเป็นชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่ในเรือแพ มีเชื้อสายอาหรับ-เปอร์เซีย ได้อพยพบริเวณพื้นที่กรุงเทพมหานครในปัจจุบัน เช่นในชุมชนมัสยิดบางอ้อ ชุมชนมัสยิดหลวงอันซอริชุนนะห์ เป็นต้น ในสมัยพระเจ้าตากสินมหาราชมีการทำศึกสงครามกับกัมพูชาทำให้มีการกวาดต้อนมุสลิมชาวจามเข้ามาในกรุงธนบุรี ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ยังได้มีการทำศึกสงครามกับเมืองปัตตานี มีการกวาดต้อนชาวมลายูมุสลิม มาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่กรุงเทพมหานคร และเขตรอบนอกเป็นจำนวนมาก มีการพระราชทานที่ดินให้ชาวมุสลิมในกลุ่มต่างๆ เช่นพระราชทานพื้นที่ป่าไผ่ทุ่งพญาไทให้กลุ่มมุสลิมชาวจามที่ช่วยออกรบในศึกสงครามเก้าทัพ เป็นต้น ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อมีการขุดคลองแสนแสบในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็มีการขยายตัวของชุมชนชาวมุสลิมมลายู ที่ถูกกวาดต้อนมาแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ไปตามคลองแสนแสบมากยิ่งขึ้น รวมไปถึงการทำศึกสงครามในกัมพูชาในสงครามอานามสยามยุทธ ยังได้มีการกวาดต้อนมุสลิมชาวจามจากกัมพูชามาสมทบกับมุสลิมในชุมชนบ้านคร้ว

⁹ สัมภาษณ์เรื่องศักดิ์ คำริห์, 11 พฤษภาคม 2544, อ้างถึงใน อาดิศร์ อิดริส รักษมณี. **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 165.

¹⁰ สัมภาษณ์สะเล็ม นะมิ, 10 พฤษภาคม 2551, สัมภาษณ์นิศ อามินเซ็น, 10 พฤษภาคม 2551, สัมภาษณ์ อารีย์ ปราณี, 11 พฤษภาคม 2551, อ้างถึงใน อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 253.

¹¹ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), 144, 165.

¹² ผุสดี ทิพทัส, **บ้านในกรุงเทพฯ: รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525)** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), 414.

อีกด้วย ประกอบกับมีการค้าขายกับชาติอื่นๆ ในเอเชีย ทำให้มีการอพยพของชาวมุสลิมบางกลุ่ม อพยพเข้ามา เช่น ชุมชนมัสยิดฮารุณ ซึ่งเป็นชุมชนมัสยิดชาวมลายู จากเมืองปนตียานัก บนเกาะบอร์เนียว (ปัจจุบันตั้งอยู่ที่จังหวัดกาลิมันตันตะวันตก บนเกาะบอร์เนียว ในประเทศอินโดนีเซีย) เป็นต้น ในสมัยรัชกาลที่ 4 เริ่มมีเหล่าบรรดามุสลิมชาวอินเดีย ชาวชวา อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น ซึ่งเป็นผลจากการทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตก เพราะมุสลิมเหล่านั้นเดิมเป็นคนบังคับในของชาติเจ้าอาณานิคม อย่างอังกฤษ และดัตช์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการสร้างถนนแบบตะวันตกขึ้นมาใหม่ เช่น ถนนเจริญกรุง รวมไปถึงการขยายตัวของเมือง ทำให้มีการอพยพตั้งถิ่นฐานใหม่ของชุมชนมุสลิมมากยิ่งขึ้นในเวลาต่อมา ในสมัยรัชกาลที่ 5 ผลจากเปลี่ยนแปลงรูปแบบด้านการค้าและการปกครองทำให้บทบาทของกลุ่มขุนนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียลดลง¹³ การอพยพของมุสลิมกลุ่มอื่นในฐานะของคนในบังคับต่างชาติอย่าง มุสลิมชาวอินเดีย มุสลิมชาวชวา มายังบริเวณพื้นที่กรุงเทพมหานครจึงมีเพิ่มมากยิ่งขึ้น

ในด้านการอพยพเข้ามาของชาวชวา โดยเฉพาะชาวชวาในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ มีด้วยกันหลายสาเหตุ เช่น สาเหตุด้านการเมืองที่ชาวเนเธอร์แลนด์เจ้าอาณานิคมอินโดนีเซียในสมัยนั้นแสวงหาผลประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติจากอินโดนีเซีย เกิดระบบชนชั้นความไม่เท่าเทียมในสังคมระหว่างชาวเนเธอร์แลนด์เจ้าอาณานิคมและชาวพื้นเมือง มีการบังคับปลูกพืชตามที่เจ้าอาณานิคมเนเธอร์แลนด์ต้องการอย่าง ชา กาแฟ ยาสูบ อ้อย ชา เครื่องเทศ พริกไทย คราม โกโก้ ซึ่งก่อให้เกิดภาวะขาดแคลนอาหารบริโภค มีการปกครองอย่างไม่เป็นธรรม กดขี่ชาวพื้นเมือง การถูกเกณฑ์แรงงานโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน การขูดรีดเก็บภาษีที่แพง การได้รับค่าจ้างที่น้อยนิด จนมีเหตุการณ์สงครามและการก่อกบฏ ของชาวชวาต่อเจ้าอาณานิคมในหลายครั้ง ในด้านธุรกิจการค้ามักในชาวชวามักถูกกีดกันทางด้านเศรษฐกิจ โดยเรื่องธุรกิจการค้ามักตกอยู่ในมือของนักธุรกิจชาวจีนและชาวยุโรป และในด้านการเพิ่มขึ้นของประชากรชาวชวาบนเกาะชวา ซึ่งเป็นผลจากการการพัฒนา ระบบสาธารณสุข โภค การคมนาคม สาธารณสุข รวมไปถึงการศึกษาที่ดีขึ้น ทำให้ชาวชวามีการลดอัตราการเสียชีวิตจากโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ มากขึ้น จนทำให้ต่อมาชาวชวามีประชากรมากขึ้น เกิดความแออัด อาหารไม่เพียงพอ ขึ้นจนต้องมีการอพยพชาวชวาออกจากเกาะชวา ไปยังดินแดนอื่นๆ¹⁴

¹³ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อิดริส รัชชมนณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ**. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), 35, 143.

¹⁴ ดูเพิ่ม กรรณิการ์ จุฑามาต สุมาลี, **ยะวา-ชวาในบางกอก**. (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541), 6-31.

จากหลักฐานการอพยพของชาวชวาในพื้นที่เขตกรุงเทพมหานคร นั้นเข้ามาในฐานะคนในบังคับของเนเธอร์แลนด์ มีหลักฐานที่แน่ชัดมาปรากฏในเอกสารของทางราชการพบว่า ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 อัจฉิอับดุลกาดีร์ หรืออัจฉีกาเดร์ บุตรอัจฉิสะมันกะชาวชวาจากเมืองสุราบายาเป็นคนในบังคับเนเธอร์แลนด์อันดับที่ 1 เดินทางเข้ามาค้าขายเลี้ยงชีพในเมืองไทยตั้งแต่ ร.ศ. 81 (พ.ศ. 2405) หลังจากนั้นก็มีกรอพยพเข้ามาทำงานของชาวชวาในไทยมากขึ้นเรื่อยๆ¹⁵ การที่ชาวชวาเดินทางมาสู่ประเทศไทยอาจเป็นเพราะการที่ได้ทราบข่าวคราวเกี่ยวกับการทำมาหากินจากเพื่อนฝูงญาติมิตรที่เข้ามาทำงานอยู่ในไทยว่า ค่าจ้างแรงงานในเมืองไทยมีอัตราสูงจากหลักฐานที่พบในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ปรากฏว่าค่าจ้างของชนชั้นแรงงานในไทยสูงกว่าค่าแรงงานในชวาถึง 3 เท่าหรืออีกนัยหนึ่ง จำนวนเงินที่จ้างคนงาน 1 คนในเมืองไทยสมัยนั้นสามารถจ้างคนงานในชวาได้ 3 คน¹⁶

การเข้ามาของชาวชวา ยังได้มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงการสร้างมัสยิดในบริเวณพื้นที่กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีสถาปนิกชาวชวานามว่า นายแอม เอ. กาชิม (M.A. Kassim) หรือเป็นที่รู้จักในไทยว่า กาชิม แพลน หรือ กอเชิม แพลน (เกษม อิทธิเกษม) ช่างชาวชวาผู้มีบทบาทในการสร้างมัสยิดหลายแห่งในพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล ในช่วงรัชกาลที่ 6 – ต้นรัชกาลที่ 9

นายกาเชิม แพลน ท่านเป็นชาวจาวารุ่นที่ 2 ที่เกิดในตำบลบ้านทวาย จังหวัดพระนคร เมื่อวันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2431 ต่อมาได้รับราชการในกองประปะปา ตำแหน่งหัวหน้าแผนกงานรางวัลกระทรวงมหาดไทย และได้เป็นรองอำมาตย์ตรี ในเวลาต่อมา ต่อมาท่านได้รับสัญชาติไทยเมื่อวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2473 และได้เปลี่ยนชื่อเป็น “นายเกษม อิทธิเกษม”¹⁷

นายกาเชิม แพลน ท่านได้ทำการสร้างมัสยิดต่างๆ ขึ้น ในรูปแบบศิลปะตะวันตก ซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยช่วงรัชกาลที่ 6 - ต้นรัชกาลที่ 9 ซึ่งสามารถแบ่งประเภทมัสยิดเป็น 3 กลุ่มได้แก่

1. กลุ่มมัสยิดก่อนการล่มสลายจักรวรรดิออตโตมัน ได้แก่ มัสยิดดารุ้ลอาบีดีน (ตรอกจันทน์) มัสยิดบางอ้อ

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 35-39.

¹⁶ “รายงานเรื่องประเทศชวา” เอกสารเบ็ดเตล็ดส่วนพระองค์. หจข. ร. 5 บ. 10/43. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 84.

¹⁷ “คนในบังคับต่างประเทศขอแปลงสัญชาติเป็นไทย (2 สิงหาคม 2469 – 27 สิงหาคม 2473).” เอกสารทางราชการการขอแปลงสัญชาติของชาวต่างชาติในประเทศไทย. ร.ตต.4.5/1 ม.รตต/2. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 75-78.

2. กลุ่มมัสยิดหลังการล่มสลายจักรวรรดิออตโตมัน มัสยิดศิลปะแบบตะวันตก ได้แก่ มัสยิดคารอสอาดะห์ ปากลัด พระปะแดง (หลังเดิม)

3. กลุ่มมัสยิดช่วงต้นรัชกาลที่ 9 ได้แก่ มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ (บางกอกน้อย)

ลักษณะเด่นโดยทั่วไปของมัสยิดที่นายกาเซ็มออกแบบนอกจากมีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนแบบตะวันตก มีหลังคาลาด มีการสร้างรั้วระเบียงบนหลังคา มีหอออะซานติดกับตัวอาคาร ซึ่งลักษณะเด่นงานศิลปกรรมของนายกาเซ็ม แพลนจะมีรายละเอียดแตกต่างที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย

ในด้านอิทธิพลศิลปะจากชาวอาจไม่จะยังไม่ชัดเจนนัก เพราะนายกาเซ็ม แพลนเป็นชาวชวาที่เกิดและใช้ชีวิตในประเทศไทยไม่ได้เกิดและใช้ชีวิตในชวา ประกอบกับช่วงเวลารัชกาลที่ 6 ถึงต้นรัชกาลที่ 9 มัสยิดต่างๆ ได้นิยมสร้างสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกมากกว่าการสร้างสถาปัตยกรรมแบบศิลปะท้องถิ่นหรือตามแบบชาติพันธุ์¹⁸

ความสำคัญของข้อมูลที่จะศึกษา คือ การรวบรวมข้อมูลงานของนายกาเซ็ม แพลน ซึ่งไม่มีการศึกษากันมากนัก วิธีการศึกษา คือ ไปศึกษาหาข้อมูล ในมัสยิดแต่ละแห่ง ที่นายกาเซ็ม แพลนได้สร้างขึ้น เพื่อศึกษาความแตกต่างทั้งด้านผัง รูปแบบ รูปทรง และการประดับตกแต่งที่เหมือนกันและต่างกันอย่างไร ซึ่งลักษณะอันโดดเด่นเฉพาะของงานแบบช่างกาเซ็ม แพลน คือ มีลักษณะแบบเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนแบบตะวันตก มีหลังคาลาด มีการสร้างรั้วระเบียงบนหลังคา มีหอออะซานติดกับตัวอาคาร ผลของการศึกษาคาดว่าจะทำให้ทราบถึงลักษณะเด่นของงานช่างกาเซ็ม แพลน ว่ามีเอกลักษณ์อย่างไร แตกต่างจากงานมัสยิดศิลปะตะวันตกที่สร้างขึ้นในช่วงร่วมสมัยเดียวกันอย่างไร รวมไปถึงผลการศึกษาเรื่องของมัสยิดหลังอื่นๆ ได้รับการการสันนิษฐานว่าได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ว่าได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็มแพลน หรือไม่

¹⁸ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อิตริส รักขมณี, มัสยิดในกรุงเทพฯ. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), 164, 251-252.

2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ในการศึกษา

- 2.1 เพื่อศึกษารูปแบบศิลปกรรมและจัดกลุ่มมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน
- 2.2 เพื่อศึกษาแนวความคิดและแรงบันดาลใจในการออกแบบมัสยิดของนายกาเซ็ม แพลน
- 2.3 เพื่อศึกษามัสยิดหลังอื่นๆ ที่ได้รับการสันนิษฐานว่าได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน นั้นจริงไม่อย่างไร

3. ขอบเขตการศึกษา

- 3.1 ศึกษาประวัติ ความสำคัญ รูปแบบศิลปกรรมมัสยิดของนายกาเซ็ม แพลน และมัสยิดที่ได้รับการสันนิษฐานว่าได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ซึ่งอยู่ในพื้นที่กรุงเทพมหานคร และปริมณฑล
- 3.2 ศึกษารูปแบบศิลปกรรมมัสยิดในระยะเวลาที่ใกล้เคียงร่วมสมัยกับมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน

4. ข้อยกเว้นของการศึกษา

มัสยิดมีการบูรณะอยู่เสมอ โดยเฉพาะบริเวณภายในโถงละหมาด ซึ่งมักไม่ปรากฏภาพถ่ายเก่า ต่างจากในส่วนหน้าของมัสยิด มัสยิดดารอสอาดะห์ ปากลัด พระปะแดง (หลังเดิม) ได้รับการบูรณะสร้างขึ้นมาใหม่จึงจำเป็นต้องศึกษาจากภาพถ่ายเก่า และสอบถามคนในชุมชนที่เคยทันได้เห็นมัสยิดหลังเดิม และมัสยิดดารูลอะมาน พญาไท ก็มีการบูรณะต่อเติมตลอด จึงจำเป็นต้องสอบถามผู้คนในชุมชนเพื่อค้นหาคำตอบงานศิลปกรรมดั้งเดิมของมัสยิด ส่วนมัสยิดที่ได้รับการสันนิษฐานว่าได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ประวัติของมัสยิดต่างไม่พบข้อมูลว่านายกาเซ็ม แพลนสร้าง ข้อมูลของมัสยิดส่วนใหญ่ต้องใช้วิธีการสอบถามสัปบุรุษหรือผู้รู้ในชุมชนนั้นๆ เพื่อใช้ในการศึกษาศิลปกรรมดั้งเดิมและแยกงานศิลปกรรมที่ถูกสร้างขึ้นในภายหลัง

5. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ด.ร. อาดิศร์ อิศริส รักษาภรณ์ ได้ทำการวิจัยเรื่องมัสยิดในกรุงเทพฯ ได้เสนอว่าอิทธิพลที่ส่งผลต่อสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ มี 3 ประการ ได้แก่ ศาสนาอิสลาม ปัจจัยท้องถิ่นและสถานการณ์โลก โดยด.ร. อาดิศร์ อิศริส รักษาภรณ์ แบ่งพัฒนาการของมัสยิดในกรุงเทพฯ เป็น 4 ช่วงเวลาได้แก่

1. ช่วงเวลาแห่งการสร้างมัสยิดตามรูปแบบสถาปัตยกรรมประเพณี (ก่อน พ.ศ. 2394)
2. ช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านสู่อารยธรรมสากล (พ.ศ. 2394-2468)
3. ช่วงเวลาแห่งการทบทวนอัตลักษณ์ของมุสลิม (พ.ศ. 2468-2489)
4. ช่วงเวลาแห่งการกลับสู่หลักการพื้นฐานเพื่อแสวงหาแนวทางใหม่ (พ.ศ. 2489-2552)

สำหรับงานวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะใช้ทฤษฎีของมัสยิดในช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านสู่อารยธรรมสากล (พ.ศ. 2394-2468) ช่วงเวลาแห่งการทบทวนอัตลักษณ์ของมุสลิม (พ.ศ. 2468-2489) และช่วงเวลาแห่งการกลับสู่หลักการพื้นฐานเพื่อแสวงหาแนวทางใหม่ (พ.ศ. 2489-2552) เพราะเป็นช่วงเวลาที่นายกาเซ็ม แพลน สร้างมัสยิด ผู้วิจัยจึงเห็นสมควรที่จะนำผลการวิจัย แบ่งพัฒนาการของมัสยิดในกรุงเทพฯ แบบใหม่ เป็น 3 ช่วงเวลา ซึ่งอิงมาจากการแบ่งพัฒนาการของมัสยิดในกรุงเทพฯ ของ ด.ร. อาดิศร์ อิศริส รักษาภรณ์ มาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาแนวคิด รูปแบบและพัฒนาการของมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ซึ่งจะขอแบ่งเป็นลักษณะตามเวลาแบบใหม่ดังนี้

1. มัสยิดสมัยก่อนการสลายของจักรวรรดิออตโตมัน (พ.ศ. 2394 – พ.ศ. 2465)
2. มัสยิดในช่วงหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน (พ.ศ. 2465 – 2475)
3. มัสยิดอิทธิพลศิลปะคณะราษฎรและในช่วงต้นรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2475 – 2499)

6. ขอบเขตการศึกษา

6.1 ศึกษาประวัติ ความสำคัญ รูปแบบศิลปกรรมมัสยิดของนายกาเซ็ม แพลนและมัสยิดที่ได้รับการสันนิษฐานว่าได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ซึ่งอยู่ในพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล

6.2 ศึกษารูปแบบศิลปกรรมมัสยิดในระยะเวลาที่ใกล้เคียงร่วมสมัยกับมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน

7. ขั้นตอนการศึกษา

7.1 เก็บข้อมูลจากเอกสาร โดยรวบรวมเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้อง และมีประโยชน์ในการศึกษา เช่น หนังสือ บทความ ประวัติ และผลงานการศึกษาวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

7.2 เก็บข้อมูลภาคสนาม ที่มีสียิตที่มีข้อมูลว่าได้รับการออกแบบโดยนายกาเข้ม แพลน มัสยิดที่ได้รับการสนับสนุนว่าได้รับการออกแบบโดยนายกาเข้ม แพลน แหล่งสถาปัตยกรรมตะวันตกหลังอื่นๆ ในช่วงเวลาเดียวกัน และสัมภาษณ์บุคคลผู้ทราบข้อมูลเช่นผู้คนในชุมชนของมัสยิด อิหม่าม โต๊ะเชี้ยห์ คอเต็บ เป็นต้น

7.3 วิเคราะห์ข้อมูล ด้านรูปแบบงานศิลปะ และคติต่างๆ โดยศึกษาเปรียบเทียบมัสยิด และสถาปัตยกรรมตะวันตกหลังอื่นๆ ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ที่สร้างขึ้นในยุคเดียวกัน

7.4 สังเคราะห์ข้อมูล

7.5 สรุปผลการศึกษา

7.6 นำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษาและจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มวิทยานิพนธ์และบรรยายในที่สาธารณะ

8. วิธีการศึกษา

งานวิจัยนี้เป็นงานศึกษาเชิงคุณภาพ มีขั้นตอนศึกษางานวิจัยดังนี้

8.1 รวบรวมข้อมูลเอกสารขั้นต้นเกี่ยวกับมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเข้ม แพลน และมัสยิดที่ได้รับการสนับสนุนว่าได้รับการออกแบบโดยนายกาเข้ม แพลน

8.2 เก็บข้อมูลด้วยลงภาคสนาม ถ่ายภาพ ศึกษา เปรียบเทียบลักษณะของศิลปกรรมของมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเข้ม แพลนและมัสยิดที่ได้รับการสนับสนุนว่าได้รับการออกแบบโดยนายกาเข้ม แพลน รวมไปถึงสอบถามข้อมูลจากผู้รู้ในชุมชน เช่น อิหม่ามของมัสยิด เป็นต้น

8.3 นำข้อมูลของมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเข้ม แพลนมาวิเคราะห์ เปรียบเทียบลักษณะทางศิลปกรรมกับมัสยิดที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน รวมไปถึงนำไปเปรียบเทียบกับลักษณะทางศิลปกรรมมัสยิดที่ได้รับการสนับสนุนว่าได้รับการออกแบบโดยนายกาเข้ม แพลน เพื่อตรวจสอบว่าเป็นมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเข้ม แพลนหรือไม่อย่างไร

9. แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา

9.1 ข้อมูลเอกสาร เช่น หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ หอสมุดแห่งชาติ ข้อมูลภาพถ่ายเก่าจากอินเทอร์เน็ต หอจดหมายเหตุแห่งชาติ แผนที่เก่า รวมไปถึงกูเกิลแมพ เพื่อดูแผนผังจากด้านบน เป็นต้น

9.2 แหล่งข้อมูลทางศิลปะ ได้แก่

1. ศึกษาศิลปกรรมจากสถาน เช่น ศิลปกรรมมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน มัสยิดที่ได้รับการสันนิษฐานว่าได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน มัสยิดร่วมสมัยในช่วงรัชกาลที่ 5 ถึงต้นรัชกาลที่ 9 และสถาปัตยกรรมตะวันตกร่วมสมัยในช่วงในช่วงรัชกาลที่ 5 ถึงต้นรัชกาลที่ 9 เป็นต้น

2. สอบถามผู้รู้ในชุมชนมัสยิดนั้นๆ เช่น สอบถามจากอิหม่าม คอเต็บ โต๊ะเชีห์ หรือสัปบุรุษคนเก่าแก่ในชุมชน



บทที่ 2

นายกาเซ็ม แพลนกับชาวมุสลิมในกรุงเทพมหานครและลักษณะโดยรวมของมัสยิดสมัย รัชกาลที่

5 - ต้นรัชกาลที่ 9

ลักษณะรูปแบบของสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ในช่วง เวลา 50 ปี ราว พ.ศ. 2450 – 2499 ซึ่งนิยมอาคารมัสยิดแบบศิลปะตะวันตก ได้มีลักษณะที่แตกต่างไปตามแต่ละช่วงสมัย ด้วยสาเหตุจากปัจจัยอิทธิพลของความนิยมในรูปแบบศิลปะ สถานการณ์ต่างๆ ในไทย และในโลก ต่างส่งอิทธิพลในการออกแบบก่อสร้างมัสยิด เช่น ความนิยมสถาปัตยกรรมตะวันตกในประเทศไทย การปกครองนครศักดิ์สิทธิ์ อย่างนครมักกะฮ์และนครมะดีนะฮ์โดยจักรวรรดิออตโตมัน การอุบัติขึ้นของสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่นำไปสู่การล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมันในเวลาต่อมา กระแสความนิยมของสถาปัตยกรรมแบบอาร์ตเดโคในไทยของคณะราษฎร การเกิดเหตุการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ในกรุงเทพมหานคร การอุบัติขึ้นของสงครามโลกครั้งที่ 2 ต่างส่งผลอิทธิพลความเปลี่ยนแปลงและความแตกต่างของรูปแบบมัสยิดต่างๆ ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลแม้เป็นช่วงเวลาแค่ราว 50 ปี เท่านั้น

โดยในช่วงระยะเวลา ราว 50 ปีนี้ ได้มีนายเกษม อิทธิเกษม หรือที่รู้จักกันในนาม “กาเซ็ม แพลน” นายช่างชาวชาวผู้ออกแบบมัสยิดต่างๆ ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล โดยมีมัสยิดที่ท่านออกแบบแม้จะเป็นมัสยิดแบบศิลปะตะวันตก แต่ก็มีลักษณะรายละเอียดที่ต่างกันออกไปตามช่วงเวลาที่ได้รับอิทธิพลจากสถานการณ์ต่างๆ ในไทยและในโลก โดยในที่นี้จะแบ่งหัวข้อ ของลักษณะศิลปกรรมและสาเหตุความเปลี่ยนแปลงรูปแบบของมัสยิดในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลที่เกิดขึ้นในราวรัชกาลที่ 5 ถึงต้นรัชกาลที่ 9 ได้ 3 สมัยคือ

1. สมัยก่อนการล่มสลายจักรวรรดิออตโตมัน (รัชกาลที่ 5 – 6)
2. สมัยหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน (รัชกาลที่ 6 - รัชกาลที่ 7)
3. สมัยต้นรัชกาลที่ 9

นอกจากนี้ยังจำเป็นต้องทราบข้อมูลเบื้องต้นของนายกาเซ็ม แพลน กลุ่มชาติพันธุ์ชาวมุสลิม ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล รวมไปถึงองค์ประกอบมัสยิดเพื่อให้สามารถเข้าใจบริบทของรูปแบบศิลปกรรมอิสลามโดยทั่วไปและที่มาของนายกาเซ็ม แพลน เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์รูปแบบงานศิลปกรรมที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ในบทถัดไป

2.1 ประวัตินายกาเซ็ม แพลน

นายช่างเกษม อธิเกษม หรือเป็นที่รู้จักกันในชื่อ ว่า “กาเซ็ม แพลน” มีชื่อเดิมว่า แอม. เอ. กาซิม (M.A. Kassim) เกิดเมื่อวันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2431 ในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ตำบลบ้านทวาย จังหวัดพระนคร (ปัจจุบันตั้งในบริเวณแขวงยานนาวา เขตสาทร กรุงเทพมหานคร) มีบิดาชื่อ หะยี อาระ ที่มาจากเกาะชวา และมารดาชื่อฮาตีเย¹⁹

จากการสอบถามคนในชุมชนมัสดิตารูลออบิตินกล่าวว่า นายกาเซ็ม อาศัยอยู่บริเวณสะพานหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันมีถนนเจริญราษฎร์ตัดผ่าน²⁰

นายกาเซ็ม แพลน ได้แต่งงานกับภรรยาชื่อว่าพร มีบุตรธิดาด้วยกัน 12 คน คือ แต่เสียชีวิตไปตั้งแต่ยังเล็กจึงเหลือมีชีวิตจนถึงวัยผู้ใหญ่เพียง 8 คน จากหนังสือ “จดหมายเหตุชุดสังเกตุการณ์ครั้งประพาสประเทศในกลุ่มสแกนดิเนเวีย เมื่อ พ.ศ. 2503” ซึ่งถูกพิมพ์เป็นอนุสรณ์งานฌาปนกิจศพคุณอารี อธิเกษม บุตรชายคนโตของนายกาเซ็ม แพลน ที่เสียชีวิตในปี พ.ศ. 2518 ซึ่งปรากฏรายชื่อบุตรธิดาที่มีชีวิตถึงวัยผู้ใหญ่ดังต่อไปนี้²¹

1. นายอารี อธิเกษม (เดิมชื่ออารีฟิน²²) เป็นหัวหน้าชาวต่างประเทศของหนังสือพิมพ์สยามรัฐ²³
2. นายอาทร อธิเกษม
3. นางอัจฉรีย์ จันทร์อ่อน
4. นางอรุณี วงศ์ฮับชี
5. นายอำพล อธิเกษม
6. นายแพทย์ อำพันอธิเกษม

¹⁹ “คนในบังคับต่างประเทศขอแปลงสัญชาติเป็นไทย (2 สิงหาคม 2469 – 27 สิงหาคม 2473).” เอกสารทางราชการการขอแปลงสัญชาติของชาวต่างชาติในประเทศไทย. ร.ตต.4.5/1 ม.รตต/2. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 77.

²⁰ สัมภาษณ์ อัมพร ธรรมสกล, ชาวบ้านผู้อาศัยอยู่ในบริเวณมัสดิตารูลออบิติน (ตรอกจันทน์), 20 พฤษภาคม 2565.

²¹ จดหมายเหตุชุดสังเกตุการณ์ครั้งประพาสประเทศในกลุ่มสแกนดิเนเวีย เมื่อ พ.ศ. 2503 (ม.ป.พ., 2519. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณอารี อธิเกษม 4 มีนาคม 2519), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

²² คนในบังคับต่างประเทศขอแปลงสัญชาติเป็นไทย (2 สิงหาคม 2469 – 27 สิงหาคม 2473).” เอกสารทางราชการการขอแปลงสัญชาติของชาวต่างชาติในประเทศไทย. ร.ตต.4.5/1 ม.รตต/2. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 77.

²³ จดหมายเหตุชุดสังเกตุการณ์ครั้งประพาสประเทศในกลุ่มสแกนดิเนเวีย เมื่อ พ.ศ. 2503 (ม.ป.พ., 2519. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณอารี อธิเกษม 4 มีนาคม 2519), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

7. แพทย์หญิง อรสา อภัยวงศ์
8. นางอินทิดา ยมนาค ซึ่งได้เป็นนักวิจัยจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรมีผลงานทางวิชาการด้านสถาปัตยกรรมมากมายในช่วง พ.ศ. 2520 เช่น การศึกษาเพื่ออนุรักษ์อาคารพักอาศัยและสภาพแวดล้อมริมคลองบางกอกน้อย, การศึกษาประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรมของวัด สมัยรัชกาลที่ 1-3 ย่านคลองบางกอกน้อย : การเก็บข้อมูลเพื่ออนุรักษ์สภาพแวดล้อม เป็นต้น

นายกาเซ็ม แพลนได้ทำการออกแบบมัสยิดไว้มากมายในเขตกรุงเทพและปริมณฑล ช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 ถึงต้นรัชกาลที่ 9 ซึ่งเป็นมัสยิดแบบอิทธิพลศิลปะตะวันตก ได้แก่ มัสยิดดารุลอาบิติน (ตโรคจันทร์) มัสยิดดารุลอาบิติน (ตโรคจันทร์) มัสยิดบางอ้อ มัสยิดดารอสอาดะห์ ปากลัด พระปะแดง (หลังเดิม) และมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ จากการที่นายกาเซ็ม ได้สร้างและออกแบบมัสยิดหลายแห่งจึงได้รับสมญานามจนเป็นที่รู้จักกันในนามว่า “กาเซ็ม แพลน” นั่นเอง

นายกาเซ็มได้รับราชการในกองประปา ตำแหน่งหัวหน้าแผนกงานรางวัด กระทรวงมหาดไทย ต่อมาเมื่อกฎหมายในประเทศไทยไม่อนุญาตให้ชาวต่างชาติถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินในประเทศไทย ทำให้ท่านจำเป็นต้องสละคนในบังคับเนเธอร์แลนด์เจ้าอาณานิคมของอินโดนีเซียในขณะนั้น มาถือสัญชาติไทย และได้เป็นรองอำมาตย์ตรี ในเวลาต่อมา²⁴

นายกาเซ็ม แพลนได้ยื่นขอสัญชาติไทยเมื่อวันที่ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2473 ในสมัยรัชกาลที่ 7 ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2 ปีและได้รับสัญชาติไทยเมื่อวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2473²⁵ และได้เปลี่ยนชื่อเป็น “นายเกษม อิทธิเกษม” ในที่สุด²⁶

ในช่วงบั้นปลายชีวิตนายกาเซ็ม แพลน ช่วงต้นรัชกาลที่ 9 ท่านได้ มาออกแบบมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ แทนมัสยิดหลังเดิมที่ถูกระเบิดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และได้มาอาศัยอยู่ที่ชุมชนแห่งนี้เพราะเป็นศูนย์กลางการศึกษา การเผยแผ่ ศาสนาอิสลาม โดยท่านได้อาศัยอยู่ที่ชุมชนแห่งนี้จนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต ถึงช่วงราวปี พ.ศ. 2500 กว่า และฝังร่างไว้ที่สุสานของมัสยิดหลวง

²⁴ กรรณิการ์ จุฑามาต สุมาลี, ยะวา-ชวาในบางกอก (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541), 90-92.

²⁵ “คนในบังคับต่างประเทศขอแปลงสัญชาติเป็นไทย (2 สิงหาคม 2469 – 27 สิงหาคม 2473).” เอกสารทางราชการการขอแปลงสัญชาติของชาวต่างชาติในประเทศไทย. ร.ตต.4.5/1 ม.รตต/2. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 75-78.

²⁶ กรรณิการ์ จุฑามาต สุมาลี, ยะวา-ชวาในบางกอก (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541), 90-92.

อันซอริชขุนนะห์ (ปัจจุบัน หลุมฝังศพถูกทับถมกันจนไม่สามารถระบุตำแหน่งหลุมฝังศพของท่านที่แน่ชัดได้)²⁷

2.2 กลุ่มชาวมุสลิมในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

ชาวมุสลิมอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑลในปัจจุบันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ต่อมาเมื่อกรุงศรีอยุธยาแตก ชาวมุสลิมจากกรุงเก่าได้อพยพเข้ามาเพิ่มยังบริเวณราชธานีแห่งใหม่ ต่อมาได้มีชาวมุสลิมกลุ่มอื่นๆ ที่ไม่ได้อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา หลังการเสียกรุงครั้งที่ 2 ได้อพยพเข้ามายังบริเวณกรุงเทพมหานครและปริมณฑลในปัจจุบัน ซึ่งกลุ่มชาวมุสลิมในบริเวณกรุงเทพมหานครและปริมณฑลมีดังต่อไปนี้

กลุ่มชาวมุสลิมเชื้อสายมลายู

ชาวมุสลิมเชื้อสายมลายูในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล สันนิษฐานว่าอาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี โดยมีการตั้งชุมชนสมัยนั้น เช่น ที่บริเวณคลองบางกอกใหญ่ (คลองบางหลวง) มัสยิดต้นสน²⁸

ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรี หลังกรุงศรีอยุธยาแตก ได้มีชาวมลายูอพยพมาตั้งบ้านเรือนในพื้นที่กรุงธนบุรี โดยมีการอพยพมาสมทบกับชุมชนมุสลิมเดิมที่มีมาอยู่แล้ว นอกจากนี้ยังมีปรากฏหลักฐานถึงนิคมมลายูในแผนที่สมัยกรุงธนบุรี แถวคลองโรงไหม (ปากคลองคูเมืองเดิมด้านเหนือที่ผ่านโรงไหมหลวง)²⁹ (ภาพที่ 1)

²⁷ สัมภาษณ์ ชาคริต กรีมี, กรรมการมัสยิดหลวงอันซอริชขุนนะห์, 27 พฤษภาคม 2565.

²⁸ ดูเพิ่ม เปรมิกา แก้ววรรณ “รูปแบบศิลปกรรมและพัฒนาการของมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่”, (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 9-10, 14.

²⁹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงเทพฯ มาจากไหน? (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), 76.

- พ.ศ. 2364 สมัยรัชกาลที่ 2 ตีเมืองไทรบุรี³³

- พ.ศ. 2374 สมัยรัชกาลที่ 3 ตีหัวเมืองมลายูหลายเมือง ทั้งปัตตานี กลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี³⁴

- พ.ศ. 2381 – 2382 สมัยรัชกาลที่ 3 เกิดกบฏวันหมาดหลี หรือ กบฏไทรบุรี ที่ต้องการกอบกู้อิสรภาพไทรบุรีจากกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมีการตีเมืองไทรบุรีขึ้นอีกครั้ง³⁵

โดยการตีบรรดาหัวเมืองมลายูแต่ละครั้งได้มีการกวาดต้อนไพร่พลชาวมลายูกลับมายังกรุงเทพมหานครและปริมณฑลเป็นจำนวนมาก มีการสมทบชาวมลายูในชุมชนมุสลิม เดิมและมีการก่อตั้งชุมชนมุสลิมแห่งใหม่เกิดขึ้น³⁶ เช่น มัสยิดจักรพงษ์ มัสยิดบางหลวง มัสยิดอัลอะดีก มัสยิดมหานาค เป็นต้น

ต่อมาปี พ.ศ. 2380 ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการขุดคลองแสนแสบ³⁷ โดยมีการเกณฑ์ชาวมลายูไปขุดคลองแสนแสบ ทำให้มีการกระจายชุมชนมุสลิมไปทางตามพื้นที่บริเวณรอบๆ เขตคลองแสนแสบเกิดขึ้น

นอกจากการเข้ามาของกลุ่มชาวมุสลิมเชื้อสายมลายูจากการกวาดต้อนของผลของสงครามแล้ว ก็มีชาวมลายูบางกลุ่มที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานด้วยเหตุผลทางการค้าอีกด้วย เช่น นายหวัน มูซา

³² ดูเพิ่ม ภัคดี ส่วนศิริ “การออกแบบเลขศิลป์ที่สะท้อนวัฒนธรรมมุสลิมในประเทศไทย”, (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 12-17.

³³ ดูเพิ่ม หลวงอุดมสมบัติ (จัน), **จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ (ฉบับปรับปรุง)**, พิมพ์ครั้งที่ 9 (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2554), 14.

³⁴ เสาวนีย์ จิตต์หมวด, **กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม** (กรุงเทพฯ: กองทุนสง่า รุจิระอัมพร, 2531), 112.

³⁵ เรื่องเดียวกัน

³⁶ ดูเพิ่ม ณัฐพงศ์ บุญเหลือ, **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ผลกระทบของการพัฒนากับการรักษาอัตลักษณ์ของมุสลิมรอบนอกกรุงเทพมหานคร**, (กรุงเทพฯ: คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 32.

³⁷ ดูเพิ่ม เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ (ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์)** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2477), 179.

พ่อค้าจากไทรบุรี บิดาของหลวงโกษา เดินทางเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานอยู่แถวมัสยิดหลวงโกษาอิศ
หาก (มัสยิดวัดเกาะ) เขตสัมพันธวงศ์ ในสมัยรัชกาลที่ 3

ชาวมุสลิมเชื้อสายมลายูเป็นกลุ่มมุสลิมที่มีมากที่สุดในประเทศไทยรวมไปถึงเขต
กรุงเทพมหานครและปริมณฑล³⁸ ในเวลาต่อมาชาวมุสลิมเชื้อสายมลายู ได้มีการอพยพและตั้งชุมชน
ในพื้นที่ต่างๆ รวมไปถึงมีการแต่งงาน ตั้งถิ่นฐานร่วมกับกลุ่มชุมชนมุสลิมอื่นๆ อีกด้วย

ชาวมุสลิมเชื้อสายมลายูตั้งถิ่นฐานกระจายหลายแห่งในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เช่น
ตลอดแนวริมคลองแสนแสบ ย่านหนองจอก มีนบุรี บางกะปิ ทุ่งครุ บางมด บางคอแหลม นนทบุรี
สมุทรปราการ เป็นต้น³⁹



³⁸ ดูเพิ่ม สุเทพ สุนทรเกสัช, *ชาติพันธุ์สัมพันธ์ : แนวคิดพื้นฐานทางมานุษยวิทยาในการศึกษาอัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์ ประชาชาติ และการจัดองค์กรความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์*. (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548), 116. และ ณิชฐพงษ์ บุญเหลือ, *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ผลกระทบของการพัฒนากับการรักษาอัตลักษณ์ของมุสลิมรอบนอกกรุงเทพมหานคร*, (กรุงเทพฯ: คณะวิทยาการจักร มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 32.

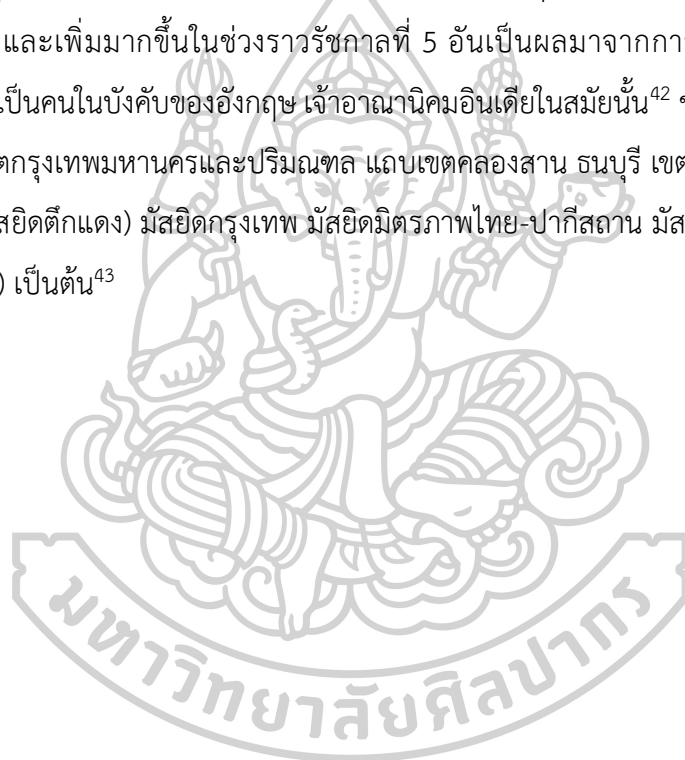
³⁹ ดูเพิ่ม ณิชฐพงษ์ บุญเหลือ, *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ผลกระทบของการพัฒนากับการรักษาอัตลักษณ์ของมุสลิมรอบนอกกรุงเทพมหานคร*, (กรุงเทพฯ: คณะวิทยาการจักร มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 32.

กลุ่มชาวมุสลิมอินเดีย-เอเชียใต้

ชาวมุสลิมเชื้อสายอินเดีย มักมีบทบาทชื่อเสียงด้านการค้า โดยชาวมุสลิมเชื้อสายอินเดีย มีการตั้งถิ่นฐานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เช่น ที่ชุมชนมัสยิดต้นสน⁴⁰ ชุมชนมัสยิดดารอสอาดะห์ปากลัด พระปะแดง เป็นต้น

หลังกรุงศรีอยุธยาแตกก็มีชาวมุสลิมเชื้อสายอินเดีย อพยพลงมายังพื้นที่กรุงธนบุรี สมทบกับชุมชนมุสลิมที่มีมาแต่เดิม

ชาวมุสลิมเชื้อสายอินเดีย เริ่มมีการอพยพเข้าในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ในราวรัชกาลที่ 4⁴¹ และเพิ่มมากขึ้นในช่วงราวรัชกาลที่ 5 อันเป็นผลมาจากการปฏิรูปทางการค้าและการเมือง โดยเป็นคนในบังคับของอังกฤษ เจ้าอาณานิคมอินเดียในสมัยนั้น⁴² ชาวมุสลิมเชื้อสายอินเดียตั้งชุมชนในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล แถบเขตคลองสาน ธนบุรี เขตบางรัก เช่น ที่ มัสยิดกุwaitอิสลาม (มัสยิดตึกแดง) มัสยิดกรุงเทพ มัสยิดมิตรภาพไทย-ปากีสถาน มัสยิดมีราชุดดิน มัสยิดเซฟี (มัสยิดตึกขาว) เป็นต้น⁴³



⁴⁰ ดูเพิ่ม เปรมีกา แก้ววรรณ “รูปแบบศิลปกรรมและพัฒนาการของมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่”, (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 9-10, 14.

⁴¹ ดูเพิ่ม เสาวนีย์ จิตต์หมวด, **กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม** (กรุงเทพฯ: กองทุนสง่ารัฐจิระอัมพร, 2531) 147-178.

⁴² ดูเพิ่ม อาดิศร์ อีตริส รักขมณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 18, 143.

⁴³ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อีตริส รักขมณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 77. และ เสาวนีย์ จิตต์หมวด, **กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม** (กรุงเทพฯ: กองทุนสง่ารัฐจิระอัมพร, 2531), 147-178.

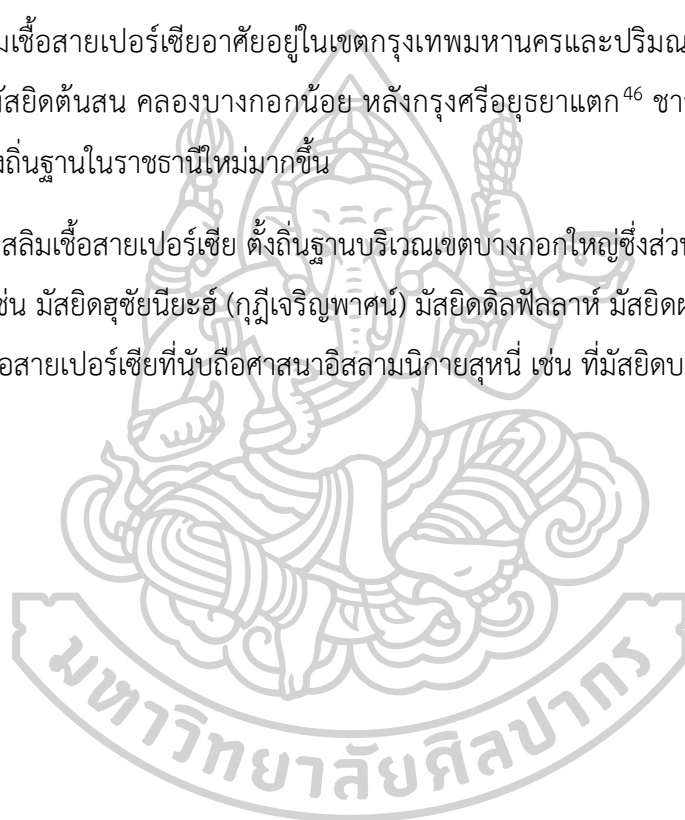
กลุ่มชาวมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซีย

ชาวมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ แต่เดิมมีชื่อเสียงเป็นขุนนางในราชสำนักและเป็นพ่อค้า ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยรัชกาลที่ 4 การทำสนธิสัญญา กับชาติตะวันตกทำให้บทบาทของขุนนางมุสลิมในกรมท่าชาวเริ่มลดลง⁴⁴

และต่อมาการเปลี่ยนแปลงรูปการค้าและการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้บทบาทของขุนนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียจึงลดบทบาทลงไป⁴⁵

มุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียอาศัยอยู่ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แถบมัสยิดต้นสน คลองบางกอกน้อย หลังกรุงศรีอยุธยาแตก⁴⁶ ชาวมุสลิมเปอร์เซียก็มีการอพยพมาลงตั้งถิ่นฐานในราชธานีใหม่มากขึ้น

ชาวมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซีย ตั้งถิ่นฐานบริเวณเขตบางกอกใหญ่ซึ่งส่วนใหญ่เป็นศาสนาอิสลามนิกายชีอะห์ เช่น มัสยิดอูซัยนียะฮ์ (กุฎีเจริญพาศน์) มัสยิดดิลฟีลาห์ มัสยิดผดุงธรรม เป็นต้น⁴⁷ แต่ก็มีชาวมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายสุหนี่ เช่น ที่มัสยิดบางอ้อ



⁴⁴ ดูเพิ่ม จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาว ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2153-2435)”, (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), 337-341.

⁴⁵ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ**. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557) 18, 117-118 143.

⁴⁶ ดูเพิ่ม เปรมิกา แก้ววรรณ “รูปแบบศิลปกรรมและพัฒนาการของมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่”, (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 9-10, 14.

⁴⁷ ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน, 54.

กลุ่มชาวมุสลิมเชื้อสายจาม

ชาวมุสลิมเชื้อสายจามมีชื่อเรื่องเสียงด้านการรบ หรือเป็นที่รู้จักในชื่อ "กองอาสาจาม" และ หน้าที่ด้านการเดินเรือมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา⁴⁸

ชาวมุสลิมเชื้อสายจามอาจมีบางส่วนที่อพยพเข้ามาในเขตกรุงธนบุรีในสมัยกรุงศรีอยุธยา และในสมัยกรุงธนบุรีได้ปี พ.ศ. 2324 ปลายสมัยกรุงธนบุรี พระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้เจ้าพระมหากษัตริย์ศึก และเจ้าพระยาสุรสีห์ตีทัพพม่า ทำให้มีการกวาดต้อนชาวจามเข้ามาในเขตกรุงธนบุรี⁴⁹

ต่อมาใน ปีพ.ศ. 2328 ในสมัยรัชกาลที่ 1 กองอาสาจามได้ร่วมรบกับสงครามเก้าทัพ ต่อมา รัชกาลที่ 1 ทรงพระราชทานที่ดินชาวมุสลิมเชื้อสายจามที่บริเวณป่าไผ่ ทุ่งพญาไท ซึ่งปัจจุบันคือ บริเวณชุมชนบ้านครัว⁵⁰

กลุ่มชาวมุสลิมเชื้อสายชวา

ชาวมุสลิมเชื้อสายชวาเริ่มอพยพเข้ามาในพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑลตั้งแต่สมัย รัชกาลที่ 4 โดยเป็นคนบังคับของเนเธอร์แลนด์ โดยมักทำอาชีพค้าขายและตกแต่งสวน สาเหตุของ การอพยพมีปัจจัยด้านการกดขี่ของเจ้าอาณานิคมเนเธอร์แลนด์และการได้รายได้ที่สูงกว่าในสยาม⁵¹

ชาวมุสลิมเชื้อสายชวา มักอาศัยอยู่บริเวณเขตสาทร เขตบางคอแหลม บางส่วนของเขตบางรักและเขตปทุมวันในปัจจุบัน เช่น แกวมัสยิดยะวา มัสยิดอินโดนีเซีย มัสยิดบาหยัน มัสยิดบ้านอยู่ มัสยิดดารุ้ลอาบิติน เป็นต้น⁵²

⁴⁸ ดูเพิ่ม สมาน ธีระวัฒน์ “การตั้งถิ่นฐานของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร”, (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภูมิศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), 32.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน

⁵¹ กรรณิการ์ จุฑามาศ สุมาลี, ยะวา-ชวาในบางกอก (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541), 35-47.

⁵² เรื่องเดียวกัน, 55-67, 85-96.

กลุ่มชาวมุสลิมเชื้อสายอาหรับ

ชาวมุสลิมเชื้อสายอาหรับมีจำนวนไม่มากนัก เข้ามาค้าตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาจากรุงศรีอยุธยาเมื่อคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 จึงได้อพยพลงมายังธนบุรี โดยกลุ่มมุสลิมเชื้อสายอาหรับตั้งชุมชนบริเวณแถบคลองบางกอกน้อย มีมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ เป็นต้น⁵³



⁵³ ดูเพิ่ม เสาวนีย์ จิตต์หมวด. “กลุ่มชาติพันธุ์มุสลิมในธนบุรี,” วารสารสงขลานครินทร์ 4, 1 (มกราคม - เมษายน 2541): 61.

2.3 ลักษณะโดยรวมศิลปกรรมของมัสยิดในกรุงเทพมหานครราว รัชกาลที่ 5 – ต้นรัชกาลที่ 9

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 - ต้นรัชกาลที่ 9 มีความนิยมในการสร้างมัสยิดในรูปแบบรายละเอียดที่ต่างกัน แต่โดยรวมคือยังนิยมในรูปแบบมัสยิดศิลปะแบบตะวันตกเหมือนกัน ซึ่งอาจแบ่งย่อยได้อีก 3 สมัยคือ

1. สมัยรัชกาลที่ 5 – 6 ก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน
2. สมัยหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน สมัยรัชกาลที่ 6 - รัชกาลที่ 7
3. สมัยต้นรัชกาลที่ 9

2.3.1 ลักษณะทั่วไปของมัสยิดที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 – 6 ก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

ในสมัยรัชกาลที่ 5 มัสยิดอาจแบ่งได้เป็น 2 แบบคือ

1. มัสยิดแบบศิลปะตะวันตก

ในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มมีความนิยมสร้างสถาปัตยกรรมต่างๆ ด้วยอิทธิพลศิลปะตะวันตก ความนิยมในการก่อสร้างสถาปัตยกรรมตะวันตกในช่วงสมัยนี้เอง จึงเกิดความต้องการแรงงานชาวต่างชาติเช่น ชาวจีนเริ่มมีบทบาทในการก่อสร้างอาคารก่ออิฐถือปูนต่างๆ⁵⁴ ต่อมามัสยิดก็เริ่มมีการสร้างด้วยศิลปะตะวันตก⁵⁵ เช่น

⁵⁴ ดูเพิ่ม วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, สันติ ฉันทวิลาสวงศ์ และคณะ, พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรมในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2536), 18-19.

⁵⁵ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อีตรีส รักษาภณี, มัสยิดในกรุงเทพฯ. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 142-144.

- มัสยิดหลวงโกชาอิศหาก (ภาพที่ 2)



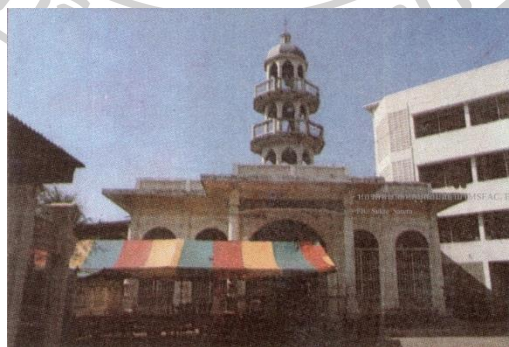
ภาพที่ 2 มัสยิดหลวงโกชาอิศหาก

- มัสยิดเซฟี (ภาพที่ 3)



ภาพที่ 3 มัสยิดเซฟี

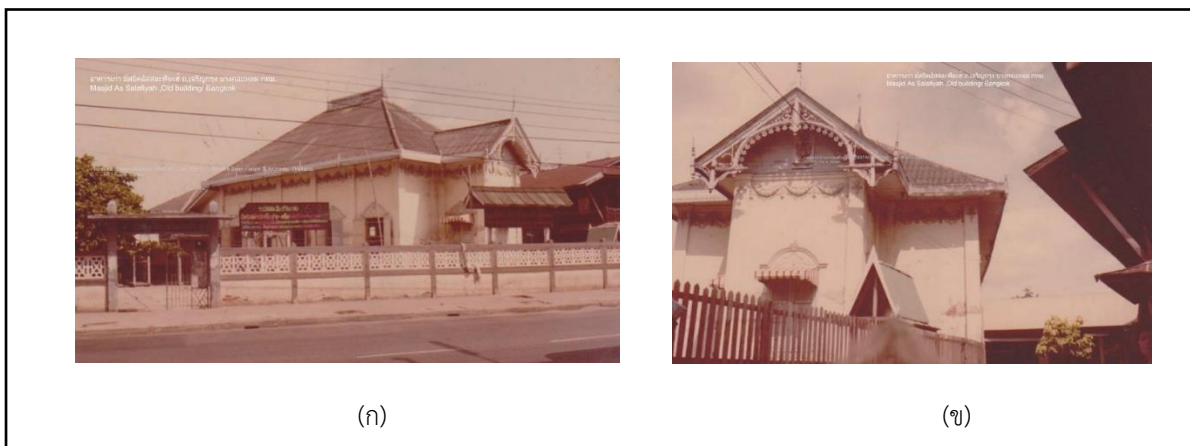
- มัสยิดนูรุลมุบีน บ้านสมเด็จ (หลังเดิม) (ภาพที่ 4)



ภาพที่ 4 มัสยิดนูรุลมุบีน บ้านสมเด็จ (หลังเดิม)

(ภาพจาก ชุดภาพมัสยิดทั่วประเทศ แจกในชองบะหมี่กิ่งสำเร็จรูปจายาปี พ.ศ. 2525)

- มัสยิดอัศสละฟิยห์ หรือสุเหร่า อ.ฟ. (หลังเดิม) (ภาพที่ 5)



ภาพที่ 5 ภาพมัสยิดอัศสละฟิยห์ หรือสุเหร่า อ.ฟ.

(ภาพจากหอจดหมายเหตุมุสลิมสยาม)

(ก) มัสยิดอัศสละฟิยห์ หรือสุเหร่า อ.ฟ. (หลังเดิม)

(ข) ตรวจจับรกรรต้อตโตมันที่หน้าบ้านของมัสยิดอัศสละฟิยห์ หรือสุเหร่า อ.ฟ. (หลังเดิม)

- มัสยิดกมาลุลอิสลาม หรือมัสยิดทรายกองดิน (หลังเดิม) สร้างด้วยศิลปะตะวันตกผสมกับศิลปะมลายู⁵⁶ (ภาพที่ 6)



ภาพที่ 6 มัสยิดกมาลุลอิสลาม หรือมัสยิดทรายกองดิน (หลังเดิม) ส่วนหอออะซานสร้างขึ้นในภายหลัง (ภาพจาก มัสยิดกมาลุลอิสลาม)

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 136.

2. มัสยิดที่ถูกสร้างขึ้นตามชาติพันธุ์และศิลปะท้องถิ่น

มัสยิดบางแห่งที่สร้างขึ้นตามแบบศิลปะท้องถิ่น และสร้างด้วยศิลปะของชาติอื่นๆ เช่น

- มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ (หลังเดิม) สร้างด้วยศิลปะไทยซึ่งเป็นมัสยิดทรงไปเพียงหลังเดียวในช่วงสมัยนี้⁵⁷ เพราะได้รับพระราชทานที่ดินจากรัชกาลที่ 5 เนื่องจากการเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างสถานีรถไฟบางกอกน้อย⁵⁸ โดยการสร้างมัสยิดอยู่ภายใต้การดูแลและดูแลของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์⁵⁹ (ภาพที่ 7)



ภาพที่ 7 มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ (หลังเดิม)

(ภาพจาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, 143-144.

⁵⁸ สำราญ ผลดีและ อรัฮาวิ เจ๊ะสะแม, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนมุสลิมริมคลองบางกอกน้อย,” วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยธนบุรี 11, 26 (กันยายน - ธันวาคม 2560): 86.

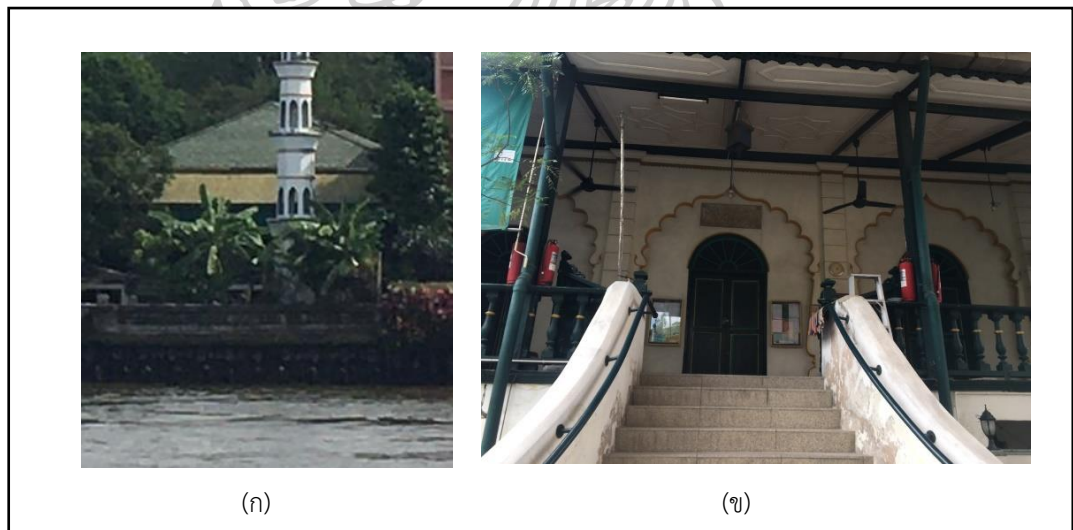
⁵⁹ อาดิศร์ อีตรีส รักษมณี, มัสยิดในกรุงเทพฯ. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 143-144, 165.

- มัสยิดยะวาสร้างด้วยศิลปะชวา⁶⁰ (ภาพที่ 8)



ภาพที่ 8 มัสยิดยะวา

- มัสยิดกัวตลอิสลาม (มัสยิดตึกแดง) สร้างด้วยศิลปะอินเดียแบบโมกุล⁶¹ผสมกับศิลปะมลายู (ภาพที่ 9)



ภาพที่ 9 มัสยิดกัวตลอิสลาม (มัสยิดตึกแดง) แต่ในส่วนของหอคอยชานถูกสร้างขึ้นมาในยุคหลัง

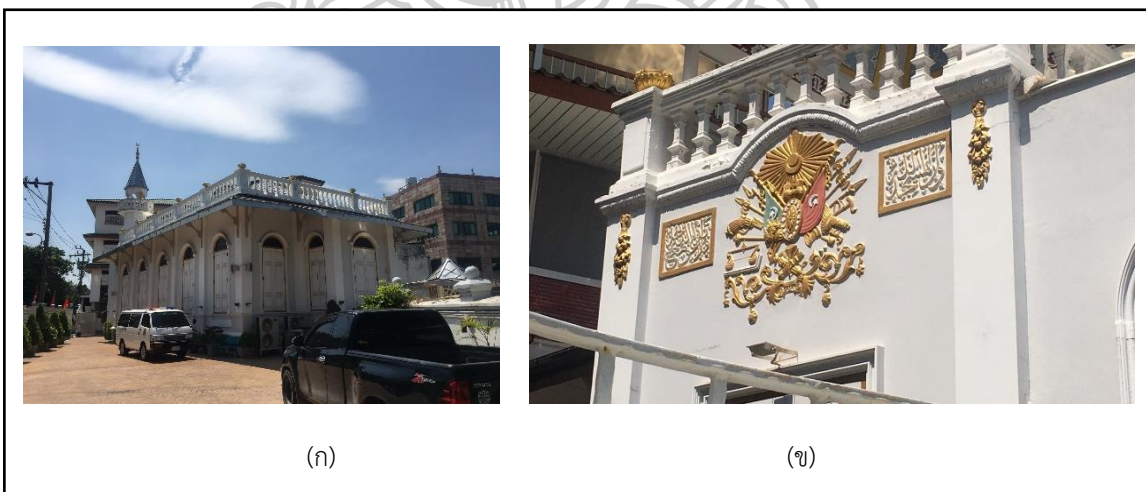
⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, 161-164.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 164-165.

ทางด้านผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาดิศร์ อติริส รักษาภรณ์ได้ให้ข้อสังเกตว่ามัสยิดที่ถูกสร้างขึ้นตามศิลปะท้องถิ่นและศิลปะตามชาติพันธุ์ เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งในสมัย รัชกาลที่ 5 เท่านั้น ซึ่งน่าจะเป็นเพราะในเวลาต่อมานั้น ชาวมุสลิมเชื้อสายต่างๆ มีความรู้สึกว่าเป็น “ชาวสยาม” กันมากขึ้น และประกอบกับความรู้สึกร่วมของความเป็นมุสลิมนั้นสำคัญมากกว่าการแสดงออกถึงชนชาติใดชนชาติหนึ่ง ทำให้มัสยิดที่สร้างตามแบบศิลปะท้องถิ่นและชาติพันธุ์ไม่ได้รับความนิยมในเวลาต่อมา⁶² จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 9 ที่มีการสร้างมัสยิดตามศิลปะตามชาติพันธุ์ขึ้นอีกครั้ง

ดังนั้นในเวลาต่อมา มัสยิดในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลที่ถูกสร้างขึ้นราวรัชกาลที่ 6 ต่างถูกสร้างด้วยศิลปะอิทธิพลตะวันตกทั้งสิ้น เพราะศิลปะตะวันตกในราวรัชกาลที่ 6 แสดงถึงความหรูหรา ศิวีไลซ์ มีการสร้างอาคารแบบศิลปะตะวันตกหลายแห่งในกรุงเทพมหานคร การที่ผู้แสวงบุญที่จะเดินทางไปแสวงบุญที่นครมักกะฮ์ จะต้องไปขึ้นเรือที่มาเลเซียสิงคโปร์ก่อน จึงได้เห็นมัสยิดศิลปะตะวันตก และศิลปะตะวันตกยังมีองค์ประกอบที่สอดคล้องกับศิลปะอิสลาม เช่น โดม ชุ่มโค้ง⁶³ จวบจนถึงราวสมัยรัชกาลที่ 9 จึงเริ่มมีการฟื้นฟูการสร้างมัสยิดแบบศิลปะตะวันออกกลางขึ้น

โดยตัวอย่างของมัสยิดที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 เช่น มัสยิดบางอุทิศ (ภาพที่ 10) มัสยิดดารุลอาบีดิน (ภาพที่ 11) มัสยิดบางอ้อ (ภาพที่ 12) เป็นต้น



ภาพที่ 10 มัสยิดบางอุทิศ

(ก) อาคารมัสยิดบางอุทิศ โดยหอออะซานแบบออตโตมันถูกสร้างเพิ่มเติมในปี พ.ศ. 2557

(ข) ตราจักรวรรดิออตมันหน้ามัสยิดบางอุทิศ

⁶² เรื่องเดียวกัน, 164, 251-252.

⁶³ ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน, 143-144, 165.



ภาพที่ 11 ตัวอย่างอิทธิพลศิลปะออตโตมันและศิลปะตะวันตกในมัสยิดดารูลออาบีดีน (ตรอกจันทน์)

(ก) หออะซานทรงระจิมแบบออตโตมัน มัสยิดดารูลออาบีดีน (ตรอกจันทน์)

(ข) มิมบ์รทรงระจิมแบบออตโตมัน มัสยิดดารูลออาบีดีน (ตรอกจันทน์)

(ค) ตราดวงและพระจันทร์เสี้ยวเหนือตรามูฮัมหมัดในกรอบลายกราบหอยแครง มัสยิดดารูลออาบีดีน (ตรอกจันทน์)



ภาพที่ 12 ตัวอย่างอิทธิพลศิลปะออตโตมันและศิลปะตะวันตกในมัสยิดบางอ้อ

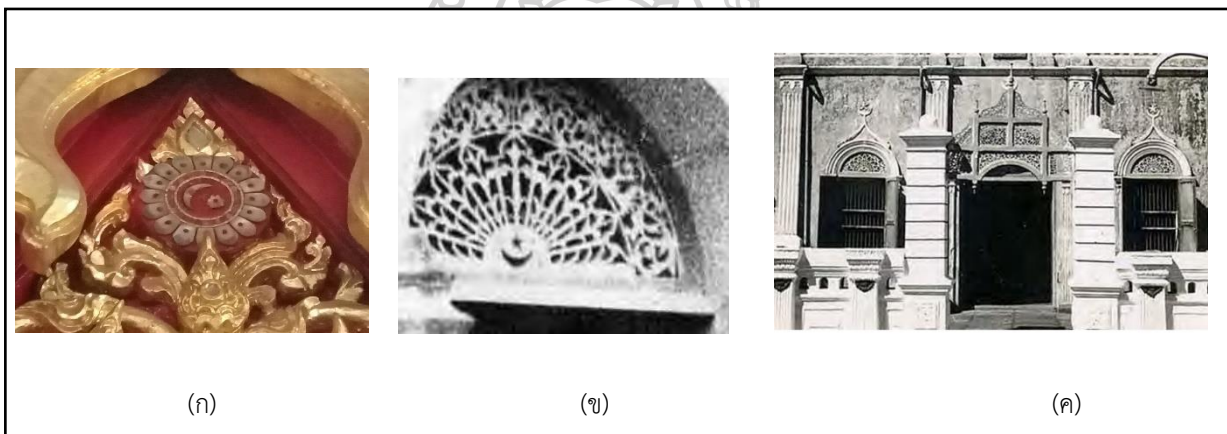
(ก) ฟ้าชาต มัสยิดบางอ้อ

(ข) โดมทางเข้า มัสยิดบางอ้อ

(ค) มิมบ์รและมิมบ์ร มัสยิดบางอ้อ

2.3.1.1 อิทธิพลของศิลปกรรมออตโตมันในการสร้างมัสยิดในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

ในอดีตจักรวรรดิออตโตมัน (ตุรกี) ได้ปกครองนครศักดิ์สิทธิ์ของชาวมุสลิมคือนครมักกะฮ์และนครมะดีนะฮ์ เมื่อชาวมุสลิมได้เดินทางไปแสวงบุญประกอบพิธีฮัจญ์ จึงได้รับรู้รูปแบบศิลปกรรมจักรวรรดิออตโตมัน ตลอดจนได้บ่มเพาะความรู้สึกรู้สึกที่ว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอิสลาม จึงเกิดความต้องการสื่อถึงความเป็นอิสลามผ่านทางสัญลักษณ์ต่างๆ ดังนั้นงานศิลปกรรมจากจักรวรรดิออตโตมันได้ส่งอิทธิพล แรงบันดาลใจต่างๆ ในการออกแบบ การสร้างมัสยิด⁶⁴ โดยอิทธิพลของศิลปะออตโตมันนั้นส่งอิทธิพลไปยังมัสยิดต่างๆ นอกเหนือจากมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน รวมไปถึงมัสยิดสมัยก่อน เช่น มัสยิดต้นสนหลังเดิม ที่สร้างราว พ.ศ. 2359⁶⁵ ก็ได้ปรากฏอิทธิพลศิลปะออตโตมันอย่างตราดวงดาวและพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว มาแล้ว เป็นต้น (ภาพที่ 13)



ภาพที่ 13 ชุมมิมหฺรอบของมัสยิดต้นสนหลังเดิม

(ก) ตราดาวเดือนบนมิมบัรเดิม ของมัสยิดต้น

(ข) ตราดาวเดือนบนแป้นลมของมัสยิดต้นสน (ภาพจาก มัสยิดต้นสน)

(ค) ตราดาวเดือนเหนือซุ้มประตูหน้าต่างมัสยิดต้นสน (ภาพจากมัสยิดต้นสน)

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, 144, 148.

⁶⁵ สรยุทธ ชื่นภักดี, บรรณาธิการ, *มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย* (กรุงเทพฯ: จีระวิชาการพิมพ์, 2544), 177-179.

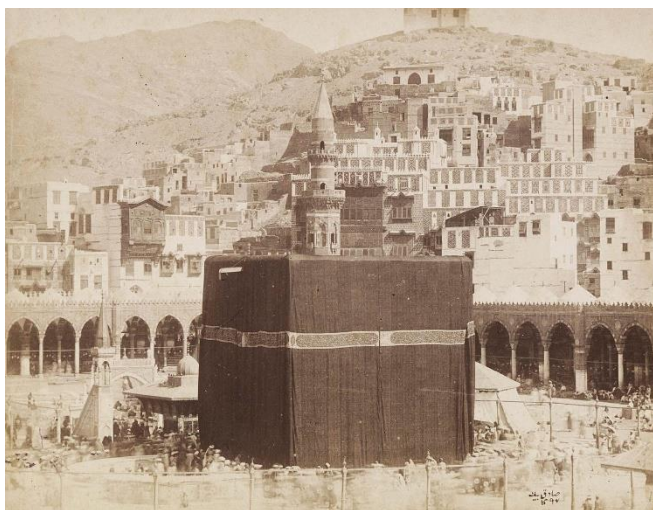
โดยอิทธิพลของงานศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลและแรงบันดาลใจจากงานศิลปกรรมออตโตมันของมัสยิดต่างๆ ในกรุงเทพมหานคร เช่น

- การประดับตราจักรวรรดิออตโตมัน ที่หน้าบ้านมัสยิดอัลสละฟีย์ห์ หรือสุเหร่า อ.พ. (หลังเดิม) (ภาพที่ 5 ข) มัสยิดบางอุทิศ⁶⁶ (ภาพที่ 10 ข)
- การประดับตกแต่งการใช้ศิลปกรรมแบบออตโตมันในมัสยิดดารุลอาบีดีน (ตรอกจันทน์) (ภาพที่ 11) ที่มีการประดับลวดลายแบบศิลปะออตโตมัน อย่างดวงดาวและพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว และการสร้างหอคอยทรงกระโจมแบบออตโตมัน เหมือนมัสยิดอัลอะรอม ในนครมักกะฮ์⁶⁷ (ภาพที่ 14)
- การสร้างยอดอาคารแบบพะซาด (Façade) เหนือประตูทางเข้า คล้ายกับมัสยิดอัลนะบะวี๊ย์ ในนครมะดีนะฮ์ (ภาพที่ 15) ที่มัสยิดบางอ้อ⁶⁸ (ภาพที่ 12 ก และ 12 ข)
- การสร้างมิมบรสูงทรงกระโจมอย่างศิลปะออตโตมัน ในมัสยิดดารุลอาบีดีน (ตรอกจันทน์) (ภาพที่ 11 ข) มัสยิดบางอ้อ (ภาพที่ 12 ค) มัสยิดดารุลนออีมี (สุเหร่าบ้านครุ) (ภาพที่ 16)
- การเขียนลายทูลอักษรอาหรับประดิษฐ์แบบตราพระปรมาภิไธยย่อ ของสุลต่าน ออตโตมัน ที่มัสยิดดารุลนออีมี (สุเหร่าบ้านครุ) หลังเดิม (ภาพที่ 17) เป็นต้น

⁶⁶ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อีดิรส์ รักขมณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ**. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 148-153.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, 149.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, 168-169.



ภาพที่ 14 ภาพถ่ายเก่าของมัสยิดอัลฮะรอม ในนครมักกะฮ์ ในปี พ.ศ. 2423 (ค.ศ. 1880)

ที่มา : Muhammad Sadiq, *The Kaaba photographed in 1880*, เข้าถึงเมื่อ 14 เมษายน 2565, เข้าถึงได้จาก

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Khalili_Collection_Hajj_and_Arts_of_Pilgrimage_arc.pp_02_11.04_CROP.jpg

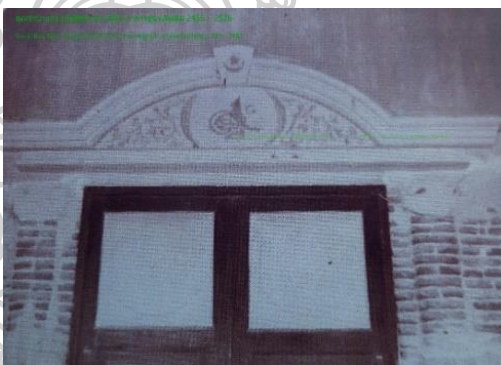


ภาพที่ 15 ทัศนะของมัสยิดอัลนบะวียในนครมะดีนะฮ์

ที่มา : Richard Mortel, *Interior of the Prophet's Mosque, Madinah, Saudi Arabia (5)*, เข้าถึงเมื่อ 14 เมษายน 2565, เข้าถึงได้จาก https://www.flickr.com/photos/prof_richard/50226201667



ภาพที่ 16 มิมบร์ มัสยิดดารูน่าอีม (สุเหร่าบ้านครุ)



ภาพที่ 17 ทูราอักษรอาหรับประดิษฐ์แบบตราพระปรมาภิไธยย่อ ของสุลต่านออตโตมัน ที่มัสยิดดารูน่าอีม (สุเหร่าบ้านครุ) หลังเดิม
(ภาพจาก จดหมายเหตุมุสลิมสยาม)

2.3.2 ลักษณะศิลปกรรมมัস্যิดในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลหลังการล่มของจักรวรรดิออตโตมัน สมัยรัชกาลที่ 6-7

ในด้านการเปลี่ยนแปลงด้านศิลปกรรมของมัস্যิดได้เกิดขึ้นในช่วง ปลายสมัยรัชกาลที่ 6 - รัชกาลที่ 7 เมื่อหลังจากปี พ.ศ. 2465 อันเป็นปีที่เหตุการณ์การล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน จึงไม่มีศูนย์กลางอาณาจักรอิสลามที่เป็นศูนย์กลางด้านงานศิลปวัฒนธรรมอิสลามแบบ ทำให้รูปแบบศิลปกรรมออตโตมันจึงลดบทบาทลง เกิดการตีความด้านสถาปัตยกรรมอิสลามกันใหม่เกิดขึ้น⁶⁹ มีการนำคำสอน ความเชื่อศาสนา มาตีความและนำไปใช้ในการออกแบบรูปแบบมัস্যิด⁷⁰ การสร้างมัস্যิดในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลจึงให้ความสำคัญกับการใช้พื้นที่ตามหลักคำสอนของอิสลามมากกว่า ศิลปะที่สื่อถึงชนชาติต่างๆ เกิดแนวคิดในการสร้างสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ตามมาตรฐานยุโรปซึ่งได้เข้ามา มีบทบาทอย่างมาก ทั้งในเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมและการใช้สอยของอาคาร ซึ่งต่างจากเดิมที่ศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชนมักอยู่ในศาสนสถาน เกิดอาคารประเภทใหม่ๆ ที่เปลี่ยนแปลงสังคม เช่น สนามกีฬา อาคารสำนักงาน โรงภาพยนตร์ โรงเรียน พิพิธภัณฑสถาน เป็นต้น⁷¹ มีการหยิบยืมรูปแบบอาคารราชการในกรุงเทพมหานครที่มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 มาใช้ เช่น อาคารกรมการประปา กรมโยธาธิการ กรมการไปรษณีย์⁷² ที่มีองค์ประกอบบางอย่างที่ใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมอิสลามมาปรับสร้างมัস্যิด ซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบที่ดีที่สุด มีมาตรฐานสูงที่สุด เพื่อสำหรับสื่อถึงความ เป็น “บ้านของพระเจ้า”⁷³

ชาวมุสลิมในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลเลือกที่จะย้อนกลับไปนำรูปแบบในอดีตมาปรับใช้โดยปรับเปลี่ยนองค์ประกอบ เช่น ชุมประตูดั้ง ลวดลายการประดับตกแต่ง หน้าต่างโค้ง หลังคาโดม เป็นต้น ให้มีการอ้างอิงกับสถาปัตยกรรมจากดินแดนตะวันออกกลางเพื่อให้แตกต่างจากสถาปัตยกรรมตะวันตกทั่วไป มีการนำสัญลักษณ์ที่ใช้ร่วมกันในแต่ละชุมชน ขณะเดียวกันก็มีการนำสถาปัตยกรรมตะวันตกรูปแบบใหม่ในสมัยนั้นที่มีความแข็งแรงแต่ลดประดับตกแต่งลงมาก่อสร้างมัস্যิด ทำให้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงของศิลปกรรมมัস্যิดในสมัยนี้ เช่น⁷⁴

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, 189, 192.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, 168.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, 182.

⁷² เรื่องเดียวกัน, 191, 253.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, 168, 170, 198.

⁷⁴ ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน, 192.

- มัสยิดมีการสร้างให้มีขนาดใหญ่ขึ้น อันได้รับอิทธิพลการสร้างสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ (Modern architecture) ซึ่งมีการใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก ทำให้สามารถสร้างอาคารที่มีขนาดใหญ่และแข็งแรง ขณะเดียวกันอิทธิพลของสถาปัตยกรรมแบบสมัยใหม่ ก็ส่งผลทำให้มีลดการประดับตกแต่งลง ทำให้อาคารดูเรียบง่ายมากขึ้นด้วย⁷⁵ เช่น มัสยิดมหานาค (ภาพที่ 18)⁷⁶ มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังเดิม (ภาพที่ 19)
- มัสยิดเครื่องไม้แบบเรือนมะนิลา ก็ได้รับอิทธิพลจากบ้านเรือนทรงมะนิลาในสมัยนั้น ที่มีการลดรายละเอียดการประดับตกแต่ง มีลดทอนลายฉลุลง⁷⁷ เช่น มัสยิดสะฟีรุสซาลาม คลองสิบ⁷⁸ (ภาพที่ 20)
- มีการใช้ตราดวงดาวและพระจันทร์ครึ่งเสี้ยวที่เคยใช้มาก่อนบนซุ้มมิมิห์รอบ และซุ้มหน้าต่างของมัสยิดดารูลออาบีดีน (ภาพที่ 11 ข และ ภาพที่ 11 ค) ซุ้มมิมิห์รอบ (หลังเดิม) และปั้นลมของมัสยิดต้นสน หลังเดิม (ภาพที่ 13) ได้ถูกนำมาใช้กับมัสยิดหลังอื่นๆ ในช่วงเวลานี้ เช่น มัสยิดมหานาค (ภาพที่ 18 ข) มัสยิดฮารูน⁷⁹ (ภาพที่ 21)
- มีการสร้างโดมมากขึ้น แม้จะมีการสร้างโดมมาก่อนหน้า เช่น ที่มัสยิดบางอ้อ (ภาพที่ 12 ข) มัสยิดซูลูกุ่มตอกิน (บ้านครัวตะวันตก) หลังเดิม (ภาพที่ 22) มัสยิดนูรูลอิสลาม (บ้านป่า) หลังเดิม (ภาพที่ 23) ซึ่งความนิยมการสร้างโดมยังมีมากขึ้นในสมัยนี้ เพราะเกิดจากการตีความคำสอน เรื่องความสำคัญกับมารยาทในการขอคูหาที่ก่อนเข้ามัสยิด ส่งผลให้มีการสร้างโดมหรือมุขตรงส่วนพื้นที่ทางเข้ามัสยิด เพื่อเน้นให้ทราบถึงการมาถึงและขอพรจากพระเจ้า เช่นที่ มัสยิดมหานาค (ภาพที่ 18 ก)⁸⁰ และมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) (ภาพที่ 19 ก)

⁷⁵ ดูเพิ่ม พีรศรี โปวาทอง, สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2564), 41-42, 44-45.

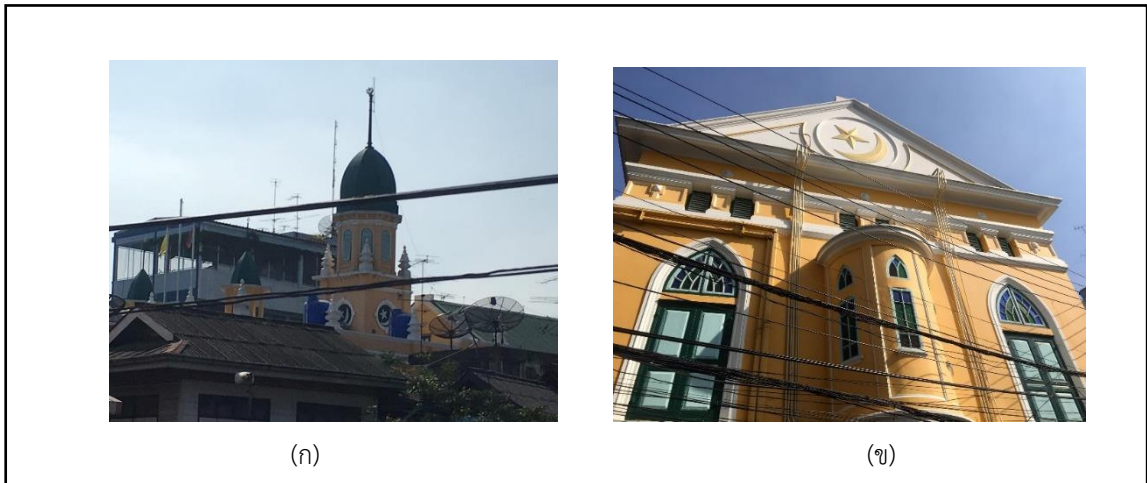
⁷⁶ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, มัสยิดในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 182-183.

⁷⁷ ดูเพิ่ม น.ณ ปากน้ำ [นามแฝง], แบบแผนบ้านเรือนในสยาม (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2563), 299.

⁷⁸ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, มัสยิดในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 184.

⁷⁹ ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน, 192.

⁸⁰ ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน, 192-193.



(ก)

(ข)

ภาพที่ 18 มัสยิดมหนาค

(ก) ด้านนอกมัสยิดมหนาค

(ข) หน้าบันประดับลายดาวเดือน มัสยิดมหนาค



(ก)

(ข)

ภาพที่ 19 มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังเดิม

(ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

(ก) ตัวอาคารภายนอกมัสยิดดารอสอาดะห์

(ข) ซุ้มประตูมัสยิดดารอสอาดะห์



ภาพที่ 20 มัสยิดสะฟุรซาลาม คลองสิบ



ภาพที่ 21 หน้าบันประดับลายดวงดาวและพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว มัสยิดฮารูน



ภาพที่ 22 มัสยิดชุลุกุลมุดตากิน (บ้านครัวตะวันตก) หลังเดิม
(ภาพจาก มัสยิดชุลุกุลมุดตากิน)



ภาพที่ 23 มัสยิดนูรุลอิสลาม (บ้านป่า) หลังเดิม
(ภาพจาก มัสยิดนูรุลอิสลาม)



2.3.3 ลักษณะศิลปกรรมมัสยิดในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลช่วงต้นรัชกาลที่ 9

ในช่วงตลอดสมัยรัชกาลที่ 8 ไม่ได้มีการสร้างมัสยิดขึ้นมากนัก อาจเกิดจาก 2 เหตุผลใหญ่คือ

1. **นโยบายรัฐนิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม:** ที่พยายามให้ชนกลุ่มน้อยกลายเป็นคนไทยในรูปแบบเดียวกันภายใต้แนวคิดที่ว่า ในรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีครั้งที่ 24/2484 ว่า “... เมืองไทยเป็นของคนไทย มิควรให้ศาสนาอื่นอยู่...”⁸¹

2. **สถานการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2:** ส่งผลให้ชาวมุสลิมในเขตกรุงเทพมหานคร อพยพไปยังต่างจังหวัดหรือซานเมือง เพื่อหลบหนีระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตรที่นำเครื่องบินมาทิ้งระเบิดในเขตกรุงเทพมหานคร ซึ่งผลของสงครามยังส่งผลให้มีมัสยิดบางแห่งถูกระเบิดทำลายในช่วงเวลานี้ เช่น มัสยิดหลวงอันซอริชสุนนะห์ จึงต้องมีการสร้างมัสยิดขึ้นมาใหม่ทดแทนมัสยิดที่ถูกระเบิดทำลายไปในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2⁸²

ในช่วงปี พ.ศ. 2485-2486 ได้เกิดน้ำท่วมใหญ่ทำให้มัสยิดหลายแห่งไม่สามารถละหมาดได้ บรรดาอาคารมัสยิดศิลปะตะวันตกแบบเดิมจึงไม่สามารถป้องกันสภาพอากาศได้อย่างเต็มที่ จึงมีการออกแบบมัสยิดขึ้นใหม่เพื่อให้เข้ากับสภาพอากาศด้วยการยกพื้นสูงขึ้นตามแบบการยกใต้ถุนสูงของลักษณะสถาปัตยกรรมท้องถิ่น แต่นิยมสร้างอาคารแบบตะวันตก เพราะมีความคงทนแข็งแรง แต่บางแห่งก็มีการสร้างจากไม้แต่ฐานเป็นคอนกรีต ทำให้มัสยิดในช่วงต้นรัชกาลที่ 9 มีการสร้างกันสาดระเบียงยื่นออกไปทางด้านข้างเพื่อกันแดดกันฝน⁸³ เช่น มัสยิดต้นสน (ภาพที่ 24) มัสยิดอินโดนีเซียหลังเดิม (ภาพที่ 25)

โดยมัสยิดอินโดนีเซียหลังเดิม เป็นมัสยิดไม้บน ฐานคอนกรีต มีหลังซ้อนชั้นซึ่งอาจได้รับอิทธิพลจากหลังคาซ้อนชั้นจากชวา โดยอาคารไม้บนฐานคอนกรีตอาจได้รับอิทธิพลการสร้าง จากอาคารสถานที่ราชการ อาคารโรงเรียนในสมัยนั้น

⁸¹ ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน, 172, 252-253

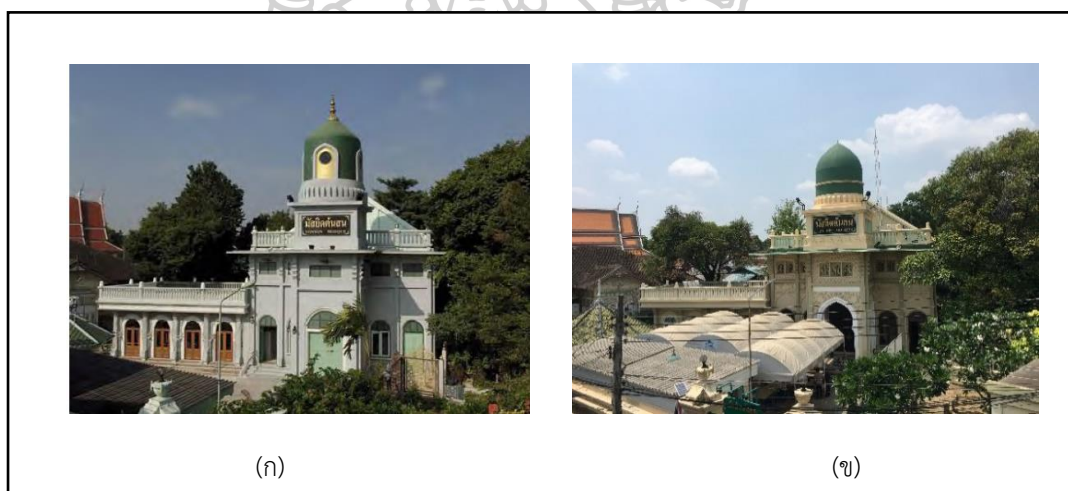
⁸² ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน, 178

⁸³ ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน, 185, 189

มัสยิดบางแห่งมีการยกใต้ถุนสูงขึ้นหรืออาจใช้โถงอเนกประสงค์อยู่ชั้นล่างแทน⁸⁴ เช่น มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ (ภาพที่ 26)

โดยสถาปัตยกรรมมัสยิดบางแห่งในช่วงต้นรัชกาลที่ 9 เช่น มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ (ภาพที่ 26) ได้รับอิทธิพลจากลักษณะสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 8 ซึ่งมีลักษณะแบบเรียบง่าย มีหลังคาตัด มีหลังคาแบบใช้ประโยชน์จากตาดฟ้า และแบบซ้อนหลังคาไว้ภายใน⁸⁵ บางท่านเรียกสถาปัตยกรรมรูปแบบนี้ว่า แบบสากล (International style) แบบอาร์ตเดโค (Art Deco) หรือสถาปัตยกรรมแบบคณะราษฎร เป็นต้น⁸⁶

และผลของพระราชบัญญัติควบคุมการก่อสร้างอาคาร พ.ศ. 2479 ที่กำหนดให้การก่อสร้างอาคารทั่วไปจำเป็นต้องมีแบบก่อสร้างพร้อมรายการคำนวณเพื่อยื่นขออนุญาตก่อสร้าง ส่งผลให้มัสยิดถูกสร้างขึ้นด้วยมาตรฐานขั้นสูงตามหลักวิชาการสถาปัตยกรรมสมัยใหม่⁸⁷



ภาพที่ 24 มัสยิดต้นสน

(ก) ภาพมัสยิดต้นสนก่อนการบูรณะใน ปี พ.ศ. 2495-2552 ก่อนการบูรณะในรูปแบบปัจจุบัน

(ภาพจาก ประพลทัศน์ พงษ์ฤทธิพร)

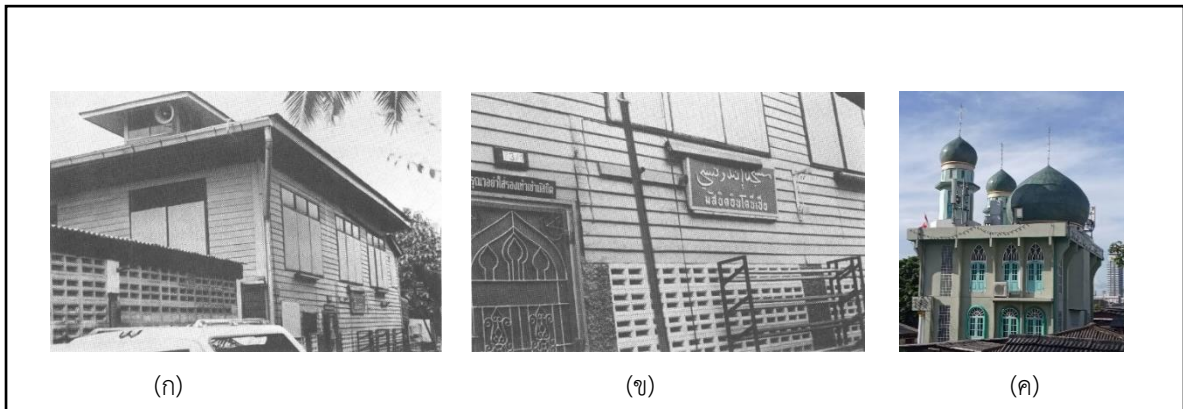
(ข) มัสยิดต้นสนหลังการบูรณะในปัจจุบัน ซึ่งมีการบูรณะในแบบศิลปะตะวันออกกลางมากขึ้น

⁸⁴ ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน, 185, 189

⁸⁵ ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน, 180

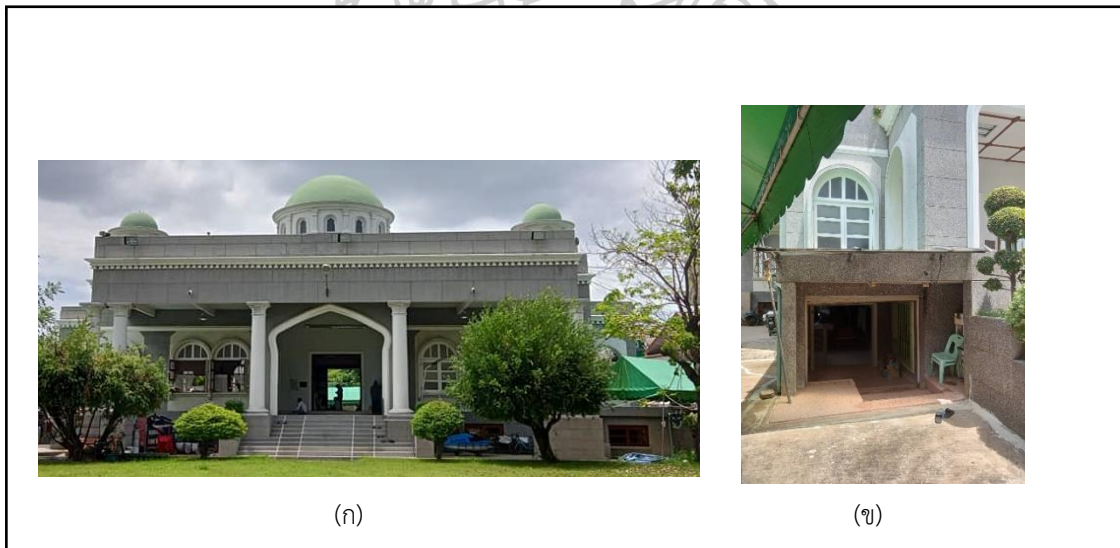
⁸⁶ ดูเพิ่ม ชาตรี ประภิตนันทการ, ศิลปะ-สถาปัตยกรรมคณะราษฎร สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2563), 10.

⁸⁷ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อิตริส รักขมณี, มัสยิดในกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 209.



ภาพที่ 25 มัสยิดต้นสน

- (ก) อาคารมัสยิดอินโดนีเซีย หลังเดิม ปี พ.ศ. 2492-2548 ก่อนการบูรณะ
(ภาพจาก วรรณนิการ์ จุฑามาศ สุมาลี)
- (ข) ฐานมัสยิดอินโดนีเซีย หลังเดิม เป็นอาคารไม้บนฐานคอนกรีต
(ภาพจาก วรรณนิการ์ จุฑามาศ สุมาลี)
- (ค) มัสยิดอินโดนีเซียหลังปัจจุบัน

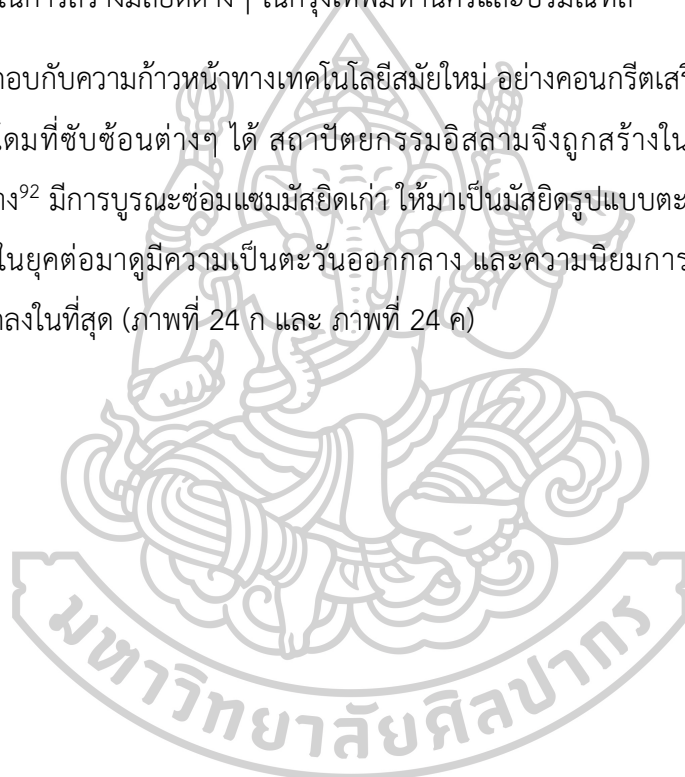


ภาพที่ 26 มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ หลังปัจจุบัน

- (ก) อาคารมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ หลังปัจจุบัน
- (ข) โถงอเนกประสงค์ด้านล่างของมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ หลังปัจจุบัน

เมื่อเวลาผ่านไปจากช่วงต้นรัชกาลที่ 9 ได้มีความสะดวกสบายในการเดินทางไปยังประเทศในแถบตะวันออกกลางมากขึ้น ส่งผลให้มีผู้คนเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ การศึกษาทางศาสนาจากตะวันออกกลางมากยิ่งขึ้น⁸⁸ มีการฟื้นฟูศาสนาอิสลาม เกิดชมรมและมูลนิธิอิสลามต่างๆ⁸⁹ ตลอดจนการรับรู้ลักษณะศิลปะตะวันออกจากสื่อต่างๆ ผ่านทางโทรทัศน์ หนังสือ ภาพยนตร์ของที่ระลึก พระมหามงกุฎ⁹⁰ และมุสลิมส่วนใหญ่เป็นเชื้อสายมลายูจึงต้องการสร้างมัสยิดที่มีรูปแบบจากมาเลเซีย ซึ่งเป็นประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามที่ประสบผลสำเร็จ มีสถานภาพที่ดีในสังคมโลก⁹¹ ซึ่งหากสังเกตดูจะพบว่าศิลปะอิสลามในมาเลเซียได้รับอิทธิพลจากศิลปะจากตะวันออกกลางหลายแห่งและได้ส่งต่อแรงบันดาลใจในการสร้างมัสยิดต่างๆ ในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

ประกอบกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ อย่างคอนกรีตเสริมเหล็ก ที่ทำให้สามารถสร้างรูปทรงโดมที่ซับซ้อนต่างๆ ได้ สถาปัตยกรรมอิสลามจึงถูกสร้างในรูปแบบอิทธิพลศิลปะตะวันออกกลาง⁹² มีการบูรณะซ่อมแซมมัสยิดเก่า ให้มาเป็นมัสยิดรูปแบบตะวันออกกลาง ทำให้ภาพจำของมัสยิดในยุคต่อมาดูมีความเป็นตะวันออกกลาง และความนิยมการสร้างมัสยิดแบบศิลปะตะวันออกกลางจึงลดลงในที่สุด (ภาพที่ 24 ก และ ภาพที่ 24 ค)



⁸⁸ สัมภาษณ์สนั่น เพชรทองคำ, อิหม่ามมัสยิดดารุล-อิหซาน และนายกสมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ, 2 กันยายน 2544, 27 พฤษภาคม 2551, อ้างถึงใน อาดิศร์ อิดริส รักษมณี. **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 213.

⁸⁹ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 202.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, 213

⁹¹ สัมภาษณ์ปริญญา วงศ์เดอริ, กรรมการมัสยิดฮิญาตูปอิสลาม, 15 พฤษภาคม 2551, อ้างถึงใน อาดิศร์ อิดริส รักษมณี. **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 212-213.

⁹² อาดิศร์ อิดริส รักษมณี. **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 213.

2.4 องค์ประกอบของมัสยิดในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

องค์ประกอบของมัสยิดไม่ได้มีกฎกำหนดตายตัวในคัมภีร์อัลกุรอานและอัลหะดีษ ว่าต้องวางผัง และจัดองค์ประกอบอย่างไร ดังนั้นการสร้างมัสยิดจึงมีความแตกต่างกันไปในแต่ละท้องที่ อย่างไรก็ตามทุกมัสยิดต่างก็มีองค์ประกอบที่สำคัญร่วมกันอันได้รับต้นแบบจากมัสยิดของท่านศาสดา รวมถึงมัสยิดที่สำคัญของจักรวรรดิอิสลามที่สำคัญในอดีต⁹³ ด้วยเหตุนี้การศึกษาครั้งนี้ จึงขอยกตัวอย่างข้อมูลพื้นฐานขององค์ประกอบมัสยิด เพื่อให้ทราบข้อมูลพื้นฐานโดยทั่วไป โดยภาพตัวอย่างองค์ประกอบของมัสยิดมีทั้งภาพจากมัสยิดที่ถูกออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน และไม่ได้ถูกออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน

ซึ่งองค์ประกอบของมัสยิดในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลประกอบไปด้วย

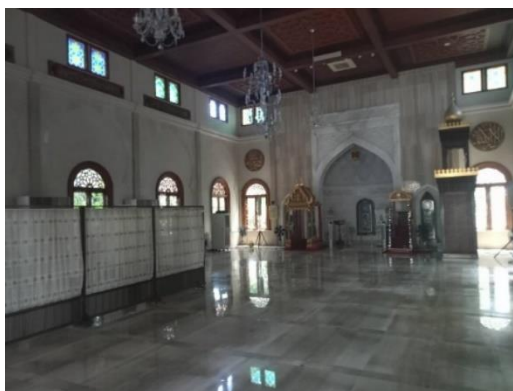
1. โถงละหมาด (Sanctum)

ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น การละหมาด การระลึกถึงพระเจ้า การศึกษาคัมภีร์อัลกุรอาน เป็นต้น โดยโถงละหมาดมักจะเป็นพื้นที่โล่งๆ ได้รับการดูแลอย่างดี สงบ สะอาด มีสัดส่วนปลอดจากสิ่งรบกวนใดต่างๆ⁹⁴ ภายในพื้นที่โถงละหมาดอาจแยกพื้นที่ 2 ส่วนสำหรับผู้ชายและผู้หญิง เพื่อเป็นสัดส่วนและความเรียบร้อย หรือบางครั้งอาจใช้ฉากกั้นระหว่างพื้นที่ 2 ส่วน (ภาพที่ 27)⁹⁵

⁹³ เรื่องเดียวกัน, 53.

⁹⁴ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี. “มัสยิดในแผ่นดินไทย” ศิลปวัฒนธรรม 32, 10, (สิงหาคม 2554): 115.

⁹⁵ สุนิสา อาลี “ความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในเขตชุมชนบางคอแหลม”, (รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 20.



ภาพที่ 27 ฉากกันแยกพื้นที่ละหมาดระหว่างชายและหญิง ที่มัสยิดต้นสน

2. มิห์รอบ (Mihrab)

เป็นจุดที่ใช้ระบุทิศทางกิบลัต มักเป็นซุ้มโค้งเว้าเข้าไป คล้ายคลึงกับมุขโค้งด้านสกัด (Apse) ของโบสถ์ในทางศาสนาคริสต์ โดยมีห์รอบมักจะไม่ไปตกแต่งมากเกินไปจนซึ่งอาจเป็นการรบกวนสมาธิผู้ละหมาดได้⁹⁶ (ภาพที่ 28)



(ก)



(ข)



(ค)

ภาพที่ 28 ตัวอย่างมิห์รอบ แบบต่างๆ ของมัสยิดในกรุงเทพมหานคร

(ก) มิห์รอบ มัสยิดดารุ้ลอาบิติน (ตรอกจันทน์)

(ข) มิห์รอบ มัสยิดต้นสน

(ค) มิห์รอบ มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ ซึ่งไม่ได้เป็นซุ้มโค้งเว้าเข้าไป

⁹⁶ อาดิศร์ อิตริส รักษมณี, มัสยิดในกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 57.

3. มิมบ์ (Mimbar)

เป็นแท่นยกสูงขึ้นมา อาจเทียบได้กับธรรมาสน์ในทางพระพุทธศาสนา โดยมีมิมบ์มิไว้เพื่อให้ อิมฮ่ามหรือคอเต็ป (ผู้แสดงธรรม) เทศนา สั่งสอน ประกาศแจ้งข่าวสารต่างๆ เช่นเมื่อมีการละหมาด ในวันศุกร์ มิมบ์ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ทางขวาของมิห์รอบ หรืออยู่กึ่งกลางโถงละหมาด⁹⁷ (ภาพที่ 29)



ภาพที่ 29 ตัวอย่างมิมบ์แบบต่างๆ ของมัสยิดในกรุงเทพมหานคร

(ก) มิมบ์ มัสยิดดารุ้ลอาบิตีน (ตروقจันหน)

(ข) มิมบ์ (ของเดิม) มัสยิดต้นสน

(ค) มิมบ์ลักษณะแบบแท่นยืน (Podium) ที่มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์

⁹⁷ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อีตริส รักขมณี. “มัสยิดในแผ่นดินไทย” ศิลปวัฒนธรรม 32, 10, (สิงหาคม 2554): 115.

4. ลานอเนกประสงค์หรือโถงอเนกประสงค์

ใช้ในการทำหน้าที่รองรับผู้คนที่เข้าจากโถงละหมาดหรืออาจใช้ในการรองรับละหมาดที่ขยายตัวจากโถงละหมาด จากการละหมาดในโอกาสพิเศษในวันสำคัญ ดังนั้นจึงต้องรักษาความสะอาด ไม่ควรสวมใส่รองเท้าเข้ามาด้านใน เช่นเดียวกับโถงละหมาด นอกจากนี้ยังใช้จัดกิจกรรมอื่นๆ ที่ไม่ขัดต่อหลักศาสนาอีกด้วย⁹⁸

5. ที่อาบน้ำละหมาด (Basin)

ข้อบัญญัติในศาสนาอิสลามมีการกำหนดให้มีการอาบน้ำละหมาดก่อนละหมาดซึ่งเป็นการทำความสะอาดส่วนต่างๆ ของร่างกาย เช่น ใบหน้า มือ แขน เท้า เป็นต้น ดังนั้นบริเวณมัสยิดจึงมีที่อาบน้ำละหมาด เพื่อที่สามารถอาบน้ำได้หลายคนพร้อมกัน โดยอาจเป็น น้ำพุ บ่อน้ำ หรือก๊อกน้ำ ซึ่งเป็นสิ่งที่นิยมกันในปัจจุบัน โดยสถานที่อาบน้ำละหมาดมักตั้งอยู่ในพื้นที่อเนกประสงค์ เพื่อผู้ที่อาบน้ำละหมาดเสร็จก็สามารถเดินเข้าตรงไปยังโถงละหมาดได้โดยไม่ต้องสวมรองเท้า อย่างไรก็ตามการอาบน้ำละหมาดไม่จำเป็นต้องมาทำที่มัสยิด แต่อาจอาบน้ำมาจากที่อื่นแล้วเดินทางมาละหมาดที่มัสยิดก็ได้⁹⁹ (ภาพที่ 30)



ภาพที่ 30 ตัวอย่างที่อาบน้ำละหมาด มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์

⁹⁸ อาดิศร์ อิตริส รักขมณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 59.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน

6. หออะซาน (Minaret)

ใช้เป็นทีประกาศอะซาน เรียกผู้คนมาละหมาดที่มัสยิด ในสมัยท่านศาสดายังไม่มีหออะซาน แต่จะให้มุอ์ซซินหรือผู้ประกาศอะซานขึ้นไปประกาศอะซานบนบ้านที่สูงที่สุดในแถบนั้น ต่อมาเมื่อมีมุสลิมเพิ่มมากขึ้น จึงได้มีการสร้างหอสูงเพื่อกระจายเสียงได้ไกลมากขึ้น ปัจจุบันแม้มีเครื่องขยายเสียงแล้ว แต่ก็ยังมีการสร้างหออะซานขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของมัสยิด ที่สามารถมองเห็นได้มาแต่ไกล¹⁰⁰ (ภาพที่ 31)



ภาพที่ 31 ตัวอย่างหออะซานแบบต่างๆ ของมัสยิดในกรุงเทพมหานคร

(ก) หออะซาน มัสยิดดารุ้ลอาบีดีน (ตروقจันท์)

(ข) หออะซาน มัสยิดจักรพงษ์

(ค) หออะซาน มัสยิดมหานาค

7. ซุ้มประตู (Gate)

โดยทั่วไปมัสยิดมักมีการกำหนดขอบเขตเพื่อแยกพื้นที่ภายในที่สงบออกจากสิ่งทีรบกวนจากภายนอก โดยอาจเป็นคาน้ำ รั้ว หรือกำแพงเพื่อแยกออกเป็นสัดส่วน และมีการสร้างซุ้มประตูเป็นดั่งตัวเชื่อมต่อกับบ่งบอกถึงการเข้าออกมัสยิด¹⁰¹

¹⁰⁰ ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน, 60-63.

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, 63.

2.5 สรุป บทที่ 2

ในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล ต่างมีชาวมุสลิมอาศัยอยู่มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแล้ว และเมื่อครั้งการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ได้มีชาวมุสลิมจากกรุงเก่าและชาวมุสลิมจากประเทศต่างๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานยังราชธานีใหม่ ซึ่งก็คือในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลในปัจจุบัน

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 - ต้นรัชกาลที่ 9 มีความนิยมในการสร้างมัสยิดในรูปแบบรายละเอียดที่ต่างกัน แต่โดยรวมคือยังนิยมในรูปแบบมัสยิดศิลปะแบบตะวันตกเหมือนกัน ซึ่งอาจแบ่งย่อยได้อีก 3 สมัยคือ

1. สมัยรัชกาลที่ 5 - 6 ก่อนการล่มสลายจักรวรรดิออตโตมัน มีความนิยมมัสยิดในรูปแบบ คือ 1. ศิลปะตะวันตก 2. ศิลปะตามชาติพันธุ์และศิลปะท้องถิ่น ซึ่งเป็นยุคสุดท้ายที่มีการสร้างมัสยิดตามแบบศิลปะท้องถิ่นและตามศิลปะชาติพันธุ์ ก่อนจะมีการฟื้นฟูการสร้างมัสยิดตามกลุ่มชาติพันธุ์และศิลปะท้องถิ่นในบางแห่งอีกครั้ง ในสมัยรัชกาลที่ 9 โดยในช่วงนี้มีมัสยิดหลายแห่งมีอิทธิพลศิลปะจากจักรวรรดิออตโตมัน เพราะสมัยนี้จักรวรรดิออตโตมันปกครองเมืองมักกะฮ์และมะดีนะฮ์ เมืองแสวงบุญของชาวมุสลิม

2. สมัยหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน สมัยรัชกาลที่ 6 - รัชกาลที่ 7 มีความนิยมมัสยิดในรูปแบบศิลปะตะวันตกแต่ด้วยการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน ทำให้ไม่มีศูนย์รวมศิลปะอิสลาม จึงเกิดการนำรูปแบบศิลปะอิสลามที่มีร่วมกันจากในอดีตมาตกแต่งมัสยิด เช่น ตราดาวเดือน การสร้างโดม การทำซุ้มโค้ง การนิยมนำอักษรอาหรับประดิษฐ์มากขึ้น เป็นต้น นอกจากนี้มัสยิดมีการสร้างมัสยิดยังได้รับอิทธิพลจากศิลปะตะวันตกแบบสมัยใหม่ (Modern architecture) มีการใช้คอนกรีตเสริมเหล็กมากขึ้น ทำให้มัสยิดมีขนาดใหญ่ แข็งแรง ลดการประดับตกแต่งให้ดูเรียบง่ายมากขึ้น ส่วนมัสยิดทรงเรือนมะนิลาขนาดเล็กก็มีการลดทอนการประดับตกแต่ง เช่นกัน

3. สมัยต้นรัชกาลที่ 9 ในช่วงรัชกาลที่ 8 ที่ผ่านมา นโยบายรัฐนิยมของจอมพล ป. พิบูลสงครามและสถานการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้ชาวมุสลิมในเขตกรุงเทพมหานครอพยพ ไปยังต่างจังหวัดหรือชานเมืองเพื่อหลบหนีระเบิดของเครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตร ทำให้ไม่มีการสร้างมัสยิดมากนักในสมัยนี้ เมื่อเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 9 ตอนต้น จึงมีการสร้างมัสยิดบูรณะและสร้างมัสยิดทดแทนมัสยิดบางแห่งที่ถูกระเบิดในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยการสร้างมัสยิดในสมัยนี้มีการสร้างแบบมีมาตรฐานขั้นสูงแบบหลักสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ตามกฎหมายพระราชบัญญัติควบคุมการก่อสร้าง

อาคาร พ.ศ. 2479 การสร้างมัสยิดในสมัยนี้ มัสยิดบางแห่งได้มีการสร้างแบบได้รับอิทธิพลจากลักษณะสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 8 ที่ถูกเรียกในหลายรูปแบบ เช่น แบบสากล แบบอาร์ตเดโค หรือ สถาปัตยกรรมแบบคณะราษฎร ซึ่งมีลักษณะเรียบง่าย มีหลังคามีการใช้ประโยชน์จากคาน้ำ และแบบซ่อนหลังคาไว้ภายใน และผลจากอุทกภัยครั้งใหญ่ในช่วง ปี พ.ศ. 2485-2486 ทำให้มัสยิดสมัยนี้มีการสร้างยกพื้นสูงหรือมีการสร้างกันสาทรระเบียงยื่นไปด้านข้างเพื่อกันแดดกันฝน โดยมีมัสยิดมีการสร้างแบบอิทธิพลศิลปะตะวันตก

ในเวลาต่อมาได้มีการเข้าถึงสื่อต่างๆ การเดินทาง การศึกษาไปยังตะวันออกกลางได้ง่ายขึ้น ความต้องการการสร้างมัสยิดแบบมาเลเซียของชาวมุสลิมเชื้อสายมลายู ซึ่งเป็นมัสยิดอิทธิพลศิลปะจากตะวันออกกลาง การมีเทคโนโลยีใหม่อย่างคอนกรีตเสริมเหล็กทำให้สามารถสร้างโดม เป็นรูปแบบต่างๆ ได้ง่าย เกิดมุขนิคมมัสยิดต่างๆ เกิดขึ้น ส่งผลให้ความนิยมของมัสยิดในรูปแบบศิลปะตะวันตกลดลงไป

ในช่วงตลอดสมัยรัชกาลที่ 6 - ต้นรัชกาลที่ 9 นายเกษม อิทธิเกษม หรือนายกาเซ็ม แปลน ได้ออกแบบมัสยิดรูปแบบศิลปะตะวันตก ซึ่งได้รับความนิยมตลอดมาในช่วงเวลานี้ ก่อนที่จะถูกแทนที่ความนิยมด้วยมัสยิดรูปแบบศิลปะตะวันออกกลางในเวลาต่อมา ซึ่งรายละเอียดของมัสยิดที่ออกแบบโดยนายเกษม อิทธิเกษมจะกล่าวถึงในบทต่อไป

บทที่ 3

รูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน

พุทธศตวรรษที่ 2450-2490 ระหว่างรัชกาลที่ 6 - รัชกาลที่ 9 นายกาเซ็ม แพลนได้ออกแบบมัสยิดต่างๆ ในพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล ตลอดระยะเวลา 5 ทศวรรษนี้ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เทคโนโลยี และเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์โลกมากมาย การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ส่งผลให้รูปแบบสถาปัตยกรรมของมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลนมีลักษณะที่แตกต่างไปตามระยะเวลานั้นๆ

กลุ่มมัสยิดที่ออกแบบโดยนายเซ็มแพลนที่มีการบันทึกไว้อย่างแน่ชัด ที่พบมีทั้งหมด 4 แห่ง คือ 1. มัสยิดดารุ้ลอาบีดีน (ตروقจันท์) 2. มัสยิดบางอ้อ 3. มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) และ 4. มัสยิดหลวงอันซอร์ซุซุนนะห์ (บางกอกน้อย)

ในบทที่ 3 นี้จะเป็นการศึกษารูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลนซึ่งมีการบันทึกไว้อย่างแน่ชัด 4 แห่ง เพื่อนำมาวิเคราะห์ความเป็นเอกลักษณ์ อิทธิพลและการเปลี่ยนแปลงทางศิลปกรรมที่ปรากฏในกลุ่มมัสยิดดังกล่าว

1. ข้อมูลทั่วไปของมัสยิดแต่ละหลังที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน

1.1 มัสยิดดารุ้ลอาบีดีน (ตروقจันท์)

ประวัติมัสยิดดารุ้ลอาบีดีน (ตروقจันท์)

มัสยิดดารุ้ลอาบีดีน (ตروقจันท์) เดิมชื่อว่ามัสยิดคลองกรวย (ตروقจันท์) (ภาพที่ 32) เพราะตั้งอยู่บริเวณคลองกรวย เป็นมัสยิดที่ชาวซุนนิตที่อพยพมาเพื่อสร้างมัสยิด โดยฮัจยีไซนุลอาบีดีน (Haji Zainul A'abiidn) ให้เริ่มสร้างมัสยิดแห่งนี้ โดยอุทิศที่ดินแปลงหนึ่ง พร้อมเงินส่วนตัวอีก 8,000 บาท ในช่วงเวลาการก่อสร้างมัสยิดได้มีชาวมลายูและชาวซุนนิตร่วมใจบริจาคที่ดินและทรัพย์สิน¹⁰² มัสยิดเริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ. 2453 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2455¹⁰³ โดยมีนายกาเซ็มแพลน ออกแบบและควบคุมการก่อสร้าง

¹⁰² กรรณิการ์ จุฑามาศ สุมาลี, ยะวะ-ชาวในบางกอก. (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541) 91-92.

¹⁰³ สัมภาษณ์ นายปรีชา จิราพันธ์, ผู้ช่วยอิหม่าม ฝ่ายวิชาการมัสยิดดารุ้ลอาบีดีน, 27 ธันวาคม พ.ศ. 2555, อ้างถึงใน สุนิสา อาลี “ความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในเขตชุมชนบางคอแหลม”, (รายงานการศึกษา

ในปี พ.ศ. 2458 ได้เกิดอัคคีภัยครั้งใหญ่ใกล้กับมัสยิดเฆาะบ้านเรือนประชาชน รวมไปถึงมัสยิดบาหยันที่อยู่บริเวณใกล้เคียง แต่มัสยิดดารุ้ลอาบิตีนกลับปลอดภัย(ค. มัสยิดดารุ้ลอาบิตีน, 2495)¹⁰⁴ ต่อมาในวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2488 ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็ได้เกิดอัคคีภัยบริเวณพื้นที่รอบมัสยิดอีกครั้ง แต่มัสยิดดารุ้ลอาบิตีนยังคงรอดพ้นอัคคีภัยไปได้¹⁰⁵

ในปี พ.ศ. 2490 มัสยิดแห่งนี้ได้ขอจดทะเบียนเป็นนิติบุคคลตามพระราชบัญญัติมัสยิดอิสลาม พ.ศ. 2490¹⁰⁶ และทางการได้ขึ้นทะเบียนเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2491 เป็นมัสยิดทะเบียนลำดับที่ 51 คณะกรรมการมัสยิดได้เปลี่ยนชื่อมัสยิดนี้ว่า “มัสยิดดารุ้ลอาบิตีน” เพื่อเป็นเกียรติประวัติแก่ฮัจยีไซนุลอาบิตีน ผู้เริ่มดำริสร้างมัสยิดแห่งนี้ จึงพยายามหาชื่อที่ใกล้เคียงกับท่านมากที่สุดจนได้ชื่อนี้ในการตั้งชื่อมัสยิด ซึ่งอาจแปลเป็นภาษาไทยได้ว่า “สถานที่แห่งผู้ปฏิบัติดีงาม”¹⁰⁷

จากผลของอัคคีภัย 2 ครั้ง แม้จะไม่ได้ทำลายมัสยิด แต่ก็สร้างความเสียหายให้กับมัสยิดพอสมควร คณะกรรมการมัสยิดจึงได้ทำการบูรณะซ่อมแซมครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2495¹⁰⁸ การบูรณะครั้งล่าสุดคือในปี พ.ศ. 2529 มีการประดับกระเบื้องบริเวณด้านนอกทั้งหมด จากเดิมเป็นเพียงอาคารก่ออิฐถือปูนธรรมดา เพื่อกันไม่ให้ปูนล่อน¹⁰⁹



เฉพาะบุคคล หลักสูต
ศิลปากร, 2555), 26.

ภณคดี มหาวิทยาลัย

¹⁰⁴ มัสยิดดารุ้ลอาบิตีน
กรรมการ จุฬามาต สุม

ย, 2495), -, อ้างถึงใน
วิจัย, 2541), 92.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน

¹⁰⁷ กรรมการ จุฬามาต สุมาลี. *ยะวา-ชวาในบางกอก* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541), 92.

¹⁰⁸ มัสยิดดารุ้ลอาบิตีน, คณะกรรมการ, *ประวัติมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน* (กรุงเทพฯ: รวมมิตรไทย, 2495), -, อ้างถึงใน
กรรมการ จุฬามาต สุมาลี. *ยะวา-ชวาในบางกอก* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541), 92.

¹⁰⁹ สัมภาษณ์ นายปรีชา จิราพันธ์, ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มัสยิดดารุ้ลอาบิตีน, 27 ธันวาคม 2555, อ้างถึงใน สุณี
สา อาลี “ความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในเขตชุมชนบางคอแหลม”, (รายงานการศึกษาเฉพาะ
บุคคล หลักสูตปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2555), 26.

ภาพที่ 32 มัสยิดดารุ้ลอาบีดัน (ตโรคังหน)

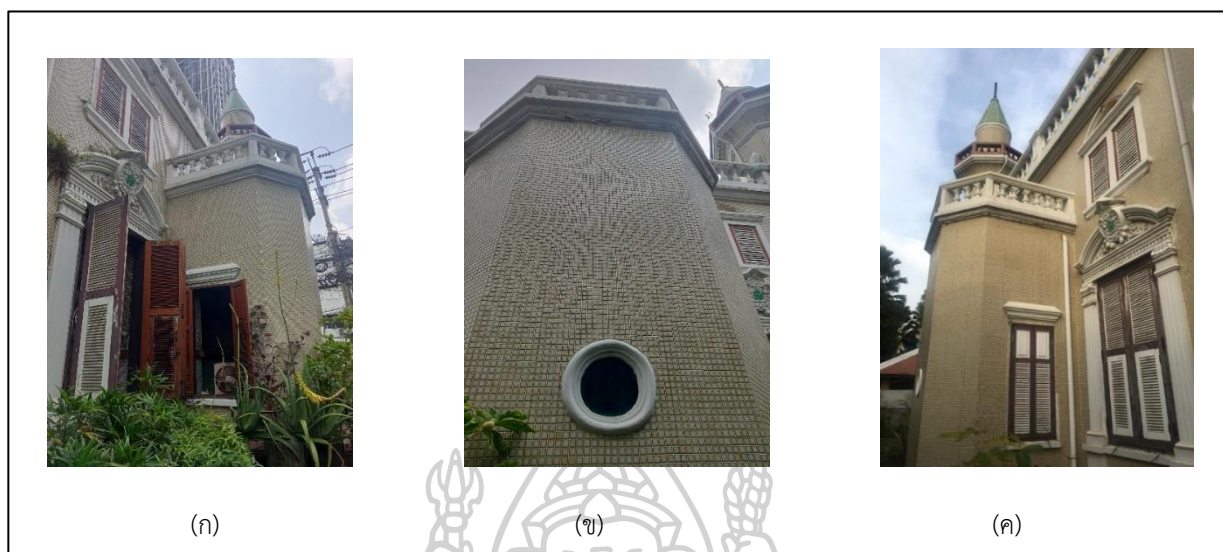
ลักษณะทางศิลปกรรมของมัสยิดดารุ้ลอาบีดันโดยสังเขป

มัสยิดถูกสร้างโดยไม่มีเสาเข็ม แต่ตั้งอยู่บนดินเหนียวได้ด้วยการนำโองใส่ทรายมาวางเรียงต่อกันแทนรากฐาน¹¹⁰ ลักษณะมัสยิดเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 1 ชั้น ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยมีด้านกว้างหันไปทางทิศกิบลัต ทิศตะวันตกตำแหน่งของมิมห์รอบ (ภาพที่ 33) ยกเก็จเป็นมุขโค้งด้านสกัด (Apse) รูปครึ่งวงกลม และเจาะช่องขนาดเล็ก¹¹¹ ประดับกระจกสีเขียว (ภาพที่ 33 ข) มีการสร้างระเบียงเหนือส่วนนี้ สันนิษฐานว่าเพื่อเป็นการสร้างให้ล้อยับกระเบื้องบนหลังคาของมัสยิด (ภาพที่ 33)



¹¹⁰ มัสยิดดารุ้ลอาบีดัน, หออาซาน 4 ด้านของมัสยิดตโรคังหน, เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2566, เข้าถึงได้จาก <https://communityarchive.sac.or.th/community/MasjidDarulArbideen/blog/158>

¹¹¹ สุนิสา อาลี “ความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในเขตชุมชนบางคอแหลม”, (รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 26.



ภาพที่ 33 มุขโค้งด้านสกัด (Apse) ตำแหน่งหลังมัสยิด มัสยิดดารุ้ลอาบิตีน

มีการทำบานประตู 2 บานคู่กันทางด้านทิศตะวันออก และบานประตูทางเข้าทิศเหนือและทิศใต้ ตั้งอยู่ตรงกลาง (ปัจจุบันปิดไปแล้ว) และทำกรอบประตูโดยใช้เสาซาร์รองที่ทำหัวเสาเป็นลายก้นหอยหรือที่เรียกว่า “เสาไอโอนิก” (Ionic) (ภาพที่ 34 ก) บานบานประตูทางเข้าเป็นบานประตูไม้แกะสลักด้วยลวดลายดอกไม้ เรขาคณิต และลายสอดไขว้แบบศิลปะอิสลาม (ภาพที่ 34 ข) บานประตูมีการแกะสลักเป็นลวดลายเรขาคณิต และต่อด้วยหน้าบ้าน “ลายกาบหอยแครง”¹¹² ภายในหน้าบ้านประดับตรามูฮัมหมัดแบบมุฮันนา¹¹³ เหนือขึ้นไปถัดจากตรามูฮัมหมัดเป็นสัญลักษณ์ดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยว แสดงถึงจักรวรรดิออตโตมัน (ภาพที่ 35) ซึ่งการประดับตรามูฮัมหมัดเองก็มีมาก่อนแล้ว เช่น ที่หน้าบ้านและมัสยิดของมัสยิดบางหลวง มัสยิดและเหนือบานหน้าต่างมัสยิดดารุ้ลมุตตะกิน (สุเหร่าคู้) เป็นต้น

¹¹² เรื่องเดียวกัน

¹¹³ คุณศุภกรีย์ สะเรียม ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์มุสลิมในประเทศไทย ได้กล่าวไว้ว่าตรามูฮัมหมัดแบบมุฮันนา (المننى / Muthanna) คือการเขียนอักษรประดิษฐ์แบบภาพสะท้อนในกระจกวางสมมาตรบนแกนนอนหรือแนวตั้ง ตรามูฮัมหมัดแบบมุฮันนาเป็นที่นิยมมาประดับในมัสยิด ซึ่งมีการพบในมัสยิดเก่าแก่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และมีการใช้สัญลักษณ์ดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยว การประดับตรามูฮัมหมัดในมัสยิดทำให้ผู้คนในอดีตมีการเรียกศาสนาอิสลามอีกอย่างว่า “ศาสนามะหะหมัด”



ภาพที่ 34 บ้านประตูทางเข้าด้านหน้าตัวอาคารมัสยิด มัสยิดดารูลออบิดิน

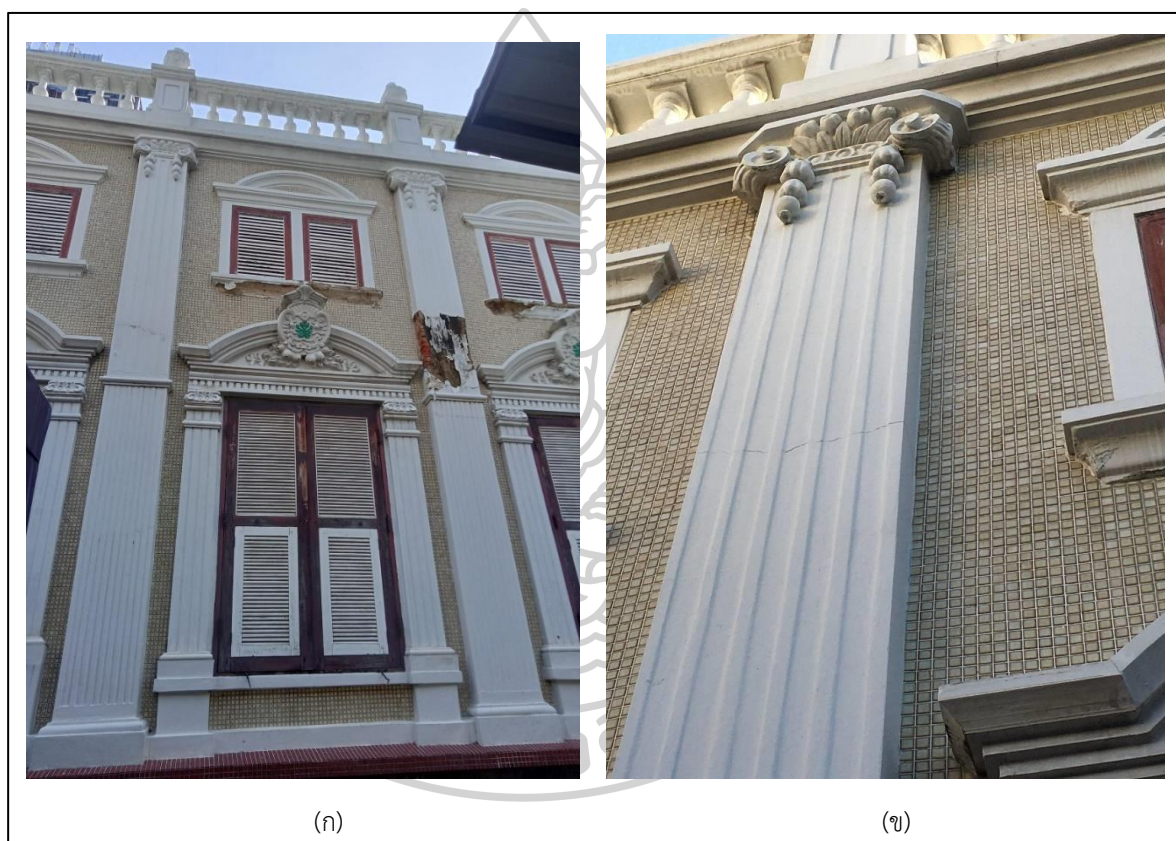
(ก) บ้านประตูทางเข้าด้านหน้าตัวอาคารมัสยิด

(ข) ภาพขยายของลวดลายบ้านประตูทางเข้าด้านหน้าตัวอาคารมัสยิด



ภาพที่ 35 หน้าบันลายกาบหอยแครงที่ตกแต่งเหนือซุ้มประตูหน้าต่าง

บริเวณผนังของมัสยิด (ภาพที่ 36 ก) มีบานหน้าต่างตกแต่งด้วยซุ้มลักษณะเดียวกับซุ้มบานประตู และทำหน้าต่างลอคประดับอยู่ด้านบนลื้อไปกับผนังที่ค่อนข้างสูง ส่งผลให้ผนังไม่ดูโล่งจนเกินไปและเป็นการเพิ่มมุมมองให้มัสยิดดูสูงขึ้นรับกับหอยคอยที่บริเวณมุขทั้งสิ้น ซึ่งการทำหน้าต่างปลอมแบบนี้ปรากฏทั่วไปในการประดับสถาปัตยกรรมตะวันตก¹¹⁴ และมีการทำเสาติดผนังสลักรับกับหน้าต่างไปตลอดแนวผนัง ส่วนยอดของเสาเป็นหัวเสาแบบไอโอนิก ประดับลวดลายพวงผลทับทิมที่ห้อยลงมา (ภาพที่ 36) ส่วนตอนกลางของเสาเจาะร่องทำเป็นหัวเสาแบบดอริก ทำให้ดูเหมือนลวดบัวที่กั้นระหว่างชั้นหนึ่งและชั้นสอง ซึ่งความจริงเป็นอาคารเพียงชั้นเดียว (ภาพที่ 36 ก)



ภาพที่ 36 หน้าต่างมัสยิดดารุ้ลอาบิติน

(ก) ภาพรวมหน้าต่างของมัสยิดดารุ้ลอาบิติน

(ข) หัวเสาระหว่างหน้าต่างที่เป็นหัวเสาแบบดอริกมีพวงทับทิมห้อยลงมา

¹¹⁴ สุนิสา อาลี “ความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในเขตชุมชนบางคอแหลม”, (รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 28.

หลังคามัสยิดเป็นหลังคาลาดทรงปั้นหย้าแบบศิลปะตะวันตก มีการประดับรั้วล้อมรอบ¹¹⁵ (ภาพที่ 37 ก) และมีการประดับถ้วยรางวัล (Trophy) ที่มียอดแหลม ดูคล้ายพานพุ่มของไทย (ภาพที่ 37 ข) ซึ่งถ้วยรางวัลถูกประดับไว้ที่ยอดของมุมต่อจากเสาดัดผนังของอาคาร (ภาพที่ 37) โดยระเบียงที่ประดับถ้วยรางวัลจะทำให้มีขนาดใหญ่เป็นพิเศษ มีการประดับลายสี่เหลี่ยมโค้งมนที่ผนังของระเบียงในจุดนี้ (ภาพที่ 37 ข)

รอบมัสยิดมีหอออะซานตั้งอยู่ทาง 4 มุมติดกับอาคาร(ภาพที่ 37 ก) ซึ่งเป็นรูปแบบคล้ายคลึงกับมัสยิดในศิลปะออตโตมัน (ตุรกี) หอออะซานเป็นหอคอยแปดเหลี่ยมคั่นด้วยระเบียง 1 ชั้น และต่อยอดขึ้นไปเป็นหอออะซานทรงกระบอกที่ถูกลดทอนให้มีขนาดเล็กลง ต่อด้วยยอดทรงกระโจม¹¹⁶ ซึ่งคล้ายคลึงกับการสร้างหอออะซานในศิลปะออตโตมันแต่ว่าได้มีการลดทอนรูปแบบต่างๆ ลง¹¹⁷



ภาพที่ 37 หลังคามัสยิดดารุ้ลอาบิตีน

(ก) ภาพรวมหลังคาของมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน

(ข) ถ้วยรางวัล (Trophy) ของมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 29.

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 27.

ภายในมัสยิดบริเวณมิม์รอบอยู่ตรงกับส่วนที่ยกเก็จเป็นมุขโค้งด้านสกัดยื่นออกไปด้านนอก (Apse) มีลักษณะซุ้มโค้งแบบมีเสาแบบดอริก (Doric) รองรับซุ้มโค้งตกแต่งด้วยลายก้านใบไม้ที่ดูคล้ายคอบเพลิง (ปัจจุบันร่วงหล่นไปแล้ว) ที่ยื่นออกมารับสัญลักษณ์ดาวเดือนซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงศาสนาอิสลาม (ภาพที่ 38 ก และ 38 ข) ในส่วนนี้อาจสร้างขึ้นมาพร้อมกับมัสยิดเพราะมีการตกแต่งที่ใกล้เคียงกับซุ้มมิม์รอบที่มัสยิดบางอ้อ ซึ่งถูกสร้างขึ้นโดยกลุ่มช่างจากมัสยิดดารุ้ลอาบิตินแห่งนี้ และคนในชุมชนยังกล่าวว่ามีมาแต่เดิมก่อนการบูรณะครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2529¹¹⁸



ภาพที่ 38 มิม์รอบมัสยิดดารุ้ลอาบิติน

ส่วนมิมบาร์เป็นทรงกระโจมอิทธิพลศิลปะออตโตมัน ซึ่งเป็นมิมบาร์ที่นิยมใช้ในมัสยิดหลายแห่ง แม้แต่ในกลุ่มของมัสยิดอื่น ที่ไม่ใช่กลุ่มของนายกาเซ็ม แพลน โดยมิมบาร์มีการทำอาร์คโค้งขนาดเล็ก และมีกรอบเป็นลายกลีบดอกไม้ มีการขนาบข้างด้วยเสากลมเซาะร่องซึ่งมีส่วนยอดเป็นลายหม้อน้ำ และมีบัวหัวเสาขนาดใหญ่รองรับหม้อน้ำอีกทีหนึ่ง และยอดบนสุดเป็นยอดทรงกระโจม โดยยอดทรงกระโจมมีการทำเป็นลายหม้อน้ำอีกที¹¹⁹ (ภาพที่ 39)

¹¹⁸ สัมภาษณ์ อัมพร ธรรมสกล, ชาวบ้านผู้อาศัยอยู่ในบริเวณมัสยิดดารุ้ลอาบิติน (ตروقจันทร์), 20 พฤษภาคม 2565.

¹¹⁹ สุนิสา อาลี “ความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในเขตชุมชนบางคอแหลม”, (รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 31.



ภาพที่ 39 มิมบรั่มัสยิดดารุ้ลอาบีดีน

รูปแบบศิลปกรรมโดยรวมเช่นนี้ น่าจะเป็นความพยายามนำรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกที่เคยรุ่งเรืองในอดีตกลับมาใช้¹²⁰ โดยอาจได้รับแรงบันดาลใจจากสถาปัตยกรรมตะวันตกที่มีอยู่ในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑลรวมถึงมัสยิดที่เป็นสถาปัตยกรรมตะวันตกในยุคก่อนหน้าผสมผสานกับศิลปะอิสลามแบบออตโตมันซึ่งปกครองเมืองมักกะฮ์ และมะดีนะฮ์ในสมัยนั้น

¹²⁰ ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน, 27.

1.2. มัสยิดบางอ้อ

ประวัติมัสยิดบางอ้อ

ชุมชนชาวมุสลิมบางอ้อเริ่มต้นมาจากครั้งกรุงศรีอยุธยาแตกครั้งที่ 2 ได้มีกลุ่มชาวมุสลิมล่องตามแม่น้ำเจ้าพระยามาตั้งชุมชนที่นี่ ซึ่งเรียกชาวมุสลิมกลุ่มนี้อีกอย่างว่า “แขกแพ”¹²¹ โดยชุมชนมุสลิมบางอ้อ ในอดีตเคยเป็นชุมชนทำการค้าไม้ซุงที่ล่องจากภาคเหนือของไทย ตั้งแต่ปากน้ำโพ มาตามแม่น้ำเจ้าพระยา¹²² (ภาพที่ 40) เดิมทีพื้นที่ละหมาดของชุมชนตั้งอยู่บนเรือนแพ ต่อมาเมื่อมีคนมากขึ้นจึงมีการสร้างมัสยิดบนพื้นดิน¹²³ มัสยิดหลังเดิมเป็นอาคารไม้สัก 1 ชั้น (แต่ปัจจุบันมีการบูรณะเป็น 2 ชั้นไปแล้ว) ถูกลวดลาย หลังคาทรงปั้นหยา ปัจจุบันอาคารไม่มีชื่อว่า “อาคารเจริญวิทยาคาร” สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2451¹²⁴ (ภาพที่ 41)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2462 ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการสร้างมัสยิดบางอ้อเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ซึ่งเป็นอาคารมัสยิดหลังปัจจุบันแทนมัสยิดไม้สักหลังคาปั้นหยาหลังเดิม ซึ่งอาคารนี้ได้ใช้ช่างที่เคยสร้างมัสยิดดารุ้ลาบิตินมาสร้าง¹²⁵ ในปี พ.ศ. 2554 เกิดเหตุการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ในกรุงเทพมหานคร ทำให้มีการบูรณะมัสยิดครั้งใหญ่ ในช่วงปี พ.ศ. 2555-2559 โดยกรมศิลปากร และมีการติดอาคารให้สูงขึ้นจากพื้นดินอีก 125 เซนติเมตร¹²⁶ (ภาพที่ 42)

¹²¹ มัสยิดบางอ้อ, มัสยิดบางอ้อ วิถีคนบางอ้อ. (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ม.ป.ท.), 1.

¹²² เรื่องเดียวกัน, 5.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, 1.

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, 4.

¹²⁵ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี “แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญา สถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), 268.

¹²⁶ มัสยิดบางอ้อ, มัสยิดบางอ้อ วิถีคนบางอ้อ. (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ม.ป.ท.), 2.



ภาพที่ 40 ภาพชุมชนมัสยิดบางอ้อในอดีต ที่มีการล่องซุงจากภาคเหนือตามแม่น้ำเจ้าพระยา มายังหน้าชุมชนมัสยิดบางอ้อ ภาพถ่ายโดยนายปีเตอร์ วิลเลียม-ฮันต์ (Peter Williams-Hunt) ชาวอังกฤษ ปี พ.ศ. 2489 เพื่อสำรวจพื้นที่เกษตรกรรมในการคำนวณค่าปฏิกรรมสงครามหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (ภาพจาก มัสยิดบางอ้อ)



(ก)



(ข)

ภาพที่ 41 อาคารเจริญวิทยาคาร อาคารมัสยิดหลังเดิม

(ก) อาคารเจริญวิทยา อาคารมัสยิดหลังเดิมก่อนการบูรณะ (ภาพจาก มัสยิดบางอ้อ)

(ข) อาคารเจริญวิทยา อาคารมัสยิดหลังเดิม ในปัจจุบัน



ภาพที่ 42 มัสยิดบางอ้อ

(ก) ภาพอาคารมัสยิดบางอ้อ ก่อนการบูรณะในช่วง ปี พ.ศ. 2555-2559 (ภาพจาก มัสยิดบางอ้อ)

(ข) ภาพมัสยิดบางอ้อหลังจบบนหลังการบูรณะ

ลักษณะทางศิลปกรรมของมัสยิดบางอ้อโดยสังเขป

เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 1 ชั้นในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้ามัสยิดหันหน้าเข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยา แต่ด้านหลังของมัสยิดมีการหักมุมเพื่อเข้าหาทิศกิบลัต ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเพื่อแสดงความสง่างามของด้านหน้ามัสยิดสู่แม่น้ำเจ้าพระยา (ภาพที่ 43)



ภาพที่ 43 อาคารมัสยิดบางอ้อจำลอง แสดงให้เห็นถึงผังที่มีการหักมุมของตัวอาคาร

ผนังด้านนอกของมัสยิดมีเสาติดผนังที่ประดับด้วยลายดอกไม้ไม่มีพู่ใบห้อยลงมา ด้านบนสุดของเสาติดผนังมีการประดับตกแต่งด้วยคันทวยลายดอกไม้ ถัดขึ้นไปจากซุ้มบานหน้าต่างเป็นลวดบัว ถัดขึ้นไปจากลวดบัวเป็นกรอบลายพรรณพฤกษาเป็นแนวยาวในช่วงความยาวของผนังระหว่างช่องเสาประดับกรอบประตู ถัดขึ้นมาด้านบนสุดเป็นลายฟันเรียง (Dentil) (ภาพที่ 44)

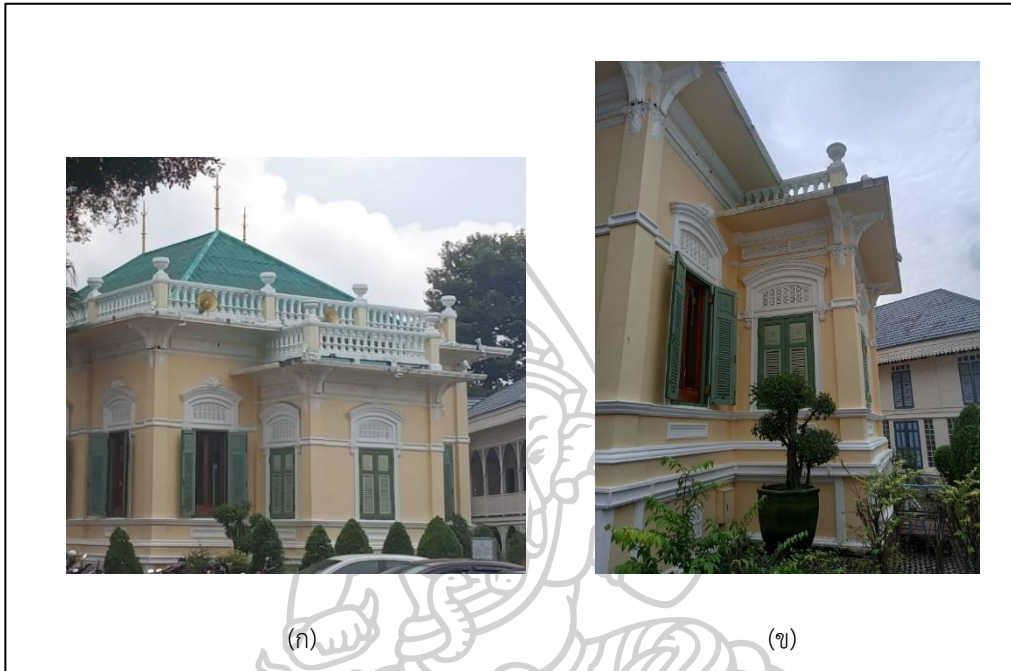


ภาพที่ 44 ลวดลายบนผนังของมัสยิดบางอ้อ

(ก) ภาพลวดลายบนผนังด้านนอกของมัสยิดบางอ้อโดยรวม

(ข) ภาพลวดลายบนผนังด้านนอกมัสยิดบางอ้อด้านบน

ด้านหลังในทางทิศตะวันตกตำแหน่งของมืห์รอบ มีการเพิ่มมุมเป็นมุขโค้งด้านสกัด (Apse) ออกเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีชั้นที่ลดหลั่นลงมาจากหลังคาเพียงเล็กน้อย มีบานหน้าต่างไม้บานเกล็ดขนาดใหญ่ (ภาพที่ 45)



ภาพที่ 45 มุขโค้งด้านสกัด (Apse) ของมัสยิดบางอ้อ



บ้านประตู่มีการทำลวดลายกรอบสี่เหลี่ยม คั่นด้วยช่อปลอมตรงกลาง บริเวณด้านล่างมีหัวเสา 3 หัวเสา ด้านบนเป็นลายโค้งมนดูคล้ายกรอบหน้าต่างคล้ายโบสถ์คริสต์ โดยยอดโค้งมนมีการตกแต่งด้วยหินหลักยอดโค้ง (Keystone) และลายเถาวัลย์ด้านข้างดูหรูหรา (ภาพที่ 46) มือกเลาด้านบนของประตูเป็นลวดลายลายเสาคอรินเธียน (ภาพที่ 46 และภาพที่ 47) รูปทรงของกรอบประตูเป็นทรงค่อนข้างโค้งทั้งด้านในและด้านนอกของกรอบประตูเพื่อล้อกันกับซุ้มหรือบานประตู (ภาพที่ 47) ฐานกรอบเหนือซุ้มประตูมีเส้นลวดบัววนาบกับฐานกรอบซุ้มหน้าต่างล้อมรอบอาคารมัสยิด (ภาพที่ 46 และ ภาพที่ 47) กรอบเหนือซุ้มประตูคล้ายเจาะช่องฉลุจากปูนหน้าบ้านเหนือบานหน้าต่างดูคล้ายแผงซาลี่แต่มีลวดลายคล้ายลายของช่องประตูแบบศิลปะจีน กรอบเหนือซุ้มประตูมีการประดับบัวหัวเสาปลอมประดับลายดอกไม้ที่คล้ายคลึงกับที่มัสยิดดารุ้ลาบดิน แต่มีการเพิ่มลายดอกไม้บนกรอบสี่เหลี่ยมจัตุรัส เหนือกรอบประตูขึ้นไปเป็นลวดลาย Egg-and-dart และยอดกรอบประตูเป็นลายผัดภาคที่ดูคล้ายคลึงกับลายกาบหอยแครง (ภาพที่ 48)



ภาพที่ 46 บ้านประตู่ทางเข้าด้านหน้าของอาคารมัสยิดบางอ้อ

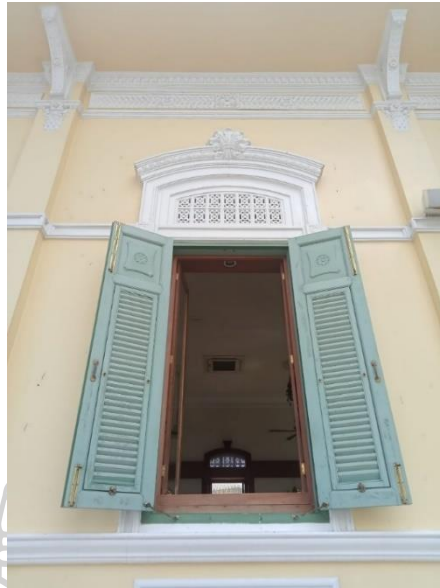


ภาพที่ 47 บานประตูกลางทางเข้าอาคารหลักของมัสยิดบางอ้อ



ภาพที่ 48 กรอบเหนือซุ้มประตูทางเข้าอาคารมัสยิดบางอ้อ

บานหน้าต่าง เป็นหน้าต่างไม้บานเกล็ด เหนือบานเกล็ดมีลายดอกไม้หนึ่งดอกในสี่เหลี่ยมที่มีด้านเว้าลงไปทั้งด้านหน้าและด้านหลังของบานหน้าต่าง มีการตกแต่งลักษณะซุ้มหน้าต่างแบบเดียวกับซุ้มบานประตู (ภาพที่ 49)



ภาพที่ 49 บ้านหน้าต่าง มัสยิดบางอ้อ

หลังคา เป็นหลังคาลาดทรงปั้นหย้าแบบศิลปะตะวันตก มีการประดับรั้ว และมีการประดับถ้วยรางวัล (Trophy) ที่มีลักษณะตุ๊กต้ายกระถางฐานของคาน้ำชาขายคาแบนยื่นออกมาด้านนอก (ภาพที่ 50) นอกจากนี้ทางเข้าอาคารมัสยิดด้านหน้ายังมีการประดับฟะซาดที่มีข้อความจากคัมภีร์อุลกุรอ่าน และข้อความ วัน เดือน ปีที่สร้างมัสยิดแห่งนี้อีกด้วย (ภาพที่ 51)



ภาพที่ 50 หลังคาของมัสยิดอ้อ



ภาพที่ 51 ทัศนะของมัสยิดบางอ้อ

หอออะซาน มี 2 หอออะซาน เพิ่มมุมขนาบข้างทางประตูมัสยิด ฐานของหอออะซานมีการสร้างรั้วระเบียงติดผนัง ยอดเป็นโดมหัวหอมอย่างศิลปะโมกุล ฐานของโดมเป็นหลังคาแบนนมีชายคาที่ยื่นออกด้านนอก การประดับตกแต่งในส่วนของเหนือบานหน้าต่างเป็นแบบเดียวกับหน้าต่างที่ชั้นแรก ยกเว้นบานหน้าต่างที่เป็นบานหน้าต่างประดับกระจกสีทั้ง 4 มุม ด้านละ 3 บาน แต่หน้าต่างกระจกสีในปัจจุบันเป็นของบูรณะขึ้นมาใหม่ให้มียอดกระจกโค้งมน (ภาพที่ 52)



ภาพที่ 52 หออะซานมัสยิดบางอ้อ

(ก) ภาพหออะซานมัสยิดบางอ้อ ก่อนการบูรณะใน ปี พ.ศ. 2555-2559

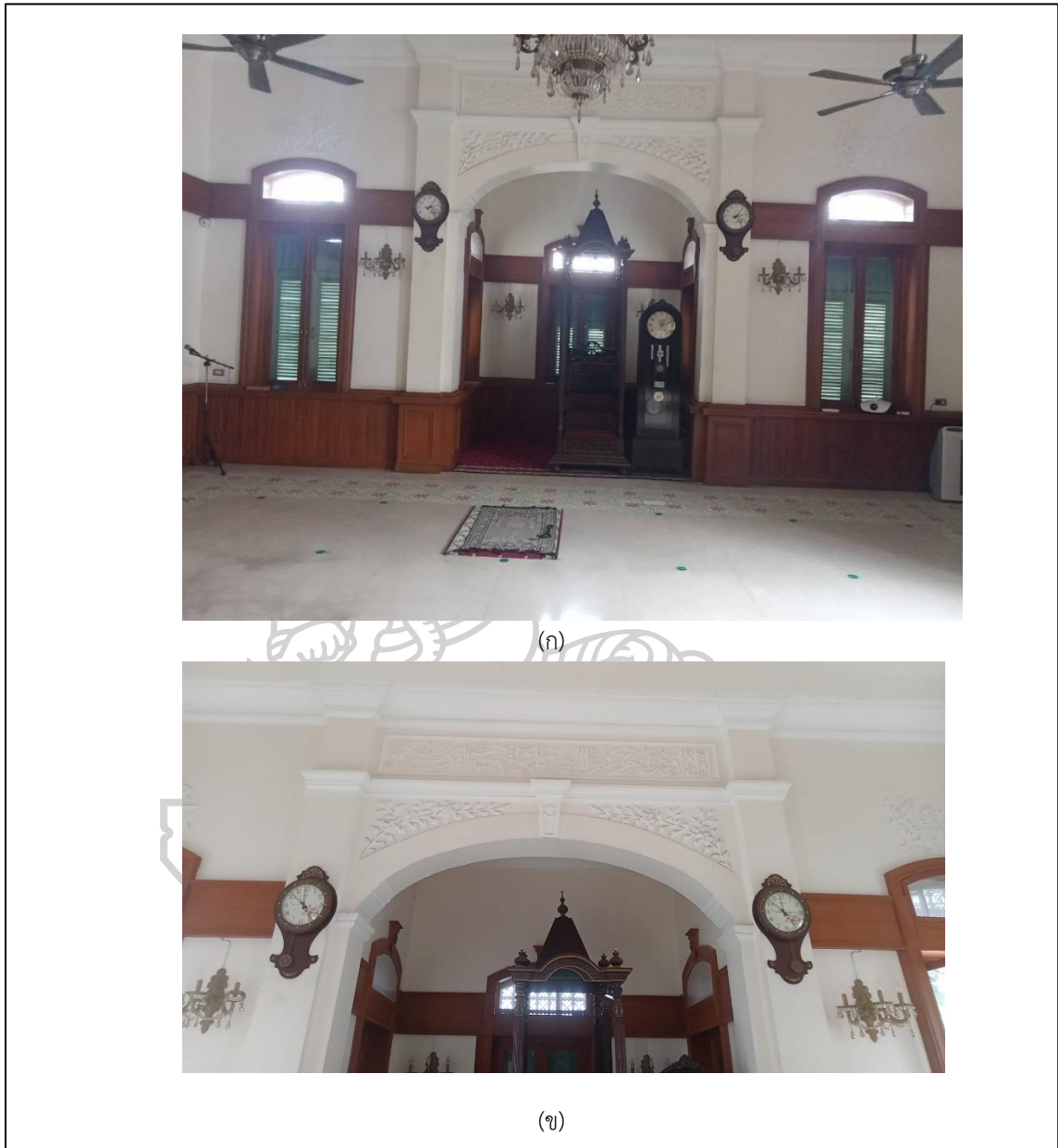
(ภาพจาก มัสยิดบางอ้อ)

(ข) ภาพหออะซานมัสยิดบางอ้อ หลังหลังการบูรณะ

มีหีบอบ มีซุ้มกรอบของมีหีบอบด้านนอกมีเสาติดผนังด้านละ 2 ต้น ต้นละ 2 ชั้น ด้วยหัวเสาแบบดอริก (Doric) กรอบมีหีบอบด้านในมีเสาติดผนังหัวเสาแบบดอริกข้างละต้นรองรับซุ้มโค้งที่ประดับลวดลายพรรณพฤกษา เป็นลายกิ่งไม้ มีใบไม้และดอกไม้ขนาดใหญ่ข้างละซ่อ ตรงกลางมีหินหลักยอดโค้ง (Keystone) รูปร่างคล้ายหัวเสาแบบดอริก ตรงกลางประดับลายดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยว (ภาพที่ 53) ซึ่งคล้ายคลึงกับการตกแต่งในส่วนของมีหีบอบของมัสยิดดารู้อาบดิน (ภาพที่ 38) เหนือกรอบซุ้มประตูมีการคั่นด้วยลวดบัวและต่อด้วยกรอบข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอาน (ภาพที่ 53) ในซุ้มมีหีบอบมีหน้าต่างที่มีช่องบานเกล็ด 3 ช่อง (ภาพที่ 45 ก และ ภาพที่ 53 ก)

ส่วนบานหน้าต่างที่ชานาบ ซุ้มมีหีบอบมีลักษณะพิเศษตรงที่เหนือบานหน้าต่างการเขียนพระนามอัลเลาะห์ ข้างทางด้านซ้ายของมีหีบอบและพระนามท่านนบีมุฮัมมัดด้านขวา เหตุที่พระนาม

อัลเลาะห์อยู่ทางด้านซ้ายของมิม্বরอบอาจเป็นเพราะว่าเมื่อชาวมุสลิมอ่านอักษรอาหรับจะอ่านจากทางซ้ายมาทางขวา (ภาพที่ 55)



ภาพที่ 53 ชุมมิม্বরอบของมัสยิดบางอ้อ

(ก) ชุมมิม্বরอบ

(ข) การประดับตกแต่งเหนือกรอบชุมมิม্বরอบ



ภาพที่ 54 กรอบเหนือซุ้มมีหีบอบจากอัลกุรอาน 18:107 ว่า “ءَامِنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا” แปลว่า “แท้จริง บรรดาผู้ศรัทธาและปฏิบัติความดีสำหรับพวกเขานั้นคือสวนสวรรค์ชั้นฟิเรเดาส เป็นที่พำนัก”



ภาพที่ 55 พระนามอัลเลาะห์และท่านนบีมุฮัมมัด มัสยิดบางอ้อ

(ก) พระนามท่านนบีมุฮัมมัด อยู่ทางขวาของมีหีบอบ

(ข) พระนามอัลเลาะห์ อยู่ทางซ้ายของมีหีบอบ

มิมบัร เป็นมิมบัรทรงกระโจมซึ่งเป็นมิมบัรที่นิยมใช้กันในมัสยิดในช่วงเวลานั้น และมีระเบียบการตกแต่งคล้ายคลึงกับที่มิมบัรของมัสยิดดารุ้ลอาบิดีน ทรอกจันทน์ (ภาพที่ 56)



(ก)



(ข)



(ค)



(ง)

ภาพที่ 56 มิมบัรมัสยิดบางอ้อ

เห็นได้ว่ารูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดบางอ้อมมีการประดับตกแต่งบางส่วนที่คล้ายคลึงกับมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน (ตروقจันทร์) ซึ่งเป็นมัสยิดที่ถูกสร้างในรุ่นก่อนหน้านั้น

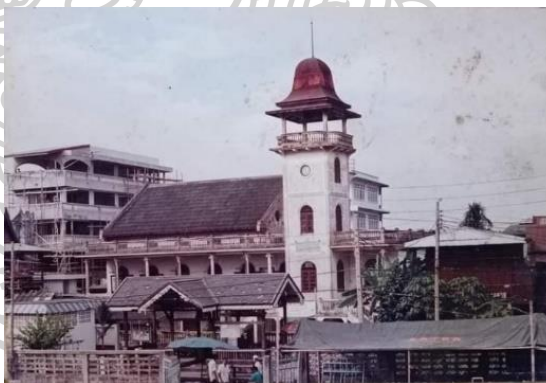


1.3. มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

ประวัติมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

มัสยิดดารอสอาดะห์ตั้งอยู่ที่ชุมชนปากลัดชุมมุสลิมที่เก่าแก่ที่สุดในจังหวัดสมุทรปราการ ที่มีการตั้งชุมชนตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ซึ่งเป็นมุสลิมจากมะละกา และจากอินเดียที่เข้ามาปักหลักค้าขาย¹²⁷ ต่อมาปี พ.ศ. 2329 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการกวาดต้อนเชลยจากปัตตานี มายังบริเวณชุมชนปากลัดแห่งนี้ ซึ่งส่วนมากเชลยเป็นผู้ที่ค่อนข้างมีความรู้ทางศาสนา¹²⁸

มัสยิดหลังแรกตามประวัติเป็นมัสยิดเรือนไม้ชั้นเดียว โดยได้รับการวากัฟ (บริจาค) จากฮัจยีซาอิล (บุตรโตะะวังปานา) ในปี พ.ศ. 2367¹²⁹ มัสยิดหลังที่ 2 เป็นมัสยิดที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อทดแทนมัสยิดไม้หลังเดิม เมื่อปี พ.ศ. 2465 ในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยนายกาเซ็ม แบลนเป็นผู้ออกแบบ และมีการใช้ช่างชาวจีนก่อสร้าง โดยเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กสูง 2 ชั้น มีการนำส่วนที่เป็นไม้มาประดับตกแต่งมัสยิดเพราะเป็นไม้สักเสียส่วนใหญ่ (ภาพที่ 57)¹³⁰



ภาพที่ 57 มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังที่ 2

(ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

¹²⁷ ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมุสลิมมลายูบ้านปากลัด, ประวัติชุมชนมุสลิมบ้านปากลัด, เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2566, เข้าถึงได้จาก <https://www.melayupaklad.org/ชุมชนและมัสยิด/ประวัติชุมชนมุสลิมบ้าน/>

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹³⁰ คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสืออนุสรณ์ฯ, อนุสรณ์ฉลองเปิดป้ายอาคารมัสยิด ดารอสอาดะห์ (อาคารใหม่). (ม.ป.ท. : ญะตุลค็อยรอต, 2546), 4.

มัสยิดที่ 3 มัสยิดหลังปัจจุบันสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2546 (ภาพที่ 58) แทนมัสยิดหลังที่ 2 หลังเดิมที่มีความชำรุดทรุดโทรม อาคารมัสยิดมีการแตกร้าง โดยเฉพาะตรงเสาอาคารมีการแตกจนเห็นเหล็กกลายเป็นสนิมหลายต้น จนบูรณะได้ยาก หากจะบูรณะแบบเดิมต้องใช้ค่าจ่ายที่สูงมากจึงมีการรื้อและสร้างใหม่¹³¹ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กสูง 3 ชั้น และชั้นใต้ดิน และมีการนำชิ้นส่วนบางส่วนจากมัสยิดหลังเดิมมาตกแต่งอาคารมัสยิดหลังปัจจุบันนี้ เช่น กระจับปี่ บานประตู บานหน้าต่าง เป็นต้น¹³²



ภาพที่ 58 มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) ในปัจจุบัน

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, 5.

¹³² สัมภาษณ์ นายอนันต์ ทรงสิริ, เจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมุสลิมมลายูบ้านปากลัด, 3 ตุลาคม พ.ศ. 2565.

ลักษณะทางศิลปกรรมของมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังที่ 2 ซึ่งเป็นมัสยิดที่นายกาเซ็ม แพลน ออกแบบ ถูกก่อสร้างใหม่ ผู้วิจัยจึงจะนำเสนอลักษณะทางศิลปกรรมของมัสยิดหลังที่ 2 โดยศึกษา จากภาพถ่ายเก่าและชิ้นส่วนบางชิ้นที่นำมาประดับตกแต่งมัสยิดหลังปัจจุบัน

ซุ้มประตู สันนิษฐานว่าอาจสร้างขึ้นมาพร้อมกับการสร้างมัสยิด เพราะมีลักษณะรั้วรอบที่เป็น ศิลปะที่ล้อกันไปกับกระเบื้องของมัสยิดและ มีตราพระจันทร์ครึ่งเสี้ยวกับดวงดาว โดยพระจันทร์เสี้ยวที่ หายชิ้นซึ่งปรากฏอยู่บนงานศิลปะมากมายในแถบกรุงเทพมหานครและปริมณฑลช่วงนั้น ในหลาย มัสยิด (ภาพที่ 59 ก และ 59 ข)



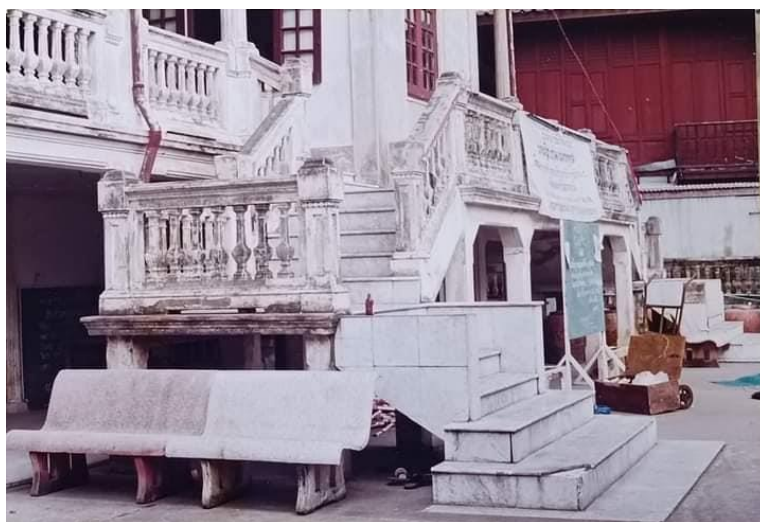
ภาพที่ 59 ซุ้มประตูและลานด้านหน้าของมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

(ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

(ก) ซุ้มประตู

(ข) ภาพขยายซุ้มประตู

แผนผังของมัสยิด เป็นอาคารก่อคอนกรีตเสริมเหล็กสูง 2 ชั้น (ภาพที่ 57) และชั้นใต้ถุนอีก 1 ชั้น (ภาพที่ 60) มีผังในรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยมีด้านกว้างหันไปทางทิศกิบลัต และสันนิษฐานว่าแต่เดิมคงมีมุขโค้งด้านสกัด (Apse) เหมือนมัสยิดหลังอื่นในทิศกิบลัตด้วย ชั้นล่างมีชานล้อมรอบด้วยหัวเสาแบบขมวดก้นหอยหรือเสาไอโอนิก (Ionic) (ภาพที่ 59 ก)



ภาพที่ 60 ชั้นใต้ถุนและบันไดทางขึ้นมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)
(ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

บานประตูเป็นส่วนที่มีการนำออกจากอาคารหลังเดิมมาติดตั้งใหม่ที่อาคารหลังปัจจุบัน โดยบานประตูมีส่วนที่ซ่อมแซมจากบานประตูเดิมคือเปลี่ยนจากลูกบิดมาเป็นแบบด้ามจับ¹³³ บานประตูในส่วนของทางเข้าตัวอาคารมัสยิดเป็นบานประตูเป็นบานประตูไม่มีซุ้มโค้งติดกระจกใส ติดตั้งเหล็กดัดบนบานประตู (ภาพที่ 61 ก และ 61 ข) ส่วนบานประตูที่ไม่มีเหล็กดัดนั้นเดิมเคยมีเหล็กดัด แต่เหล็กดัดถูกนำออกไปทำความสะอาดแล้วไม่ได้นำกลับมาติดตั้งเหมือนเดิม¹³⁴ (ภาพที่ 61 ค)

¹³³ สัมภาษณ์ นายอนันต์ ทรงสิริ, เจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมุสลิมมลายูบ้านปากลัด, 3 ตุลาคม พ.ศ. 2565.

¹³⁴ สัมภาษณ์ นายอนันต์ ทรงสิริ, เจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมุสลิมมลายูบ้านปากลัด, 3 ตุลาคม พ.ศ. 2565.



ภาพที่ 61 บานประตูไม้สมัยदारอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

(ก) บานประตูแบบมีลูกบิดไม้สมัยหลังเดิม

(ภาพจาก มัสยิดदारอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

(ข) บานประตูทางเข้าตัวอาคารมัสยิดจากมัสยิดหลังเดิมที่ยังคงมีเหล็กดัดซึ่งถูกนำมาติดตั้งบนมัสยิดหลังปัจจุบัน

(ค) บานประตูที่นำเหล็กดัดออกไปทำความสะอาดแล้วไม่ได้นำเหล็กดัดมาติดตั้งเหมือนเดิม

บานหน้าต่าง นำจากมัสยิดหลังเดิมมาติดตั้งที่มัสยิดหลังปัจจุบันเช่นเดียวกับบานประตู¹³⁵ หน้าต่างเป็นหน้าต่างไม้ มีกระจกใส ทำวงโค้งด้านบนแบบเดียวกับบานประตู ส่วนที่ต่างจากบานประตู คือบานหน้าต่างทำช่องระหว่างกระจกบนบานหน้าต่างเป็นไม้ และทำลอนหน้าต่าง (ภาพที่ 62)

¹³⁵ สัมภาษณ์ นายอนันต์ ทรงสิริ, เจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมุสลิมมลายูบ้านปากลัด, 3 ตุลาคม พ.ศ. 2565.



(ก)



(ข)



(ค)



(ง)

ภาพที่ 62 ตำแหน่งบานหน้าต่างในมัสยิดดารอสอาดะห์ (ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

(ก) ลานระเบียงชั้นที่ 1

(ข) หออะซานมัสยิดดารอสอาดะห์

(ค) ภาพขยายบานหน้าต่างของหออะซานมัสยิดดารอสอาดะห์

(ง) โถงละหมาด

หอออะซานเป็นหอคอยสี่เหลี่ยมทรงกระบอก ยอดเป็นหอคอยโปร่ง มีการสร้างระเบียงและสร้างเสายกหลังคาทั้ง 4 มุม มีการซ้อนหลังคา 2 ชั้น (ภาพที่ 62 ข และ ภาพที่ 63) สันนิษฐานว่าเพื่อเป็นอิทธิพลการซ้อนชั้นของหลังคาในกลุ่มมัสยิดแบบมลายู มีการแกะชายหลังคาออก สันนิษฐานว่าเพื่อป้องกันแดด ลม ฝน ตามลักษณะของภูมิในท้องถิ่น ชาวบ้านในพื้นที่สมัยก่อนมีการเรียกหอคอยว่า หอดารอ และเปรียบเทียบสิ่งที่สูงกว่า “สูงเหมือนยอดดารอ” โดยคำว่าดารอ มาจากชื่อมัสยิด “ดารอสอาดะห์” นั่นเอง¹³⁶



ภาพที่ 63 บันไดทางขึ้นหอออะซานหลังเดิม ของมัสยิดดารอสอาดะห์
(ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

หลังคา มีลักษณะเป็นหลังคาจั่ว โดยมีระเบียงด้านหน้าหลังคาจั่ว พร้อมระเบียงรั้วล้อมถึงหน้าหอออะซาน ยกเว้นส่วนที่หอออะซานนูนออกมาที่ไม่ได้มีการล้อมรั้ว และมีการใส่หน้าต่างตรงกลาง จนดูเป็นหอนาฬิกา (ภาพที่ 57 และภาพที่ 62 ค) นอกจากนี้ด้านบนบริเวณจั่วของอาคารยังมีการเจาะช่องระบายอากาศเป็นหน้าต่างทรงกลมและทรงเหลี่ยม ซึ่งการเจาะช่องยังทำให้อาคารดูไม่โล่งเกินไปอีกด้วย (ภาพที่ 64)

¹³⁶ สัมภาษณ์ นายอนันต์ ทรงสิริ, เจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมัสลิหมมลายูบ้านปากลัด, 3 ตุลาคม พ.ศ. 2565.



ภาพที่ 64 ช่องระบายอากาศบริเวณหน้าจั่วของมัสยิดดารอสอาดะห์ หลังเดิม
(ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

ซานระเบียงมีการตกแต่งด้วยเสาแบบไอโอนิกเซาะร่อง (ภาพที่ 65) พื้นด้วยประดับกระเบื้อง
ลวดลายเลียนแบบจากลายกระเบื้องของยุโรปยุคกลาง¹³⁷ ปัจจุบันกระเบื้องเหล่านี้ได้มีการรื้อไป
ประดับบนพื้นระเบียงมัสยิดหลังใหม่¹³⁸ (ภาพที่ 66)



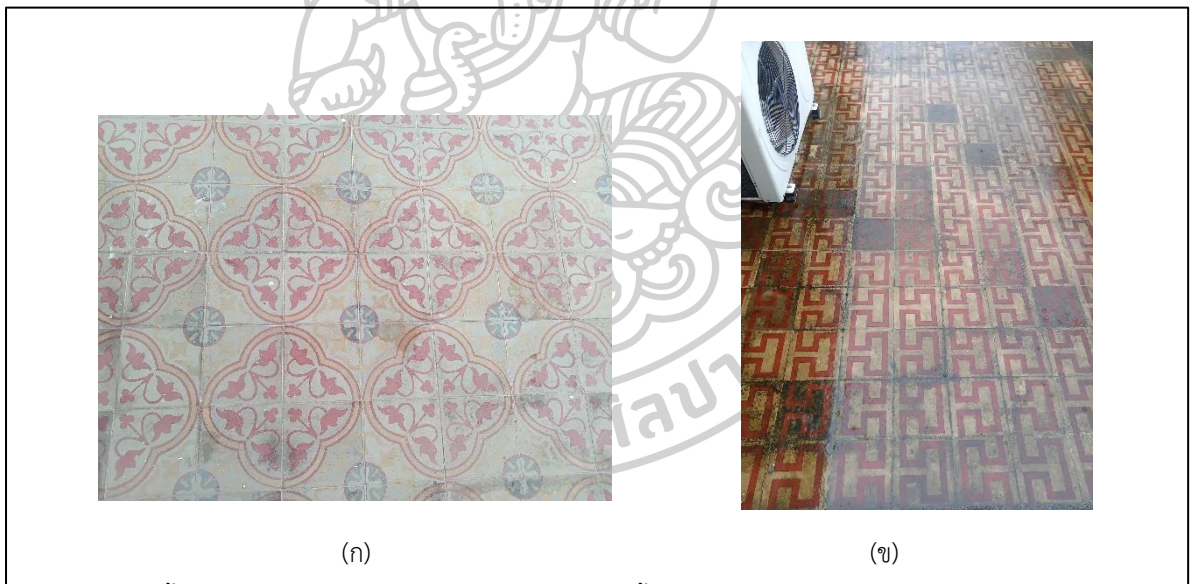
¹³⁷ ดูเพิ่ม David Batterham, *The World of ornament* (Cologne : Taschen, 2006), 190-191, 207-208.

¹³⁸ สัมภาษณ์ นายอนันต์ ทรงสิริ, เจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมุสลิมมลายูบ้านปากลัด, 3 ตุลาคม พ.ศ. 2565.



ภาพที่ 65 ชานระเบียงด้านล่างมัสยิดดารอสอาดะห์ (ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

- (ก) ชานระเบียงด้านล่างมัสยิดดารอสอาดะห์ ที่มองออกมาจากด้านนอก
 (ข) ภายในชานระเบียงด้านล่าง



ภาพที่ 66 กระเบื้องจากมัสยิดหลังเดิมที่ถูกนำมาประดับตกแต่งที่พื้นระเบียงของมัสยิดหลังใหม่

- (ก) กระเบื้องปูพื้น จากมัสยิดหลังเดิมที่ถูกนำมาตกแต่งบนพื้นของมัสยิดหลังใหม่
 (ข) ขอบลายของกระเบื้อง ที่ปัจจุบันมีการนำลาย แยกออกจากตัวลายกระเบื้องหลัก ถูกนำมาตกแต่งใหม่
 ในมัสยิดหลังใหม่

ภายในโถงละหมาดมีการตกแต่งพื้นด้วยหินอ่อน (ภาพที่ 67) ซึ่งปัจจุบันหินอ่อนเหล่านี้ยังมีการนำมาตกแต่งยังมีสยิดหลังปัจจุบัน ในบริเวณระเบียงด้านบน ซึ่งทางประวัติของมัสยิดกล่าวไว้ว่าเป็นหินอ่อนอิตาลีที่นำมาจากพระที่นั่งอนันตสมาคม¹³⁹ แต่จากการตรวจสอบ ผู้วิจัยเห็นว่าทั้งลักษณะของหินอ่อน และระยะเวลาในการก่อสร้างไม่สอดคล้องกัน กล่าวคือพระที่นั่งอนันตสมาคมสร้างในช่วงต้นรัชกาลที่ 6 แต่มัสยิดดารอสอาดะห์หลังเดิมนี้อาจสร้างขึ้นในช่วงปลายรัชกาลที่ 6 ด้วยช่วงเวลาที่ห่างกันและลักษณะหินอ่อนที่ต่างกัน จึงทำให้หินอ่อนที่ใช้ในมัสยิดแห่งนี้อาจไม่ใช่หินอ่อนอิตาลีจากพระที่นั่งอนันตสมาคม (ภาพที่ 68)



ภาพที่ 67 พื้นหินอ่อนและส่วนต่างๆ ของโถงละหมาดของมัสยิดดารอสอาดะห์ หลังเดิม
(ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากก๊าด พระปะแดง)



ภาพที่ 68 หินอ่อนจากโถงละหมาดของมัสยิดดารอสอาดะห์ หลังเดิม ซึ่งปัจจุบันนำมาตกแต่งบริเวณระเบียงของมัสยิดหลังใหม่

¹³⁹ สัมภาษณ์ นายอนันต์ ทรงสิริ, เจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมุสลิมมลายูบ้านปากก๊าด, 3 ตุลาคม พ.ศ. 2565.

มีหีบอบทำซุ้มโค้งประดับด้วยเสาดัดผนังแบบหัวเสาดอริก ภายในช่องมีหีบอบมีการทำหน้าต่างโค้งหลายบานซึ่งล้อเข้ากับทั้งซุ้มมีหีบอบและบานหน้าต่าง (ภาพที่ 62 ง และ ภาพที่ 69 ก)

มิมบ์ของเดิมมีทั้งเป็นแบบทรงหลังคาโค้ง และแบบโดม โดยมีมิมบ์แบบทรงหลังคาโค้ง ฉลุลวดลายพรรณพฤกษา หน้าบันประดับกระจก (ภาพที่ 62 ง และ ภาพที่ 69) เป็นมิมบ์เก่า ที่นำมาจากมัสยิดไม้หลังเดิมหรือมัสยิดหลังที่ 1¹⁴⁰ ส่วนมิมบ์แบบโดม สร้างขึ้นจากไม้ ฉลุลวดลายพรรณพฤกษา มีการสร้างอาร์คโค้งรองรับโดม (ภาพที่ 62 ง ภาพที่ 69 ข และ ภาพที่ 69 ง) ถูกสร้างขึ้นในภายหลัง¹⁴¹ ปัจจุบัน มิมบ์ทั้งสองหลังนี้ได้มีการรื้อทิ้งไปแล้ว ด้วยเหตุผลว่ามีความชำรุดทรุดโทรมลงไปมาก¹⁴²



¹⁴⁰ สัมภาษณ์ นายอนันต์ ทรงสิริ, เจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมัสลิมนมลายูบ้านปากลัด, 3 ตุลาคม พ.ศ. 2565.

¹⁴¹ สัมภาษณ์ นายอนันต์ ทรงสิริ, เจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมัสลิมนมลายูบ้านปากลัด, 3 ตุลาคม พ.ศ. 2565.

¹⁴² สัมภาษณ์ นายอนันต์ ทรงสิริ, เจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมัสลิมนมลายูบ้านปากลัด, 3 ตุลาคม พ.ศ. 2565.



(ก)



(ข)



(ค)

ภาพที่ 69 มีที่รอบของมัสยิดดารอสอาดะห์ หลังเดิม (ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

การตกแต่งมัสยิดหลังนี้ได้รับอิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกสมัยใหม่ (Modern architecture) ที่เน้นประโยชน์ใช้สอยลดการประดับตกแต่งลง แต่ขณะเดียวกันมัสยิดแห่งนี้ก็เริ่มใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก สร้างหอคอยสูง มีการเปลี่ยนแปลงจากหอคอยที่มากกว่าหนึ่งหอคอยมาเป็นหอคอยเดียวที่โดดเด่น โดยตั้งหอคอยที่ด้านหน้าจั่วเพื่อเน้นทางเข้า อาคารมัสยิดมีขนาดใหญ่โตกว่ายุคก่อนหน้าตามเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ามากขึ้น รวมไปถึงมีการใช้ประตูหน้าต่างกระจก เหล็กดัด และกระเบื้องปูพื้น แสดงถึงความก้าวหน้าของระบบอุตสาหกรรมที่มีต่องานสถาปัตยกรรมขึ้นด้วย



1.4. มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์

ประวัติมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์

ชุมชนมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ เป็นชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่ริมน้ำ หรือที่เรียกว่าแขกแพ ซึ่งอพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาหลังการเสียกรุงครั้งที่ 2¹⁴³ เดิมที่มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ ตั้งอยู่บริเวณสถานีรถไฟบางกอกน้อย ต่อมาในปี พ.ศ. 2442 ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการเวนคืนที่ดินสร้างสถานีรถไฟบางกอกน้อยพระองค์จึงทรงพระราชทานที่ดินโรงเก็บเรือหลวงที่ฝั่งตรงข้ามที่ชำรุด ให้บรรดาชาวมุสลิมย้ายชุมชนไปยังฝั่งตรงข้ามของสถานีบางกอกน้อย พระราชทานที่ดินให้มากกว่าเดิม พระราชทานค่าใช้จ่าย¹⁴⁴ และโปรดให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มาดูแลกำกับการสร้างมัสยิด ซึ่งส่งผลให้มัสยิดมีลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นมัสยิดปูนทรงไทย อาคารก่ออิฐถือปูน สูง 3 ชั้น (ภาพที่ 70 ก) และมีคำว่า “หลวง” อยู่ในชื่อมัสยิดอีกด้วย¹⁴⁵

ต่อมาในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เครื่องบินของฝ่ายสัมพันธมิตรได้มาทิ้งระเบิดที่สถานีรถไฟบางกอกน้อย ทำให้มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ ที่เป็นสถาปัตยกรรมทรงไทยถูกทำลายลงไป¹⁴⁶

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ได้มีการสร้างมัสยิดหลังปัจจุบัน ถูกสร้างขึ้นมาแทนที่มัสยิดหลังเดิมที่ถูกระเบิดทำลายไปในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2491¹⁴⁷ (ภาพที่ 70 ข) ซึ่งจากการบอกเล่าของผู้คนในชุมชนกล่าวว่า นายกาเซ็ม แบลนผู้ออกแบบมัสยิดหลังปัจจุบันหลังนี้รวมถึงพื้นที่อาบน้ำละหมาด ของมัสยิดอีกด้วย¹⁴⁸

¹⁴³ กสุมา รัชมนณี, 100 ปีราชการุญ (กรุงเทพฯ: สหพัฒนการพิมพ์, 2550), 17.

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 26 - 27-33.

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 32-33, 42.

¹⁴⁶ อาดิศร์ อิดริส รัชมนณี, มัสยิดในกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 178.

¹⁴⁷ อาดิศร์ อิดริส รัชมนณี “แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), 274

¹⁴⁸ สัมภาษณ์ชาคริต กริมี, กรรมการมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์, 27 พฤษภาคม 2565.



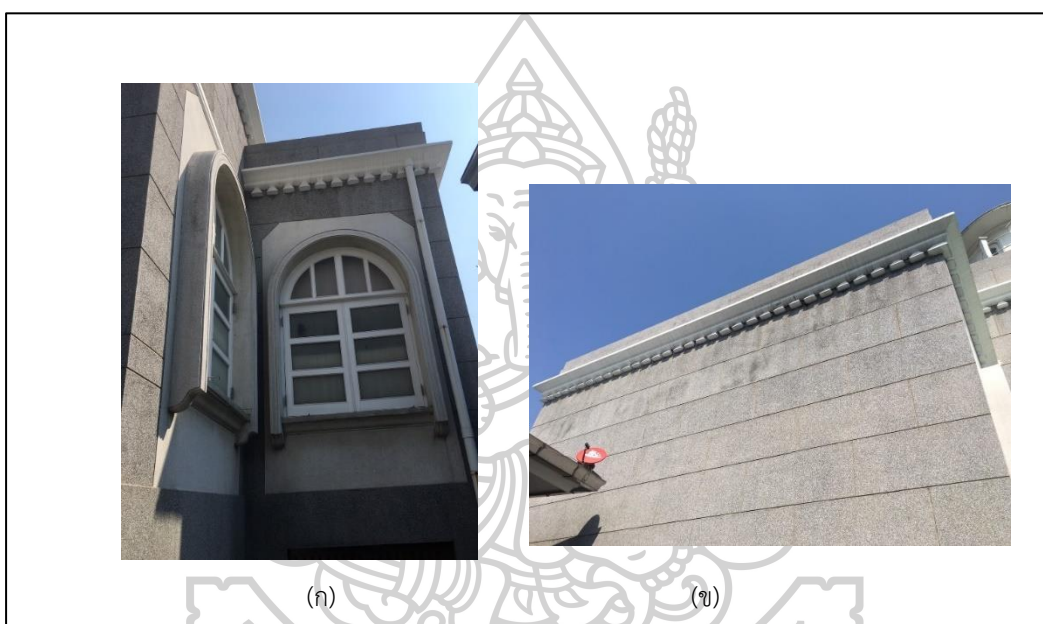
ภาพที่ 70 มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ (บางกอกน้อย) 2 สมัย

- (ก) มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ ทรงไทยหลังเดิมก่อนการถูกทำลายด้วยระเบิดในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (ภาพจาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)
- (ข) มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ หลังปัจจุบัน



ลักษณะทางศิลปกรรมของมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์โดยสังเขป

แผนผังเป็นอาคารจากกรวดล้าง¹⁴⁹ 2 ชั้น รวมถึงชั้นใต้ดิน โดยมีด้านกว้างหันไปทางทิศกิบลัต มีมุขโค้งด้านสกัด เป็นรูปสี่เหลี่ยมแทนรูปครึ่งวงกลม (Apse) ในทางทิศตะวันตกตำแหน่งของมิมฮ์รอบ มีการสร้างระเบียงแบบทึบ (ภาพที่ 71 ก) สันนิษฐานว่าเพื่อล้อกับระเบียงด้านบนสุดที่เป็นระเบียงทึบที่ปกปิดหลังคาลาด การปกปิดหลังคาลาดทางด้านหลัง มีการเจาะช่องหน้าต่างบริเวณด้านข้างของ 2 ข้างของมิมฮ์รอบ ด้านทิศเหนือและทิศใต้เท่านั้น เท่านั้น ไม่ได้เจาะด้านหน้าทางทิศตะวันตก เหมือนมัสยิดของนายกาเซ็ม แพลน รุ่นก่อนๆ (ภาพที่ 71 ข)



ภาพที่ 71 มุขโค้งด้านสกัด (Apse) ของมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์

(ก) ด้านของส่วนมุขโค้งด้านสกัด (Apse) ทางทิศใต้

(ข) ด้านหลังของส่วนมุขโค้งด้านสกัด (Apse) ตรงตำแหน่งกำแพงกิบลัต

¹⁴⁹ กรวดล้าง คือการนำกรวดมาผสมเข้ากับปูนซีเมนต์แล้วล้างปูนซีเมนต์ด้านนอกออก ซึ่งจะเผยให้เห็นถึงกรวดที่อัดแน่นเป็นก้อนรวมกัน

มัสยิดมีการสร้างฐานยกสูงสันนิษฐานว่าเพื่อป้องกันน้ำท่วมมัสยิด และห้องใต้ถุนปัจจุบันยังใช้เป็นห้องเก็บของอีกด้วย (ภาพที่ 72 ก) ซึ่งการสร้างชั้นใต้ถุนกึ่งชั้นใต้ดิน มีการเจาะช่องหน้าต่าง (ภาพที่ 72 ข และ 72 ค)



ภาพที่ 72 ชั้นใต้ถุนของมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์

- (ก) ชั้นใต้ถุนของมัสยิดมีการขุดลึกลงไปชั้นใต้ดินเล็กน้อย
- (ข) ตำแหน่งฐานของอาคารมัสยิดมีช่องหน้าต่างของชั้นใต้ถุน
- (ค) หน้าต่างของชั้นใต้ถุน



มัสยิดแห่งนี้มีการสร้างกันสามยุคขึ้นทางด้านทิศตะวันออกทางเข้ามัสยิด ด้านทิศเหนือ และด้านทิศใต้ ที่มุขด้านทิศใต้สร้างมุขยื่นตักแต่งมากกว่า และมีขนาดกว้างกว่าตามแนวด้านยาวตามผังมัสยิดหลังนี้ แต่มุขไม่ได้ปิดหมดตามแนวยาวของมัสยิดทั้งหมดแต่มุขมีความสูงถึงหลังคามัสยิด (ภาพที่ 70 ข) การตกแต่งของมุขฝั่งทิศใต้มีการยกพื้นสูงมีเสาตอริก 6 ต้น (ภาพที่ 73 ก) บนฐานที่ยกสูงที่ทำมาจากกรวดล้าง (ภาพที่ 73 ข)

ถัดขึ้นไปจากด้านหน้าหลังคาของมุข มีการสร้างลานพื้นเรียงหรือช่อปโลม (Dentil) ที่มีลักษณะที่แปลกแตกต่างไปจากที่อื่นคือเป็น ลายพื้นเรียงรูปสามเหลี่ยมไม่ได้เป็นแบบสี่เหลี่ยมเหมือนซี่ฟันอย่างลายพื้นเรียงโดยทั่วไป ถัดจากลายพื้นเรียงเป็นลวดบัว ซึ่งทั้งลายพื้นเรียงและลวดบัวนี้เองที่ล้อมรอบตลอดแนวด้านบนมัสยิด (ภาพที่ 74)

ทางเข้าฝั่งทิศใต้ยังมีการทำซุ้มโค้งแหลมแบบ สันนิษฐานว่าสร้างซุ้มโค้งแหลมเพื่อให้ดูมีความเป็นศิลปะแบบโลกอิสลาม (ภาพที่ 70 ข) และทำซุ้มโค้งบนแบบช่องหน้าต่างเล็กๆ 2 ช่อง เพื่อให้ล้อเข้ากับบานหน้าต่างของมัสยิด (ภาพที่ 73 ก) นอกจากนี้ยังมีการสร้างประตูขนาดเล็กด้านข้างสองข้าง นอกเหนือจากประตูใหญ่อีกด้วย (ภาพที่ 75)

ในส่วนของมุขและประตูทางเข้าทางทิศใต้มีการเน้นการตกแต่งมากเป็นพิเศษ เพื่อแสดงความสง่างามของมัสยิดสู่ทางเข้าริมคลองบางกอกน้อย ซึ่งในสมัยก่อนใช้เป็นเส้นทางสัญจรทางคลองบางกอกน้อยซึ่งเป็นที่นิยมมากกว่าทางบก



ภาพที่ 73 เสาตอริก 6 ต้น ทางมุขทางเข้าทางทิศใต้ของอาคารมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์

(ก) เสา 6 ต้น ที่บริเวณมุขทางเข้ามัสยิดทางทิศใต้

(ข) ฐานเสาคู่หน้าด้านข้างที่ทำมาจากกรวดล้าง



ภาพที่ 74 ลายฟันเรียงหรือซี่ปลอม (Dentil) และเส้นลวดบัว เหนือมุขทิศใต้ ซึ่งมีขนาดสูงถึงหลังคาหลัก จนมีการล้อมรอบอาคาร



ภาพที่ 75 ประตูทางเข้าบ้านเล็กของมุขทางด้านทิศใต้

ที่บริเวณมุขฝั่งตะวันออกมีการสร้างพื้นยกสูงตกแต่งกรอบขอบมนด้วยกรวดล้างสีขาว (ภาพที่ 76 ก) มีประตูเลื่อนทางเข้า 2 บาน (ภาพที่ 76 ข) ด้านข้างมุขมีการสร้างช่องอาร์คโค้งมนกรวดล้างสีขาวตัดขอบด้านนอก (ภาพที่ 76 ค) มีการสร้างลายพื้นเรียงหรือช็อปปลอม (Dentil) แบบสามเหลี่ยมและเส้นลวดบัวเหนือมุข โดยมุขทางด้านทิศตะวันออกมีการตกแต่งรองลงมาจากมุขทางด้านทิศใต้ สันนิษฐานว่าเป็นทางเข้าหลักทางบกสู่ตัวมัสยิดและเป็นตำแหน่งเดียวกับที่อาบน้ำละหมาด



ภาพที่ 76 มุขทางเข้าด้านทิศตะวันออกของมัสยิดหลวงอันซอริชชุมชนนะห์

- (ก) ด้านหน้ามุขทางทิศตะวันออก
- (ข) ประตูทางเข้าด้านหน้ามุขทางทิศตะวันออก
- (ค) ช่องอาร์คโค้งด้านมุขทางทิศตะวันออกและจุดสิ้นสุดของลายพื้นเรียงทรงสามเหลี่ยมทางทิศตะวันออก

มุขทางทิศเหนือซึ่งมีการประดับตกแต่งน้อยที่สุด สันนิษฐานว่าเพราะไม่ได้ถูกสร้างเป็นทางเข้าหลักที่สำคัญเหมือนมุขทางทิศใต้ซึ่งเป็นด้านหน้ามัสยิดทางน้ำ มุขทางด้านทิศตะวันออกเป็นมุขที่รองรับด้วยเสาตอริกสองต้น ซึ่งไม่มีการประดับตกแต่งลายพื้นเรียงหรือช็อปปลอม (Dentil) หรือเส้นลวดบัวใดๆ เลย แต่มีการสร้างแทรกผ่านเส้นลวดบัว (ภาพที่ 77 ก และ 77 ข) มีประตูทางเข้าสู่อาคารมัสยิดเป็นประตูเลื่อน 1 ช่องประตู นอกจากนี้ทางด้านใต้มุขด้านนี้ยังมีการเจาะช่องซีเมนต์ระบายอากาศจากชั้นใต้ถุนอีกด้วย (ภาพที่ 77 ค)



ภาพที่ 77 มุมทางทิศเหนือของมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์

- (ก) ด้านหน้ามุขทิศเหนือของมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์
- (ข) ค้ำข้างของมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์
- (ค) ช่องซีเมนต์ระบายอากาศด้านใต้มุขทิศเหนือของมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์

ซึ่งหากดูจากภาพถ่ายทางอากาศหรือดาวเทียมแล้วจะทำให้ดูเหมือนมัสยิดแห่งนี้ดูเป็นผังที่มีมุขถึง 4 มุข รวมทางด้านทิศตะวันออกที่เป็นมุขโค้งด้านสกัด (Apse) (ภาพที่ 78)



ภาพที่ 78 ภาพถ่ายดาวเทียมของมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ ของปี พ.ศ. 2565 จาก Google Earth

บานหน้าต่างเป็นหน้าต่างไม้ติดประจกปูน ยอดโค้งมน มีการสร้างขอบจากกรวดล้างสีขาว มีการลบบวมที่ขอบ หากตำแหน่งของผนังมีพื้นที่มาก กรอบกรวดล้างของหน้าต่างจะมี หน้าต่าง 2 ช่อง (ภาพที่ 79) หากเป็นตำแหน่งที่มีพื้นที่น้อยจะช่องหน้าต่างเพียงช่องเดียว (ภาพที่ 71 ก)



ภาพที่ 79 บานหน้าต่าง ของมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์

หลังคาของมัสยิดเป็นหลังคาลาด แต่มีการสร้างรั้วซ้อนหลังคา ทำให้มองดูด้านล่างเหมือนกับเป็นหลังคาตัด ส่วนบริเวณที่เป็นมุขจะเป็นระเบียงหลังคาตัดปกติ (ภาพที่ 70 ข และ ภาพที่ 80)



ภาพที่ 80 ภาพถ่ายด้านบนของมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์ แสดงให้เห็นถึงการสร้างระเบียงที่บปกปิดหลังคาลาด

โคมของมัสยิดมีทั้งหมด สามโคม เรียงกัน (ภาพที่ 70 ข) แต่โคมทั้งสามโคมกลับมีตำแหน่งที่ค่อนข้างห่างกันคือ มีโคมประธาน ตรงกลางที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ตั้งอยู่ตรงมุขทางเข้าทางเข้ามัสยิดทางทิศใต้ และอีก สองโคมที่มีขนาดเล็กกว่าตั้งอยู่บริเวณมุมที่ติดกับมุขทางทิศใต้ (ภาพที่ 70 ข)

ลักษณะศิลปะของโคมค่อนข้างแบน (ภาพที่ 81) คอโคม (Drum) โคมประธานมีฐานทำหน้าตาล้อมรอบคอโคม ซึ่งช่องหน้าต่างเป็นทรงเกือกม้าแต่มียอดซุ้มโค้งคล้ายโคมมัสยิด และมีเสาดัดผนังเป็นเสาดอริกสลับกันเต็มคอโคมในด้านนอกของโคม เหนือคอโคมมีการสร้างเส้นลวดบัวขึ้นมาเพียงเล็กน้อยแล้วต่อด้วยหลังคาของโคม (ภาพที่ 81)



ภาพที่ 81 โคมประธานมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์

(ก) ด้านนอกโคมประธานโคมประธานมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์

(ข) ภายในโคมประธานมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์

ส่วนโคมขนาดเล็กด้านข้างมีลักษณะระเบียบตามโคมประธาน มีการเพิ่มระเบียงล้อมรอบ และมีส่วนของกัตสาดที่ยื่นออกมายาวกว่าตัวโคมประธานจนดูคล้ายฉัตรในศิลปะโมกุล (ภาพที่ 74 และ ภาพที่ 80) สันนิษฐานว่าโคมขนาดเล็กตามมุมอาจถูกสร้างขึ้นมาแทนหออะซาน มี เพราะมีการสร้างโคมให้โปร่งและมีการติดลำโพงในจุดนี้ (ภาพที่ 74 และ ภาพที่ 82)



ภาพที่ 82 โดมเล็กที่ด้านข้าง ของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์

ที่อาบน้ำละหมาด จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุคนในชุมชนในกล่าวไว้ว่า ที่อาบน้ำละหมาดของมัสยิดแห่งนี้สร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน¹⁵⁰ โดยที่อาบน้ำละหมาดสร้างอยู่บริเวณทางเข้าทางทิศตะวันออก มีฐานกำแพงเป็นฐานกรวดล่าง ซึ่งก็เป็นวัสดุหลักในการก่อสร้างมัสยิดแต่แตกต่างกันเป็นเพียงคนละสี

ที่อาบน้ำละหมาดมีกันสาดยื่นออกมาโดยมีเท้าแขนหรือคันทวยประดับลายพรรณพฤกษาที่ยอดและฐานของคันทวย (ภาพที่ 83 ก) รองรับกันสาดที่ยื่นออกมา ด้านบนเป็นแท่งค้ำน้ำโดยมีระเบียบล้อมรอบกันตอก ซึ่งแท่งค้ำน้ำทำเป็นรูปโดมคล้ายคลึงกับโดมของมัสยิดแห่งนี้แต่ลดรูปลง เช่น มีการลดการประดับตกแต่ง ตัดลดลายช่องหน้าต่าง ตรงคอโดม คอโดมมีขนาดใหญ่ขึ้นสันนิษฐานว่าเพื่อใช้ในการกักเก็บน้ำ นอกจากนี้ยังมีการสร้างเสาติดผนังที่คอโดมแห่งนี้แต่มีการลดจำนวนเสาลงไปมาก (ภาพที่ 83 ข) สันนิษฐานว่าการสร้างโดมตรงที่อาบน้ำละหมาด ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้ล้อกันกับโดมของมัสยิด

¹⁵⁰ สัมภาษณ์ชาคริต กริมี่, กรรมการมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์, 27 พฤษภาคม 2565.



ภาพที่ 83 อาน้ำละหมาดของมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์

(ก) คันทวยของที่อาน้ำละหมาด มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์

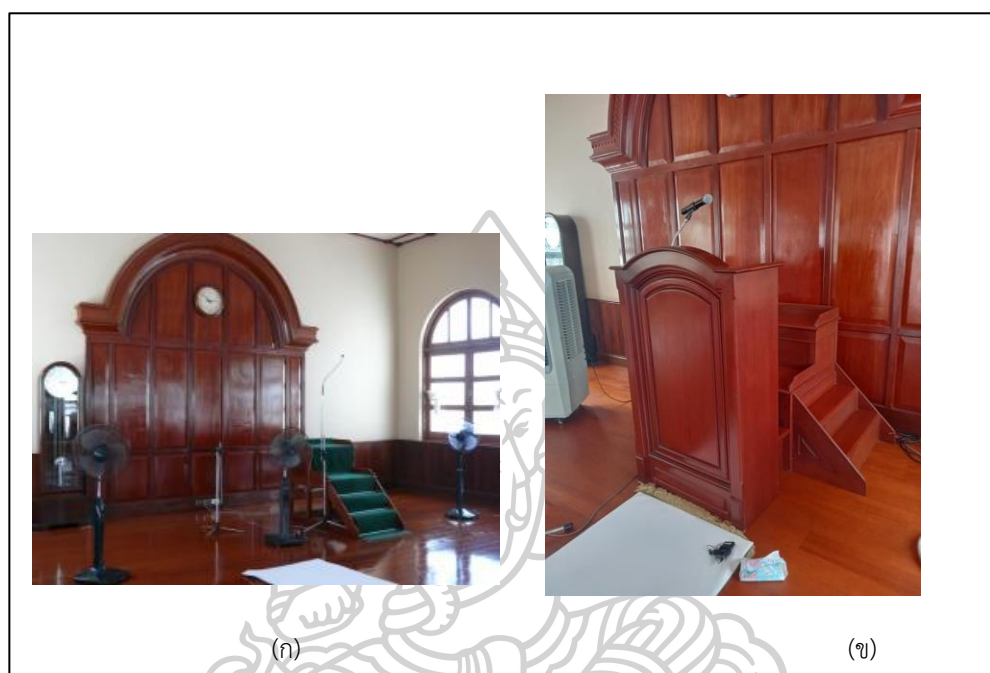
(ข) ที่อาน้ำละหมาด มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์

ซุ้มมื้รอบของมัสยิดมีซุ้มโค้งไม้ตีผนัง มีการแกะสลักร่องบ้าง อย่างเรียบง่าย (ภาพที่ 84)



ภาพที่ 84 มื้รอบของมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์

มิมบ์หลังเดิมของมัสยิดแห่งนี้เป็นแบบชั้นบันไดเรียบง่าย ไม่มีการตกแต่งใดๆ (ภาพที่ 85 ก) ปัจจุบันมีการรื้อมิมบ์หลังเดิมลงและนำมาประกอบใหม่¹⁵¹ กลายเป็นแท่นโพเดียม (Podium) (ภาพที่ 85 ข)



ภาพที่ 85 มิมบ์ของเดิมที่มีลักษณะเป็นชั้นบันไดเรียบง่าย

(ก) มิมบ์ของเดิม

ที่มา : มัสยิดอันซอริชชุนนะห์, มัสยิดอันซอริชชุนนะห์ บางกอกน้อย, เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2566, เข้าถึงได้จาก

<https://www.masjidmap.com/mosque/info/4805612973>

(ข) มิมบ์ในปัจจุบันซึ่งถูกเปลี่ยนเป็นโพเดียม (Podium)

สังเกตได้ว่ามัสยิดแห่งนี้แม้จะมีความเป็นสถาปัตยกรรมสมัยใหม่มากขึ้น (Modern) โดยรับอิทธิพลจากศิลปะแบบอาร์ตเดโค ที่มีการลดการประดับตกแต่งลง เน้นลวดลายเรขาคณิต ความโค้ง ความเหลี่ยมของอาคารมากขึ้น แต่โดยรวมการตกแต่งของมัสยิดแห่งนี้เน้นตกแต่งไปทางโตมเสียมากกว่า

¹⁵¹ สัมภาษณ์ชาคริต กริมี่, กรรมการมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์, 27 พฤษภาคม 2565.

2. ประเด็นที่น่าสนใจ

จากการศึกษามัสยิดทั้ง 4 แห่ง ที่สร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน พบว่ามีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้ คือ

1. พัฒนาการทางรูปแบบศิลปกรรมอิสลามของมัสยิดที่ถูกสร้างโดยนางช่างกาเซ็ม แพลน
2. อิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกที่ปรากฏในมัสยิดที่ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน
3. ลักษณะเด่นของมัสยิดที่ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน

1. พัฒนาการทางรูปแบบศิลปกรรมอิสลามของมัสยิดที่ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน

ตลอดระยะเวลา 50 ปี ที่นายกาเซ็ม แพลนสร้างมัสยิดได้มีการเปลี่ยนแปลงมากมายทั้ง เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์โลก การเมือง และเทคโนโลยี ส่งผลให้รูปแบบสถาปัตยกรรมของมัสยิดที่ ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลนมีลักษณะที่แตกต่างกันไปตามระยะเวลานั้นๆ จนสามารถแบ่งกลุ่มได้ตามระยะเวลาที่มัสยิดถูกสร้างขึ้น เป็น 3 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มมัสยิดที่ถูกสร้างก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน คือ มัสยิดดาร์ลุอาบิติน (ตอรอกัจันท์) และมัสยิดบางอ้อ
2. กลุ่มมัสยิดที่ถูกสร้างหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน คือ มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปาก ลัด พระประแดง)
3. กลุ่มอิทธิพลของศิลปะคณะราษฎร-ต้นรัชกาลที่ 9 คือ มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ (บางกอกน้อย)

1.1. กลุ่มมัสยิดที่ถูกสร้างก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

มัสยิดของนายกาเซ็ม แพลนที่สร้างก่อนการล่มของจักรวรรดิออตโตมันคือ มัสยิดดาร์ลุอาบิติน (ตอรอกัจันท์) (พ.ศ. 2455) และมัสยิดบางอ้อ (พ.ศ. 2462) โดยมัสยิดกลุ่มนี้จะมีลวดลายการประดับตกแต่งมากและสร้างด้วยงานศิลปกรรมแบบตะวันตก เพื่อแสดงถึงความทันสมัย ศิวีไลซ์¹⁵² ผสมกับการการตกแต่งด้วยศิลปะจากจักรวรรดิออตโตมัน ซึ่งเป็นจักรวรรดิที่ปกครองนครศักดิ์สิทธิ์ี่คือ นครมักกะฮ์และนครมะดีนะฮ์ในเวลานั้น โดยบรรดาชาวมุสลิมที่เดินทางไปแสวงบุญต่างได้รับภาพจำ

¹⁵² อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, มัสยิดในกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 143, 165.

ของงานศิลปกรรมแบบออตโตมันกลับมา¹⁵³ นอกจากนี้ในอดีต บรรดามุสลิมที่มีฐานะดี ได้เดินทางไป เห็นสถาปัตยกรรมอิสลามและสถาปัตยกรรมตะวันตกในมาเลเซีย และสิงคโปร์¹⁵⁴ เนื่องจากในสมัยนั้น การเดินทางไปทำพิธีฮัจญ์จะต้องเดินทางไปขึ้นเรือที่มาเลเซีย สิงคโปร์ก่อน¹⁵⁵ ทั้งนี้ในส่วนนี้จะเน้น ศึกษาที่รูปแบบอิทธิพลศิลปะออตโตมันที่ปรากฏเป็นสำคัญ ส่วนอิทธิพลศิลปกรรมแบบตะวันตกนั้น จะกล่าวถึงในส่วน “อิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกที่ปรากฏในมัสยิดที่ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน”

อิทธิพลศิลปะออตโตมันที่ปรากฏอย่างเด่นชัดในมัสยิดของนายกาเซ็ม แพลนคือ ในการประดับสัญลักษณ์ดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวที่ปรากฏในหน้าบันลายกาบหอยแครงเหนือซุ้มประตู และเหนือซุ้มมีห์รอบ มัสยิดดารุ้ลอาบีดีน ตรอกจันทร์ รวมไปถึงเหนือซุ้มมีห์รอบ มัสยิดบางอ้อ แสดง ถึงจักรวรรดิออตโตมัน (ภาพที่ 86) ซึ่งการประดับสัญลักษณ์ดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวนี้เคยปรากฏ มาก่อนแล้วบนมิมบ์หลังเดิม เป็นลม และเหนือซุ้มประตูหน้าต่างของมัสยิดต้นสนหลังเดิม (ภาพที่ 88) โดยสัญลักษณ์ดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยว มีความหมายถึงสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับจักรวรรดิ ออตโตมัน เดิมทีมาจากชาวอาหรับ ซึ่งแต่เดิมชาวอาหรับส่วนใหญ่เป็นพ่อค้า มักเดินทางในเวลา กลางคืนโดยมีดวงดาวและพระจันทร์ สามารถบอกทิศทาง บอกช่วงเวลา และให้แสงสว่างในยาม กลางคืนท่ามกลางทะเลทรายได้ ต่อมาจักรวรรดิออตโตมันนำสัญลักษณ์นี้มาใช้จนแพร่หลาย จนผู้คน ในรุ่นต่อมาต่างเข้าใจว่าเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความเกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลาม¹⁵⁶

¹⁵³ เรื่องเดียวกัน, 143-144, 148.

¹⁵⁴ ดูเพิ่ม สัมภาษณ์ เรื่องศักดิ์, สัปบุรุษชุมชนบ้านคร้ว, 11 พฤษภาคม 2544, อ้างถึงใน ดำริห์เลิศ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี. **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), 165.

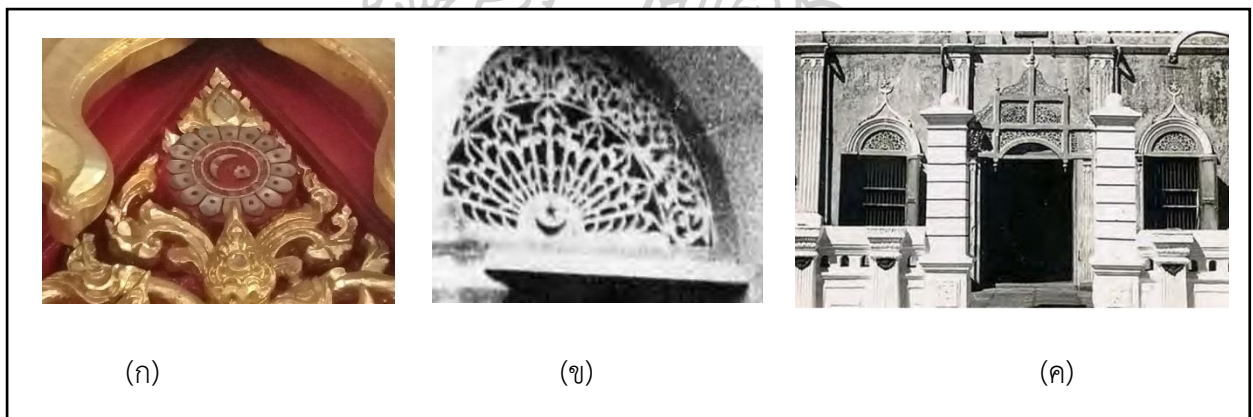
¹⁵⁵ ดูเพิ่ม สัมภาษณ์สะเล็ม นะมิ, 10 พฤษภาคม 2551, สัมภาษณ์นิศ อามินเซ็น, 10 พฤษภาคม 2551, สัมภาษณ์ อารีย์ ปราณี, 11 พฤษภาคม 2551, อ้างถึงใน อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 253.

¹⁵⁶ วสมน สาณะเสน. **ดาวกับจันทร์เสี้ยว : จากโลกีย์คุมะโสโปเตเมีย ถึงสัญลักษณ์ศาสนาอิสลาม**. 21 ธันวาคม 2566. เข้าถึงได้จาก <https://readthecloud.co/islam-star-crescent/>



ภาพที่ 86 ตราดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวที่ประดับบนมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน

- (ก) ตราดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวที่หน้าบันลายกาบหอยแครง เหนือซุ้มประตูมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน ตรอกจันทน์
- (ข) ตราดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยว เหนือซุ้มมืหรืออบมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน ตรอกจันทน์
- (ค) ตราดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวบริเวณหินหลักยอดโค้ง (Keystone) เหนือซุ้มมืหรืออบของมัสยิด บางอ้อ



ภาพที่ 87 ตราสัญลักษณ์ดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวของมัสยิดต้นสนหลังเดิม

- (ก) ตราสัญลักษณ์ดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวบนมิมบ์ระเดิม ของมัสยิดต้น
- (ข) ตราสัญลักษณ์ดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวบนแป้นลมของมัสยิดต้นสน (ภาพจาก มัสยิดต้นสน)
- (ค) ตราสัญลักษณ์ดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวเหนือซุ้มประตูหน้าต่างมัสยิดต้นสน (ภาพจากมัสยิดต้นสน)

การสร้างหอออะซานทรงกระโจมของมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน (ภาพที่ 88) ยังได้รับอิทธิพลจากการสร้างหอออะซานแบบศิลปะออตโตมัน¹⁵⁷ เนื่องจากลักษณะของหอออะซานที่มัสยิดแห่งนี้คล้ายคลึงกับการสร้างหอออะซานในศิลปะออตโตมันและหอออะซานของมัสยิดที่มีขนาดใหญ่ในงานศิลปะออตโตมัน ยังนิยมการสร้างมัสยิดที่มีหอออะซานหลายหอออะซาน เช่น มัสยิดเบยาซิด (Beyazit Camii) (ภาพที่ 89) มัสยิดซิวเลย์มานีเย (Süleymaniye Camii) (ภาพที่ 90) มัสยิดสุลต่านอาเหม็ด (Sultan Ahmed camii) (ภาพที่ 91) และหอออะซานที่มัสยิดอัลฮะรออม ในเมืองมักกะฮ์สมัยที่ยังเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิออตโตมัน (ภาพที่ 92) เป็นต้น แต่ว่าได้มีการลดทอนรูปแบบต่างๆ ลง¹⁵⁸

มัสยิดดารุ้ลอาบิตีน ตรอกจันทน์ เป็นมัสยิดเพียงแห่งเดียวที่สร้างด้วยหอออะซานทรงกระโจมแบบศิลปะออตโตมันและยังเป็นมัสยิดแห่งเดียวที่สร้างหอออะซานหลายหอ เพราะหลังจากมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน ตรอกจันทน์จนผ่านช่วง พ.ศ. 2500¹⁵⁹ ก็ไม่มีมัสยิดในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลสร้างหอออะซานแบบศิลปะออตโตมันอีกเลย ทั้งยังสร้างหอออะซานอย่างมากสุดเพียงสองหอออะซานเท่านั้น



ภาพที่ 88 หอออะซานมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน ตรอกจันทน์

¹⁵⁷ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 143-144, 148.

¹⁵⁸ สุนิสา อาลี “ความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในเขตชุมชนบางคอแหลม”, (รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 27.

¹⁵⁹ ช่วง พ.ศ. 2500 มีเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า ทั้งยังมีการฟื้นฟูสร้างมัสยิดแบบศิลปะอิสลาม-แบบตะวันออกกลาง รวมไปถึงศิลปะออตโตมัน จึงมีมัสยิดบางแห่งกลับไปสร้างหอออะซานแบบศิลปะออตโตมัน รวมไปถึงการสร้างหอออะซานหลายหอขึ้นอีกครั้ง



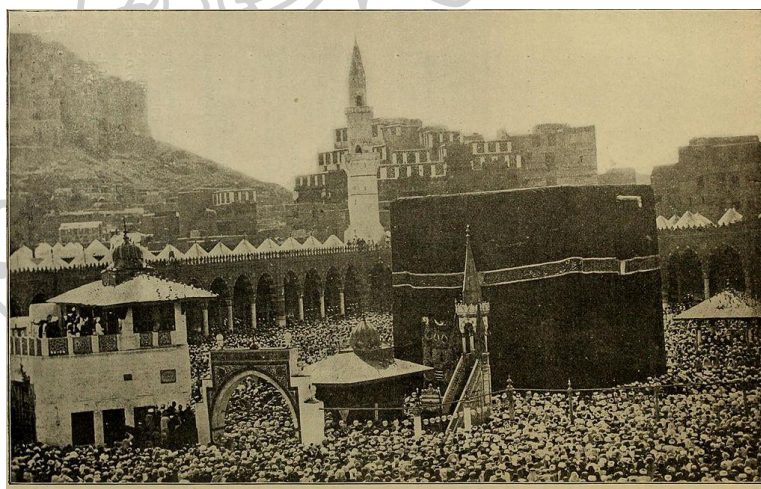
ภาพที่ 89 มัสยิดเบยาซิด (Beyazıt Camii) ในตุรกี
(ภาพจาก ศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ญชลี)



ภาพที่ 90 หออะซาน มัสยิดซิวเลย์มานีเย (Süleymaniye Camii) ในตุรกี
(ภาพจาก ศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ญชลี)



ภาพที่ 91 มัสยิดสุลต่านอาเหม็ด (Sultanahmet Camii) ในตุรกี
(ภาพจาก ศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ญชลี)



ภาพที่ 92 ภาพถ่ายเก่าของมัสยิดอัลฮะรอม ในนครมักกะฮ์ ในปี พ.ศ. 2439 (ค.ศ. 1896)

ที่มา : SteinsplitterBot, *Church at Home and Abroad, The (Jan. - June 1896) (1896)*, เข้าถึงเมื่อ 5 ตุลาคม 2565, เข้าถึงได้จาก https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mecca_hist_1.jpg

ลักษณะการทำหลังคาทรงระจิมซึ่งแสดงอิทธิพลศิลปะออตโตมันยังปรากฏในมิมบร์ด้วย ดังที่พบในมัสยิดมัสยิดคารู้อาบิติน และมัสยิดบางอ้อ (ภาพที่ 93) ทั้งนี้มิมบร์ที่มีหลังคาเป็นทรงระจิมยังนิยมใช้ในมัสยิดหลายแห่ง แม้แต่ในกลุ่มของมัสยิดอื่น ที่ไม่ใช่กลุ่มของนายกาเซ็ม แพลน จึงอาจได้รับอิทธิพลจากมิมบร์ทรงระจิมแบบศิลปะออตโตมัน แต่นิยมสร้างให้ขนาดเตี้ยลงไม่สูงมาก แบบศิลปะออตโตมัน และมิมบร์ทรงระจิมในศิลปะออตโตมันนิยมทำมาจากหินมากกว่าไม้ (ภาพที่ 92)



ภาพที่ 93 มิมบร์ทรงระจิมของมัสยิดคารู้อาบิติน ตรอกจันท์และมัสยิดบางอ้อ

(ก) มิมบร์ทรงระจิมของมัสยิดคารู้อาบิติน ตรอกจันท์

(ข) มิมบร์ทรงระจิมของมัสยิดบางอ้อ

นอกจากนี้อิทธิพลศิลปกรรมแบบออตโตมัน ยังปรากฏในการทำฟาซาดที่มีการเขียนข้อความ จากคัมภีร์อัลกุรอาน เช่นที่หน้าบันของพะซาดมัสยิดบางอ้อ จารึกคำปฏิญาณของมุสลิมว่า “ลาอิลาฮะอิลลัลลอฮ์ ลัลละอะห์ มุฮัมมัด ร่อซูล ลุลละอะห์” (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ) ซึ่งแปลว่า “ไม่มีพระเป็นเจ้าของอื่นใดนอกจากอัลละอะห์ และมุฮัมมัดเป็นศาสนทูตของอัลละอะห์” ด้านล่างตรงกลางจารึกว่า “อัลมัสยิด อัลอูบุดียะฮ์” (العبودية المسجد) ซึ่งแปลว่า “สถานที่ก้มกราบของบ่าวผู้ภักดี” ด้านขวาจารึกวันที่เปิดคือ “เยามุลอะฮัด ซาบาห์ ฟิ ชะฮ์ริ” (يوم الأحد ٧ في السابع) ซึ่งแปลว่า “เมื่อวันวันอาทิตย์ที่ 7” ด้านซ้ายจารึกเดือนเปิดตรงกับปฏิทินอิสลามเดือนซอฟัร (صَفَر) ปี ฮิจเราะห์ศักราช 1339 (1339) หรือตรงกับราวปี พ.ศ. 2462 และคำว่า “อัลมุบาร็อก” (المبارك) ซึ่งแปลว่าอันประเสริฐ¹⁶⁰ (ภาพที่ 94)



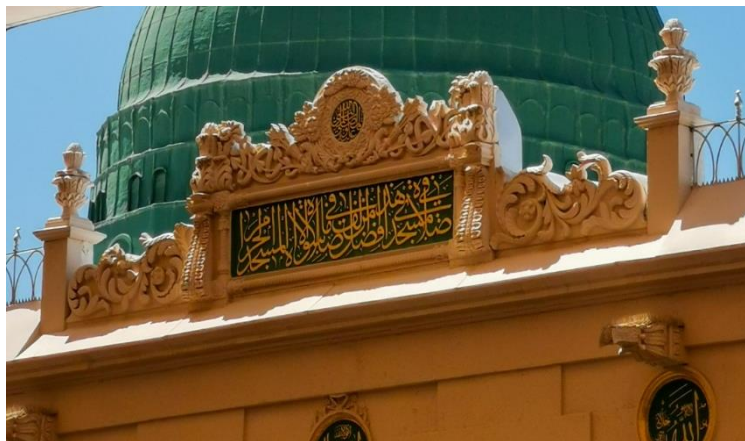
ภาพที่ 94 พะซาด มัสยิดบางอ้อ

ลักษณะดังกล่าวเป็นการแสดงอิทธิพลศิลปะแบบออตโตมัน โดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาดิศร์ อิดริส รักษมณี ได้สันนิษฐานว่าการประดับพะซาดเหนือทางเข้ามัสยิดอาจได้รับอิทธิพลจากพะซาดซุ้มประตูทางเข้าเหนือมัสยิดอัลนะบะวี๋ ในนครมะดีนะฮ์ หนึ่งในเมืองศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวมุสลิมไปแสวงบุญนอกจากเมืองมักกะฮ์¹⁶¹ และมัสยิดอัลนะบะวี๋ นครมะดีนะฮ์มีข้อความว่า “ صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا أَفْضَلُ مِنْ أَلْفِ صَلَاةٍ فِيْمَا سِوَاهُ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ ” (ภาพที่ 95) ซึ่งแปลว่า

¹⁶⁰ สุนิติ จุฑามาศ, มัสยิดบางอ้อ พินิจศิลปะอิสลามและชิมอาหารรสโอชาของชุมชนมัสยิดบางอ้อ, เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2566, เข้าถึงได้จาก <https://readthecloud.co/bang-o-mosque/>

¹⁶¹ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี. มัสยิดในกรุงเทพฯ. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552) หน้า 168-169.

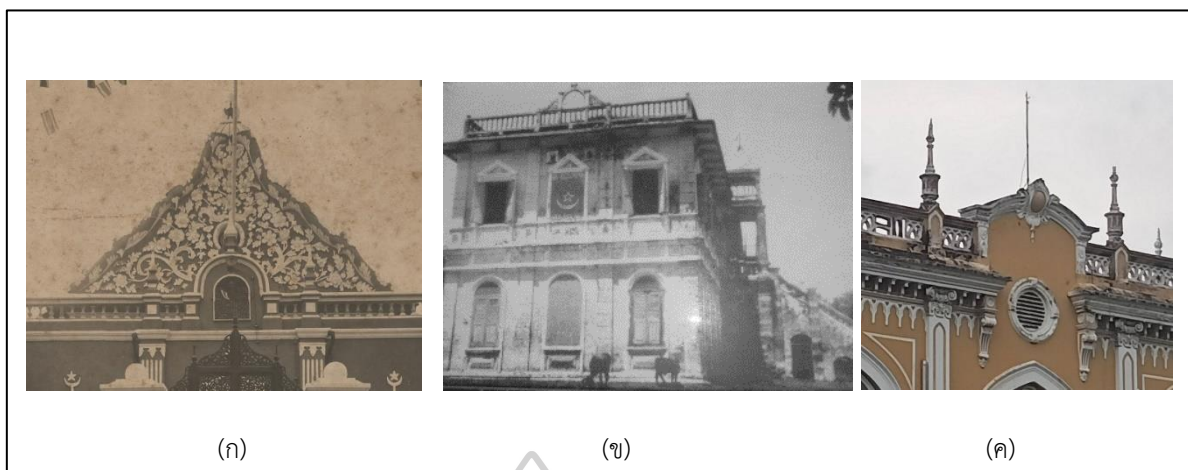
“หนึ่ง ละหมาดในมัสยิดของฉันนี้ประเสริฐกว่าพัน ละหมาดในที่อื่นๆ นอกจากมัสยิดอัล-หะรอม”¹⁶²
(คำว่าฉันนี้หมายถึงท่านนบีมุฮัมมัดเอง)



ภาพที่ 95 ทัศนาของซุ้มประตูมัสยิดอัลนะบะวีย์ นครมะดีนะฮ์
ที่มา : Saad Alkot : Courtyard of Prophets Mosque in Medina, เข้าถึงเมื่อ 2 ตุลาคม 2566,
เข้าถึงได้จาก <https://www.pexels.com/photo/courtyard-of-prophets-mosque-in-medina-17780233/>

อย่างไรก็ตามการทำพะซาดหน้ามัสยิดไม่ได้เกิดขึ้นครั้งแรกที่มัสยิดบางอ้อ แต่เคยมีมาก่อนหน้านั้นแล้ว เช่น ที่ มัสยิดต้นสน (หลังเดิม) มัสยิดฮิยาะตุลอุมมะฮ์ ตลาดขวัญ มัสยิดเซฟี เป็นต้น (ภาพที่ 96) แต่ทว่าของมัสยิดบางอ้อมีการประดับด้วยอักษรวิจิตรอาหรับ (Calligraphy) ซึ่งเป็นข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอาน เช่นเดียวกันกับพะซาดของซุ้มประตูมัสยิดอัลนะบะวีย์ นครมะดีนะฮ์ ที่มีการประดับด้วยอักษรวิจิตรอาหรับ เช่นกัน แต่คนละข้อความ ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่านอกจากพะซาดอาจได้รับอิทธิพลและแรงบันดาลใจจากพะซาดของซุ้มประตูมัสยิดอัลนะบะวีย์ นครมะดีนะฮ์แล้ว ยังอาจได้รับแรงบันดาลใจจากพะซาดบนงานสถาปัตยกรรมตะวันตกที่มีปรากฏมากมายหลายแห่งในกรุงเทพมหานครด้วยเช่นกัน

¹⁶² OatCookie, Recreation of a calligraphy inside Masjid an-Nabawi that reads:, เข้าถึงเมื่อ 2 ตุลาคม 2566, เข้าถึงได้จาก https://en.wikipedia.org/wiki/File:Hadith_Masjid_an-Nabawi_Calligraphy_1.png



ภาพที่ 96 ตัวอย่างพระชาดบนมัสยิดหลังอื่นๆ

- (ก) พระชาดมัสยิดต้นสน หลังเดิม ซึ่งประดับตราจักรวรรดิออตโตมัน ซึ่งปัจจุบันตรา ถูกเก็บไว้ที่อาคาร
อเนกประสงค์ (ภาพจาก หอจดหมายเหตุมุสลิมสยาม)
- (ข) พระชาดมัสยิดฮิดายะตุลอุมมะฮ์ ตลาดขวัญ
- (ค) พระชาดมัสยิดเซพี

ในส่วนของงานศิลปะที่อาจไม่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะออตโตมันโดยตรง อย่างการประดับงานประติมากรรมรูปทับทิมบนมัสยิดดารุ้ลอาบีดีน ตรอกจันทน์ (ภาพที่ 97) โดยคุณสุนิสา อาลีได้ทำการศึกษาลวดลายทับทิมบนบานประตูและซุ้มประตูไว้ว่า ทับทิมถือเป็นผลไม้มงคล สื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ เป็นผลไม้ที่มีอยู่บนสวรรค์ มีการกล่าวอ้างถึงในคัมภีร์อัลกุรอานว่า “ในสวนสวรรค์ทั้งสองแห่งนั้นมีผลไม้และอินทผลัม และผลทับทิม”¹⁶³ งานศิลปะออตโตมันยังนิยมลวดลายทับทิมบนงานกระเบื้อง¹⁶⁴ ซึ่งงานประติมากรรมรูปผลทับทิมอันเป็นเอกลักษณ์ของมัสยิดดารุ้ลอาบีดีน ตรอกจันทน์ ไม่ปรากฏบนมัสยิดหลังอื่น ทั้งนี้การนำทับทิมมาประดับบนงานศิลปะอิสลามมักพบบนมิมิห์รอบ เช่น ที่บนกรอบไม้กระดานมิมิห์รอบหลังที่ 1 ของมัสยิดต้นสน¹⁶⁵(ภาพที่ 98 ก และภาพที่ 98 ข) และ

¹⁶³ ดูเพิ่ม สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับประเทศไทย, ผู้แปล, พระมหาคัมภีร์อัลกุรอาน พร้อมความหมายภาษาไทย (2553), 1423.

¹⁶⁴ ดูเพิ่ม Ros Mahwati Ahmad Zakaria and Rekha Verma, *The Essence of Iznik* (Kuala Lumpur: Islamic Arts Museum Malaysia, 2011), 67.

¹⁶⁵ ลวดลายทับทิมบนมิมิห์รอบหลังเดิมของมัสยิดต้นสนยังมีความคล้ายคลึงกับลวดลายผลทับทิมบนงานกระเบื้องในงานศิลปะออตโตมัน, ดูเพิ่ม วสมน สาณะเสน “แนวคิด รูปแบบและพัฒนาการของมิมิห์รอบของมัสยิดต้นสน เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาทฤษฎีศิลป์ ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 195-196.

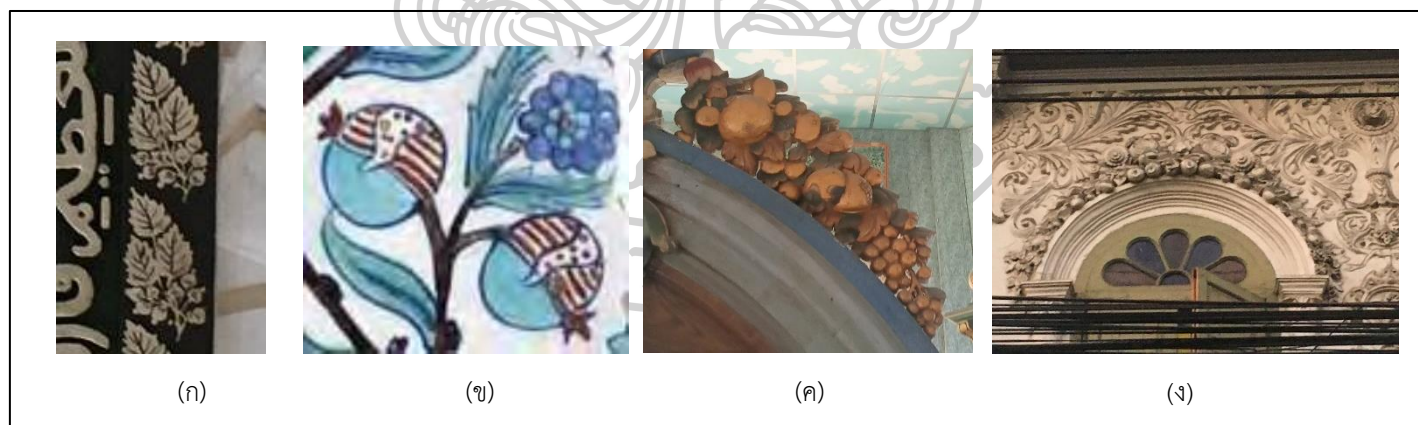
ลวดลายผลทับทิมงานไม้แกะสลักบนมิมิห์รอบมัสยิดดารุสลาม (บาห์ยัน) (ภาพที่ 98 ค) เป็นต้น
อย่างไรก็ตามเคยมีงานประติมากรรมปูนปั้นผลทับทิมประดับอาคารมาก่อนแล้วที่เหนือซุ้มหน้าต่าง
ตึกแถวบนถนนทรงวาด หรือที่รู้จักในชื่อ “ตึกผลไม้” (ภาพที่ 98 ง)



ภาพที่ 97 ตัวอย่างงานงานประติมากรรมทับทิมของมัสยิดดารุสลาม บิดิน ตรอกจันทน์

(ก) งานประติมากรรมรูปผลทับทิมบนหน้าบันลายกาบหอยแครง

(ข) งานประติมากรรมพวงทับทิมที่เป็นพู่ห้อยลงมา



ภาพที่ 98 ลวดลายผลทับทิมบนไม้กระดานมิห์หลังที่ 1 ของมัสยิดต้นสน หลังเดิมและลวดลายทับทิมบนกระเบื้อง
ศิลปะออตโตมัน

(ก) ลวดลายจิตรกรรมผลทับทิมบนกรอบไม้กระดานมิห์รอบของมัสยิดต้นสน หลังที่ 1

(ข) ลวดลายทับทิมบนกระเบื้องศิลปะออตโตมัน

ที่มา : Ros Mahwati Ahmad Zakaria, and Rekha Verma, *The Essence of Iznik*

(Kuala Lumpur: Islamic Arts Museum Malaysia, 2011), 67.

(ค) ลวดลายทับทิมไม้แกะสลักบนมัสยิดดารุสลาม (บาห์ยัน)

(ง) งานประติมากรรมลายทับทิมเหนือซุ้มหน้าต่างตึกแถวถนนทรงวาด หรือที่รู้จักในชื่อ “ตึกผลไม้”

การสร้างหออระฆาณคู้หน้าทางเข้ามัสยิด มีปรากฏอยู่ในหลายงานศิลปะโดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานศิลปะแบบออตโตมัน เปอร์เซีย อินเดีย โดยมีมัสยิดบางอ้อมีโดมหัวหอมแบบศิลปะโมกุล (ภาพที่ 99) โดยงานศิลปะอิสลามในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลเคยมีการสร้างโดมหัวหอมแบบโมกุลมาแล้ว เช่น มิมบ์มัสยิดดารุสลาม (บาห์ยัน) (ภาพที่ 100 ก) และศาลาศิลปะมัวร์-โมกุล ที่พระราชวังสราญรมย์ (ภาพที่ 100 ข) เป็นต้น ซึ่งหากสังเกตดูว่าโดมของมัสยิดบางอ้อมันรูปทรงค่อนข้างกลมมากกว่าไปทางทรงหัวหอม ซึ่งคล้ายคลึงกับโดมแบบโมกุลที่พระราชวังสราญรมย์ (ภาพที่ 101 ข) จึงอาจเป็นไปได้ว่าโดมมัสยิดบางอ้อมาจได้รับอิทธิพลส่วนหนึ่งมาจากโดมจากศาลาศิลปะมัวร์-โมกุล ที่พระราชวังสราญรมย์

มัสยิดบางอ้อมีการสร้างมีการสร้างหออระฆาณคู้ทางด้านหน้าทางเช่นเดียวกับกับศิลปะโมกุลในอินเดีย (ภาพที่ 100 ก) รวมไปถึงศิลปะอิทธิพลอินเดียอื่นๆ ในมาเลเซียและสิงคโปร์ซึ่งในอดีตเคยเป็นเส้นทางที่จำเป็นต้องผ่านหากต้องการเดินทางไปแสวงบุญที่นครมักกะฮ์และมะดีนะฮ์¹⁶⁶ โดยแต่เดิมพื้นที่มาเลเซียและสิงคโปร์เคยตกเป็นเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ชาวอังกฤษได้นำชาวมุสลิมจากอินเดียเข้ามาในดินแดนอาณานิคมนั้น ทำให้มีการสร้างมัสยิดในศิลปะอินเดียในมาเลเซียและสิงคโปร์ (ภาพที่ 101)

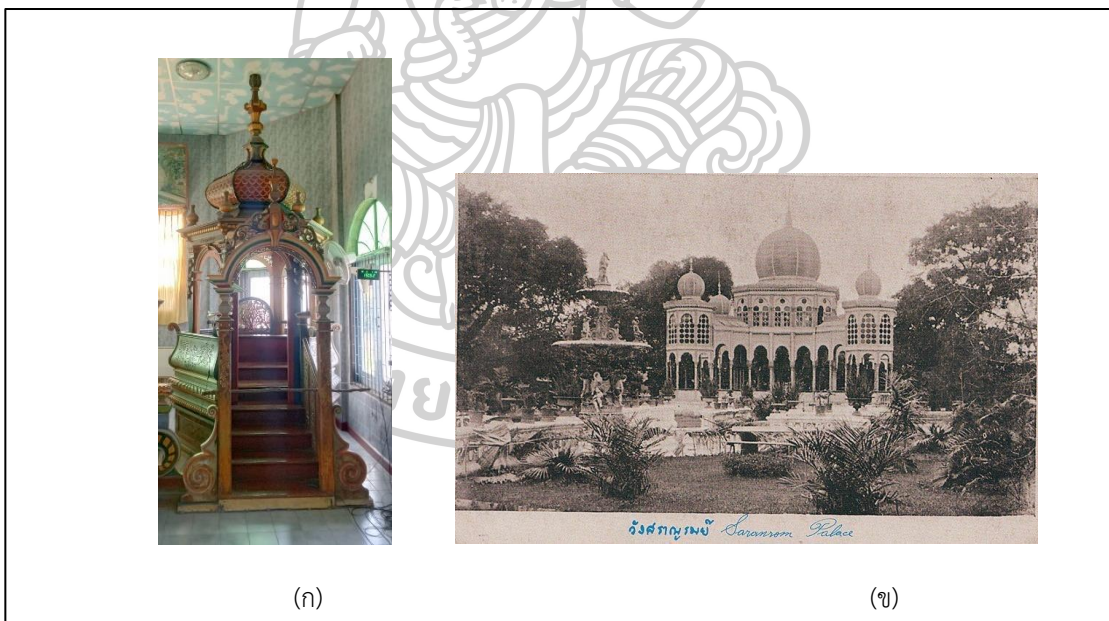
¹⁶⁶ ดูเพิ่ม สัมภาษณ์ เรื่องศักดิ์, สัปบุรุษชุมชนบ้านคร้ว, 11 พฤษภาคม 2544, อ้างถึงใน ดำริห์เลิศ อาดิศร์ อิตริสรักษ์มณี. มัสยิดในกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), 165.



ภาพที่ 99 หออะซานคู่และโดมหัวหอมแบบโมกุลที่มีสียิตบางอ้อ

(ก) หออะซานคู่และโดมแบบหัวหอมด้านหน้ามีสียิตบางอ้อ

(ข) โดมหัวหอมแบบโมกุล มีสียิตบางอ้อ

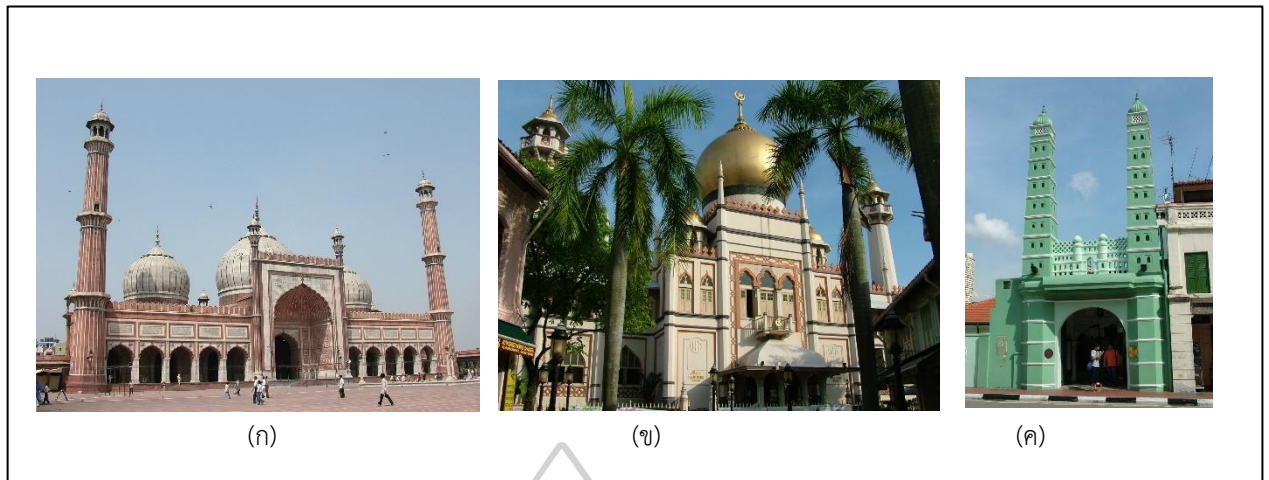


ภาพที่ 100 งานศิลปกรรมโดมหัวหอมแบบโมกุลในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลในช่วงรัชกาลที่ 5

(ก) มิมบรัมส์ยิตดาริสลาม (บาหยัน) ซึ่งเป็นมัสยิดเก่าแก่ที่ถูกสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2435

(ข) ศาลาศิลปะมัวร์-โมกุลที่พระราชวังสราญรมย์ ซึ่งปัจจุบันถูกรื้อทิ้งไปแล้ว

(ภาพจากสำนักงานสวนสาธารณะ)



ภาพที่ 101 ตัวอย่างการสร้างหอะซานคู่ด้านหน้าในงานศิลปะโมกุล ศิลปะอินเดีย ในอินเดียและสิงคโปร์

(ภาพจาก ศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ์ ดิงสัญชลี)

(ก) มัสยิดจามี ในเมืองเดลีประเทศอินเดีย

(ข) มัสยิดสุลต่านในสิงคโปร์

(ค) มัสยิดจาเมย์ในสิงคโปร์

ในส่วนของงานศิลปะอิสลามอื่นๆ ทั่วไปที่นอกเหนือจากการได้รับอิทธิพลจากศิลปะออตโตมันยังมีปรากฏอยู่ด้วย เช่น ตรามุฮัมมัดแบบมุซันนา (ภาพที่ 97 ก) ซึ่งเคยมีการประดับตกแต่งที่มัสยิดหลังอื่นมาก่อนแล้ว เช่น มัสยิดบางหลวง (ภาพที่ 102 ก ภาพที่ 102 ข และ ภาพที่ 102 ค) มัสยิดดารุ้ลมุตตะกิน (สุเหร่าคู้) (ภาพที่ 102 ง และ 102 จ) เป็นต้น



ภาพที่ 102 ตราмуฮัมมัดของมัสยิดในอดีต

(ก) ตราмуฮัมมัดที่หน้าบ้านมัสยิดบางหลวง

(ข) ชุมมิมิ์รอบมัสยิดบางหลวง

(ค) ภาพขยายของตราмуฮัมมัดที่มีหีบรอบของมัสยิดบางหลวง

(ง) ตราмуฮัมมัดมิ์หีบรอบและมิ้มบรัมมัสยิดดารูลมุตตะกิน (สุเหร่าคู้)

(จ) ตราмуฮัมมัดที่ชุมหน้าต่างมัสยิดดารูลมุตตะกิน (สุเหร่าคู้)

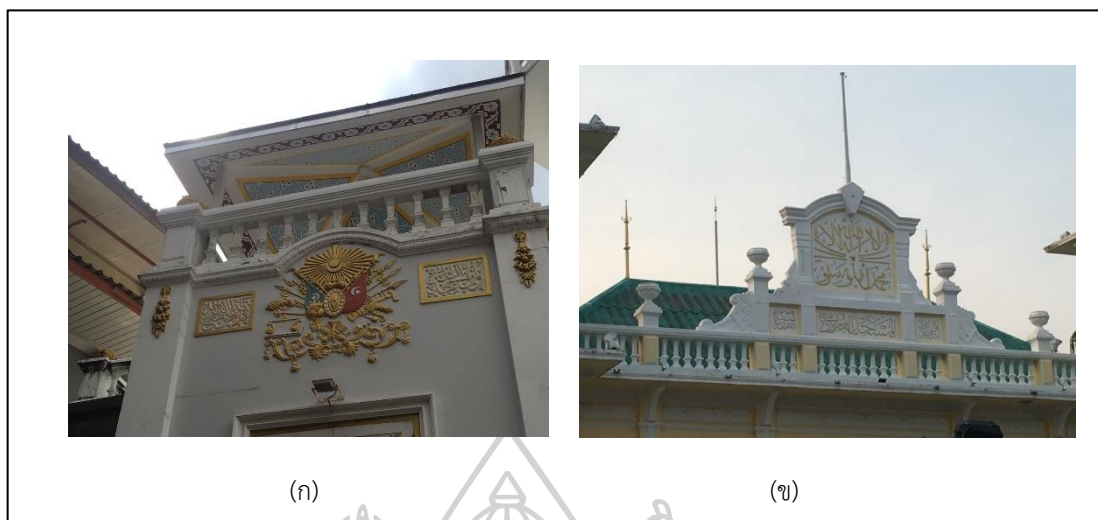
แผงชาลี (Jali) เป็นการเจาะช่องหินแกะสลักเป็นช่องตาข่ายแทนหน้าต่าง มีลวดลายเป็นเรขาคณิต ในศิลปะอินเดีย โดยที่มัสยิดบางอ้อเริ่มมีการเจาะช่องมัสยิดเป็นแบบแผงชาลีเป็นแห่งแรก แต่แผงชาลีทำมาจากปูนไม่ได้ทำมาจากหิน ซึ่งถูกนำมาประดับเหนือหน้าต่างและอาจได้รับอิทธิพลจากการประดับกระเบื้องช่องปรุ (ภาพที่ 103)



ภาพที่ 103 แผงชาลี (Jali) เหนือหน้าต่างของมัสยิดบางอ้อ

นอกจากนี้ที่มัสยิดบางอ้อยังมีส่วนที่ตกแต่งคล้ายคลึงกับที่มัสยิดบางอุทิศ¹⁶⁷ตรงที่มีการประดับข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอานด้านหน้า โดยมัสยิดบางอุทิศนำมาประดับตรงผนัง ส่วนมัสยิดบางอ้อเป็นมัสยิดแห่งเดียวในเวลานั้นที่ทำการประดับข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอานบนพะซาด (ภาพที่ 104)

¹⁶⁷ มัสยิดบางอุทิศเป็นมัสยิดศิลปะแบบตะวันตก สร้างขึ้นเมื่อราวพุทธศวรรษ 2450 ซึ่งห่างจากมัสยิดดารุลอาบิติน ตรอกจันทน์ ไปราว 1 กิโลเมตร มัสยิดหลังนี้ยังมีองค์ประกอบทางศิลปะที่สอดคล้อง กับมัสยิดบางอ้อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์ประกอบทางศิลปะตะวันตก โดยในส่วนของศิลปะที่สอดคล้องกันระหว่างมัสยิดบางอ้อกับมัสยิดบางอุทิศนั้นจะขอกกล่าวไว้ในส่วนของ “อิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกที่ปรากฏในมัสยิดที่ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน”



ภาพที่ 104 การประดับข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอานที่ด้านหน้าของมัสยิดบางอ้อและมัสยิดบางอุทิศ
 (ก) ข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอานที่หน้ามัสยิดบาง ซึ่งสร้างขึ้นในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 2450
 (ข) พะชาดของมัสยิดบางอุทิศ ซึ่งสร้างขึ้น พ.ศ. 2462

จะเห็นได้ว่า มัสยิดที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปะออตโตมันที่ชาวมุสลิมไทยไปแสวงบุญนำรูปแบบศิลปกรรมจากนครศักดิ์สิทธิ์มา ใช้ประดับตกแต่งในงานศิลปกรรม ทั้งการประดับสัญลักษณ์ดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยว การทำห่อหุ้ม การทำหลังคาทรงกระโจม และการทำพะชาดที่มีการเขียนข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอาน¹⁶⁸ นอกจากนี้อาจได้รับอิทธิพลจากงานศิลปะอิสลามจากยุคก่อนหน้า เช่น การนำลวดลายทับทิมมาประดับตกแต่งบนมัสยิดดาอูดออบิดิน ตรอกจันทน์ ซึ่งเคยมีมาก่อนบนไม้กระดานมัสยิดต้นสนหลังเดิม และการนำตรามุฮัมมัดมาประดับตรงหน้าบันลายกบหอยแครงเหนือบานประตู ซึ่งเคยมีการประดับตรามุฮัมมัดมาก่อนที่มัสยิดบางหลวง สิ่งต่างๆ เหล่านี้ แสดงให้เห็นว่ามัสยิดที่สร้างในช่วงเวลาดังกล่าวล้วนแล้วแต่ได้รับอิทธิพลทางศิลปะบางประการจากอาณาจักรออตโตมันทั้งสิ้น และบางอย่างอาจได้รับอิทธิพลจากงานศิลปะอิสลามจากมัสยิดในยุคก่อนหน้า

¹⁶⁸ ทั้งนี้เมื่อตรวจสอบเพิ่มเติมยังพบว่ามีการประดับตราจักรวรรดิออตโตมันหน้ามัสยิด และตราทิวรา (การเขียนลายทิวราอักษรอาหรับประดิษฐ์แบบตราพระปรมาภิไธยย่อ ของสุลต่าน ออตโตมัน) ด้วย แต่ไม่พบในกลุ่มของนายกาเซ็มแปน

1.2. กลุ่มมัสยิดที่ถูกสร้างหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

มัสยิดของนายกาเซ็มแปลนที่สร้างหลังการล่มของจักรวรรดิออตโตมัน คือ มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังที่ 2 การล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน ส่งผลให้มีการศึกษา ทบทวนตีความคำสอนและงานประดับตกแต่งของมัสยิด เพื่อทดแทนการใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ที่สื่อถึง จักรวรรดิออตโตมันที่ได้ล่มสลายลงไป¹⁶⁹ มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังที่ 2 มีการประดับตราตราพระจันทร์ครึ่งเสี้ยวกับดวงดาวไว้บนซุ้มประตูทางเข้าที่หน้าจะสร้างขึ้นพร้อมกับมัสยิด (ภาพที่ 105) ซึ่งการใช้ตราพระจันทร์ครึ่งเสี้ยวกับดวงดาวเป็นสัญลักษณ์จากจักรวรรดิออตโตมันเพียงสิ่งเดียวที่ถูกนำมาใช้ต่อเนื่องหลังการล่มของจักรวรรดิออตโตมัน ทั้งยังมีความนิยมในการใช้ตรานี้ตกแต่งมัสยิดมากขึ้นมากกว่ายุคก่อนหน้า¹⁷⁰ ในขณะที่สัญลักษณ์อื่นๆ ที่สื่อถึงจักรวรรดิออตโตมันอย่างชัดเจน ต่างลดความนิยมลงไป เช่น ลายทูรา (Tughra)¹⁷¹, ตราจักรวรรดิออตโตมัน, พะชาด, และมิมบ์ทรงกระโจม เป็นต้น ทั้งนี้มิมบ์เป็นสิ่งที่สามารถเคลื่อนย้ายได้ ดังนั้นเมื่อมีการบูรณะมัสยิดใหม่บางแห่งในยุคต่อมา จึงมีการย้ายมิมบ์ทรงกระโจมหรือมิมบ์ในรูปแบบอื่นมายังมัสยิดหลังใหม่ หากมีการสร้างมิมบ์ใหม่ในยุคนี้ก็มีความนิยมในการสร้างมิมบ์ทรงยอดโดมมากขึ้น

ในส่วนนี้จึงจะเน้นศึกษาที่รูปแบบการรังสรรค์งานศิลปกรรมแบบใหม่ที่เริ่มถูกทดแทนการประดับตกแต่งแทนอิทธิพลของศิลปกรรมแบบออตโตมัน ส่วนอิทธิพลศิลปกรรมแบบตะวันตกนั้น จะกล่าวถึงในส่วน “อิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกที่ปรากฏในมัสยิดที่ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แปลน”



ภาพที่ 105 ซุ้มประตูที่มีตราสัญลักษณ์ดวงดาวกับพระจันทร์เสี้ยว
(ภาพที่จากมัสยิดดารอสอาดะห์ ปากลัด พระปะแดง)

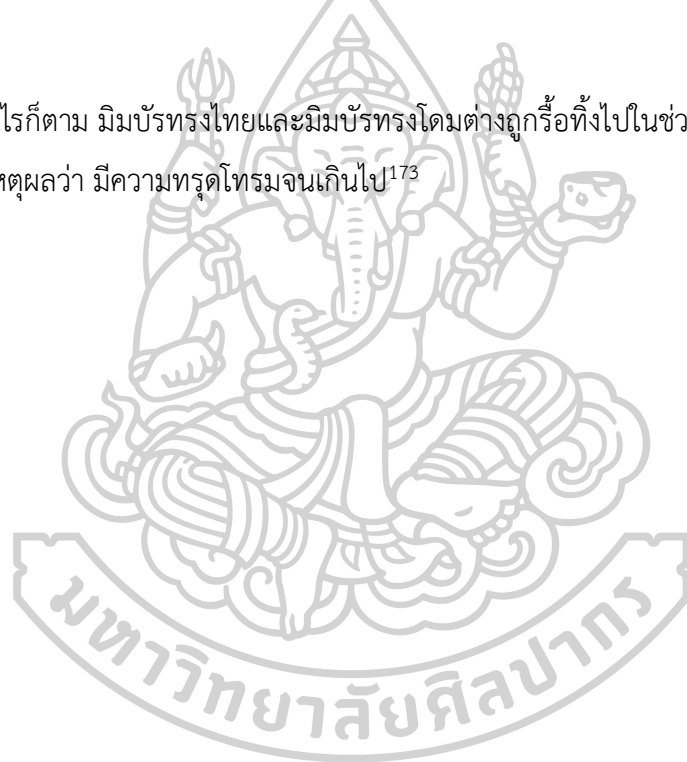
¹⁶⁹ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, *มัสยิดในกรุงเทพฯ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 189, 192.

¹⁷⁰ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, *มัสยิดในกรุงเทพฯ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 189, 192.

¹⁷¹ อักษรอาหรับประดิษฐ์แบบตราพระปรมาภิไธยย่อ ของสุลต่านจักรวรรดิออตโตมัน

ในส่วนของมิมบร์ในสมัยนี้สันนิษฐานว่า เริ่มมีความนิยมในการสร้างมิมบร์ทรงยอดโดมเกิดขึ้น โดยการสร้างทรงยอดโดมคู่กับมิมบร์ทรงไทยซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นมิมบร์ของมัสยิดมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังที่ 1 (ภาพที่ 106 ก) ซึ่งมิมบร์ทรงโดมนั้นเคยมีการสร้างมาก่อนแล้วคือ มิมบร์มัสยิดดารุสลาม (บาหยัน) ซึ่งเป็นมัสยิดที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2435 (ภาพที่ 107 ข) นอกจากนี้มิมบร์ทรงยอดโดม ยังพบที่มัสยิดมทานาคซึ่งเป็นมัสยิดที่สร้างขึ้นใหม่หลังเกิดเหตุอัคคีภัยโดยมิมบร์หลังใหม่ของมัสยิดมทานาคมีการสร้างแบบทรงโดม (ภาพที่ 106 ข) และมัสยิดมทานาคเองก็สร้างขึ้นในช่วงหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตมัน (สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2472¹⁷²) จึงสันนิษฐานว่ามิมบร์แบบยอดโดมของมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) อาจสร้างขึ้นในช่วงการสร้างมัสยิดหลังที่ 2

อย่างไรก็ตาม มิมบร์ทรงไทยและมิมบร์ทรงโดมต่างถูกรื้อทิ้งไปในช่วงการก่อสร้างมัสยิดหลังปัจจุบันด้วยเหตุผลว่า มีความทรุดโทรมจนเกินไป¹⁷³



¹⁷² อาดิศร์ อิดริส รักษมณี “แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), 269.

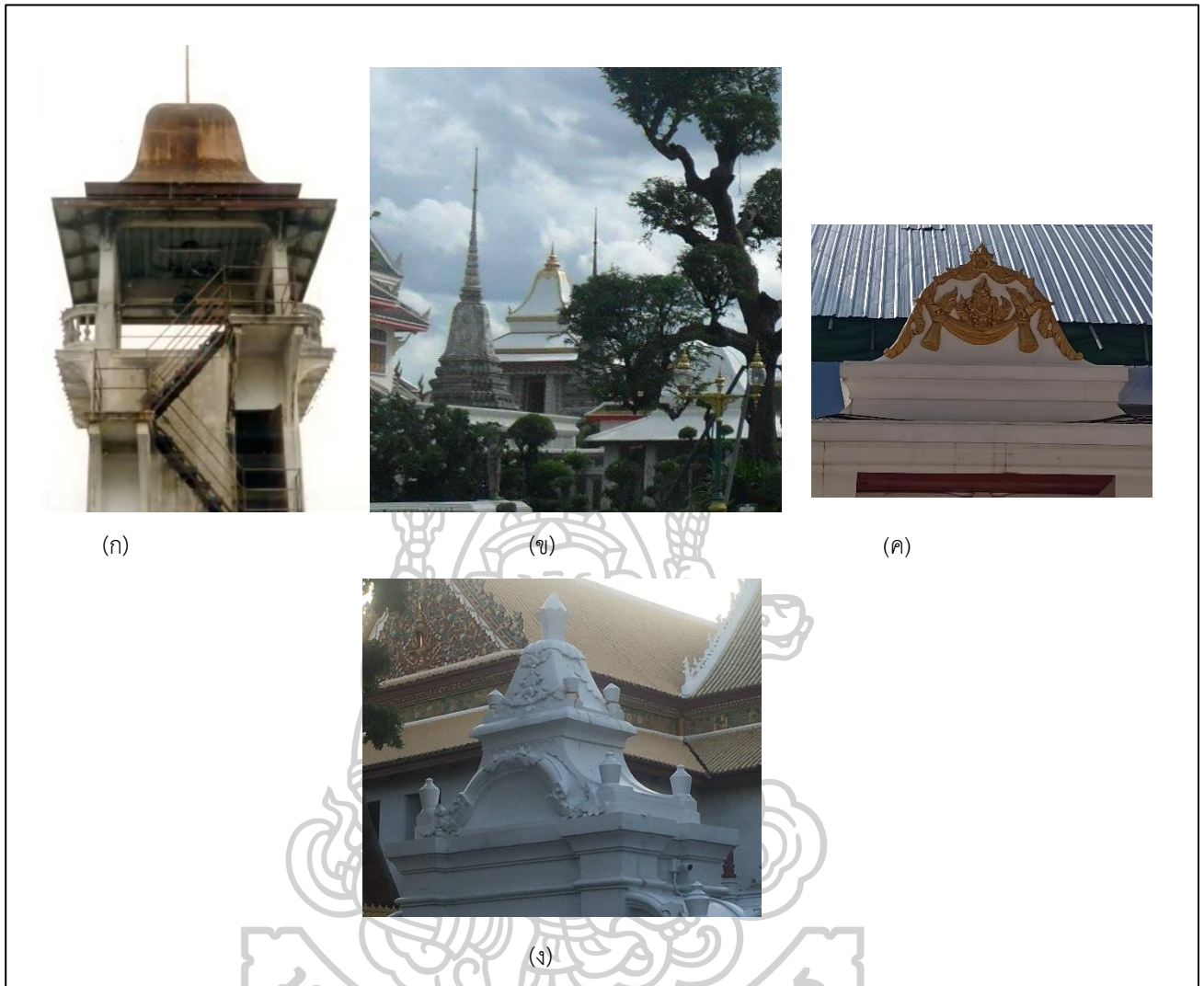
¹⁷³ สัมภาษณ์ นายอนันต์ ทรงสิริ, เจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมัสลิมนลาอยู่บ้านปากลัด, 3 ตุลาคม พ.ศ. 2565.



ภาพที่ 106 มิมบ์ทรงยอดโดมของมัสยิดมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังที่ 2 และมิมบ์ยอดโดมของมัสยิดมทานาค

- (ก) มิมบ์ทรงยอดโดมและมิมบ์ทรงไทยของมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังที่ 2 (ภาพที่จากมัสยิดดารอสอาดะห์ ปากลัด พระปะแดง)
- (ข) มิมบ์ไม้ทรงยอดโดมของมัสยิดดารุสลาม (บาหยัน)
- (ค) มิมบ์ทรงยอดโดมของมัสยิดมทานาค

นอกจากงานศิลปะอิสลามแล้ว หลังคาหอออะซานของมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังที่ 2 (ภาพที่ 107 ก) อาจได้รับอิทธิพลจากงานศิลปะไทยอีกด้วย นั่นก็คือหลังคาของหอออะซาน นั่นคือหอออะซานหลังคาโปร่งที่มีการใช้หลังคาลาดซ้อนกันสองชั้น มีชายคาแบะออกอาจเพื่อกันแดด กันฝน ซึ่งบางคนได้เห็นภาพหลังคาของหอออะซานคิดว่าอาจได้รับอิทธิพลจากองค์ระฆังของเจดีย์ แต่ผู้จัดทำสันนิษฐานว่ารูปทรงของหอออะซานอาจได้รับอิทธิพลของหลังคาลาดซ้อนชั้นทรงมณฑป เช่น หลังคามณฑปพระพุทธบาทจำลองของวัดอรุณ (ภาพที่ 107 ข) หรือหลังซ้อนชั้นทางเข้าวัดต่างๆ อย่างวัดอรุณ (ภาพที่ 107 ค) วัดบวรนิเวศวิหาร (ภาพที่ 107 ง) เป็นต้น นอกจากนี้หลังคายังมีการซ้อนชั้นซึ่งสอดคล้องทั้งแบบหลักหลังคาศาสนสถาน (มัสยิดและวัด) ในศิลปะมลายูและศิลปะไทย และหากสังเกตหอออะซานแห่งนี้ยังมีการติดตั้งกลอง ซึ่งการตีกลองในการประกาศอะซานยังเป็นลักษณะการประกาศอะซานแบบท้องถิ่น ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ชาว มลายู อีกด้วย (ภาพที่ 107 ก)



ภาพที่ 107 หลังคาห่อหุ้มของมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังที่ 2 และ ตัวอย่างหลังคาทรงมณฑปซ้อนชั้น

- (ก) ยอดห่อหุ้มของมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังที่ 2
- (ข) มณฑปพระพุทธรูปจำลอง วัดอรุณ
- (ค) ชุ่มประตูลังคาลาดซ้อนชั้น วัดอรุณ
- (ง) ชุ่มประตูลังคาลาดซ้อนชั้น วัดบวรนิเวศวิหาร

มัสยิดในช่วงนี้มีการนำศิลปะในยุคก่อนมาใช้ トラดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยว ซึ่งมีการนำมาประดับบนมัสยิดในยุคก่อนมาใช้ อาจมีการริเริ่มการสร้างมิมบ์ทรงยอดโดมแทนการสร้างมิมบ์ทรงกระโจมแบบอิทธิพลศิลปะออตโตมัน นอกจากนี้ยังมีการได้รับอิทธิพลจากงานศิลปะไทยบางส่วน อย่าง การสร้างหลังคาลาดทรงมณฑปซ้อนชั้น

1.3 กลุ่มอิทธิพลของศิลปะคณะราษฎร-ต้นรัชกาลที่ 9

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มัสยิดต่างๆ ในกรุงเทพมหานครต่างมีความทรุดโทรมลง มีการขยายตัวของชุมชนมุสลิมมากขึ้น มัสยิดบางแห่งก็ถูกระเบิดในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงจำเป็นต้องมีการสร้างมัสยิดขึ้นเป็นจำนวนมากใช้ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เช่น มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ (บางกอกน้อย) มัสยิดในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการสร้างขึ้นในหลายแห่ง และ มีงานศิลปกรรมที่หลากหลายทั้งแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก สถาปัตยกรรมตามกลุ่มชาติพันธุ์ รวมถึงมีการนำเริ่มนำศิลปกรรมอิสลามในยุคเรืองเรืองในอดีตมาสร้างอีกด้วย

ในช่วงเวลานี้อิหม่ามมาน (ไปรากฎานามสุกุล) เป็นผู้ให้บริการฮัจญ์คนแรกของประเทศ โดยมุสลิมสามารถออกเดินไปทำพิธีฮัจญ์จากท่าเรือคลองเตย ท่าเรือ East Asiatic เป็นต้น ซึ่งจากจากในอดีตที่ต้องเดินทางไปขึ้นเรือที่มาเลเซีย สิงคโปร์ก่อน¹⁷⁴ (อย่างไรก็ตามที่เรือเดินสมุทรในยุคนี้ยังคงจำเป็นต้องแวะพักที่สิงคโปร์ก่อน) ด้วยการเดินทางที่สะดวกมากยิ่งขึ้นจึงทำให้ในสมัยนี้มีผู้คนพบเห็นและได้รับรู้แนวคิดตลอดจนลักษณะทางสถาปัตยกรรมจากมัสยิดต่างประเทศ ส่งผลให้การออกแบบมัสยิดจึงให้ความสำคัญกับลักษณะทางสถาปัตยกรรมแบบอิสลามมากขึ้นกว่ายุคก่อน¹⁷⁵

มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ (บางกอกน้อย) ซึ่งถูกระเบิดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2¹⁷⁶ เป็นมัสยิดที่มีการฟื้นฟูองค์ประกอบบางประการของงานศิลปะอิสลามที่รุ่งเรืองในอดีต อย่างศิลปะออตโตมันและศิลปะโมกุล เป็นต้น

ในส่วนของอิทธิพลของศิลปะคณะราษฎรซึ่งส่งผลต่องานศิลปกรรมในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 - ต้นรัชกาลที่ 9 ซึ่งอิทธิพลของศิลปกรรมแบบตะวันตกแบบสมัยใหม่ (Modern) และอาร์ตเดคโค (Art Deco) จะกล่าวถึงในส่วน “อิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกที่ปรากฏในมัสยิดที่ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน”

¹⁷⁴ ดูเพิ่ม สัมภาษณ์ สะเล็ม นะมิ, 10 พฤษภาคม 2551, สัมภาษณ์ นิส อามินเซ็น, 10 พฤษภาคม 2551, สัมภาษณ์ อารีย์ ปราณี, 11 พฤษภาคม 2551, อ้างถึงใน อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 253.

¹⁷⁵ สัมภาษณ์สนั่น เพชรทองคำ, อดีตกรรมการก่อตั้งสมาคมนักเรียนไทยในโคโร, อ้างถึงใน อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 213.

¹⁷⁶ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 178.

ลักษณะศิลปกรรมของโดมมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ (บางกอกน้อย) มีโดมสามโดมเรียงต่อกัน โดยมีโดมประธานตรงกลางใหญ่ ต่อด้วยโดมข้างที่ขนาดเล็กกรองลงมา (ภาพที่ 108 ก) ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจได้รับอิทธิพลจากโดมในศิลปกรรมแบบโมกุล (ภาพที่ 109)

ลักษณะของโดมที่ค่อนข้างแบน (ภาพที่ 108) คล้ายคลึงกับโดมแบบศิลปะออตโตมัน (ภาพที่ 110) คอโดม (Drum) โดมประธานมีฐานทำหน้าต่างล้อมรอบคอโดม โดยช่องหน้าต่างเป็นทรงเกือกม้าแต่มียอดซุ้มโค้งคล้ายโดมมัสยิด (ภาพที่ 108 ข และ ภาพที่ 108 ค) ซึ่งอาจได้รับอิทธิพลจากงานศิลปกรรมแบบโมกุล (ภาพที่ 111) อย่างไรก็ตามก็ในงานศิลปะตะวันตกในประเทศไทย เคยมีงานช่องหน้าต่างประดับกระจกทรงซุ้มเรือนแก้ว ซึ่งซุ้มเรือนแก้วนั้นมีรูปร่างที่คล้ายกับรูปร่างคล้ายทรงเกือกม้ายอดแหลม ที่ซุ้มหน้าต่างหลอก ด้านบนของตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร (ภาพที่ 112) ถัดมาระหว่างช่องหน้าต่างมีเสาดัดผนังเป็นเสาคอริกสลักกันเต็มคอโดมในด้านนอกของโดม เหนือคอโดมมีการสร้างเส้นลวดบัวขึ้นมาเพียงเล็กน้อยแล้วต่อยด้วยหลังคาของโดมซึ่งโดมประธานจะมีเส้นลวดบัวที่หนากว่าโดมบริวาร (ภาพที่ 108 ข และ ภาพที่ 108 ค) โดยหลังคาของคอโดมบริวาร มีการยื่นออกมาจนคล้ายคลึงกับฉัตรในงานศิลปะโมกุล (ภาพที่ 113 และภาพที่ 114)

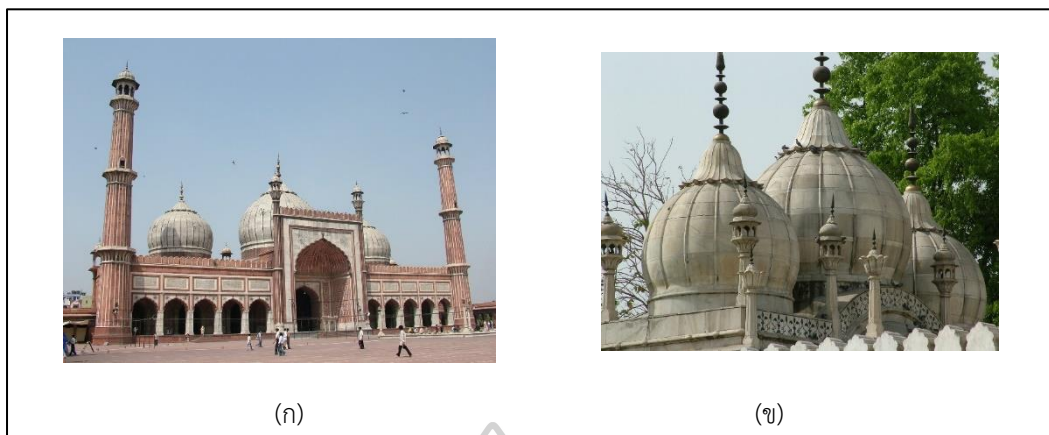


ภาพที่ 108 โดมของมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ (บางกอกน้อย)

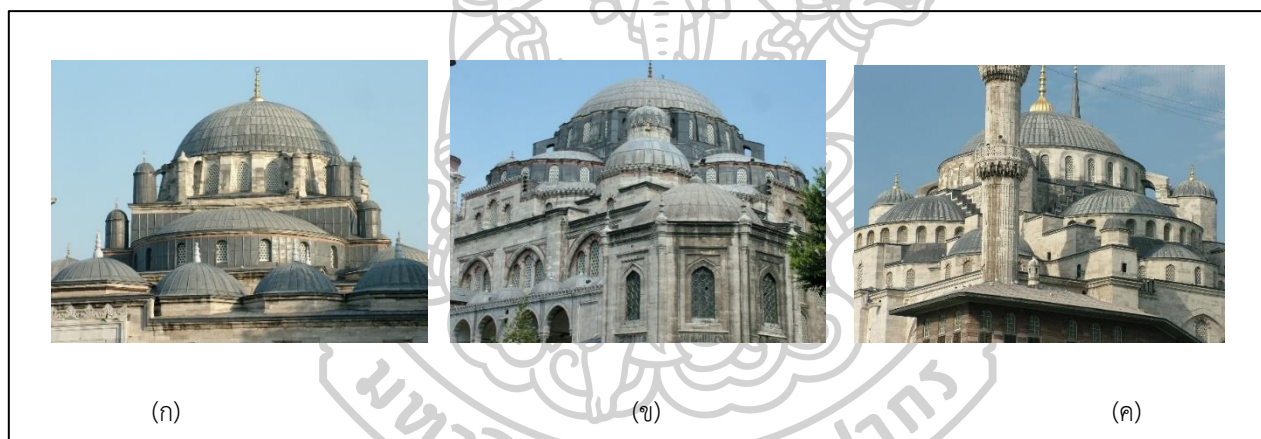
(ก) โดมสามโดมเหนือมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ (บางกอกน้อย)

(ข) โดมประธานมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ (บางกอกน้อย)

(ค) โดมด้านข้างมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ (บางกอกน้อย)



ภาพที่ 109 ตัวอย่างการสร้างโดมสามโดม ในศิลปะโมกุล
 (ภาพจาก ศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ญชลี)
 (ก) มัสยิดจามา (Jama mosque) เมืองเดลี ประเทศอินเดีย
 (ข) มัสยิดโมติ (Moti mosque) เมืองเดลี ประเทศอินเดีย



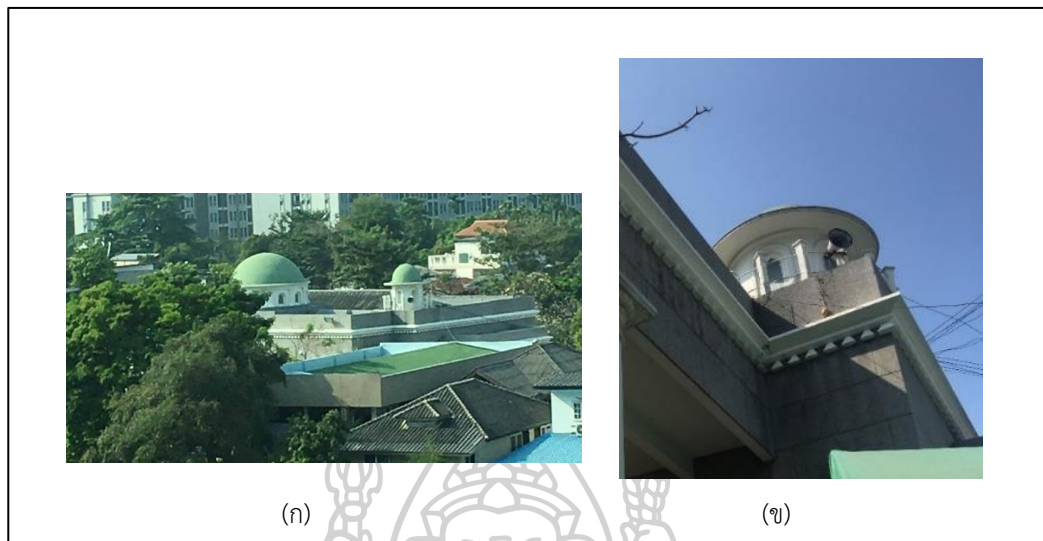
ภาพที่ 110 ตัวอย่างการสร้างโดมสามโดม ในศิลปะโมกุล
 (ภาพจาก ศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ญชลี)
 (ก) มัสยิดเบยาซิต (Beyazit Camii) ในตุรกี
 (ข) มัสยิดเซซาด (Şehzade Camii) ในตุรกี
 (ค) มัสยิดสุลต่านอาเหม็ด ในตุรกี



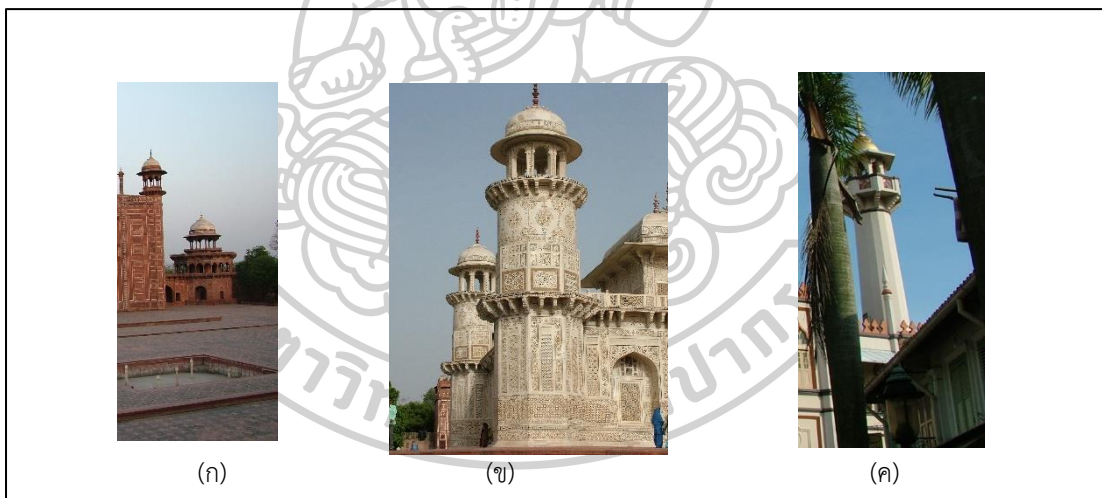
- ภาพที่ 111 ชุมโคงเกือกม้าที่ยอดด้านบนมีลักษณะเป็นโดมในงานศิลปกรรมแบบโมกุลและอิทธิพลจากศิลปะโมกุล (ภาพจาก ศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์กุล)
- (ก) ช่องใส่เครื่องถ้วยในพระราชวังของจักรพรรดิชาห์ชะฮัน ที่ประเทศอินเดีย
- (ข) ช่องประดับงานจิตรกรรมในพระราชวังของจักรพรรดิชาห์ชะฮัน ที่ประเทศอินเดีย
- (ค) มัสยิดสุลต่าน ประเทศสิงคโปร์ซึ่งเป็นมัสยิดหลังหนึ่งในสิงคโปร์ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะแบบโมกุล



- ภาพที่ 112 การทำช่องหน้าต่างเป็นรูปร่างชุมเรือนแก้ว ซึ่งเป็นชุมที่มีส่วนคล้ายกับชุมโคงเกือกม้ายอดแหลม ที่ตำเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร



ภาพที่ 113 โคมบริวารมัสยิดหลวงอันซอริซุนนะห์ ที่มีการยื่นปีกชายหลังคาออกมาจนดูคล้ายคลึงกับฉัตร



ภาพที่ 114 ฉัตรในงานศิลปะโมกุลและอิทธิพลจากศิลปะโมกุล

(ภาพจาก ศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงสัญชลี)

(ก) ฉัตรที่มัสยิดทัชมาฮาล ประเทศอินเดีย

(ข) ที่ฝังพระศพของอติมาดุดดาวลฮ (Itimad ud Daulah Minar) ประเทศอินเดีย

(ค) ฉัตรที่มัสยิดสุลต่าน ประเทศสิงคโปร์

จะเห็นว่ามัสยิดที่นายกาเซ็ม แพลนสร้างสามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มตามรูปแบบศิลปกรรมที่มีความเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละสมัยตามบริบททางสังคมที่เกี่ยวข้อง สาเหตุที่ทำให้สามารถแบ่งกลุ่มรูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏในมัสยิดอ้างอิงกับจักรวรรดิออตโตมันได้ เนื่องจากจักรวรรดิออตโตมัน (ตุรกี) เคยครอบครองมกเกฮ์ มะดีนะฮ์ นครศักดิ์สิทธิ์ และมีการพัฒนารูปแบบศิลปกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตนขึ้นมา ทำให้เมื่อชาวมุสลิมไทยไปแสวงบุญ จึงมีการนำรูปแบบศิลปกรรมจากนครศักดิ์สิทธิ์นั้นมาใช้ประดับตกแต่งในงานศิลปกรรมด้วย หลังการล่มสลายจักรวรรดิออตโตมันทำให้บริเวณที่เคยเป็นจักรวรรดิออตโตมันแยกเป็นหลายประเทศตามเส้นพรมแดนหรืออาจถูกชาติตะวันตกปกครอง เมื่อไม่มีศูนย์กลางที่รวมความเป็นหนึ่ง ชาวมุสลิมในไทยจึงทำการตีความและสร้างศิลปะอิสลามแบบใหม่ นำศิลปะตะวันตกและศิลปะไทยมาใช้มากขึ้น ผสมกับการนำศิลปะอิสลามแบบอื่นๆ ในอดีตมาใช้ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการบูรณะฟื้นฟูมัสยิดที่ถูกทำลายโดยระเบิดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และในสมัยนี้เองชาวมุสลิมสามารถออกเดินทางไปฮัจญ์โดยขึ้นเรือโดยตรงจากท่าเรือในกรุงเทพมหานคร อย่างท่าเรือคลองเตย ท่าเรือ East Asiatic เป็นต้น โดยไม่ต้องไปขึ้นเรือที่มาเลเซียหรือสิงคโปร์ แต่ท่าสิงคโปร์ยังคงเป็นทางจอดพักเรือ ด้วยการเดินทางที่สะดวกมากยิ่งขึ้นด้วยการเดินทางที่สะดวกมากยิ่งขึ้นจึงส่งผลให้ในช่วงสมัยนี้มีผู้คนพบเห็นและได้รับรู้แนวคิดตลอดจนลักษณะทางสถาปัตยกรรมจากมัสยิดต่างประเทศ ส่งผลให้การออกแบบมัสยิดมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมอิสลามมากขึ้นกว่ายุคก่อน



2. อิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกที่ปรากฏในมัสยิดที่ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แบลน

มัสยิดที่ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แบลน ทุกแห่งต่างมีอิทธิพลของศิลปกรรมตะวันตกซึ่งตลอดพุทธศตวรรษที่ 2450-2490 อันเป็นช่วงระหว่างรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9 เป็นช่วงเวลา ศิลปกรรมตะวันตกมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคม แนวคิด ความนิยม ของผู้คนในช่วงเวลานั้นๆ

ช่วงราวรัชกาลที่ 5 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 เกิดความนิยมในการสร้างงานสถาปัตยกรรมด้วยศิลปกรรมแบบตะวันตกซึ่งในสมัยนั้นแสดงถึงความทันสมัย ศิวีไลซ์¹⁷⁷ โดยสถาปัตยกรรมตะวันตกในประเทศไทย ณ ช่วงเวลานี้มักตกแต่งด้วยศิลปกรรมแบบประวัติศาสตร์นิยม (Historicism) ซึ่งเป็นการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกในอดีตกลับมาสร้างใหม่อีกครั้ง โดยที่เวลาในทางประวัติศาสตร์โลกไม่ได้ตรงกับยุคสมัยของสถาปัตยกรรมนั้นๆ หรืออาจเรียกอีกอย่างว่า รูปแบบรีไววัล (Revival) โดยดร. พีรศรี โปวาทองได้กล่าวไว้ว่า ศิลปกรรมแบบประวัติศาสตร์นิยม ซึ่งนิยมมากในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึง ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ซึ่งได้รับความนิยมในช่วงรัชกาลที่ 5 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 7¹⁷⁸ โดยปรากฏทั้งศิลปะแบบฟื้นฟูกอธิค (Gothic Revival) ศิลปะแบบนีโอคลาสสิก (Neoclassicism) และศิลปะแบบฟื้นฟูเรเนอซองส์ (Neo-Renaissance)¹⁷⁹

นอกจากนี้สถาปัตยกรรมในช่วงเวลานี้ยังสร้างด้วยคตินิยมผสมผสาน (Eclecticism) ซึ่งเป็นการนำศิลปกรรมตะวันตกในหลากหลายรูปแบบมาตกแต่งผสมผสานเข้าไว้ด้วยกัน เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม ที่เป็นการสร้างด้วยการผสมผสานระหว่างศิลปะนีโอคลาสสิกกับศิลปะฟื้นฟูเรเนอซองส์ บ้านนรสิงห์ที่เป็นการสร้างด้วยศิลปะนีโอกอธิคกับศิลปะฟื้นฟูเรเนอซองส์ พระตำหนักชาลีมงคลอาสน์ ที่เป็นการสร้างด้วยศิลปะผสมผสานระหว่างศิลปะฟื้นฟูเรเนอซองส์และฮาร์ฟ ทิมเบอร์ เป็นต้น¹⁸⁰ หลังจากรัชกาลที่ 7 เป็นต้นมา อิทธิพลของสถาปัตยกรรมแบบสมัยใหม่ (Modern) ลดการประดับตกแต่ง ให้ดูเรียบง่าย เน้นประโยชน์ใช้สอย อย่างอาร์ตเดโค (Art Deco) ก็เริ่มส่งอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมต่างๆ มากยิ่งขึ้น

¹⁷⁷ อาดิศร์ อิดริส รักขมณี, *มัสยิดในกรุงเทพฯ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 143, 165.

¹⁷⁸ พีรศรี โปวาทอง, *สถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก* (กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2564), 43.

¹⁷⁹ ศิลปะแบบฟื้นฟูกอธิค (Gothic Revival) เช่น โบสถ์วัดแม่พระลูกประคำกาลหว่าร์ มัสยิดเซฟี ดึกแมนนฤมิตร และ ดึกโซฎีกเลาะห์เศรซฐี เป็นศิลปะแบบนีโอคลาสสิก (Neoclassicism) เช่น โรงทหารหน้า (กระทรวงกลาโหมในปัจจุบัน) วังบูรพาภิรมย์ มัสยิดหลวงโกชาอิตฮาก ศิลปะแบบฟื้นฟูเรเนอซองส์ (Neo-Renaissance) เช่น พระที่นั่งบรมพิมาน พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท โรงเรียนทหารสวนกรม (กรมแผนที่ทหารในปัจจุบัน) ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน , 43.

¹⁸⁰ ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน, 43-44.

ชาวมุสลิมอาจนำรูปแบบทางสถาปัตยกรรมตึกที่มีมากมายในเขตกรุงเทพมหานครมาปรับใช้กับมัสยิด รวมไปถึงในอดีตเมื่อชาวมุสลิมต้องการไปทำพิธีฮัจญ์จะต้องไปขึ้นเรือที่มาเลเซีย สิงคโปร์ ซึ่งในช่วงเวลานั้นตึกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ จึงทำให้มีสถาปัตยกรรมตะวันตกมากมายเป็นแบบอย่างแรงบันดาลใจในการสร้างมัสยิด¹⁸¹ หรือแม้แต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่มีเรือโดยตรงเดินทางจากกรุงเทพมหานครเพื่อไปทำพิธีฮัจญ์แล้ว¹⁸² ก็ยังจำเป็นต้องแวะพักที่สิงคโปร์อีกด้วย

ในส่วนนี้จึงจะทำการศึกษาอิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกที่ปรากฏในมัสยิดที่ถูกรสร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน โดยแบ่งช่วงเวลาในการศึกษาอ้างอิงกับพัฒนาการทางรูปแบบศิลปกรรมอิสลามของมัสยิดที่ถูกรสร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน



¹⁸¹ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ**. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 144, 165.

¹⁸² สัมภาษณ์ สะเล็ม นะมิ, 10 พฤษภาคม 2551, สัมภาษณ์นิต อามินเซ็น, 10 พฤษภาคม 2551, สัมภาษณ์ อารีย์ ปรานี, 11 พฤษภาคม 2551, อ้างถึงใน อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, **มัสยิดในกรุงเทพฯ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 253.

2.1 อิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกที่ปรากฏในมัสยิดช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

มัสยิดซึ่งถูกสร้างขึ้นในช่วงในชวงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน คือ มัสยิดดาร์ลุลาอาบิติน (ตอรอกัจันทน์) และมัสยิดบางอ้อ ปรากฏอิทธิพลศิลปะแบบตะวันตกอยู่มากมาย ส่วนที่น่าสนใจคือผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาดิศร์ อิดรา รักษมณี สันนิษฐานว่าการสร้างมัสยิดดาร์ลุลาอาบิติน อาจได้รับอิทธิพลจากโบสถ์คริสต์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5-6 เป็นต้นมา¹⁸³ ซึ่งหากวิเคราะห์ดูแล้ว โบสถ์คริสต์ในสมัยนั้นอาจส่งอิทธิพลด้านศิลปกรรมได้ เนื่องจากมีโบสถ์คริสต์ในบริเวณไม่ไกลจากมัสยิดดาร์ลุลาอาบิติน ตอรอกัจันทน์มากนัก อย่างโบสถ์แม่พระลูกประคำกาลหว่าร์ ซึ่งมีส่วนที่สอดคล้องกัน เช่น การวางผังในรูปสี่เหลี่ยมและมีมุขโค้งด้านสกัด (Apse) ที่ยื่นผนังออกมาพร้อมมีระเบียงด้านบน (ภาพที่ 115 ก และ ภาพที่ 115 ข) มัสยิดดาร์ลุลาอาบิตินยังมีการสร้างหอคอยทรงกระโจมแบบศิลปะออตโตมัน (ภาพที่ 115 ค) ซึ่งหอคอยทรงกระโจมดูคล้ายกับหอคอยศิลปะกอธิก และหอคอยศิลปะแบบศิลปะกอธิกเองก็มีลักษณะร่วมที่คล้ายคลึงกับหอคอยทรงกระโจมแบบศิลปะออตโตมัน (ภาพที่ 89 - ภาพที่ 92)

นอกจากนี้ที่มัสยิดแห่งนี้ยังมีส่วนตอนกลางของเสาเจาะร่องเป็นหัวเสาแบบดอริก ทำให้ดูเหมือนลวดบัวที่กั้นระหว่างชั้นหนึ่งและชั้นสอง ซึ่งความจริงเป็นอาคารเพียงชั้นเดียว และยังมีการทำหน้าต่างหลอกประดับอยู่ด้านบนลือไปกับผนังที่ค่อนข้างสูง ส่งผลให้ผนังไม่ดูโล่งจนเกินไปและเป็นการเพิ่มมุมมองให้มัสยิดดูสูงขึ้นรับกับหอคอยที่บริเวณมุมทั้งสี่นั่นเอง (ภาพที่ 115 ค และ ภาพที่ 115 ง)¹⁸⁴ ซึ่งการสร้างลวดบัวที่ทำให้อาคารดูเหมือนเป็นสองชั้นและทำหน้าต่างหลอก อาจได้รับอิทธิพลจากการสร้างหน้าต่างกระจกเหนือผนังของโบสถ์คริสต์¹⁸⁵ (ภาพที่ 115 ข) รวมไปถึงการสร้างหน้าต่างกระจกกลม (ภาพที่ 115 ข และ ภาพที่ 115 ค) และมีการสร้างระเบียงบนหลังคาลาดและที่มุมมียอดแหลมที่คล้ายกับถ้วยรางวัล (Trophy) (ภาพที่ 115 ข และ ภาพที่ 115 ค) ยังเป็นรูปแบบที่มีความคล้ายคลึงกับศิลปะตะวันตกเป็นอย่างมาก ดังนั้นมัสยิดดาร์ลุลาอาบิติน ตอรอกัจันทน์จึงอาจได้รับ

¹⁸³ สุนิสา อาลี “ความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในเขตชุมชนบางคอแหลม”, (รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 26.

¹⁸⁴ เรื่องเดียวกัน

¹⁸⁵ ในส่วนของกรสร้างหน้าต่างหลอก ที่ทำให้อาคารชั้นเดียวดูเป็นอาคารสองชั้น เพื่อไม่ให้ผนังมีความโล่งจนเกินไป ยังเคยมีปรากฏในงานสถาปัตยกรรมตะวันตกในประเทศไทยที่อื่น อย่าง เช่นที่ ตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร (ภาพที่ 84) เป็นต้น

อิทธิพลจากศิลปกรรมออตโตมันและอิทธิพลจากศิลปกรรมจากโบสถ์คริสต์ในกรุงเทพมหานคร
 อย่างเช่น โบสถ์แม่พระลูกประคำ กาลหวัร์ ร่วมกัน



ภาพที่ 115 โบสถ์วัดแม่พระลูกประคำกาลหวัร์ โบสถ์คริสต์ในสมัยรัชกาลที่ 5 สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2434

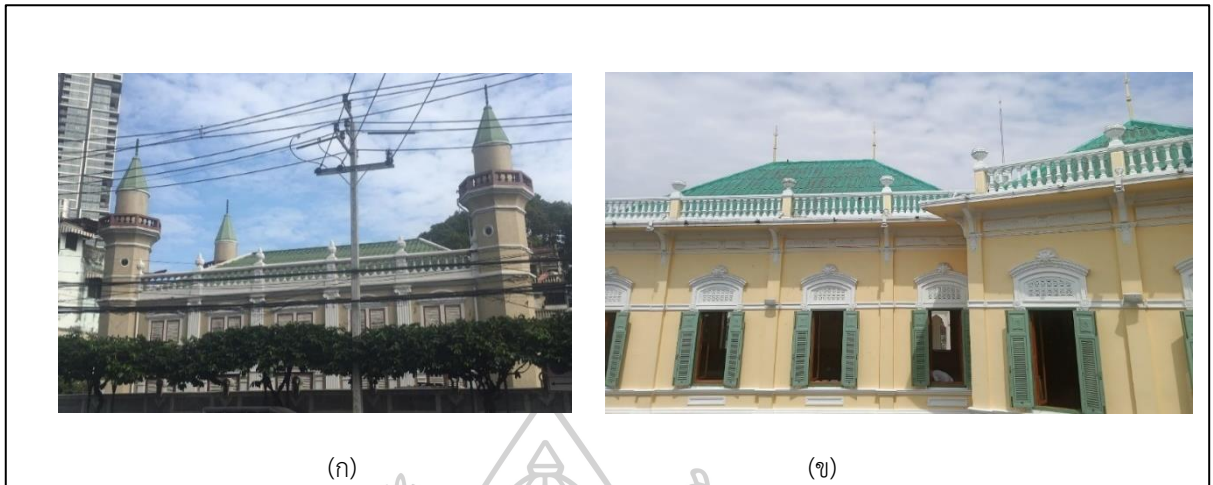
- (ก) ด้านหลังในส่วนของมุขโค้งด้านสกัด (Apse) ของมัสยิดดารูลอานบิติน ตรอกจันทน์
- (ข) ด้านหลังในส่วนมุขโค้งด้านสกัด (Apse) ของอาคารโบสถ์วัดแม่พระลูกประคำ กาลหวัร์
- (ค) ด้านข้างของมัสยิดดารูลอานบิติน ตรอกจันทน์
- (ง) หน้าต่างของมัสยิดดารูลอานบิติน ตรอกจันทน์

นอกจากนี้อิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกยังปรากฏอยู่ในองค์ประกอบอื่นๆ อีก เช่น การสร้างหลังคาลาดทรงปั้นหย่าแบบศิลปะตะวันตก ที่มีการประดับรั้วล้อมรอบและมีการประดับถ้วยรางวัล (Trophy) ซึ่งในช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมันมีปรากฏทั้งในมัสยิดดารุ้ลอาบิติน (ภาพที่ 116 ก) ตรอกจันท์ และมัสยิดบางอ้อ (ภาพที่ 116 ข) โดยถ้วยรางวัลในส่วนของมัสยิดดารุ้ลอาบิติน ตรอกจันท์ คูคล้ายพานพุ่มของไทย (ภาพที่ 117) ซึ่งถ้วยรางวัลถูกประดับไว้ที่ ยอดของมุมที่ต่อจากเสาดัดผนังของอาคารโดยระเบียงที่ประดับถ้วยรางวัลจะทำให้มีขนาดใหญ่เป็นพิเศษ มีการประดับลายสีเหลี่ยมโค้งมนที่ผนังของระเบียงในจุดนี้ (ภาพที่ 117)

การสร้างระเบียงรั้วรอบหลังคาลาดและมีการสร้างถ้วยรางวัลแบบพานพุ่มบนมัสยิดในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล มีปรากฏอย่างชัดเจน ที่มัสยิดกมาลุลอิสลาม หรือมัสยิดทรายกองดิน (หลังเดิม) (ภาพที่ 118) ซึ่งเป็นมัสยิดที่ถูกสร้างขึ้นราวพุทธศวรรษที่ 2420

นอกจากนี้การประดับตกแต่งหลังคาอาคารด้วยถ้วยรางวัลที่คูคล้ายกับพานพุ่มของไทย อาจได้รับอิทธิพลจากอาคารศิลปะตะวันตกในช่วงเวลานั้นด้วยเช่นกัน เช่น อาคารบริษัทอีสต์เอเชียติก ย่านบางรักใกล้เคียงกับมัสยิดฮารูน และไม่ไกลจากมัสยิดดารุ้ลอาบิติน ตรอกจันท์ (ภาพที่ 119)

ในส่วนของมัสยิดบางอ้อก็มีการสร้างหลังคาลาดทรงปั้นหย่าแบบศิลปะตะวันตก ที่มีการประดับรั้วล้อมรอบและมีการประดับถ้วยรางวัล (Trophy) (ภาพที่ 116 ก) มีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยจากมัสยิดดารุ้ลอาบิติน ตรอกจันท์ตรงที่มีการสร้างชายคาหลังคาแบนยื่นออกมาเพื่อกันแดด กันฝน (ภาพที่ 120) และมีการเปลี่ยนลักษณะของถ้วยรางวัลจากทรงพานพุ่มมาเป็นถ้วยรางวัลที่คูคล้ายกับกระถาง (ภาพที่ 121 ก) ซึ่งหลังคาลาดและถ้วยรางวัลของมัสยิดบางอ้อยังมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับหลังคาและถ้วยรางวัลที่มัสยิดบางอุทิศอีกด้วย (ภาพที่ 121 ข และ ภาพที่ 121 ค) จึงสันนิษฐานว่ามัสยิดบางอ้ออาจได้รับอิทธิพลแรงบันดาลใจจากมัสยิดบางอุทิศ



ภาพที่ 116 หลังลาดทรงปั้นหย่าที่มีการประดับรั้วล้อมรอบและมีการประดับถ้วยรางวัล
 (ก) หลังคาลาดทรงปั้นหย่าของมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน ตรอกจันทน์
 (ข) หลังคาลาดลาดทรงปั้นหย่าของมัสยิดบางอ้อ



ภาพที่ 117 ถ้วยรางวัล (Trophy) ทรงพานพุ่ม บนระเบียงหลังคามัสยิดดารุ้ลอาบิตีน



ภาพที่ 118 มัสยิดกมาลุลอิสลาม หรือมัสยิดทรายกองดิน (หลังเดิม) ส่วนหอออะซานสร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2509
(ภาพจาก หอจดหมายเหตุมุสลิมสยาม)



(ก)



(ข)

ภาพที่ 119 อาคารบริษัทอีสต์ เอเชียติก ที่สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2434



ภาพที่ 120 ซายคาลังคาแบนที่ยื่นออกมาจากหลังคาของมัสยิดบางอ้อ



(ก)



(ข)



(ค)

ภาพที่ 121 ถ้ายรางวัลแบบกระถางที่มีสยิดบางอ้อและมัสยิดบางอุทิศ

(ก) ถ้ายรางวัลบนระเบียงหลังคามัสยิดบางอ้อ โดยมัสยิดบางอ้อสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2462

(ข) หลังคาลาดทรงปั้นหย่าที่มีระเบียงและถ้ายรางวัลของมัสยิดบางอุทิศ โดยมัสยิดบางอุทิศสร้างขึ้น

ราวพุทธศวรรษที่ 2450 ยกเว้นหอออะซานที่สร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2557

(ค) ถ้ายรางวัลมัสยิดบางอุทิศ

ลวดลายปูนปั้นกบหอยแครง (ภาพที่ 122 ก) เป็นสัญลักษณ์แห่งความชุ่มชื้นและความอุดมสมบูรณ์ รวมไปถึงการแสดงความต้อนรับ¹⁸⁶ มักนำไปประดับหลังประติมากรรมน้ำพุของชาวโรมัน ต่อมาเมื่อชาวยุโรปหันมานับถือศาสนาคริสต์ จึงมีการนำลวดลายกบหอยแครงมาใช้กับพื้นหลังงานคริสต์ศิลป์ ต่อมามีการพัฒนานำมาประดับเหนือบานหน้าต่าง นอกเหนือจากงานศิลปะทางศาสนา¹⁸⁷ และพัฒนาจนทรูหราในสมัยบาโรก เช่น เหนือบานหน้าต่างของวังบางขุนพรหม (ภาพที่ 122 ข)¹⁸⁸ ซึ่งเป็นงานศิลปะที่ดูทรูหราแบบนี้โอบาโรก ดังนั้นลวดลายปูนปั้นกบหอยแครงของมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน อางนำลวดลายแบบศิลปะบาโรกมาใช้ ส่วนงานศิลปะอิสลามที่มีการนำลายการหอยแครงมาใช้ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน เช่น ที่มัสยิดรอบไม้ มัสยิดดารุ้ลอิสลาม (บาหัยน) (ภาพที่ 122 ค) เป็นต้น



¹⁸⁶ ลวดลายกบหอยแครง เป็นลวดลายที่มีปรากฏมานานในศิลปะตะวันตกโดยเฉพาะในสมัยเรเนอซองก์ (Renaissance) โดยมีการให้ความหมายถึง “ความอุดมสมบูรณ์”, “การแสดงความต้อนรับ” และอื่นๆ อีก มากมาย เช่น ภาพ The Birth of Venus ของ Botticelli หรือแม้แต่ปรากฏบนงานตกแต่งสถาปัตยกรรม เช่น บนกรอบประตูทางเดินที่ Palazzo Ducale ประเทศอิตาลี ซึ่งมีการประดับเปลือกหอยอยู่โดยรอบ เป็นต้น (Benevole 1978: 58) และเมื่อถึงสมัยบาโรกก็ยังคงมีการนำรูปทรงเปลือกหอย หรือลายกบหอยแครงใน งานศิลปกรรมอย่างแพร่หลาย เช่น เหนือกรอบประตูและหน้าต่างที่ Seminario Maggiore เมืองมิลาน ประเทศอิตาลี (Variatio 1886: 41) ซึ่งรูปแบบก็จะดูทรูหรามากขึ้นตามสไตล์ศิลปะบาโรก, อ้างถึงใน นิสสา อาลี “ความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในเขตชุมชนบางคอแหลม”, (รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 27.

¹⁸⁷ ดูเพิ่ม เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์, **นามาสถาปัตยกรรม** (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2547), 40-50.

¹⁸⁸ สุนิสสา อาลี “ความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในเขตชุมชนบางคอแหลม”, (รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 27.



ภาพที่ 122 ลวดลายกابหอยแครง

- (ก) หน้าบันลายกابหอยแครงมัสยิดดารุ้ลอาบิدين
- (ข) ลวดลายกابหอยแครงที่เหนือหน้าต่างวังบางขุนพรหม
- (ค) ลวดลายกابหอยแครงที่มีหีบอบมัสยิดดารุ้ลสลาม (บาห์ยัน)

นอกจากนี้มัสยิดในช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมันที่ได้รับการออกแบบโดย นายกาซิม แพลน ยังมีการประดับลวดลายหัวเสาแบบคลาสสิกครบถึง 3 แบบ ได้แก่

1. หัวเสาแบบดอริก (Doric order) เป็นหัวเสาเก่าที่สุดในบรรดาหัวเสาคลาสสิกทั้ง 3 แบบ เกิดขึ้นราว 700 ปี ก่อนคริสตกาล¹⁸⁹ เป็นหัวเสามีการตกแต่งเรียบง่ายที่สุด¹⁹⁰ โดยมัสยิดดารุ้ลอาบิدين ตรอกจันทน์และมัสยิดบางอ้อ มีการใช้หัวเสาแบบดอริกที่หัวเสาของมิมหีบอบ (ภาพที่ 123)
2. หัวเสาแบบไอโอนิก (Ionic order) เป็นหัวเสาอันดับที่ 2 กำเนิดเกิดขึ้นราว 600 ปี ก่อนคริสตกาล มาจากรัฐไอโอเนีย (Ionia) ซึ่งปัจจุบันอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของนครรัฐกรีก โดยหัวเสาชนิดนี้มีการขมวดลายกันหอยที่หัวเสา¹⁹¹ ในส่วนของเสาแบบไอโอนิกของมัสยิดดารุ้ลอาบิدين ตรอกจันทน์ นั้นมีการตกแต่งที่เสาดิฉนังของมัสยิดดารุ้ลอาบิدين และมีการตกแต่งลวดลายพรรณพฤกษามากเป็นพิเศษทั้งตรงระหว่างขมวดกันหอย (ภาพที่ 124 ก, ภาพที่ 124 ข, และภาพที่ 124 ค) รวมไปถึงมีการประดับตกแต่งด้วยงาน

¹⁸⁹ เอกสุดา สิงห์ลำพอง, ศิลปะกรีก (กรุงเทพฯ: readtherunes, 2566), 86.

¹⁹⁰ คำว่าดอริกอาจมาจากชื่อชนเผ่าดอเรียนส์ (Dorians) ซึ่งเป็นชาติพันธุ์สุดท้ายที่ได้เข้ามาอพยพตั้งหลักแหล่งบนคาบสมุทรกรีกและหลอมรวมเข้ากับชาวกรีก อ่านเพิ่มใน เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์, นามาสถาปัตยกรรม (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2547), 9-10.

¹⁹¹ เรื่องเดียวกัน, 10.

ประติมากรรมผลทับทิมห้อยลงมา (ภาพที่ 124 ค) ซึ่งการตกแต่งลวดลายพรรณพฤกษาเป็นจำนวนมากบนหัวเสาแบบไอโอนิก พบบนงานสถาปัตยกรรมตะวันตกในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันอย่าง สถานีรถไฟกรุงเทพ หัวลำโพงซึ่งสร้างในปี พ.ศ. 2453-2459 (ภาพที่ 125) เป็นต้น แต่พวงผลไม้ของของมัสดิดารู้อาบิติน ตรอกจันทน์ กลับมีความพิเศษตรงที่มีการเพิ่มผลทับทิมเป็นผลสุดท้าย (ภาพที่ 125 ค)

3. **หัวเสาแบบคอรินเธียน (Corinthian order)** เป็นหัวเสารุ่นที่ 3 รุ่นสุดท้ายเกิดขึ้นราว 400 ปี ก่อนคริสตกาล¹⁹² นิยมอย่างมากในยุคเฮลเลนิสติกซึ่งเป็นยุคหลังสุดหรือยุคเสื่อม¹⁹³ ที่มาของชื่อคอรินเธียนมาจากชื่อเมือง Corinth ซึ่งตั้งอยู่ปากอ่าวใกล้กรุงเอเธนส์ไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ¹⁹⁴ โดยลวดลายหัวเสาแบบคอรินเธียนชาวกรีกนำลายโค้งก้านขดของหัวเสาแบบไอโอนิกมาพัฒนาให้กลายเป็นใบไม้ประดิษฐ์อย่างหรูหรา นั่นคือลายใบผักกาดฝรั่ง (Acanthus)¹⁹⁵ ในส่วนของหัวเสาแบบคอรินเธียนมีปรากฏอยู่ที่อกเลาของมัสดิดบางอ้อ เท่านั้น และไม่ปรากฏอยู่บนอาคารหลัก (ภาพที่ 126)



¹⁹² เอกสุดา สิงห์ลำพอง, **ศิลปะกรีก** (กรุงเทพฯ: readtherunes, 2566), 86.

¹⁹³ เป็นยุคที่ศิลปะกรีกล่วงก้าวเส้นมาตรฐานความงามแบบคลาสสิกเดิม หันมานิยมการตกแต่งแบบหรูหราฟุ่มเฟือยจนเกินพอดี อาจเป็นเพราะรสนิยมวิจิตรพิสดารเช่นนี้ ได้นำไปสู่การล่มสลายของนครรัฐกรีกในที่สุด อ่านเพิ่มเติม, เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์, **นามาสถาปัตยกรรม** (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2547), 84.

¹⁹⁴ เรื่องเดียวกัน

¹⁹⁵ เรื่องเดียวกัน



ภาพที่ 123 หัวเสาแบบดอริก (Doric) ในมัสยิดดารูลออาบิติน ตรอกจันทน์และมัสยิดยิบบางอ้อ

(ก) หัวเสาแบบดอริกที่มีที่รอบมัสยิดดารูลออาบิติน ตรอกจันทน์

(ข) หัวเสาแบบดอริกที่มีที่รอบมัสยิดยิบบางอ้อ



ภาพที่ 124 เสาไอโอนิก มัสยิดดารูลออาบิติน ตรอกจันทน์

(ก) ผนังด้านนอกของมัสยิดดารูลออาบิติน ตรอกจันทน์

(ข) เสาไอโอนิกที่ประดับตรงซุ้มหน้าต่างของมัสยิดดารูลออาบิติน ตรอกจันทน์

(ค) พวงทับทิมที่ห้อยลงมาหัวเสาไอโอนิกของมัสยิดดารูลออาบิติน ตรอกจันทน์



ภาพที่ 125 หัวเสาไอโอนิกของสถานีรถไฟกรุงเทพ หัวลำโพง ซึ่งมีการประดับลวดลายพรรณพฤกษาบนหัวเสา



ภาพที่ 126 ออกเลารูปหัวเสาแบบคอรินเทียนที่มีสยิดบางอ่อน

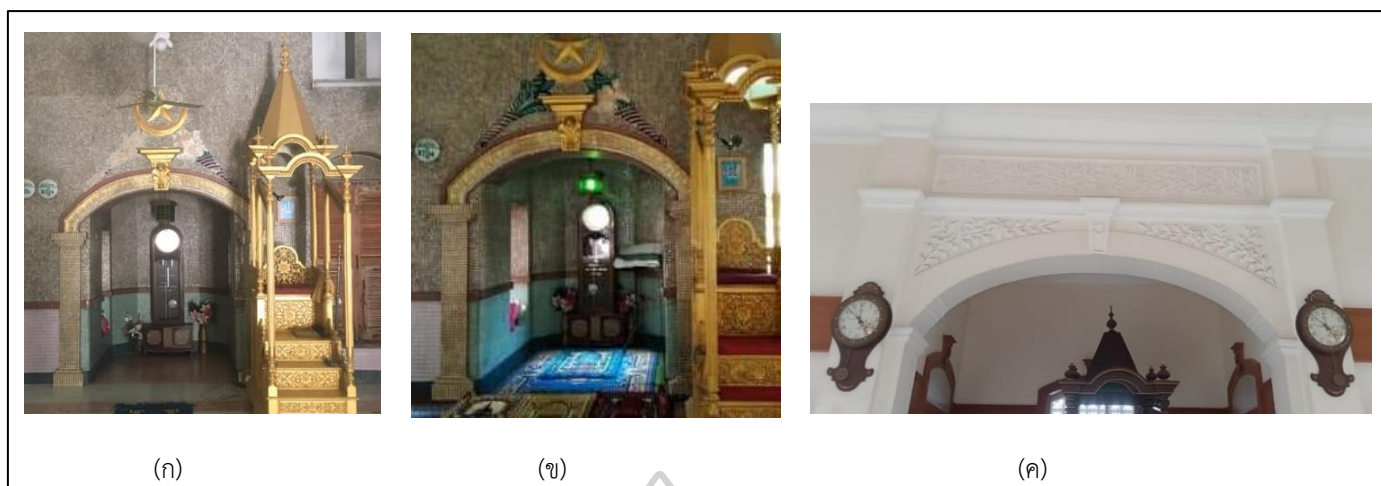
ผนังด้านในอาคารมัสยิดดารุ้ลอาบิดีน ตรอกจันทน์ มีการคั่นด้วยบัวหัวเสาปลอมทำลวดลายประดับเป็นลายดอกไม้ ทำให้ผนังดูมีมิติมากขึ้น¹⁹⁶ (ภาพที่ 127) ซึ่งการประดับบัวหัวเสาปลอมทำลวดลายประดับเป็นลายดอกไม้แบบนี้พบได้แค่เพียงในมัสยิดดารุ้ลอาบิดีน ตรอกจันทน์เท่านั้น

¹⁹⁶ สุนิสา อาลี “ความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในเขตชุมชนบางคอแหลม”, (รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 32



ภาพที่ 127 บัวหัวเสาปลอมทำลวดลายประดับเป็นลายดอกไม้ภายในมัสยิดดารุ้ลอาบิดิน

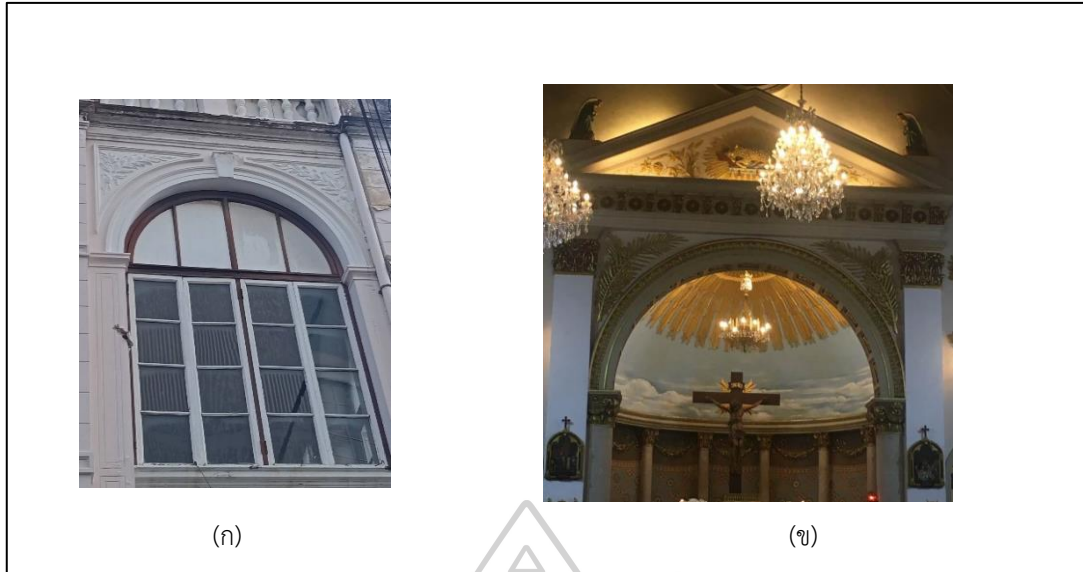
การสร้างก้านพรรณพฤกษาที่หัวเสาหักกันเพื่อเน้นตรงกลาง ที่ซุ้มมีห์รอบในมัสยิดดารุ้ลอาบิ ดิน ตรอกจันทน์ (ภาพที่ 128 ก และ ภาพที่ 128 ข) และมัสยิดบางอ้อ (ภาพที่ 128 ค) มีปรากฏบน ผนังอาคารเหนือหน้าต่างของบริษัทอีสต์ เอเชียติก มาก่อนแล้ว (ภาพที่ 129 ก) หรือบน สถาปัตยกรรมตะวันตกในยุคต่อมาอย่างที่กรอบภายในโบสถ์ซางตาครูส (ภาพที่ 97 ข) ซึ่งสร้างในปี พ.ศ. 2559 เป็นต้น โดยการสร้างก้านพรรณพฤกษาที่หัวเสาหักกันเพื่อเน้นตรงกลางในมัสยิดที่ ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน มีการเพิ่มการประดับตกแต่งด้วยสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความเป็นอิสลาม อย่างตราพระจันทร์เสี้ยวและดวงดาว (ภาพที่ 128) หรือข้อความจากพระคัมภีร์อัลกุรอาน (ภาพที่ 128 ค) เข้ามา



ภาพที่ 128 ลวดลายกำนัประณพฤษษาที่หัวหั้นเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางเหนือมีห์รอบมัศยิดดารู้อาบดินและมัศยิดบางอ้อ

- (ก) ลวดลายกำนัประณพฤษษาที่หัวหั้นเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางบนเหนือมีห์รอบมัศยิดดารู้อาบดิน
ตรอกจันหน
- (ข) ลวดลายกำนัประณพฤษษาที่หัวหั้นเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางบนเหนือมีห์รอบ มัศยิดดารู้อาบดิน
ตรอกจันหน ก่อนการร่วงหลนของลวดลาย (ภาพที่จาก มัศยิดดารู้อาบดิน ตรอกจันหน)
- (ค) ลวดลายกำนัประณพฤษษาที่หัวหั้นเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางบนเหนือมีห์รอบบางอ้อ





ภาพที่ 129 ลวดลายก้านพระรถพฤษาที่หัวหันทันเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางในงานศิลปกรรมตะวันตกหลังอื่นๆ ใน กรุงเทพมหานคร

- (ก) ลวดลายก้านพระรถพฤษาที่หัวหันทันเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางเหนือซุ้มบานหน้าต่างบริษัทอีสต์ เอเชียติก
- (ข) ลวดลายก้านพระรถพฤษาที่หัวหันทันเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางเหนือพระแท่นโบสถ์ซงศาคริสต์

ลายฟันเรียงหรือบางที่เรียกว่าซ็อบลอม (Dentil) เป็นการตกแต่งลวดลายเลียนแบบเครื่องไม้ของซ็อบจริงในสมัยกรีกโบราณ ซึ่งมีการเรียงกันจนดูคล้ายฟันจึงถูกเรียกว่า “Dentil” ซึ่ง Dentil ในภาษาละตินแปลว่า “ฟัน” ลายฟันเรียงหรือซ็อบลอมเป็นสิ่งที่พบมาตั้งแต่งานศิลปกรรมกรีกโบราณ และยังมีใช้กันต่อมาจนถึงยุคปัจจุบัน โดยที่มีสยิดคาร์ลอาบิติน ทรอกจันท์นมีการนำลายฟันเรียงหรือซ็อบลอม (Dentil) มาประดับตกแต่งที่บริเวณซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่าง (ภาพที่ 130 ก) ส่วนที่มีสยิดบางอ้อมีการนำลายฟันเรียงหรือซ็อบลอม (Dentil) มาตกแต่งใต้ชายคา (ภาพที่ 130 ข)



ภาพที่ 130 ลายฟันเรียง (Dentil) บนผนังด้านนอกของมัสยิดดารุลออบิดีน ตอกจันทน์ และมัสยิดบางอ้อ
 (ก) ทรายฟันเรียง (Dentil) ที่ประดับอยู่บนฐานซุ้มหน้าต่างของมัสยิดดารุลออบิดีน ตอกจันทน์
 (ข) ทรายฟันเรียง (Dentil) ที่ประดับอยู่ด้านบนสุดของผนังด้านนอกมัสยิดบางอ้อ

Egg-and-dart เป็นงานตกแต่งที่ทำเป็นรูปวงรีรูปไข่ (Egg) สลับกับหัวลูกศร (Dart) จึงถูกเรียกว่า Egg-and-dart¹⁹⁷ ซึ่งในปรากฏมามากมายบนงานศิลปกรรมตะวันตกตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ สำหรับมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ในช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน ปรากฏอยู่ที่เหนือซุ้มประตูและซุ้มบานหน้าต่างของมัสยิดบางอ้อ (ภาพที่ 131) และลาย Egg-and-dart ก็ยังคงถูกนำมาประดับที่ขอบลวดบัวของมัสยิดบางอูทิศมาก่อนด้วย (ภาพที่ 132)

¹⁹⁷ ดูเพิ่ม ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์สถาปัตยกรรมศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2554), 49.

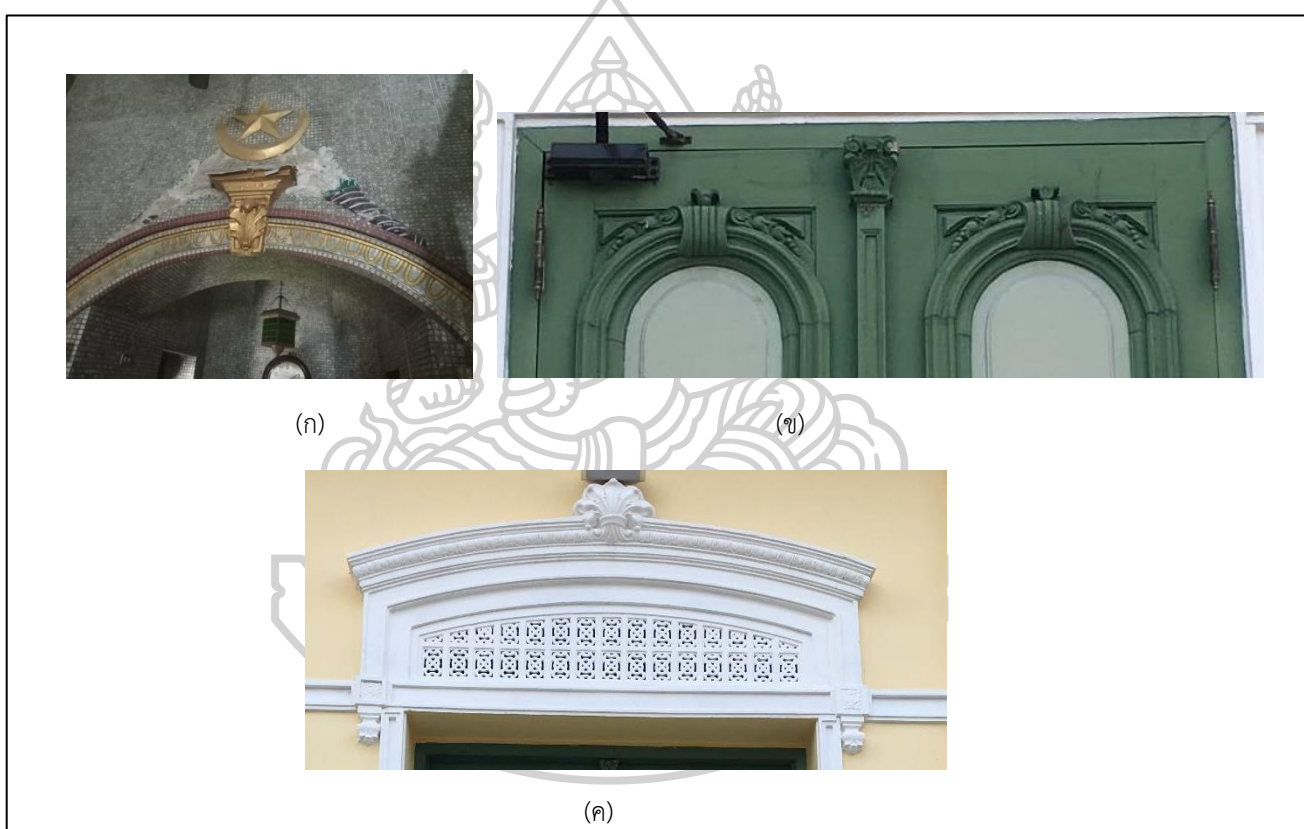


ภาพที่ 131 Egg-and-dart เหนือซุ้มบานหน้าต่างมัสยิดบางอ้อ



ภาพที่ 132 Egg-and-dart ที่ขอบลวดบัวของมัสยิดบางอุทิศ

ผักกาดฝรั่ง (Acanthus) หรือลายใบอะแคนทัส ซึ่งเป็นลวดลายเลียนแบบจากใบของต้นอะแคนทัส ลวดลายนี้มีมาตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ นิยมนำมาประดับบนงานศิลปกรรมตะวันตก เช่น บนหัวเสาโครีนเธียน กรอบลวดลายต่างๆ เป็นต้น ส่วนมัস্যิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็มแปลน ในช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน มีปรากฏอยู่ตรงหินหลักยอดโค้ง (Keystone) เหนือม็หรับบมัস্যิดดารู้อาบิติน ตรอกจันท์ (ภาพที่ 133 ก) ส่วนที่มัস্যิดบางอ้อพบที่อกเลาบานประตูตรงเสาโครีนเธียน (ภาพที่ 133 ข) และเหนือซุ้มประตูและเหนือซุ้มหน้าต่าง (ภาพที่ 133 ค)



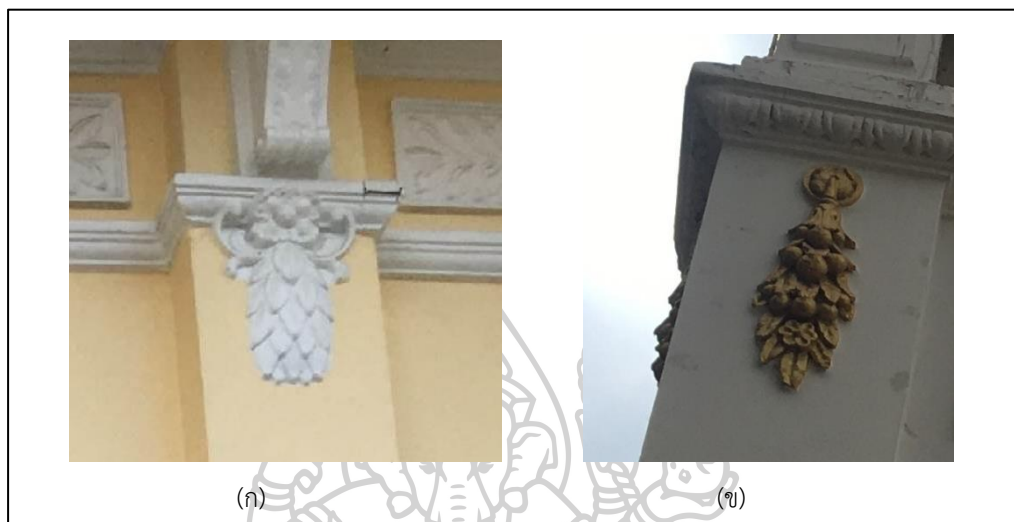
ภาพที่ 133 ลวดลายผักกาดฝรั่ง (Acanthus) ในมัস্যิดดารู้อาบิติน ตรอกจันท์และมัস্যิดบางอ้อ

(ก) ลวดลายผักกาดฝรั่งที่หินหลักยอดโค้ง (Keystone) เหนือม็หรับบมัস্যิดดารู้อาบิติน ตรอกจันท์

(ข) ลวดลายผักกาดฝรั่งที่เสาโครีนเธียน อกเลาประตูมัস্যิดบางอ้อ

(ค) ลวดลายผักกาดฝรั่งเหนือซุ้มหน้าต่าง มัস্যิดบางอ้อ

ลวดลายดอกไม้ที่มีพู่ห้อยลงมาของที่เสาดัดผนังด้านนอกของมัสยิดบางอ้อ (ภาพที่ 134 ก) ยังมีความคล้ายคลึงกับลวดลายดอกไม้ที่มีพู่ห้อยลงมาของบางอุทิศอีกด้วย (ภาพที่ 134 ข) จึงสันนิษฐานว่า ลวดลายนี้มัสยิดบางอ้ออาจได้รับแรงบันดาลใจจากมัสยิดบางอุทิศ



ภาพที่ 134 ลวดลายดอกไม้ที่มีพู่ห้อยลงมาบนผนังด้านนอกของมัสยิด

(ก) ลวดลายดอกไม้ที่มีพู่ห้อยลงมาบนผนังด้านนอกของมัสยิดบางอ้อ

(ข) ลวดลายดอกไม้ที่มีพู่ห้อยลงมาบนเสาดัดผนังด้านนอกของมัสยิดบางอุทิศ

มัสยิดในช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมันที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน สังเกตได้ว่าการตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นที่เยอะมาก สอดคล้องกับลักษณะสถาปัตยกรรมในช่วงเวลานั้นที่มีการประดับตกแต่งลวดลายต่างๆ มากมาย¹⁹⁸ เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม สถานีรถไฟกรุงเทพ หัวลำโพง โบสถ์ซางตาครู้ส (ภาพที่ 135) เป็นต้น

¹⁹⁸ แต่ถึงกระนั้น ในช่วงต้นรัชกาลที่ 6 เองก็มีสถาปัตยกรรมบางประเภทที่ไม่ได้มีการประดับตกแต่งลวดลายมากมายเช่น อาคารกรมประปา แยกแมนศรี เป็นต้น



(ก)



(ข)



(ค)

ภาพที่ 135 สถาปัตยกรรมตะวันตกในช่วงราวรัชกาลที่ 6 ต่างมีลวดลายประดับตกแต่งด้านนอกจำนวนมาก

(ก) พระที่นั่งอนันตสมาคม

(ข) สถานีรถไฟกรุงเทพ หัวลำโพง

(ค) โบสถ์ซางตาครู้ส

จึงสรุปได้ว่าศิลปกรรมตะวันตกของมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน มีการประดับตกแต่งมากสอดคล้องกับสถาปัตยกรรมตะวันตกร่วมสมัย แหล่งแรงบันดาลใจของงานศิลปกรรมตะวันตกนอกจากอาจได้รับอิทธิพลจากมาเลเซีย สิงคโปร์ซึ่งในอดีตจำเป็นต้องเดินทางไปขึ้นเรือเพื่อเดินทางไปต่อเรือทำพิธีฮัจญ์ที่นั่นแล้ว งานศิลปกรรมตะวันตกของนายกาเซ็ม แพลน ยังมีส่วนที่สอดคล้องกับงานศิลปกรรมตะวันตกที่พบได้ในเขตกรุงเทพมหานครอีกด้วย เช่น ที่มัสยิดบางอุทิศซึ่งสร้างในช่วง พุทธศักราชที่ 2450 มัสยิดแห่งนี้มีองค์ประกอบทางศิลปกรรมการประดับตกแต่งที่สอดคล้องกับมัสยิดบางอ้อ และอยู่มัสยิดบางอุทิศก็ห่างจาก มัสยิดดารุ้ลอาบีดีน ตรอกจันทน์ของนายกาเซ็ม แพลน ราว 1 กิโลเมตร



2.2 อิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกที่ปรากฏในมัสยิดในช่วงหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

ช่วงเวลานี้อิทธิพลของสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ (Modern architecture) ที่ลดการประดับตกแต่งลง เน้นประโยชน์ใช้สอยมากขึ้น ทำให้มัสยิดที่สร้างในสมัยนี้มีการประดับตกแต่งน้อยลง และด้วยเทคโนโลยีการก่อสร้างที่ก้าวหน้าขึ้น อย่างคอนกรีตเสริมเหล็กได้มีการใช้ในสิ่งก่อสร้างมากกว่าเมื่อก่อน¹⁹⁹ หรือแม้แต่การมีโรงงานหล่อปูนซีเมนต์แห่งแรกในสยาม²⁰⁰ ส่งผลให้สามารถผลิตปูนซีเมนต์ในประเทศ ทำให้ปูนซีเมนต์ถูกผลิตขึ้นจึงมีการใช้ปูนซีเมนต์แพร่หลายมากขึ้น มัสยิดในสมัยนี้จึงสามารถสร้างให้มีขนาดใหญ่โตแข็งแรงมากขึ้นกว่าเดิม

สมัยนี้เริ่มมีการสร้างหอคอยด้านหน้ามัสยิดตามแบบอิทธิพลอาคารราชการต่างๆ ในกรุงเทพมหานครที่มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5²⁰¹ (ภาพที่ 136) และอิทธิพลของโบสถ์คริสต์ในสมัยนั้น (ภาพที่ 137) เพราะมีการสร้างหอคอยชานในตำแหน่งทางเข้าของมัสยิดมีจั่วและหลังคาลาด พร้อมราวระเบียง เพื่อเน้นทางเข้า²⁰² ซึ่งองค์ประกอบของศิลปะตะวันตกนี้เองมีองค์ประกอบที่ใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมอิสลามได้ถูกถูกปรับมาสร้างมัสยิด และยิ่งถือว่าเป็นรูปแบบที่ดีที่สุด มีมาตรฐานสูงที่สุดเพื่อสำหรับสื่อถึงความเป็น “บ้านของพระเจ้า”²⁰³



¹⁹⁹ ดูเพิ่ม พีรศรี โปวาทอง, สถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก (กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2564), 41-42, 44-45.

²⁰⁰ บริษัทปูนซีเมนต์ไทย, ปูนซีเมนต์ไทย 2456-2526 (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2526), 1.

²⁰¹ ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน, 191, 253.

²⁰² ดูเพิ่ม วสสมน สาณะเสน “แนวคิด รูปแบบและพัฒนาการของมัสยิดต้นสน เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาทฤษฎีศิลป์ ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 249-250.

²⁰³ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, มัสยิดในกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 168, 170, 198.



ภาพที่ 136 ตัวอย่างอาคารราชการต่างๆ ในช่วงรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 6 ซึ่งส่งอิทธิพลต่อการสร้างหอระฆังใน
ช่วงเวลานั้น

- (ก) ไปรษณีย์คาร (ภาพจาก หน้าปกหนังสือ ๑๐๐ ปีกรมไปรษณีย์โทรเลข)
- (ข) ห้างยอนแซมสันแอนด์ซันซึ่งปัจจุบันกลายเป็นพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
- (ค) กรมประปานครหลวง แยกแมนศรี
- (ง) ภาพอาคารศาลสถิตยุติธรรม หลังเดิม

ที่มา : สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์. สถาปัตยกรรมตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2480



ภาพที่ 137 หอระฆังโบสถ์คริสต์ในราวรัชกาลที่ 5 - 6 ซึ่งเชื่อว่ามีอิทธิพลต่อการสร้างหอระฆังและมัสยิดใน
ระยะเวลานั้น

- (ก) โบสถ์วัดแม่พระลูกประคำกาลหວ່າ
- (ข) โบสถ์วัดซางตาครู้ส
- (ค) โบสถ์วัดคอนเซ็ปชัน

ตัวอย่างแผนผังและหออระขานของมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) เป็นผังเป็นแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้า สันนิษฐานว่ามีการยกเก็จ (Aspe) ตรงด้านกว้างในตำแหน่งของทิศกิบลัต โดยเป็นมัสยิดแห่งแรกๆ ที่มีจั่วและหลังคาลาด พร้อมราวระเบียง เพื่อเน้นทางเข้า (ภาพที่ 138 ก) นอกจากนี้ยังมีการประดับตกแต่งด้วยหน้าต่างทรงกลมมีคิ้วบัวและหน้าต่างบานเกล็ดไม้เพื่อระบายอากาศอีกด้วย (ภาพที่ 138 ข) อย่างไรก็ตามมัสยิดที่มีการสร้างจั่วและหลังคาลาด พร้อมราวระเบียงเพื่อเน้นทางเข้า ก็เคยปรากฏมาก่อนในมัสยิดไม้อย่าง มัสยิดนูรูลิสลาม (บ้านป่า) หลังเดิม มาแล้ว (ภาพที่ 139)

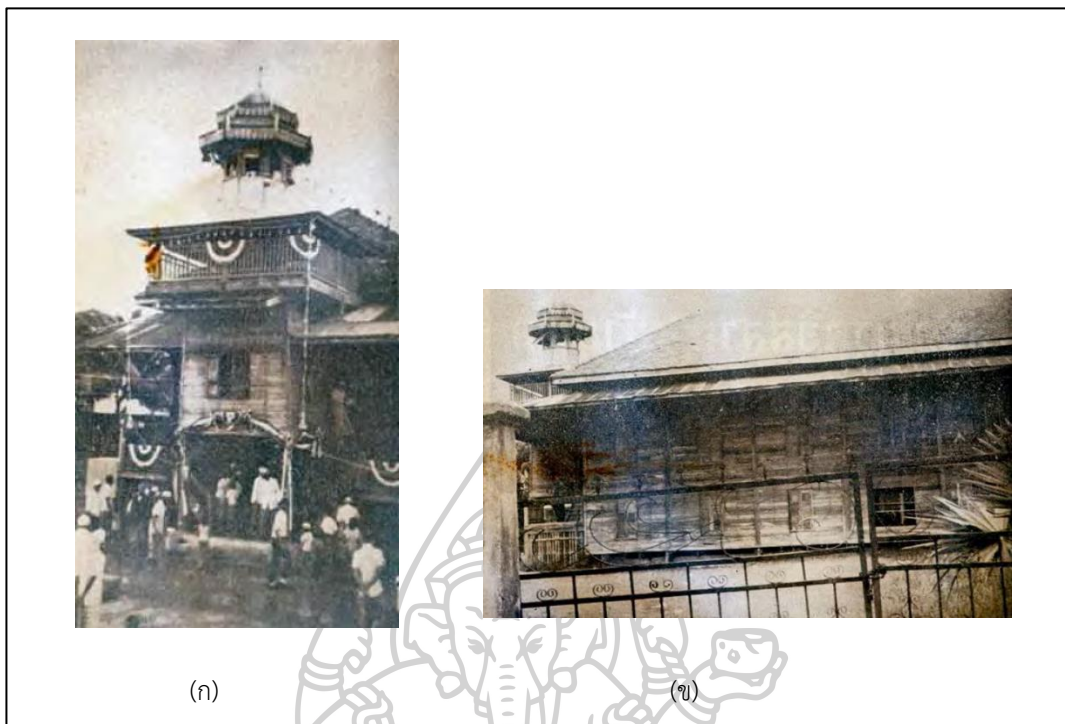


ภาพที่ 138 ภาพถ่ายเก่าของมัสยิดดารอสอาดะห์ ปากลัด พระปะแดง หลังเดิม

(ภาพจากมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

(ก) มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังเดิม

(ข) ด้านหลังกำแพงกิบลัตมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)



ภาพที่ 139 ภาพถ่ายเก่ามัสยิดนูรูลอิสลาม (บ้านป่า) หลังเดิม
(ภาพจาก มัสยิดนูรูลอิสลาม (บ้านป่า)

ประตูและหน้าต่างของมัสยิด เป็นประตูไม้ประดับประจก (ภาพที่ 140) โดยประตูไม่มีการติดตั้งเหล็กดัด (ภาพที่ 140 ก) แต่ประตูบางบานไม่ได้ติดตั้งเพราะมีการนำออกไปทำความสะอาดในช่วงการบูรณะมัสยิดปี พ.ศ. 2546 แล้วไม่ได้นำกลับมาติดตั้ง²⁰⁴ (ภาพที่ 140 ข) ซึ่งการสร้างประตูหน้าต่างประดับประจกนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าของระบบอุตสาหกรรมการผลิตที่ก้าวหน้าขึ้นในช่วงสมัยนั้น

²⁰⁴ สัมภาษณ์ นายอนันต์ ทรงสิริ, เจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมัสลิมนายบ้านปากลัด, 3 ตุลาคม พ.ศ. 2565.



ภาพที่ 140 บานประตูหน้าต่างของมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

(ก) มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

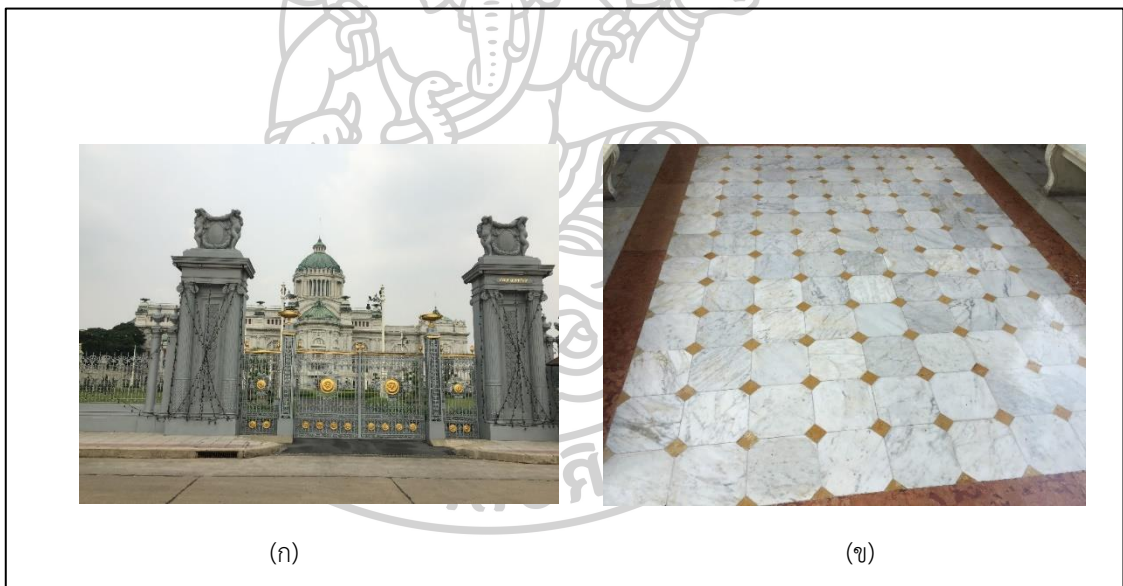
(ข) มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

(ค) บานหน้าต่างมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

หินอ่อน เป็นอีกวัสดุหนึ่งที่มีความนิยมในช่วงเวลานั้น ซึ่งปัจจุบันหินอ่อนเหล่านี้ยังมีการนำมาตกแต่งยังมีสยิดหลังปัจจุบัน ในบริเวณระเบียงด้านบน (ภาพที่ 141) โดยประวัติของมัสยิดกล่าวไว้ว่าเป็นหินอ่อนอิตาลีที่นำมาจากพระที่นั่งอนันตสมาคม แต่จากการตรวจสอบแล้วทั้งลักษณะของหินอ่อน และระยะเวลาในการก่อสร้าง พระที่นั่งอนันตสมาคมที่สร้างในช่วงต้นรัชกาลที่ 6 แต่มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังเดิมนี้อาจสร้างขึ้นในช่วงปลายรัชกาลที่ 6 จึงอาจไม่ใช่หินอ่อนอิตาลีจากพระที่นั่งอนันตสมาคม อย่างไรก็ตามการประดับด้วยหินอ่อนยังแสดงให้เห็นถึงความนิยมในการประดับตกแต่งด้วยหินอ่อน อันเป็นอิทธิพลจากศิลปกรรมตะวันตก ที่มีความนิยมมาจากยุคก่อนหน้า เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชวังพญาไท (ภาพที่ 142) เป็นต้น



ภาพที่ 141 หินอ่อนมัสยิดดารอสอาดะห์ ปากลัด พระปะแดง



ภาพที่ 142 ตัวอย่างสถาปัตยกรรมที่มีการประดับตกแต่งด้วยหินอ่อน

(ก) พระที่นั่งอนันตสมาคม

(ข) พื้นหินอ่อนพระราชวังพญาไท

ลวดลายกระเบื้องเดิมที่ประดับตกแต่งที่ ชานระเบียงมี (ภาพที่ 143 ก) ปัจจุบันกระเบื้องเหล่านี้ได้มีการรื้อไปประดับบนพื้นระเบียงมัสดิหลังใหม่ (ภาพที่ 143 ข และภาพที่ 143 ค) กระเบื้องเป็นลวดลายเลียนแบบจากลายกระเบื้องของยุโรปยุคกลาง²⁰⁵ นอกจากนี้กระเบื้องลวดลายแบบนี้ยังมีการพบในมัสดิเก่าแก่หลังอื่นๆ ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เช่น มัสดิดารุ้ลมุตะตะกิน (สุเหร่าคู้) (ภาพที่ 144



ภาพที่ 143 ลวดลายกระเบื้องมัสดิดารุ้ลมุตะตะกิน (ปากลัด พระปะแดง)

- (ก) กระเบื้องที่ประดับบนพื้นชานระเบียง (ภาพทจาก มัสดิดารุ้ลมุตะตะกิน (ปากลัด พระปะแดง)
- (ข) ลวดลายกระเบื้องที่ถูกนำมาประดับชานระเบียงบนพื้นอาคารมัสดิหลังใหม่
- (ค) ขอบกระเบื้องที่ถูกถอดแยกมาประดับอีกที่



ภาพที่ 144 ลวดลายกระเบื้องที่มัสดิดารุ้ลมุตะตะกิน (สุเหร่าคู้)

²⁰⁵ ดูเพิ่ม David Batterham, *The World of ornament* (Cologne : Taschen, 2006), 190-191, 207-208.

นอกจากนี้ยังมีการประดับตกแต่งด้วยหัวเสาคลาสสิกอย่างเสาไอโอนิก ที่ชานระเบียงของ มัสยิด (ภาพที่ 145) ซึ่งเสาไอโอนิกเป็นหัวเสาที่มีการประดับตกแต่ง แต่ไม่หรูหราเท่าเสาคอรีนเธียน สิ่งนี้ยังแสดงให้เห็นว่ามัสยิดในสมัยนี้มีการประดับตกแต่งลดลง



ภาพที่ 145 เสาไอโอนิกตรงชานระเบียงมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)
(ภาพจากมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

หากทำการพิจารณามัสยิดในช่วงหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมันแล้ว จะเห็นได้ว่า อาคารมัสยิดมีขนาดใหญ่มากขึ้น มีการประดับตกแต่งที่ลดลง เน้นประโยชน์ใช้สอยมากขึ้น สอดคล้องกับสถาปัตยกรรมตะวันตกในช่วงเวลานั้นที่มีการลดการประดับตกแต่งลง เน้นประโยชน์ใช้สอยมากขึ้น เช่น ตึกกระทรวงพาณิชย์ ตึกแถวถนนตะนาว ตึกแถวถนนพระอาทิตย์ (ภาพที่ 146)



ภาพที่ 146 อาคารต่างๆ ในช่วงปลายรัชกาลที่ 6 ซึ่งมีขนาดใหญ่โตมากขึ้น มีการประดับตกแต่งน้อยลง

(ก) ตึกกระทรวงพาณิชย์ ซึ่งปัจจุบันคือมิวเซียมสยาม

(ข) ตึกแถวถนนตะนาว

(ค) ตึกแถวถนนพระอาทิตย์

การตกแต่งมัสยิดหลังในสมัยนี้ได้รับอิทธิพลสถาปัตยกรรมตะวันตกสมัยใหม่ (Modern architecture) ที่เน้นประโยชน์ใช้สอยลดการประดับตกแต่งลง เน้นประโยชน์ใช้สอยมากขึ้น ไม่ได้ตกแต่งอย่างหรูหราเหมือนแต่ก่อนหน้า²⁰⁶ ขณะเดียวกันมัสยิดสมัยนี้ก็เริ่มใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก สร้างหอคอยสูงมีการเปลี่ยนแปลงจากหอออะซานที่มากกว่าหนึ่งหอออะซาน มาเป็นหอออะซานเดี่ยวที่โดดเด่น เน้นทางเข้า ตามเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ามากขึ้น ซึ่งรวมไปถึงอิทธิพลจากอาคารราชการและโบสถ์คริสต์ในนั้น โดยองค์ประกอบของศิลปะตะวันตก ก็มีองค์ประกอบที่ใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมอิสลามซึ่งได้ถูกถูกปรับมาสร้างมัสยิด และยังถือว่าเป็นรูปแบบที่ดีที่สุด มีมาตรฐานสูงที่สุด เพื่อสำหรับสื่อถึงความเป็น “บ้านของพระเจ้า”²⁰⁷

นอกจากนี้ยังมีการใช้ประตูด้านต่างกระจก กรงเหล็กดัด และกระเบื้องปูพื้น แสดงถึงความก้าวหน้าของระบบอุตสาหกรรมที่มีต่องานสถาปัตยกรรมขึ้นด้วย

²⁰⁶ แต่ถึกระนั้นในช่วงปลายรัชกาลที่ 6 ยังคงมีอาคารที่มีการประดับตกแต่งลวดลายมากมายอยู่ เช่น บ้านนรสิงห์ วังเทเวศร์ เป็นต้น และการลดลายการประดับตกแต่ง จะเห็นได้ชัดในช่วงรัชกาลที่ 7

²⁰⁷ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, *มัสยิดในกรุงเทพฯ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 168, 170.

2.3 อิทธิพลศิลปกรรมตะวันตกที่ปรากฏในมัสยิดอิทธิพลศิลปะคณะราษฎรในช่วงต้น

รัชกาลที่ 9

สถาปัตยกรรมในสมัยคณะราษฎรมีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมแบบอาร์ต เดโค ที่สร้างอาคารด้วยรูปทรงเรขาคณิต มีการสร้างอาคารให้ดูใหญ่โต แข็งแรง มีการประดับตกแต่งน้อยลงมาก นอกจากนี้ยังมีการบังคับใช้กฎหมายให้สร้างอาคารมีดาดฟ้า หรือหลังคาแบน เพราะหลังคาและจั่วต่างๆ แสดงถึงความไม่เท่าเทียม ถ้าไม่สามารถทำได้ก็ให้สร้างรั้วปิดลอคตา²⁰⁸ ศาสตราจารย์ ดร. ชาตรี ประกิตนันทการ ได้วิเคราะห์ไว้ว่า เดิมทีสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีจะแสดงฐานานุศักดิ์ทางสถาปัตยกรรม ผ่านทางความซับซ้อนและลวดลายของหลังคา ซึ่งการสร้างหลังคาตัดสะท้อนถึงความเสมอภาคทุกชนชั้น ไม่มีแสดงฐานศักดิ์ทางสถาปัตยกรรม และยังแสดงถึงความเป็นสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ในสมัยนั้น²⁰⁹ ทั้งนี้การสร้างหลังคาตัดในอดีตเป็นสิ่งที่ไม่คุ้นเคยของเหล่าสถาปนิก และเป็นสิ่งที่สร้างยากตามเทคโนโลยีสมัยนั้น ซึ่งลักษณะงานศิลปะแบบคณะราษฎรและเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้ ส่งผลต่อการสร้างมัสยิดในช่วงเวลานั้นจนถึงช่วงต้นรัชกาลที่ 9 (หลังสงครามโลกครั้งที่ 2) เช่น การสร้างรั้วปกปิดหลังคาลาด การสร้างสถาปัตยกรรมแบบอาร์ต เดโค การประดับตกแต่งลวดลายที่ลดลง และการสร้างอาคารให้ดูใหญ่โตแข็งแรง เป็นต้น²¹⁰ นอกจากนี้ยังมีผลของพระราชบัญญัติควบคุมการก่อสร้างอาคาร พ.ศ. 2479 ที่กำหนดให้การก่อสร้างอาคารทั่วไปจำเป็นต้องมีแบบการก่อสร้างพร้อมรายการคำนวณเพื่อยื่นขออนุญาตก่อสร้าง ส่งผลให้มัสยิดถูกสร้างขึ้นด้วยมาตรฐานขั้นสูงตามหลักวิชาการสถาปัตยกรรมสมัยใหม่²¹¹ และเหตุการณ์อุทกภัยใหญ่ในกรุงเทพมหานครช่วงปี พ.ศ. 2485-2486 ซึ่งส่งผลให้มีการสร้างมัสยิดต้องยกสูงขึ้นหรือการสร้างหลังคายื่นออกเพื่อกันแดด กันฝน เป็นต้น

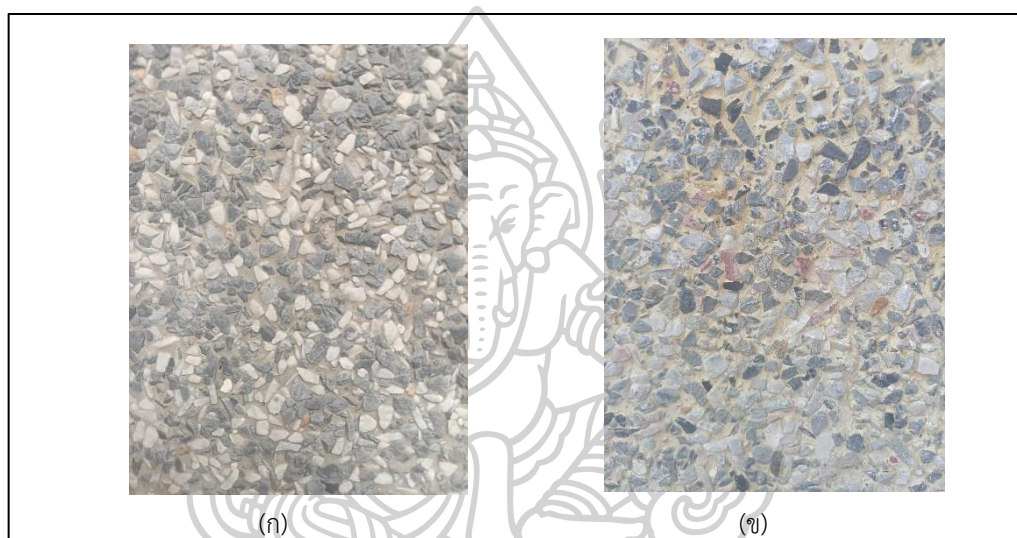
²⁰⁸ ดูเพิ่ม ชาตรี ประกิตนันทการ, ศิลปะ-สถาปัตยกรรมคณะราษฎร สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2563), 10.

²⁰⁹ ดูเพิ่มเรื่องเดียวกัน, 18-23.

²¹⁰ อาดิศร์ อิศริส รักษมณี, มัสยิดในกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 185, 189.

²¹¹ ดูเพิ่ม ชาตรี ประกิตนันทการ, ศิลปะ-สถาปัตยกรรมคณะราษฎร สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2563), 209.

มัสยิดในกลุ่มอิทธิพลของศิลปะคณะราษฎรที่นายกาเซ็ม แปลนสร้างคือ มัสยิดหลวงอันซอริช ชุนนะห์ที่มีความเป็นสถาปัตยกรรมสมัยใหม่มากขึ้น (Modern) มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ บางกอกน้อย เป็นมัสยิดที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงต้นรัชกาลที่ 9 หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และเป็นช่วงที่ คณะราษฎรหมดอำนาจได้ไม่นาน ลักษณะทางศิลปกรรมต่างๆ มีความสอดคล้องกับ ไปรษณีย์กลาง บางรัก เริ่มจากมีการใช้วัสดุใหม่ในการก่อสร้างนั่นก็คือกรวดล้าง (ภาพที่ 147) ซึ่งมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ บางกอกน้อย แห่งนี้ยังถือได้ว่าเป็นมัสยิดแห่งแรกในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลที่ สร้างด้วยกรวดล้างทั้งหลัง



ภาพที่ 147 ตัวอย่างกรวดล้างที่มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ กับกรวดล้างที่ไปรษณีย์กลางบางรัก

(ก) กรวดล้างมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์

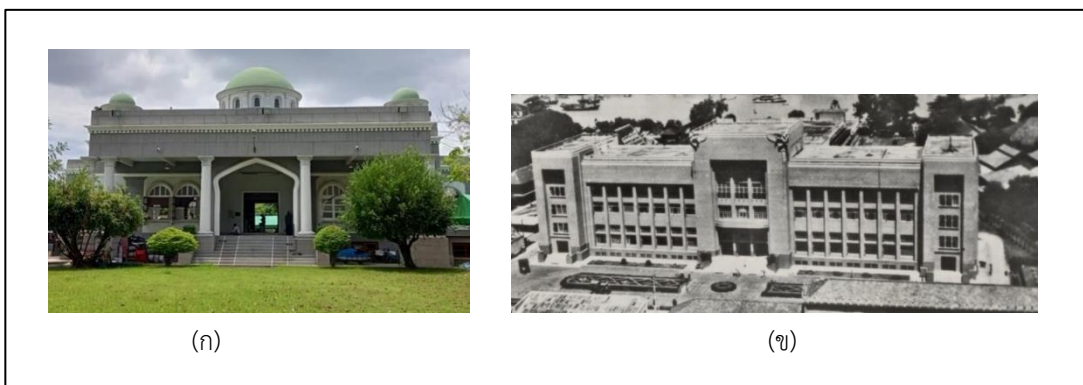
(ข) กรวดล้างไปรษณีย์กลางบางรัก

มัสยิดมีการยกฐานสูงและมีมุขทางเข้าทั้งสี่ด้าน ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจสร้างขึ้นมาเพื่อป้องกันน้ำท่วม และยังสามารถกันแดดกันฝนได้อีกด้วย โดยมุขทางทิศใต้ซึ่งหันหน้าไปทางคลองบางกอกน้อย จะมีการประดับตกแต่งมากที่สุด เพราะถือว่าเป็นทางเข้า โดยผู้คนในอดีตยังคงเดินทางทางน้ำ ทำให้ทิศใต้ถือว่าเป็นทางเข้าหลักของมัสยิดในอดีต (ภาพที่ 148 ก) ส่วนทางทิศตะวันตกที่เป็นทิศกิบลัตใช้การยกเก็จ (Aspe) ยื่นออกมาเป็นทรง ซึ่งหากมองดูจากดาวเทียมหรือภาพถ่ายทางอากาศจะทำให้ดูเหมือนมีมุขถึงสี่มุข (ภาพที่ 148 ข)



ภาพที่ 148 มุขทางเข้าทางทิศใต้และภาพถ่ายทางดาวเทียม ของอาคารมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์
 (ก) มุขทางเข้าทางทิศใต้ แสดงให้เห็นถึงการประดับตกแต่งมากที่สุดและแสดงถึงการยกพื้นสูง
 (ข) อาคารมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ จากภาพถ่ายทางดาวเทียม จาก Google Earth ในปี พ.ศ. 2565

มัสยิดมีการสร้างโดมถึงสามโดมซึ่งสอดคล้องกับยอดทั้งสามยอดของไปรษณีย์กลางบางรัก (ภาพที่ 149) ในส่วนของหลังคามัสยิดนอกจากมีความแตกต่างจากไปรษณีย์กลางบางรัก ที่เปลี่ยนจากยอดหลังคาตัด เป็นยอดโดมสามยอดแล้ว ยังมีการสร้างหลังคาลาดในที่ถูกซ่อนด้วยระเบียงที่แบบสถาปัตยกรรมคณะราษฎร (ภาพที่ 150) ซึ่งการสร้างหลังคาที่บปกปิดหลังคาลาดยังคงปรากฏมาก่อนที่มัสยิดจักรพงษ์อีกด้วย (ภาพที่ 151)



ภาพที่ 149 เปรียบเทียบสามยอดของมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ กับไปรษณีย์กลางบางรัก

(ก) มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ มีโดม สามโดม

(ข) ไปรษณีย์กลางบางรัก มียอดสามยอด (ภาพจาก ไปรษณีย์กลางบางรัก)



ภาพที่ 150 การใช้ระเบียงที่ปกปิดหลังคาของมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ บางกอกน้อย

(ก) มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ บางกอกน้อย เมื่อมองจากด้านล่างจะดูเหมือนเป็นหลังคาตัด

(ข) มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ บางกอกน้อย เมื่อมองจากด้านบนจะมองเห็นหลังคาที่ถูกร่องเอาไว้

(ค) สันหลังคาของมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ บางกอกน้อยภาพถ่ายทางดาวเทียม จาก

Google Earth ในปี พ.ศ. 2565



ภาพที่ 151 ตัวอย่างการใช้ระเบียงที่ปิดหลังคาหลังคาลาดที่มัสยิดจักรพงษ์

(ก) ระเบียงที่ปิดหลังคาของมัสยิดจักรพงษ์

(ข) ภาพถ่ายเก่ามัสยิดจักรพงษ์ (ภาพจาก มัสยิดจักรพงษ์)

มัสยิดมีการสร้างยกพื้นสูง มีชั้นใต้ดินกึ่งใต้ดิน (ภาพที่ 152) ซึ่งยังสอดคล้องกับชั้นใต้ดินกึ่งใต้ดินของไปรษณีย์กลางบางรัก (ภาพที่ 153)



ภาพที่ 152 ชั้นใต้ดินกึ่งใต้ดิน มัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ บางกอกน้อย

(ก) ชั้นใต้ดินของมัสยิดมีการขุดลึกลงไปชั้นใต้ดินเล็กน้อย

(ข) ตำแหน่งฐานของอาคารมัสยิดมีช่องหน้าต่างของชั้นใต้ดิน

(ค) หน้าต่างของชั้นใต้ดิน



ภาพที่ 153 ชั้นใต้ดินถึงใต้ถุนไปรษณีย์กลางบางรัก

(ก) ทางลงชั้นใต้ดินหน้าอาคารของไปรษณีย์กลางบางรัก

(ข) ชั้นใต้ถุนถึงใต้ดินของไปรษณีย์กลางบางรัก

ในส่วนของการประดับตกแต่งของมัสยิดแห่งนี้ มีการประดับตกแต่งลวดลายน้อยที่สุด สอดคล้องกับงานสมัยใหม่อิทธิพลศิลปะคณะราษฎร ซึ่งเป็นงานศิลปกรรมแบบอาร์ต เดโค ที่เน้นประโยชน์ใช้สอยมากกว่าการประดับตกแต่ง โดยตัวผนังมัสยิดด้านนอกมีการประดับตกแต่งด้วยลวดบัวที่ล้อมรอบอาคาร (ภาพที่ 154 ก ลายฟันเรียง (Dentil) ซึ่งทำเป็นรูปสามเหลี่ยม ซึ่งแตกต่างจากลายฟันเรียงทั่วไปที่เป็นรูปทรงสี่เหลี่ยม (ภาพที่ 154 ก และภาพที่ 154 ข) นอกจากนี้ยังมีการตกแต่งด้วยทำช่องโค้งมน หรือการลอบมุมที่กรอบซุ้มโค้ง (ภาพที่ 154 ก และ ภาพที่ 154 ข) เป็นต้น และในส่วนของหัวเสามีการประดับตกแต่งด้วยหัวเสาแบบดอริก (ภาพที่ 154 ค) ซึ่งเป็นเสาแบบคลาสสิกที่เรียบง่ายที่สุดไม่ได้ดูหรูหราแบบหัวเสาแบบไอโอนิกและคอรีนเธียน



ภาพที่ 154 ลวดลาย เส้น โค้ง ที่ผนังด้านนอกของมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ บางกอกน้อย

- (ก) ลวดลาย เส้น โค้ง ที่มุขทางทิศตะวันออก
- (ข) ด้านข้างลวดลาย เส้น โค้ง ที่มุขทางทิศตะวันออก
- (ค) เสาดอริกที่มุขทางทิศใต้

การประดับตกแต่งในส่วนของซุ้มบานหน้าต่างเป็นเพียงการใช้สีของกรวดล้างที่ตัดกัน หน้าต่างเป็นหน้าต่างโค้ง โดยหน้าต่างมีความลึกลงไปจากขอบอาจเพื่อใช้ในการกันแดดกันฝนได้ ส่วนซุ้มบานหน้าต่างเรียบง่าย มีการลบบมที่ขอบ (ภาพที่ 155)



ภาพที่ 155 ซุ้มบานหน้าต่างมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ บางกอกน้อย

การประดับตกแต่งภายในอย่างซุ้มมิมิห์รอบเป็นซุ้มโค้งไม้ตีตผนัง มีการแกะสลักร่องบ้าง อย่างเรียบง่าย (ภาพที่ 156 ก) มิมิบร์เดิมเคยเป็นแบบมิมิบร์หลังเดิมของมัสยิดแห่งนี้แบบขั้นบันไดเรียบง่าย ไม่มีการตกแต่งใดๆ²¹² (ภาพที่ 156 ข) แต่ปัจจุบันมิมิบร์ถูกเปลี่ยนมาเป็นแบบแท่นโพเดียม (Podium) ไปแล้ว (ภาพที่ 156 ค)



ภาพที่ 156 มิห์รอบและมิมิบร์มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อย

(ก) ซุ้มมิห์รอบและมิมิบร์มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อย

(ข) มิมิบร์หลังปัจจุบันของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อย ซึ่งเป็นแบบแท่นโพเดียม

(ค) มิมิบร์เดิมของมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อย ของเดิม

ที่มา : มัสยิดอันซอริชซุนนะห์, มัสยิดอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อย, เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2566, เข้าถึงได้จาก <https://www.masjidmap.com/mosque/info/4805612973>

²¹² Masjid Map, มัสยิดอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อย, เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2566, เข้าถึงได้จาก <https://www.masjidmap.com/mosque/info/4805612973>

ในส่วนของที่อาบน้ำละหมาดนอกจากมีการสร้างโดมแบบเพื่อล่อให้เข้ากับโดมทั้งสามโดมของอาคารมัสยิดแล้ว (ภาพที่ 157 ก) ก็ยังมีจุดที่มีการประดับตกแต่งลวดลายพรรณพฤกษา อย่างลายดอกไม้ ลายใบผักกาดฝรั่ง (Acanthus) ที่ตรงคันทวยหรือเท้าแขนของที่อาบน้ำละหมาดซึ่งตั้งอยู่ทางเข้ามัสยิดทางทิศตะวันออก (ภาพที่ 157 ข) ซึ่งอาจจะเป็นการย้อนกลับไปนำแนวความคิดประดับตกแต่งด้วยลวดลายพรรณพฤกษาจากในช่วงสมัยก่อนหน้า



ภาพที่ 157 ที่อาบน้ำละหมาดและลวดลายพรรณพฤกษา มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อย

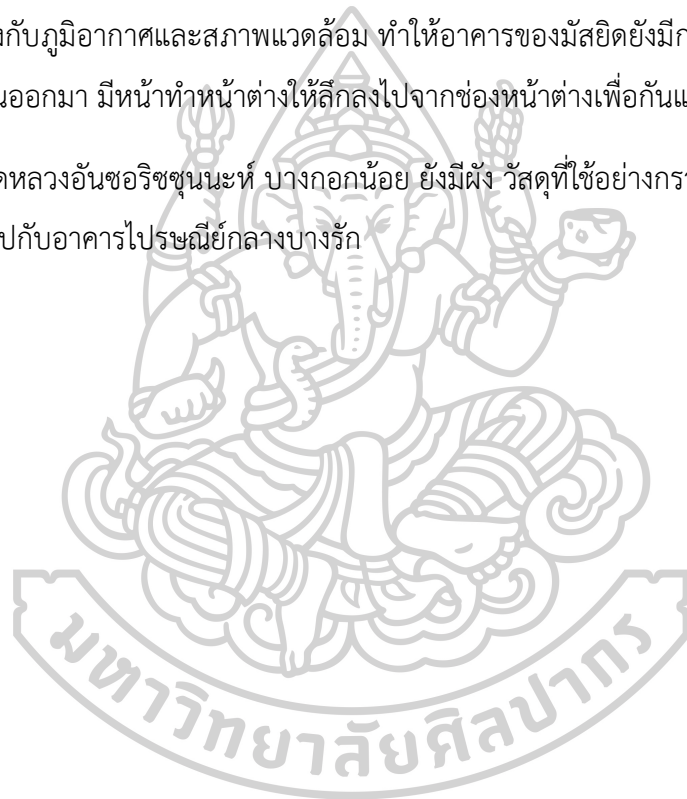
(ก) ที่อาบน้ำละหมาดมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อย

(ข) ลวดลายพรรณพฤกษาที่ตรงคันทวยหรือเท้าแขนของที่อาบน้ำละหมาด

มัสยิดในช่วงต้นรัชกาลที่ 9 เป็นช่วงที่คณะราษฎรได้หมดอำนาจลง แต่ทว่าอิทธิพลงานศิลปกรรมแบบคณะราษฎรซึ่งเป็นศิลปกรรมแบบอาร์ต เดโค ยังคงอยู่ ทำให้มีการสร้างมัสยิดในรูปแบบอาร์ต เดโค ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมที่ทันสมัยในช่วงเวลานั้น

ศิลปกรรมแบบคณะราษฎร ซึ่งเป็นศิลปกรรมแบบอาร์ต เดโค เน้นประโยชน์ใช้สอย ลดการประดับตกแต่งลง แต่ก็มี การตกแต่งด้วยการใช้มุม รูปทรงเรขาคณิต ส่งผลให้มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อยมีการประดับตกแต่งลง แต่ยังพอมองให้เห็นถึงลวดลายเรขาคณิตและการตกแต่งด้วยการใช้มุม นอกจากนี้ผลของเหตุการณ์อีทกภัยในปี พ.ศ. 2485-2486 ทำให้อาคารของมัสยิดต้องสร้างเพื่อสอดคล้องกับภูมิอากาศและสภาพแวดล้อม ทำให้อาคารของมัสยิดยังมีการยกสูง เพื่อป้องกันน้ำท่วม มีมุขที่ยื่นออกมา มีหน้าทำหน้าต่างให้ลึกลงไปจากช่องหน้าต่างเพื่อกันแดดกันฝน เป็นต้น

มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ บางกอกน้อย ยังมีผัง วัสดุที่ใช้อย่างกรวดล้าง ชั้นใต้ดินกึ่งใต้ถุน ซึ่งสอดคล้องไปกับอาคารไปรษณีย์กลางบางรัก



3. ลักษณะเด่นซึ่งปรากฏในมัสยิดที่ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน

มัสยิดที่นายกาเซ็ม แพลนสร้าง สามารถแบ่งกลุ่มได้ตามระยะเวลาเป็น 3 กลุ่มดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ซึ่งมีมัสยิดดังกล่าว มีลักษณะเด่นและเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากมัสยิดแห่งอื่นๆ ที่ร่วมสมัยในช่วงเวลาเดียวกัน ทำให้สามารถบ่งบอกถึงผู้สร้างได้ จากการศึกษาพบว่าสามารถแบ่งการศึกษาองค์ประกอบที่ปรากฏในงานศิลปกรรมที่เป็นเอกลักษณ์และส่งอิทธิพลไปยังมัสยิดแห่งอื่นโดยอ้างอิงกับการแบ่งช่วงระยะเวลาได้ดังนี้ คือ 1. หออะซาน 2. โดม 3. ระเบียงรั้วรอบหลังคา 4. พะชาด 5. วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง และ 6. ลวดลายการประดับตกแต่ง

3.1 หออะซาน

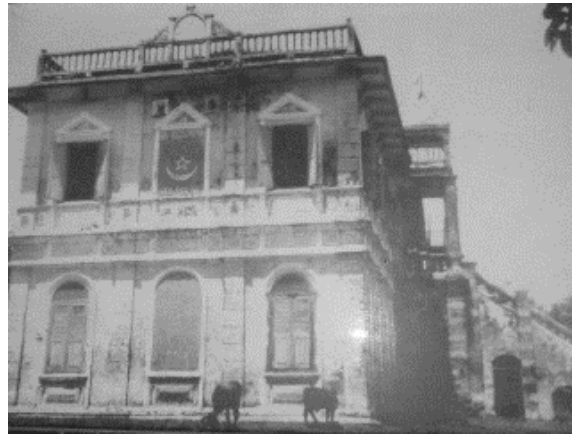
3.1.1 หออะซานในสมัยก่อนการสลายของจักรวรรดิออตมัน

ช่วงเวลาก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน มัสยิดต่างๆ ในประเทศไทย ยังไม่นิยมสร้างหออะซานติดกับอาคารมัสยิด แต่นายกาเซ็มแพลนกลับสร้างมัสยิดที่มีหออะซานสูงติดกับตัวอาคาร และยังสร้างหออะซานมากกว่า 1 หอ จึงทำให้เป็นความโดดเด่นของมัสยิดแบบนายกาเซ็ม แพลนในช่วงเวลานั้น สาเหตุที่มัสยิดในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลในช่วงเวลาก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน ไม่นิยมสร้างหออะซานติดกับอาคารมัสยิด เนื่องจากในอดีตนิยมใช้วิธีการประกาศอะซานด้วยการตีกลอง หรือแม้แต่การประกาศอะซานตามบ้าน²¹³ ทั้งนี้อาจมีการประกาศจากอาคารมัสยิดด้วย เช่น มัสยิดบางอุทิศใช้ระเบียงลาดฟ้าในการประกาศอะซาน (ภาพที่ 158) หรือมัสยิดอิตายะตุลอุมมะฮ์ ตลาดขวัญ ซึ่งสร้างขึ้นปี พ.ศ. 2423 ก่อนการบูรณะ ใช้มุขระเบียงลาดฟ้าในการประกาศอะซาน มัสยิดแห่งนี้มีการสร้างโดมด้านบนหลังคา ทำให้ดูคล้ายกับหออะซาน ทว่าตัวระเบียงไม่ได้ยืดยาวไปกว่าอาคารด้านข้าง (ภาพที่ 159)



ภาพที่ 158 ระเบียงมัสยิดบางอุทิศ ก่อนการบูรณะ
(ภาพจาก ศุภกรีย์ สะเรียม)

²¹³ ดูเพิ่ม กุลวดีเจริญศรี และบรรเลง หัศนี, (ฉบับร่าง) ประวัติศาสตร์ฉบับประชาชน ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2545), 20.



ภาพที่ 159 ระเบียงมัสยิดอิตายะตุลอุมมะฮ์ ตลาดขวัญ ก่อนการบูรณะ
(ภาพจาก มัสยิดอิตายะตุลอุมมะฮ์ ตลาดขวัญ)

การสร้างหอออะซานสูงติดกับอาคารมัสยิดเริ่มมีให้เห็นชัดเจนในราวรัชกาลที่ 5 เช่น หอออะซานไม้ที่ มัสยิดนูรูลิสลาม (บ้านป่า) (ภาพที่ 160 ก) และมัสยิดก่ออิฐถือปูนทรงไทยอย่าง มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ หลังเดิม (ภาพที่ 160 ข และ ภาพที่ 160 ค) เป็นต้น



ภาพที่ 160 หอออะซานมัสยิดในอดีต

(ก) หอออะซานไม้ มัสยิดนูรูลิสลาม (บ้านป่า) หลังเดิม (ภาพจาก มัสยิดนูรูลิสลาม)

(ข) หอออะซานทรงไทยก่ออิฐถือปูน มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ หลังเดิม

(ภาพจาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

(ค) มัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ หลังเดิม ที่มองจากปากคลองถ้วยรางวัลที่บรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยา

(ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ในปี พ.ศ. 2455 ช่วงต้นรัชกาลที่ 6 นายกาเซ็ม แพลนได้ออกแบบมัสยิดที่มีหอออะซานถึง 4 หอ รอบมุมทั้ง 4 ของมัสยิด ที่มัสยิดดารุ้ลอาบีดีน ตรอกจันทน์ การสร้างหอออะซานสูงชะลูด โดดเด่น และมีมากกว่า 1 หอ ไม่เคยปรากฏมาก่อนในมัสยิดในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล (ภาพที่ 161) ในปีเดียวกันกับมัสยิดดารุ้ลอาบีดีนสร้างขึ้น มัสยิดดารุ้ลน่ออิม บ้านครุ เริ่มมีการสร้างหอออะซานข้างมัสยิด แต่ก็ไม่ได้สร้างชิดติดกับอาคารมัสยิดอย่างเด่นชัดเหมือนงานของนายกาเซ็ม แพลน และยังมีเพียงแค่อะซานเพียงหอเดียว (ภาพที่ 162)

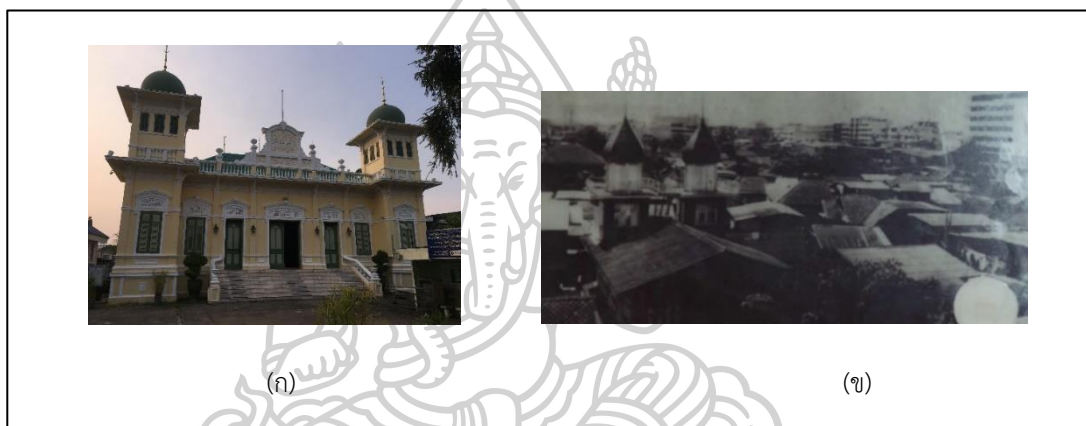


ภาพที่ 161 ตัวอย่างหอออะซานทรงระโงมของมัสยิดดารุ้ลอาบีดีน



ภาพที่ 162 หอออะซานมัสยิดดารุ้ลน่ออิม บ้านครุ (ภาพจาก หอจดหมายเหตุมุสลิมสยาม)

ปี พ.ศ. 2462 มัสยิดบางอ้อซึ่งสร้างด้วยช่างชุดเดียวกับที่สร้างมัสยิดดารุ้ลอาบีดีน สร้างหอออะซานไม้ 2 หอขนานข้างทางเข้าตัวอาคารมัสยิด (ภาพที่ 163 ก) ซึ่งรูปแบบดังกล่าวอาจส่งอิทธิพลไปยังมัสยิดซูลูกุ่มตาคีน (บ้านครัวตะวันตก) ที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2475 อีกด้วย (ภาพที่ 163 ข) ทว่านอกจากมัสยิดบางอ้อและมัสยิดซูลูกุ่มตาคีน (บ้านครัวตะวันตก) มัสยิดต่างๆ ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลก็ไม่มีการสร้างหอออะซานคู่ หรือแม้แต่สร้างมัสยิดที่มีการสร้างหอออะซานหลายหออีก จนกระทั่งหลังปี พ.ศ. 2500 ที่เป็นช่วงเวลาที่เทคโนโลยีก้าวหน้ามากขึ้นและมีการฟื้นฟูสถาปัตยกรรมแบบอิสลามแบบตะวันออกกลาง การสร้างมัสยิดแบบหอออะซานคู่และมัสยิดที่มีหอออะซานหลายหอจึงกลับมาสร้างขึ้นอีกครั้ง



ภาพที่ 163 หอออะซาน 2 หอ ที่มัสยิดบางอ้อ และมัสยิดซูลูกุ่มตาคีน (บ้านครัวตะวันตก)

(ก) หอออะซาน 2 หอที่มัสยิดบางอ้อ

(ข) หอออะซานไม้มัสยิดซูลูกุ่มตาคีน (บ้านครัวตะวันตก) หลังเดิม (ภาพจาก มัสยิดซูลูกุ่มตาคีน)

จะเห็นได้ว่า ในช่วงเวลาก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน มัสยิดต่างๆ ในประเทศไทย ยังไม่นิยมสร้างหอออะซานติดกับอาคารมัสยิด แต่มัสยิดของนายกาเซ็มแปลนกลับสร้างมัสยิดที่มีหอออะซานสูงติดกับตัวอาคาร และยังสร้างหอออะซานมากกว่า 1 หอ จึงทำให้เป็นความโดดเด่นของมัสยิดแบบนายกาเซ็ม แปลนในช่วงเวลานั้น

3.1.2 หออะซานในช่วงหลังการสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

ช่วงเวลาหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน เป็นช่วงเวลาที่อิทธิพลของสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ (Modern architecture) ได้รับความนิยมมากขึ้น เนื่องจากเทคโนโลยีการก่อสร้างที่ก้าวหน้ามากขึ้น ทำให้มีการใช้คอนกรีตเสริมเหล็กในสิ่งก่อสร้างมากกว่าเมื่อก่อน²¹⁴ ทั้งยังมีการสร้างโรงงานหล่อปูนซีเมนต์แห่งแรกในไทย²¹⁵ นายกาเซ็ม แพลนเป็นคนแรกที่เริ่มนำหออะซานมาสร้างด้านหน้ามัสยิดในมัสยิดกออิฐถือปูน ทำให้เกิดความนิยมในการสร้างหออะซานด้านหน้ามัสยิดตามมาในมัสยิดแห่งอื่นๆ การสร้างหออะซานด้านหน้าของนายกาเซ็ม แพลน อาจได้รับอิทธิพลมาจากอาคารราชการต่างๆ ในกรุงเทพมหานคร ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5²¹⁶ หรือแม้แต่อิทธิพลจากหอรฆังของโบสถ์คริสต์ เพราะมีการสร้างหออะซานในตำแหน่งทางเข้าของมัสยิด มีजूและหลังคาลาด พร้อมราวระเบียง เพื่อเน้นทางเข้า²¹⁷ คล้ายคลึงกับทางเข้าของโบสถ์คริสต์

นายกาเซ็ม แพลนเป็นคนแรกที่เริ่มนำหออะซานมาสร้างด้านหน้ามัสยิดในมัสยิดกออิฐถือปูน โดยเปลี่ยนจากการสร้างมัสยิดที่มีหออะซาน มากกว่า 1 หอ มาสร้างหออะซานหอบเดียวติดกับตัวอาคารมัสยิด บริเวณตำแหน่งทางเข้าด้านหน้า มัสยิดเริ่มมีขนาดใหญ่และมีหลายชั้นตามเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ามากขึ้นกว่าแต่ก่อน มัสยิดมัสยิดดารอสอะดะห์ ปากลัด (พระปะแดง) หลังเดิม (ภาพที่ 164 ก) ที่นายกาเซ็ม แพลนออกแบบ เป็นมัสยิดหลังแรกที่ทำหออะซานในลักษณะนี้ ทำให้เกิดความนิยมในการสร้างหออะซานด้านหน้ามัสยิดเกิดขึ้น เช่น มัสยิดมทานาค²¹⁸ (ภาพที่ 164 ข) โดยหออะซานในยุคนี้มีความแตกต่างจากมัสยิดซึ่งสร้างตั้งแต่ พ.ศ.2500 ขึ้นไป ที่ได้อิทธิพลศิลปกรรมจากตะวันออกกลาง และมักจะนิยมการสร้างหออะซานทางด้านข้างมากกว่าทางเข้าด้านหน้า

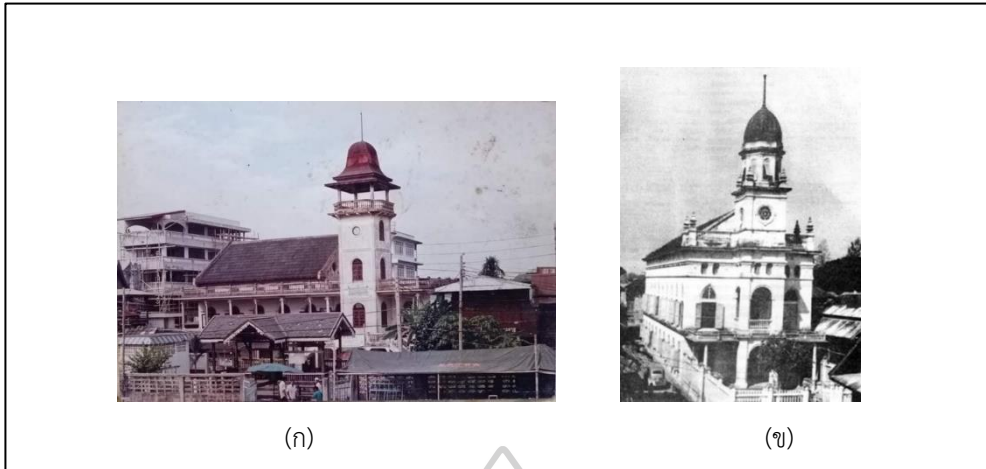
²¹⁴ ดูเพิ่ม พีรศรี โปวาทอง, สถาปัตย์ใต้ร่มฉัตรพระปกเกล้าฯ (กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2564), 41-42, 44-45.

²¹⁵ บริษัทปูนซีเมนต์ไทย, ปูนซีเมนต์ไทย 2456-2526 (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2526), 1.

²¹⁶ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อิดริส รัชชมนณี, มัสยิดในกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 191, 253.

²¹⁷ ดูเพิ่ม วสมน สาณะเสน “แนวคิด รูปแบบและพัฒนาการของมัสยิดต้นสน เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาทฤษฎีศิลป์ ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 249-250.

²¹⁸ อย่างไรก็ตามหากเป็นช่วงเวลาเดียวกัน หากเป็นมัสยิดขนาดเล็กอาจไม่มีการสร้างหออะซาน เช่น มัสยิดฮารูน และมัสยิดสะฟิรซาลาม คลองสิบ เป็นต้น



ภาพที่ 164 ตัวอย่างหออะชานมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังเดิม และมัสยิดมหนาค หลังเดิม
 (ก) มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังเดิม
 (ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)
 (ข) ด้านหน้ามัสยิดมหนาคหลังเดิมก่อนการบูรณะต่อเติมด้านหน้าในปี (ภาพจาก สามารถ วงศ์เสงี่ยม)



3.1.3 หออะซานในช่วงสมัยคณะราษฎรและต้นรัชกาลที่ 9

ในช่วงรัชกาลที่ 8 มีปรากฏมัสยิดโดยทั่วไปเป็นการการสร้างมัสยิดขนาดเล็กจึงไม่มีหออะซาน พอในช่วงต้นรัชกาลที่ 9 ซึ่งเป็นช่วงเวลาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่มีการสร้างมัสยิดขนาดใหญ่ จึงเริ่มมีการสร้างหออะซานเกิดขึ้นอีกครั้งในกลุ่มของมัสยิดที่มีอาคารขนาดใหญ่ เช่น มัสยิดจักรพงษ์ที่มีหออะซานทางด้านข้างของมัสยิด (ภาพที่ 165) มัสยิดนูรุลมุบีน บ้านสมเด็จ หลังเดิม (ภาพที่ 166 ก) และมัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์ (สุเหร่าอาสาจาม บ้านครัว) ก่อนการบูรณะ (ภาพที่ 166 ข) และมัสยิดต้นสน (ภาพที่ 167) มีการสร้างหออะซานทางด้านหน้าซึ่งอาจได้รับอิทธิพลมาจากการสร้างหออะซานด้านหน้าของนายกาเซ็ม แพลนในสมัยก่อนหน้า



ภาพที่ 165 หออะซานของมัสยิดจักรพงษ์



ภาพที่ 166 ตัวอย่างหอออะซานด้านหน้าของมัสยิดหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แบบไม่มีจั่ว หลังคาลาดและระเบียงราว
ด้านหน้า

- (ก) มัสยิดนูรุลมุบีน บ้านสมเด็จ (หลังเดิม) (ภาพจาก หอจดหมายเหตุมุสลิมสยาม)
 (ข) มัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์ (สุเหร่าอัสจาม บ้านครัว) ก่อนการบูรณะ
 (ภาพจาก มัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์)



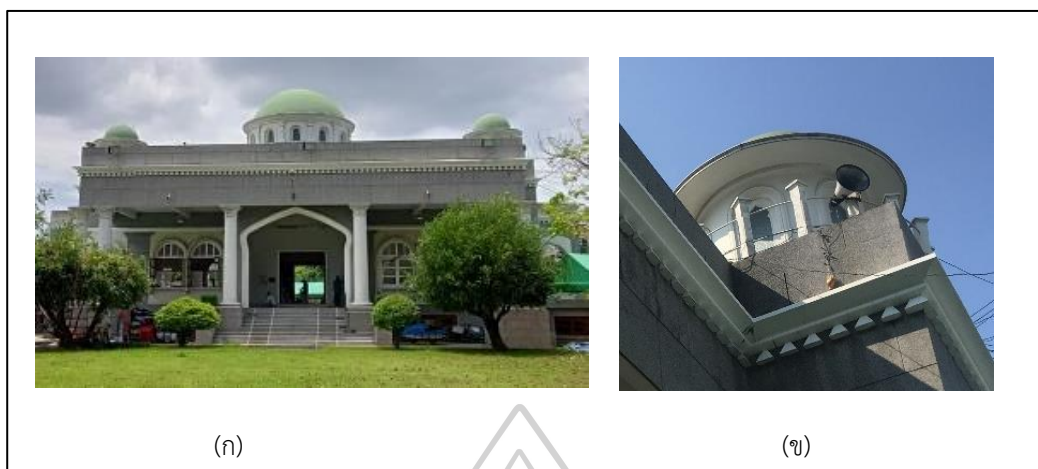
ภาพที่ 167 หอออะซานมัสยิดต้นสน ก่อนการบูรณะในแบบศิลปะตะวันออกกลางในปัจจุบัน
 (ภาพจาก ประพลทัศน์ พงษ์ฤทธิพร)

ทั้งนี้ยังมีมัสยิดบางแห่งไม่ได้สร้างหอออะซาน เช่น มัสยิดอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นมัสยิดขนาดเล็ก ที่เริ่มมีการใช้เครื่องขยายเสียง (ภาพที่ 168)



ภาพที่ 168 มัสยิดอินโดนีเซียหลังเดิมที่มีการติดตั้งเครื่องขยายเสียงบนหลังคาแทน การสร้างหอออะซาน (ภาพจาก อาดิศร์ อิศริส รักษาภรณ์)

ในส่วนของมัสยิดที่นายกาเซ็ม แพลนออกแบบในช่วงเวลาต้นรัชกาลที่ 9 นี้ คือ มัสยิดหลวง อันซอริสซุนนะฮ์ บางกอกน้อย (ภาพที่ 169) กลับมีความแตกต่างจากมัสยิดในยุคก่อนหน้า คือ ไม่ได้สร้างหอออะซานสูงอีกต่อไป แต่มีการสร้างโดมเล็กๆ ด้านข้าง 2 ฝั่งของมัสยิด ตำแหน่งของโดมที่เปลี่ยนไปอาจมาจากหอออะซานที่ถูกพัฒนาให้เล็กลง (ภาพที่ 169 ก) และใช้เครื่องขยายเสียงแทนหอออะซาน (ภาพที่ 169 ข)



ภาพที่ 169 โดมมัสยิดหลวงอันซอริสซุนนะฮ์ บองกอกน้อย




(ก) ด้านหน้าของมัสยิดหลวงอันซอริสซุนนะฮ์

(ข) โดมเล็กด้านของของมัสยิดหลวงอันซอริสซุนนะฮ์ ติดเครื่องขยายเสียง
ซึ่งอาจพัฒนามาจากหอออะซาน

ดั่งนั้นมัสยิดของนายกาเซ็ม แพลนในยุคนี้มีการลดขนาดของหอออะซาน จนกลายเป็นโดมที่ติดตั้งเครื่องขยายเสียงแทน แต่อิทธิพลการสร้างหอออะซานด้านหน้าทางเข้ามัสยิดจากอิทธิพลของนายกาเซ็ม แพลน รุ่นเก่านั้นยังคงอยู่ โดยมีการส่งอิทธิพลไปยังมัสยิดหลังอื่นๆ ที่สร้างขึ้นในช่วงเวลานี้ ช่วงต้นรัชกาลที่ 9 เช่น มัสยิดนูรูลมุบีน บ้านสมเด็จ (หลังเดิม) และ มัสยิดยามีมุลค็อยรียะห์ (สุเหร่าอาสาจาม บ้านครัว) (ภาพที่ 166)

สรุปพัฒนาการของหอออะซานที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน

ตารางที่ 1 ตารางสรุปสรุปพัฒนาการของหอออะซานที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน

หอออะซานในช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน	ภาพถ่ายตัวอย่างหอออะซาน
<ul style="list-style-type: none"> - หอออะซานติดกับอาคารแบบกอ้อริฐ์อูปูน - หอออะซานมีมากกว่าหนึ่งหอ 	
หอออะซานในช่วงหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน	ภาพถ่ายตัวอย่างหอออะซาน
<ul style="list-style-type: none"> - เป็นหอออะซานเดี่ยว ตั้งอยู่ด้านหน้าทางเข้า พร้อมร่วระเบียง จั่วและหลังคาลาด เพื่อเน้นทางเข้า 	
หอออะซานในช่วงสมัยคณะราษฎรและต้นรัชกาลที่ 9	ภาพถ่ายตัวอย่างหอออะซาน
<ul style="list-style-type: none"> - หอออะซานมีขนาดเล็กกลวงเหลือเป็นเพียงโดม ด้านข้างขนาดเล็กติดเครื่องขยายเสียงแทน 	

3.2 โดม

3.2.1 โดมในสมัยก่อนการสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

มัสยิดในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลไม่นิยมสร้างโดม ต่อมาเริ่มมีปรากฏการสร้างโดมบนหลังคาระเบียงมุขของมัสยิดอิตายะตุลอุมมะฮ์ ตลาดชวีญ ก่อนการบูรณะ (ภาพที่ 170 ก) ซึ่งมัสยิดแห่งนี้ถูกสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2423 และออกแบบโดยพระสยามนิธิการภักดี ชาวอาหรับซีเรีย เมืองซาม ซึ่งเมืองซามในช่วงเวลานั้นยังอยู่ภายใต้อำนาจของจักรวรรดิออตโตมัน ทำให้ได้รับอิทธิพลการสร้างโดมมาจากมัสยิดแบบออตโตมัน²¹⁹ ดังนั้นมัสยิดแห่งนี้ที่ได้รับการออกแบบโดยชาวอาหรับจึงมีการสร้างโดมเกิดขึ้น

ส่วนมัสยิดที่ได้รับบารอกแบบโดยนายกาซิม แพลน ที่เริ่มสร้างโดม เกิดขึ้นในปี ปี พ.ศ. 2462 โดยสร้างโดมบนยอดหอคอยชานคูของมัสยิดบางอ้อ (ภาพที่ 170 ข) ซึ่งโดมของมัสยิดบางอ้อเป็นโดมศิลปะแบบโมกุลที่โดมค่อนข้างกลมมากกว่าออกเป็นทรงหัวหอมคล้ายคลึงกับกับโดมที่ศาลาศิลปะ มัวร์-โมกุล ที่พระราชวังสราญรมย์ ซึ่งได้ทำการวิเคราะห์ไปแล้ว

ในช่วงเวลาก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน มัสยิดในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลจึงมีเพียงมัสยิดอิตายะตุลอุมมะฮ์ ตลาดชวีญ กับมัสยิดบางอ้อเท่านั้นที่มีการสร้างโดม และโดมทั้งหมดต่างอยู่ในตำแหน่งของหอคอยชาน

²¹⁹ พระสยามนิธิการภักดี (ท่านมุฮัมมัดออะลี หรือคนทั่วไปเรียกว่า ท่านสะหยา) เป็นชาวอาหรับซีเรีย เมืองซาม ที่ตอนนั้นยังอยู่ภายใต้อำนาจของจักรวรรดิออตโตมัน และพระสยามนิธิการภักดียังเป็นสามีของพระนมพี่เลี้ยงหยา ซึ่งเป็นพระพี่เลี้ยงของรัชกาลที่ 5, สุรสีห์ ขึ้นชูชัย, มัสยิดอิตายะตุลอุมมะฮ์, เข้าถึงเมื่อ 1 ตุลาคม 2566, เข้าถึงได้จาก <http://m-culture.in.th/album/144669/มัสยิดอิตายะตุลอุมมะฮ์>



ภาพที่ 170 โดมมัสยิดในช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

(ก) มัสยิดฮิดายะตุลอุมมะฮ์ ตลาดขวัญ ก่อนการบูรณะ (ภาพจาก มัสยิดฮิดายะตุลอุมมะฮ์ ตลาดขวัญ)

(ข) มัสยิดบางอ้อ ซึ่งเป็นมัสยิดที่นายกาเซ็ม แบลนออกแบบ

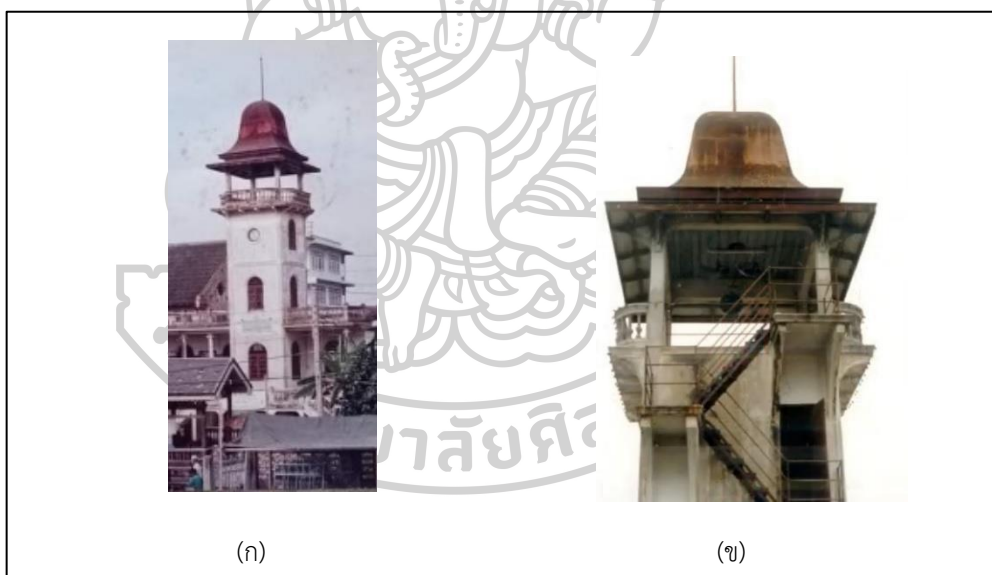


3.2.2 โดมในสมัยหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

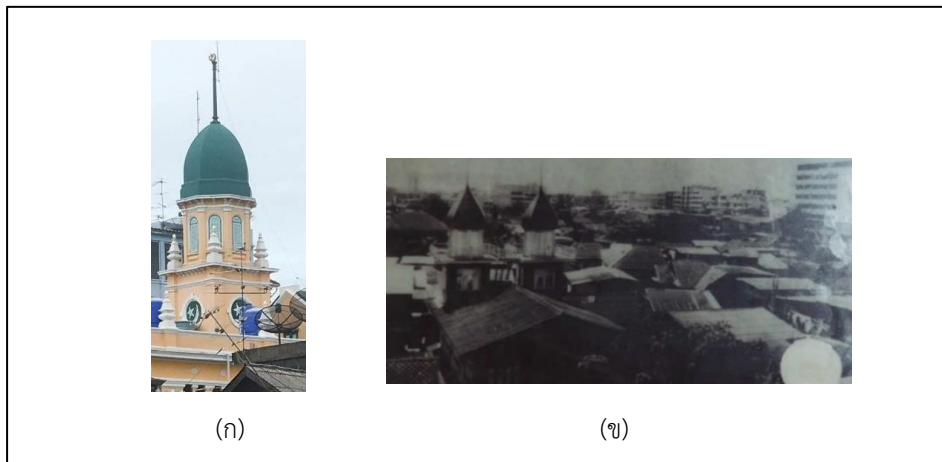
มัสยิดของนายกาเซ็ม แพลน สร้างโดมหอคอยหอนามัสยิดดอโรสอะดะห์ (ปากลัด พระประแดง) ซึ่งรูปร่างของหลังคาโดมคล้ายคลึงหลังลาดซ้อนชั้นทรงมณฑป (ภาพที่ 171) และเป็นมัสยิดหลังเดียวที่ทำโดมทรงนี้

ส่วนโดมอื่นๆ ในสมัยนี้เช่น มัสยิดมหานาคมีลักษณะเป็นโดมแปดเหลี่ยมแบบศิลปกรรมตะวันตก (ภาพที่ 172 ก) ยุคนี้มีเพียงมัสยิดซูลูกุ่มตุตกาเกิน (บ้านครัว) เป็นมัสยิดเพียงแห่งเดียวที่เป็นโดมแบบศิลปะอิสลาม เป็นโดมหัวหอมแบบโมกุล (ภาพที่ 172 ข) ซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจได้รับอิทธิพลจากมัสยิดบางอ้อ (ภาพที่ 170 ข)

จะเห็นว่าโดมตั้งแต่สมัยก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมันไปจนถึงการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน ต่างอยู่ในตำแหน่งของหอคอยหอนามัสยิดทั้งสิ้น ไม่ได้อยู่ในตำแหน่งของโถงละหมาดอย่างมัสยิดในยุคปัจจุบัน



ภาพที่ 171 โดมหอคอยหอนามัสยิดดอโรสอะดะห์ ซึ่งเป็นมัสยิดที่นายกาเซ็ม แพลนออกแบบ



ภาพที่ 172 โดมร่วมสมัยในช่วงสมัยหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

(ก) โดมแปดเหลี่ยมแบบศิลปกรรมตะวันตกที่มีสียึดมหานาค

(ข) โดมหัวหอมแบบโมกุลที่มีสียึดซูลูกุลมุดตากีน (บ้านครัว) ซึ่งอาจได้รับอิทธิพลจากมัสยิดบางอ้อ
(ภาพจาก มัสยิดซูลูกุลมุดตากีน)

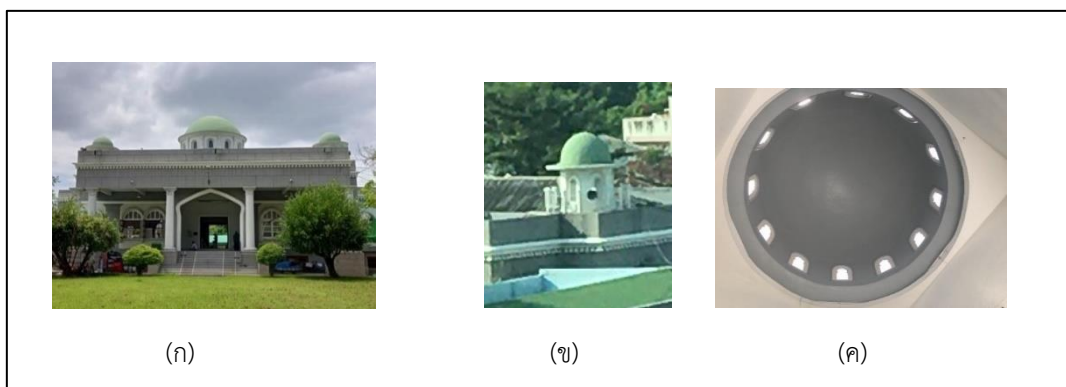


3.2.3 โดมในช่วงสมัยคณะราษฎรและต้นรัชกาลที่ 9

นายกาเซ็ม แพลน สร้างโดมมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์ เป็นศิลปะแบบออตโตมันผสมกับการสร้างโดม 3 โดมแบบศิลปะโมกุล (ภาพที่ 173 ก) ส่วนโดมบริวารด้านข้างก็มีการยื่นชายคาออกมาทำให้ดูคล้ายกับฉัตรในศิลปะโมกุล (ภาพที่ 173 ข) คอโดมมีการเจาะช่องเป็นซุ้มโค้งเกือบม้ายอดเป็นซุ้มโค้งคล้ายมัสยิด (ภาพที่ 173 ก และ ภาพที่ 173 ค) และตำแหน่งของโดมตั้งอยู่ในมุขทางเข้าทางทิศใต้ เป็นมัสยิดหลังแรกในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลที่มีการสร้างโดมแบบสามโดมและโดมแบบออตโตมัน

ตำแหน่งของโดมมัสยิดต่างๆ ในช่วงเวลานี้ ส่วนใหญ่ยังอยู่ในตำแหน่งของหอออะซาน (ภาพที่ 174) ยกเว้น มัสยิดผดุงธรรมอิสลาม ที่สร้างโดมในตำแหน่งของโถงระฆาต (ภาพที่ 175) ส่วนตำแหน่งของโดมมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์ของนายกาเซ็ม แม้ว่าดูภายนอกจะดูเหมือนว่าตำแหน่งโดมหลักอยู่ตรงบริเวณโถงระฆาต (ภาพที่ 173 ก และ ภาพที่ 173 ค) แต่ทว่าหากเข้าไปสำรวจบริเวณโดมจะพบว่าโดมตั้งอยู่บริเวณมุขทางเข้าทางทิศใต้ ไม่ได้อยู่บนตำแหน่งโถงระฆาต และไม่ได้อยู่ในตำแหน่งของหอออะซาน แต่อย่างใด

ดังนั้น ถึงแม้ว่าโดมในสมัยนี้ส่วนใหญ่จะยังอยู่ในตำแหน่งของหอออะซาน แต่เริ่มมีการเปลี่ยนตำแหน่งจากบริเวณหอออะซาน มาสู่ตำแหน่งอื่น เช่น มุขทางเข้า เป็นต้น จวบจนหลังปี พ.ศ. 2500 ซึ่งมีเทคโนโลยีที่ก้าวหน้ามากขึ้นอย่างคอนกรีตเสริมเหล็ก และการความนิยมการสร้างมัสยิดแบบศิลปกรรมตะวันออกกลาง จึงจะทำให้เกิดความนิยมในการสร้างโดมบริเวณเหนือโถงระฆาตมากขึ้น



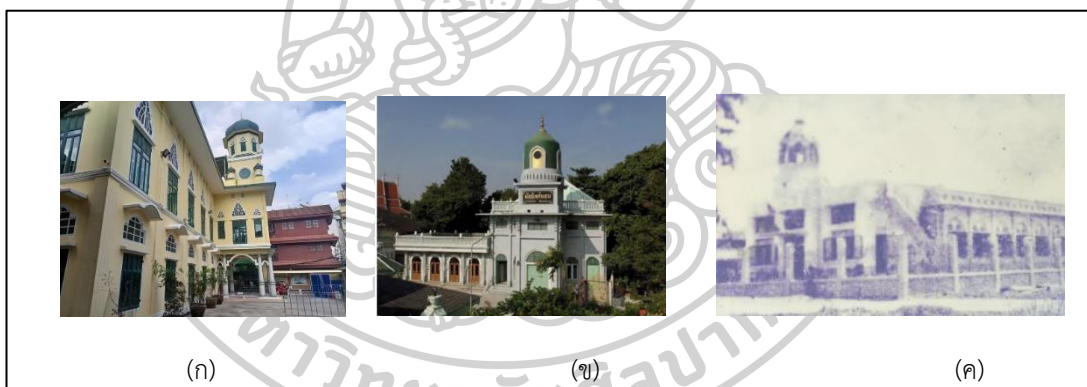
ภาพที่ 173 ลักษณะโดมของมัสยิดหลวงอันซอริชสุนนะห์ (บางกอกน้อย)

(ก) โดมสามโดมหน้ามัสยิดหลวงอันซอริชสุนนะห์ (บางกอกน้อย)

(ข) โดมบริวารด้านข้างของมัสยิดหลวงอันซอริชสุนนะห์ (บางกอกน้อย)

ซึ่งมีชายคายื่นออกมาทำให้ดูคล้ายฉัตร

(ค) ภายในโดมบริวารด้านข้างมัสยิดหลวงอันซอริชสุนนะห์ (บางกอกน้อย)



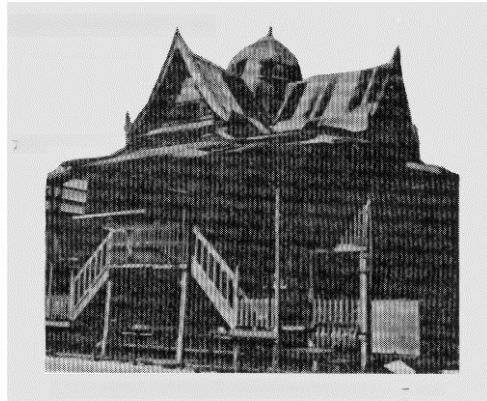
ภาพที่ 174 มัสยิดหลังอื่นๆ ในช่วงเวลาเดียวกันต่างก็มีโดมอยู่ในตำแหน่งของหอดอะซาน

(ก) มัสยิดจักรพงษ์

(ข) ภาพมัสยิดต้นสนก่อนการบูรณะใน ปี พ.ศ. 2497-2552 ก่อนการบูรณะ

(ภาพจาก ประพลทัศน์ พงษ์ฤทธิพร)





(ค) มัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์ (สุเหร่าอัสลาม บ้านครัว) (ภาพจาก มัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์)



ภาพที่ 175 มัสยิดผดุงธรรมอิสลาม หลังเดิม
(ภาพจาก หอจดหมายเหตุมุสลิมสยาม)



ตารางที่ 2 ตารางสรุปลักษณะโดมของนายกาเซ็ม แพลน

โดมในช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน	ภาพถ่ายโดม
<ul style="list-style-type: none"> - โดมแบบโมกุลแต่ค่อนข้างกลมมากทรงหัวหอม - โดมตั้งอยู่บนตำแหน่งหอะซาน ซึ่งเป็นหอะซานคู่ 	
โดมในช่วงหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน	ภาพถ่ายโดม
<ul style="list-style-type: none"> - โดมมีรูปทรงคล้ายกับหลังคาลาดซ้อนชั้นทรงมณฑป - โดมตั้งอยู่บนตำแหน่งหอะซาน 	
โดมในช่วงสมัยคณะราษฎรและต้นรัชกาลที่ 9	ภาพถ่ายโดม
<ul style="list-style-type: none"> - มีการสร้างสามโดมแบบศิลปะโมกุล - โดมมีลักษณะค่อนข้างแบนแบบศิลปะออตโตมัน - คอโดมประธานมีการเจาะช่องเป็นซุ้มโค้งเกือบม้ายอดเป็นซุ้มโค้งคล้ายมัสยิด - โดมบริวารมีชายคายื่นออกมาคล้ายฉัตร - โดมอยู่ในตำแหน่งเหนือมุขทางเข้า 	 

3.3 ระเบียงรั้วรอบหลังคา

3.3.1 ระเบียงรั้วรอบหลังคาในสมัยก่อนการสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

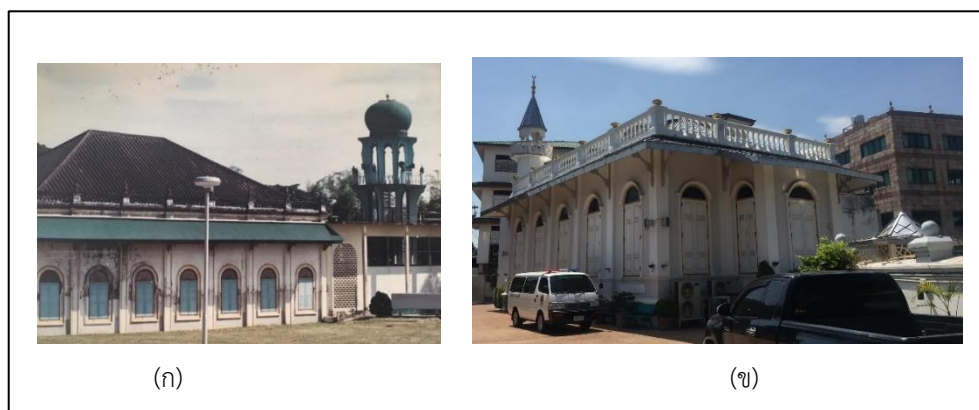
มัสยิดในยุคนี้ต่างมีระเบียงโปร่งล้อมรอบ หลังคาลาดและประดับด้วยถ้วยรางวัล (ภาพที่ 176) ซึ่งมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน ตรอกจันทน์ ระเบียงรั้วรอบหลังคาที่คล้ายคลึงกับมัสยิดกมาลุสอิสลาม หรือมัสยิดทรายกองดิน (หลังเดิม) ที่มีถ้วยรางวัลคล้ายพานพุ่ม (ภาพที่ 177 ก) และ มัสยิดบางอ้อมีระเบียงรั้วที่คล้ายคลึงกับที่มัสยิดบางอุทิศ ที่มีถ้วยรางวัลคล้ายกระถาง (ภาพที่ 177 ก) แต่ความแตกต่างของมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็มแปลนคือ มัสยิดของนายกาเซ็มแปลนมีการสร้างหอออะซานมากกหนึ่งหอติดกับอาคารมัสยิดเข้าไปด้วย (ภาพที่ 176)



ภาพที่ 176 ระเบียงรั้วรอบหลังคาตามัสยิดดารุ้ลอาบิตีน ตรอกจันทน์ และมัสยิดบางอ้อ

(ก) ระเบียงรั้วรอบหลังคาตามัสยิดดารุ้ลอาบิตีน ตรอกจันทน์

(ข) ระเบียงรั้วรอบหลังคาตามัสยิดบางอ้อ



ภาพที่ 177 ระเบียงรั้วรอบหลังคาตลาดมัสยิดกมาลุอิสลาม และมัสยิดบางอุทิศ

(ก) ระเบียงรั้วรอบหลังคาตลาดมัสยิดกมาลุอิสลาม หรือมัสยิดทรายกองดิน ส่วนหอออะซานสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2509

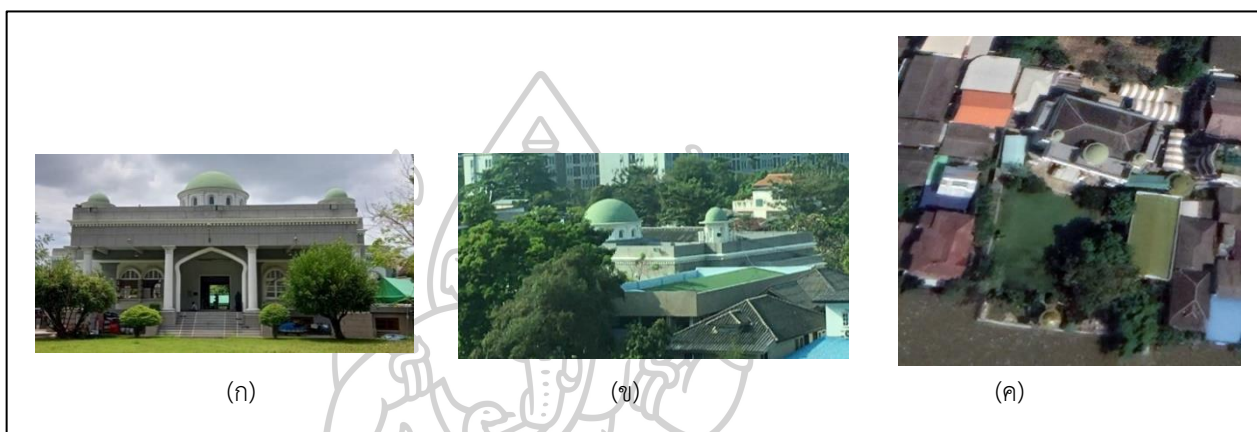
(ข) ระเบียงรั้วรอบหลังคาตลาดมัสยิดบางอุทิศ ส่วนหอออะซานสร้างขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2557

3.3.2 ระเบียงรั้วรอบหลังคาในสมัยหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

ระเบียงรั้วรอบหลังคาในยุคนี้ การสร้างระเบียงรั้วล้อมรอบด้วยระเบียงโพร้งรอบหลังคาลาด เริ่มเสื่อมความนิยมลง ในส่วนมัสยิดดารอสอะดะห์ ปากลัด พระปะแดง ซึ่งเป็นมัสยิดที่นายกาเซ็ม แพลน ออกแบบ แม้มีการล้อมรั้วบนหลังคาลาด แต่สร้างต่ำลงมาจากระดับขอบของหลังคา (ภาพที่ 164 ก) มัสยิดในรุ่นต่อมาจะนิยมสร้างระเบียงที่เฉพาะด้านหน้าของมัสยิดไม่ค่อยนิยมมีระเบียงเลยจากตัวหอออะซาน เช่น มัสยิดมทานาค (ภาพที่ 164 ข)

3.3.3 ระเบียบรั้วรอบหลังคาในช่วงต้นรัชกาลที่ 9

มัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์ (บางกอกน้อย) ซึ่งเป็นมัสยิดที่ออกแบบโดยนายช่าง กาเซ็ม แพลน มีการสร้างระเบียบที่บกปิดหลังคาลาดภายใน (ภาพที่ 178) เพราะเป็นอิทธิพลจากกฎหมายของคณะราษฎรในยุคที่เพิ่งผ่านมาไม่นาน ที่ให้สร้างอาคารหลังคาตัด หากสร้างไม่ได้ก็ให้สร้างระเบียบปกปิดหลังคาด้านใน การสร้างระเบียบรั้วรอบหลังคาลาดในมัสยิดช่วงต้นรัชกาลที่ 9 นั้นในช่วงแรกยังนิยมแบบหลังคาทึบ ซึ่งการสร้างหลังคาแบบนี้กับมัสยิดเกิดขึ้นครั้งแรกที่มัสยิดจักรพงษ์ (ภาพที่ 179)



ภาพที่ 178 ระเบียบรั้วรอบหลังคามัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์ (บางกอกน้อย)

- (ก) ภาพด้านล่างของมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์ เมื่อมองจากด้านล่างจะไม่เห็นหลังคาลาด
- (ข) ภาพถ่ายด้านบนของมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์ แสดงเห็นถึงการสร้างระเบียบที่บกปิดหลังคาลาด
- (ค) ภาพถ่ายดาวเทียมของมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์ ของปี พ.ศ. 2565 จาก Google Earth



ภาพที่ 179 ตัวอย่างการสร้างระเบียบที่บ่งชี้หลังคาลาดที่มัสยิดจักรพงษ์

(ก) ระเบียบที่บ่งชี้หลังคาลาดของมัสยิดจักรพงษ์

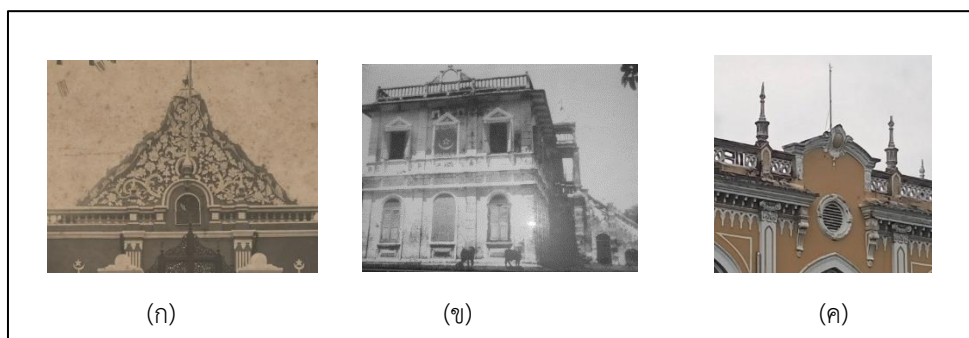
(ข) ภาพถ่ายแก้มัสยิดจักรพงษ์ (ภาพจาก มัสยิดจักรพงษ์)

3.4. ฝาซาด (Façade)

ฝาซาดเคยเป็นสิ่งที่นิยมในการประดับตกแต่งมัสยิดต่างๆ ในช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน แต่หลังจากการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน ความนิยมการสร้างมัสยิดที่ประดับตกแต่งด้วยฝาซาดก็ลดความนิยมลง มัสยิดของนายกาเซ็ม แพลนที่มีการประดับตกแต่งด้วยฝาซาด มีอยู่เพียงหลังเดียวคือที่มัสยิด บางอ้อ (ภาพที่ 180) และมีความแตกต่างจากฝาซาดที่พบในมัสยิดหลังอื่นในประเทศไทย คือมีการประดับตกแต่งด้วยอักษรวิจิตรอาหรับ (Calligraphy) ข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอาน ในขณะที่มัสยิดหลังอื่นประดับตราจักรวรรดิออตโตมัน หรือเป็นเพียงฝาซาดโล่งเท่านั้น (ภาพที่ 181)



ภาพที่ 180 ตัวอย่างฝาซาดของมัสยิดบางอ้อ



ภาพที่ 181 ตัวอย่างพะชาดบนมัสยิดหลังอื่นๆ

- (ก) พะชาดมัสยิดต้นสน หลังเดิม ซึ่งประดับตราจักรวรรดิออตโตมัน ซึ่งปัจจุบันตรา ถูกเก็บไว้ที่อาคาร
อนุกประสงค์ (ภาพจาก หอจดหมายเหตุมุสลิมสยาม)
- (ข) พะชาดมัสยิดอิตายะตุลอุมมะฮ์ ตลาดขวัญ (ภาพจาก มัสยิดอิตายะตุลอุมมะฮ์ ตลาดขวัญ)
- (ค) พะชาดมัสยิดเซพี

3.5 วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง

มัสยิดของนายกาเซ็ม แพลน ต่างถูกสร้างด้วยการสร้างแบบก่ออิฐถือปูน ไม่มีการสร้างมัสยิดจาก
ไม้เลย นอกจากนี้ยังมีมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์ ที่มีการก่อสร้างด้วยวัสดุใหม่อย่างกรวดล้าง และมี
ลักษณะโครงสร้าง วัสดุ แผ่นผนัง คล้ายคลึงกับไปรษณีย์กลางบางรักซึ่งได้ทำการวิเคราะห์อย่าง
ละเอียดในส่วนที่ผ่านมาแล้ว

3.6. ลวดลายการประดับตกแต่ง

การประดับตกแต่งลวดลายของของมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน มักเป็นลวดลายแบบ
ตะวันตกพบเฉพาะในช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน แต่หลังจากการล่มสลายของ
จักรวรรดิออตโตมัน ซึ่งเป็นช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา ความนิยมในศิลปะแบบสมัยใหม่
(Modern) ที่ไม่เน้นการประดับตกแต่ง ได้รับความนิยมมากขึ้น²²⁰ ส่งผลให้งานศิลปกรรมของนายกา
เซ็ม แพลนในยุคต่อมาไม่นิยมตกแต่งลวดลายตามสมัยนิยม

ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของนายกาเซ็ม แพลน คือปูนปั้นลายผลทับทิม (ภาพที่ 182) และปูนปั้น
ลวดลายกาบหอยแครง (ภาพที่ 182 ก) โดยปูนปั้นลาย ผลไม้ในคัมภีร์อัลกุรอาน ที่มีสยิดดารุ้ลาบิติน

²²⁰ ดูเพิ่ม พีรศรี โปวาทอง. สถาปัตยกรรมสมัยใหม่ในประเทศไทย. (กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2564), 41-42, 44-45.

ตรอกจันทน์ นับว่าเป็นมัสยิดแห่งแรกในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลที่เริ่มการประดับลายทับทิม บนงานสถาปัตยกรรม โดยคุณสุนิสา อาลีได้ทำการศึกษาและอธิบายว่าทับทิมถือว่าเป็นผลไม้มงคล สื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ เป็นผลไม้ที่มีอยู่บนสวรรค์ มีการกล่าวอ้างถึงในคัมภีร์อัลกุรอานว่า “ในสวนสวรรค์ทั้งสองแห่งนั้นมีผลไม้และอินทผลัม และผลทับทิม”²²¹ ซึ่งการประดับด้วยลวดลายผลทับทิมนั้นไม่มีปรากฏในรูปแบบงานประติมากรรมมาก่อนบนมัสยิด แต่เคยมีปรากฏในงานจิตรกรรมไม้กระดานมิห์รอบหลังที่ 1 ของมัสยิดต้นสน (ภาพที่ 183 ก) และงานไม้แกะสลักที่มีรูปผลทับทิมที่มีหีบรอบของมัสยิดดารุสลาม (บาห์ยัน) (ภาพที่ 183 ข) โดยการประดับงานประติมากรรมรูปผลทับทิมที่ประดับมัสยิดในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล มีปรากฏเพียงแห่งเดียวที่มัสยิดดารุสลามอบิติน ตรอกจันทน์แห่งนี้เท่านั้น มัสยิดหลังอื่นในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล แม้ในปัจจุบันก็แทบไม่มีการปรากฏการประดับตกแต่งด้วยลวดลายผลทับทิม

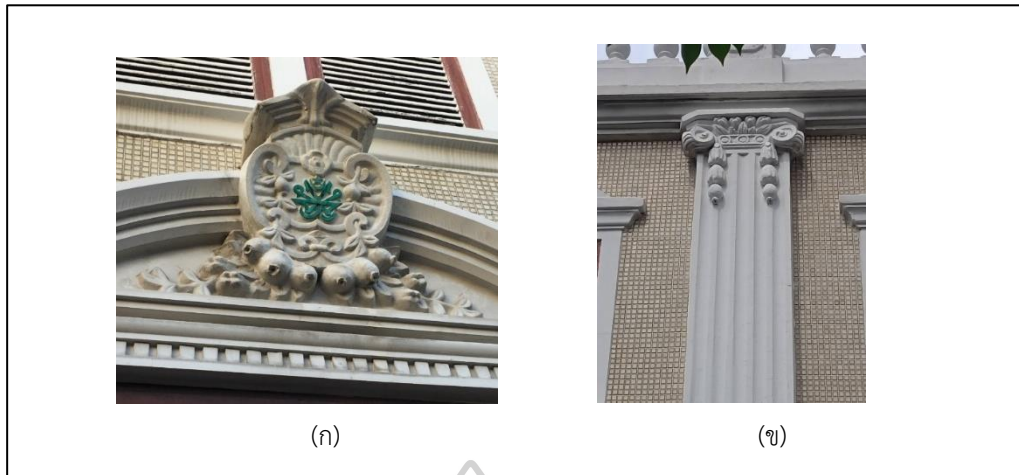
ในส่วนของปูนปั้นลวดลายกาบหอยแครง (ภาพที่ 182 ก) นั้นเป็นงานศิลปะแบบตะวันตกที่ดูหรูหรา ไม่พบบนงานประติมากรรมปูนปั้นบนมัสยิดหลังอื่น แต่ก็เคยมีปรากฏบนงานไม้ของมิมบร์ มัสยิดดารุสลาม (บาห์ยัน) เช่นกัน (ภาพที่ 183 ค)

การทำบัวหัวเสาปลอมทำลวดลายประดับเป็นลายดอกไม้ภายในอาคาร เพื่อให้ผนังดูมีมิติมากขึ้น²²² (ภาพที่ 184) ที่มัสยิดดารุสลามอบิติน ตรอกจันทน์ และมัสยิดบางอ้อ

และการสร้างก้านพรรณพฤกษาที่หัวเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลาง ที่มิมบร์ในมัสยิดดารุสลามอบิติน ตรอกจันทน์ (ภาพที่ 185 ก) และมัสยิดบางอ้อ (ภาพที่ 185 ข) ซึ่งการสร้างก้านพรรณพฤกษาที่หัวหันเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลาง ซึ่งเคยมีปรากฏบนผนังอาคารเหนือหน้าต่างของบริษัทอีสต์ เอเชียติก มาก่อนแล้ว (ภาพที่ 185 ค) หรือบนสถาปัตยกรรมตะวันตกในยุคต่อมาอย่างที่รอบภายในโบสถ์ซางตาครู้ส (ภาพที่ 185 ง) ซึ่งสร้างในปี พ.ศ. 2559 เป็นต้น โดยการสร้างก้านพรรณพฤกษาที่หัวเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางในมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาซิม แพลน มีการเพิ่มการประดับตกแต่งด้วยสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความเป็นอิสลามอย่างตราพระจันทร์เสี้ยวและดวงดาว (ภาพที่ 185 ก และ ภาพที่ 185 ข) หรือข้อความจากพระคัมภีร์อัลกุรอาน (ภาพที่ 185 ข) เข้ามา

²²¹ ดูเพิ่ม สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับประเทศไทย, ผู้แปล, พระมหาคัมภีร์อัลกุรอาน พร้อมความหมายภาษาไทย, (2553) 1423

²²² สุนิสา อาลี “ความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในเขตชุมชนบางคอแหลม”, (รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 32



ภาพที่ 182 ประติมากรรมปูนปั้นลวดลายผลทับทิมและกาบหอยแครงที่มีสมัยदारुอาบิติน ทรอกจันหน
 (ก) งานประติมากรรมปูนปั้นลวดลายผลทับทิมที่ในกรอบกาบหอยแครงและใต้กรอบกาบหอยแครง
 (ข) งานประติมากรรมปูนปั้นผลทับทิมที่ห้อยลงมาจากเสาตอริก



ภาพที่ 183 ลวดลายผลทับทิมและลวดลายกาบหอยแครงบนงานศิลปะอิสลามในยุคก่อนหน้า
 (ก) ลวดลายจิตรกรรมลายทับทิมที่กระดานกรอบมีห้รอบหลังที่ 1 มีสมัยต้นสน
 (ข) งานไม้แกะสลักรูปทับทิมที่มีห้รอบมีสมัยตาริสสาม (บาหยัน)
 (ค) งานไม้แกะสลักรูปกาบหอยแครงที่มีห้รอบมีสมัยตาริสสาม (บาหยัน)

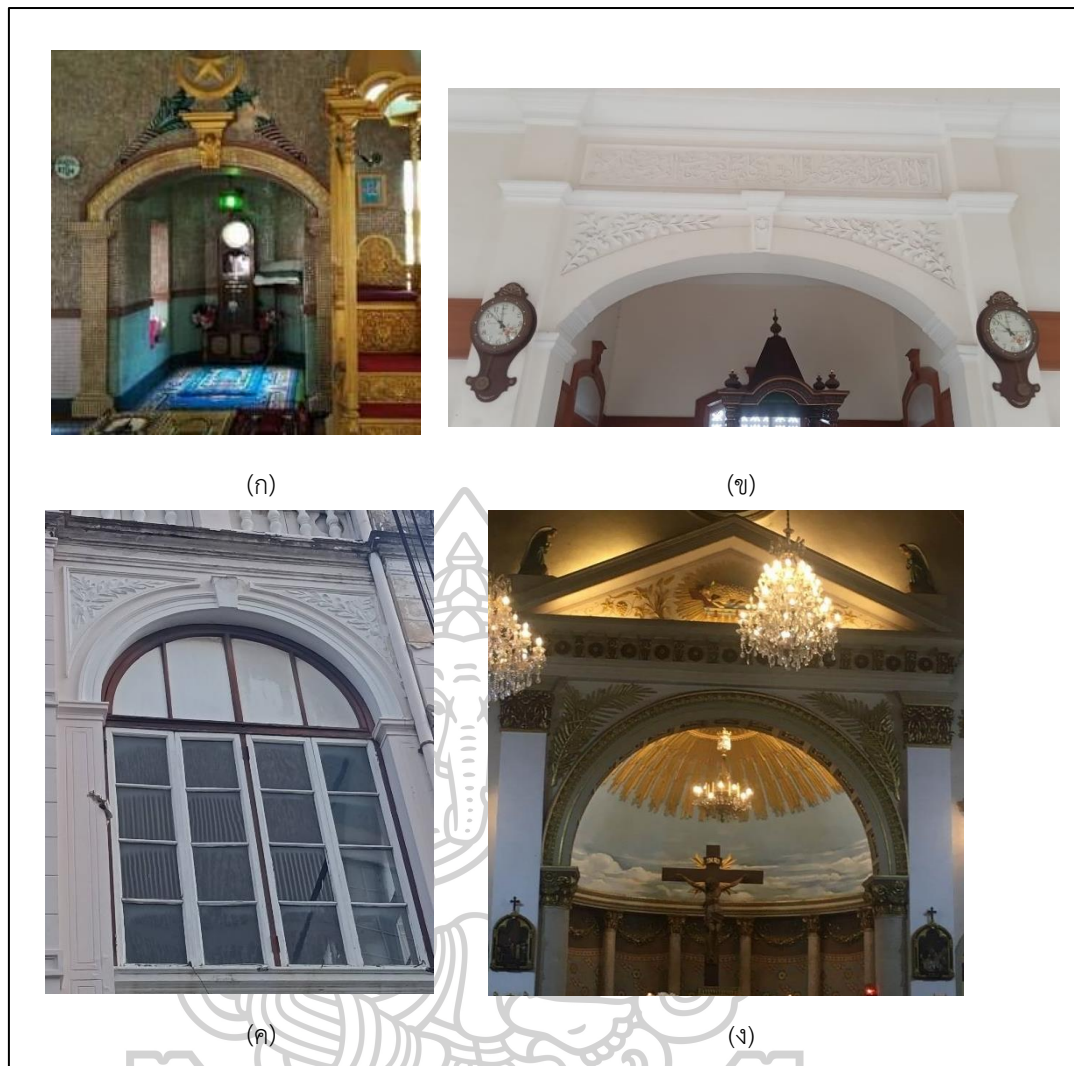


ภาพที่ 184 บัวหัวเสาปลอมทำลวดลายประดับเป็นลายดอกไม้ เพื่อให้ผนังดูมีมิติมากขึ้น

(ก) บัวหัวเสาปลอมทำลวดลายประดับเป็นลายดอกไม้ ภายในโถงระฆัง มัสยิดดารุ้ลอาบิตีน

(ข) บัวหัวเสาปลอมทำลวดลายประดับเป็นลายดอกไม้ ด้านข้างซุ้มประตูทางเข้าอาคารมัสยิดบางอ้อ

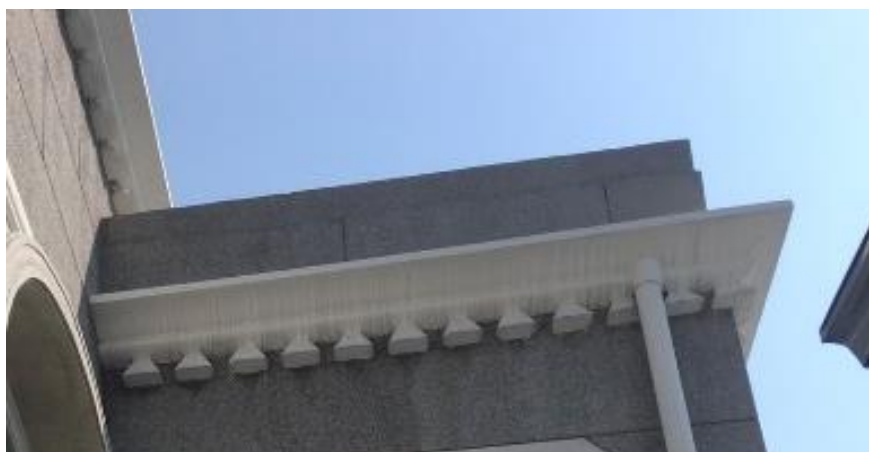




ภาพที่ 185 ลวดลายก้านพรรณพฤกษาที่หัวหันทันเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางบนเหนือมีห์รอบมัสยิดดารู้อาบิตินและมัสยิดบางอ้อ

- (ก) ลวดลายก้านพรรณพฤกษาที่หัวหันทันเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางบนเหนือมีห์รอบ มัสยิดดารู้อาบิติน ครอบจันท์น ก่อนการร่ว่งหล่นของลวดลาย (ภาพที่จาก มัสยิดดารู้อาบิติน ครอบจันท์น)
- (ข) ลวดลายก้านพรรณพฤกษาที่หัวหันทันเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางบนเหนือมีห์รอบบางอ้อ
- (ค) ลวดลายก้านพรรณพฤกษาที่หัวหันทันเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางบนเหนือบานหน้าต่างอาคารบริษัทอีสต์ เอเชียติก
- (ง) ลวดลายก้านพรรณพฤกษาที่หัวหันทันเข้าหากันเพื่อเน้นตรงกลางบนเหนือกรอบภายในโบสถ์ซางตา ครู๊ส

ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน อีกลายในช่วงต้นรัชกาลที่ 9 คือลายฟันเรียงสามเหลี่ยม (Dentil) ซึ่งไม่ปรากฏลายฟันเรียงลักษณะแบบนี้แม้แต่บนอาคารหลังแห่งอื่นที่ไม่ใช่มัสยิดก็ตาม (ภาพที่ 186)



ภาพที่ 186 ลายฟันเรียง (Dentil) ของมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์ (บางกอกน้อย) ซึ่งเป็นรูปสามเหลี่ยม

ลักษณะเด่นของมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน จึงสามารถแบ่งได้เป็น 3 ช่วงเวลา โดยในสมัยก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมันคือ อาคารแบบก่ออิฐถือปูนเป็นสถาปัตยกรรมตะวันตก มีการประดับตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นเป็นจำนวนมาก มัสยิดของนายกาเซ็ม แพลนในช่วงนี้ยังมีความโดดเด่นในการริเริ่มสร้างหอดูจันทร์กับอาคาร โดยหอดูจันทร์มีมากกว่า 1 หอดูจันทร์ นอกจากนี้ในมัสยิดบางอ้อยยังมีการประดับตกแต่งด้วยพะซาดด้านหน้า ด้วยข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอาน แตกต่างจากมัสยิดหลังอื่นที่มีพะซาด แต่เป็นพะซาดโค้ง หรือมีการประดับตกแต่งด้วยตราจักรวรรดิออตโตมัน

ต่อมาในสมัยหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน มัสยิดที่สร้างโดยนายกาเซ็มแพลนยังคงเป็นสถาปัตยกรรมตะวันตก อาคารแบบก่ออิฐถือปูน ใช้ระเบียงล้อมหลังคาเตี้ยลงจากขอบหลังคา การประดับตกแต่งลวดลายต่างๆ ลดลงอันเป็นอิทธิพลของศิลปะแบบสมัยใหม่ (Modern) เริ่มนิยมขึ้น ในช่วงเวลานี้สยามสามารถผลิตปูนซีเมนต์เองได้แล้ว ส่งผลให้เกิดการสร้างอาคารด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กซึ่งมีขนาดใหญ่มากขึ้น จึงมีการริเริ่มสร้างอาคารมัสยิดขนาดใหญ่ โดยมีหอดูจันทร์กับอาคารเป็นหอคอยด้านหน้าทางเข้า 1 หอ พร้อมราวระเบียงมีจั่วและหลังคาลาด เพื่อเน้นทางเข้า ซึ่งการสร้างหอดูจันทร์ในลักษณะนี้จะส่งอิทธิพลไปยังมัสยิดหลังอื่นๆ ในเวลาต่อมา

และสุดท้ายในสมัยคณะราษฎรถึงช่วงต้นรัชกาลที่ 9 มัสยิดที่สร้างโดยนายกาเซ็ม แปลน ยังคงเป็นอาคารแบบตะวันตกแบบก่ออิฐถือปูน แต่มีการริเริ่มก่อสร้างด้วยกรวดล้าง การประดับลวดลายตกแต่งของมัสยิดมักเน้นไปทางการใช้เส้นโค้งต่างๆ ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์คือลายฟันเรียง (Dentil) ที่เป็นรูปสามเหลี่ยม ซึ่งไม่เคยปรากฏในงานสถาปัตยกรรมแห่งอื่นมาก่อน ทั้งยังมีการใช้ลวดลายพรรณพฤกษา ลายดอกไม้ ลายผักกาดฝรั่ง (Acanthus) ในการประดับบริเวณที่อาคารอาบน้ำละหมาด หออะซานถูกสร้างให้เตี้ยลง จนดูคล้ายโดม โดยใช้เครื่องขยายเสียงแทนการขึ้นไปข้างบนหออะซาน การสร้างโดมในสมัยนี้มีความหลากหลายมากขึ้น ทั้งการสร้างโดมสามโดมแบบศิลปะโมกุล การสร้างโดมแบนแบบศิลปะออตโตมัน และการสร้างโดมโปร่งตรงตำแหน่งมุขทางเข้าอาคารมัสยิด สันนิษฐานว่าเนื่องจากเป็นช่วงเวลาและเทคโนโลยีในการก่อสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 2490 ยังไม่ก้าวหน้าเท่าหลัง พ.ศ. 2500 จึงยังไม่สามารถสร้างโดมขนาดใหญ่ตรงโถงละหมาดอย่างมัสยิดหลังปี พ.ศ. 2500 ทั้งนี้หลังคาของมัสยิดเป็นหลังคาลาดที่ถูกซ่อนด้วยระเบียงที่ป้านเป็นผลจากอิทธิพลศิลปะแบบคณะราษฎร

สรุปรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แปลน

จากการศึกษามัสยิดทั้ง 4 แห่ง ที่สร้างโดยนายกาเซ็ม แปลน จะเห็นได้ว่าตลอดเวลา 5 ทศวรรษ แม้เป็นเพียงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25 ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 จนถึงต้นรัชกาลที่ 9 ลักษณะทางศิลปกรรมของมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แปลน มีความเปลี่ยนแปลง แตกต่างไปตามช่วงเวลาที่มีมัสยิดถูกสร้างขึ้น ทั้งจากกระแสความนิยมทางศิลปกรรมทั้งแบบอิสลามและแบบตะวันตกในสมัยนั้น การเปลี่ยนทางประวัติศาสตร์โลกและประวัติศาสตร์อิสลาม ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่มีมากขึ้น ผนวกกับแนวคิดทางการเมือง ต่างก็ส่งอิทธิพลต่อแนวทางในการออกแบบมัสยิดของนายกาเซ็ม แปลน ส่งผลให้มัสยิดที่ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แปลนมีความโดดเด่นเป็นงานศิลปกรรมแบบใหม่ และส่งอิทธิพลต่องานมัสยิดหลังอื่นๆ อีกด้วย ส่วนลักษณะงานศิลปกรรมของนายกาเซ็ม แปลนที่มีเหมือนกันทุกสมัยคือ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนแบบศิลปกรรมตะวันตก มีการสร้างหออะซานติดกับตัวอาคาร และมีการสร้างระเบียงรั้วบนหลังคา เป็นต้น

บทที่ 4

วิเคราะห์ลักษณะงานศิลปกรรมของนายช่าง กาเซ็ม แพลน

จากการศึกษามัสยิดทั้ง 4 แห่ง คือคือ 1. มัสยิดดารุ้ลอาบิดีน (ตรอกจันทน์) 2. มัสยิดบางอ้อ 3. มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) และ 4. มัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์ (บางกอกน้อย) ซึ่งเป็นมัสยิดที่มีหลักฐานแน่ชัดว่า นายกาเซ็ม แพลนได้ออกแบบไว้ พบว่ามัสยิดเหล่านี้มีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลาที่มีมัสยิดถูกสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 จนถึงต้นรัชกาลที่ 9 โดยรูปแบบมัสยิดที่นายกาเซ็ม แพลนออกแบบมีเอกลักษณ์แตกต่างไปจากมัสยิดแห่งอื่น เช่น การริเริ่มสร้างหอออะซานมากกว่า 1 หอออะซานติดกับตัวอาคารมัสยิด การริเริ่มเริ่มสร้างหลังคาลาด จั่ว พร้อมราวระเบียง ที่มีมุขหอออะซานยอดโดมตรงด้านหน้าทางเข้าซึ่งเอกลักษณ์เหล่านี้ได้ส่งอิทธิพลไปยังมัสยิดหลังอื่นๆ ในช่วงเวลานั้นและเวลาต่อมา

คุณศุภรี สะเร็ม ผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์อิสลามในประเทศไทยได้กล่าวถึงมัสยิด 3 แห่ง คือ 1.มัสยิดมหานาค 2.มัสยิดจักรพงษ์ และ 3.มัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท ที่สันนิษฐานว่าอาจออกแบบโดยนายช่าง กาเซ็ม แพลน แต่ทว่าไม่มีการบันทึกหลักฐานว่านายกาเซ็ม แพลน เป็นผู้ออกแบบ เนื่องจากมัสยิดเหล่านี้ เป็นงานสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก และมีมิมบ์ทรงกระโจม²²³ ซึ่งเป็นหนึ่งในเอกลักษณ์ที่มักปรากฏในมัสยิดที่ถูกสร้างโดยนางช่างกาเซ็ม แพลน

นอกจากนี้คุณธีรนนท์ ช่วงพิชิต นักวิชาการศูนย์ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนธนบุรี และดร.วสมน สาณะเสน ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับมัสยิดต้นสน และพบว่ามัสยิดต้นสนถูกสร้างโดยช่างคนเดียวกันกับมัสยิดมหานาค²²⁴ ซึ่งหากเป็นเช่นนั้น มัสยิดต้นสนอาจได้รับการออกแบบโดยนายช่าง กาเซ็ม แพลน อีกหลังด้วย

ดังนั้น ในบทนี้จะทำการศึกษามัสยิด อีก 4 หลัง ที่ไม่มีการบันทึกไว้ว่าได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน แต่ได้รับการสันนิษฐานว่าได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน โดยนำ

²²³ มิมบ์ทรงกระโจมเป็นจุดหนึ่งที่นักวิชาการชาวมุสลิมคนอื่นๆ เช่น คุณสุนิติ จุฑามาศ นักวิชาการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ต่างให้ข้อสังเกตว่ามัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายช่าง กาเซ็ม แพลน มักใช้มิมบ์ทรงกระโจม

²²⁴ ดูเพิ่ม วสมน สาณะเสน “แนวคิด รูปแบบและพัฒนาการของมิมบ์ของมัสยิดต้นสน เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาทฤษฎีศิลป์ ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 249-250.

ลักษณะเด่นของมัสยิดที่ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน มาวิเคราะห์ร่วมกับลักษณะทางศิลปกรรมที่ปรากฏในมัสยิดดังกล่าว เพื่อหาคำตอบว่ามัสยิดทั้ง 4 แห่งนั้น ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลนจริงหรือไม่

1. มัสยิดมทานาค

1.1 ประวัติมัสยิดมทานาค

มัสยิดมทานาค เป็นมัสยิดเก่าแก่ มัสยิดหลังแรกไม่ปรากฏ พ.ศ. ที่สร้าง แต่สันนิษฐานว่าถูกสร้างขึ้นก่อนปี พ.ศ. 2350 ราว สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นชุมชนมุสลิมมลายูจากแถบปัตตานี²²⁵ ซึ่งป้ายประวัติของมัสยิด (ภาพที่ 187)บันทึกไว้ว่า มัสยิดหลังแรกเป็นมัสยิดครึ่งตึกครึ่งไม้ มีผู้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการก่อสร้างคือ ท่านพระเทพ (หมึก) ซึ่งเป็นบิดาของท่านขุนรัตนภิบาล (เสงี่ยม)

ต่อมามีการบูรณะสร้างมัสยิดขึ้นอีกครั้งในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2394 ซึ่งการบูรณะสร้างมัสยิดครั้งนี้มีการย้ายกุโบร์หรือสุสาน มาอยู่ในตำแหน่งปัจจุบัน ต่อมาในปี พ.ศ. 2456 มีการสร้างสะพานเจริญราษฎร์ (มทานาค) ได้มีการขุดพบโครงกระดูกของชาวมุสลิมมทานาค เป็นจำนวนมาก ที่กุโบร์เก่าบริเวณเชิงสะพาน แสดงให้เห็นถึงความเก่าแก่ของชุมชนมัสยิดมทานาคที่มีมาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์

วันอังคารที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2472 เกิดเพลิงไหม้บริเวณร้านค้าคนจีนในบริเวณนั้น เพลิงได้ลุกลามเผาไหม้มัสยิดหมดทั้งหลัง ตวนฝ่า สัปบุรุษของมัสยิดมทานาค เห็นว่าอาคารส่วนที่เป็นปูนได้รับความเสียหายเฉพาะตรงปูนที่ฉาบไว้เท่านั้น อัฐมอญที่ก่อตัวอาคารยังคงใช้การได้ จึงมีการบูรณะสร้างมัสยิดขึ้นมาใหม่ (ภาพที่ 188 ก) โดยงานบูรณะซ่อมแซมมัสยิดครั้งนี้อยู่ในความดูแลของท่านดำเซียว (ขุนดำเซียว บ้านเซียว) บางอ้อ (ภาพที่ 189) และมีตวนดำขาวรับผิดชอบควบคุมสร้างบ่อน้ำหน้ามัสยิด ปัจจุบันบ่อน้ำมัสยิดได้มีการรื้อทิ้งไป เปลี่ยนมาเป็นการใช้ก๊อกน้ำในการอาบชำระหมาดแทน ในช่วงการต่อเติมขยายส่วนด้านหน้าอาคารและระเบียงใหม่ในปี พ.ศ. 2511 ส่งผลให้มัสยิดมทานาคในปัจจุบันมีด้านหน้าที่ยาวขึ้น²²⁶ (ภาพที่ 188 ข และ ภาพที่ 188 ค)

²²⁵ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. "ชุมชนมุสลิมมทานาค" (๑). เข้าถึงเมื่อ 10 ตุลาคม 2566. เข้าถึงได้จาก <https://lek-prapai.org/home/view.php?id=5137>

²²⁶ สัมภาษณ์ ชัยเดช หนูมา, โต๊ะเซี่ยะห์มัสยิดมทานาค, 14 มกราคม 2567.



ภาพที่ 187 ป้ายประวัติมัสยิดมณฑลภาค



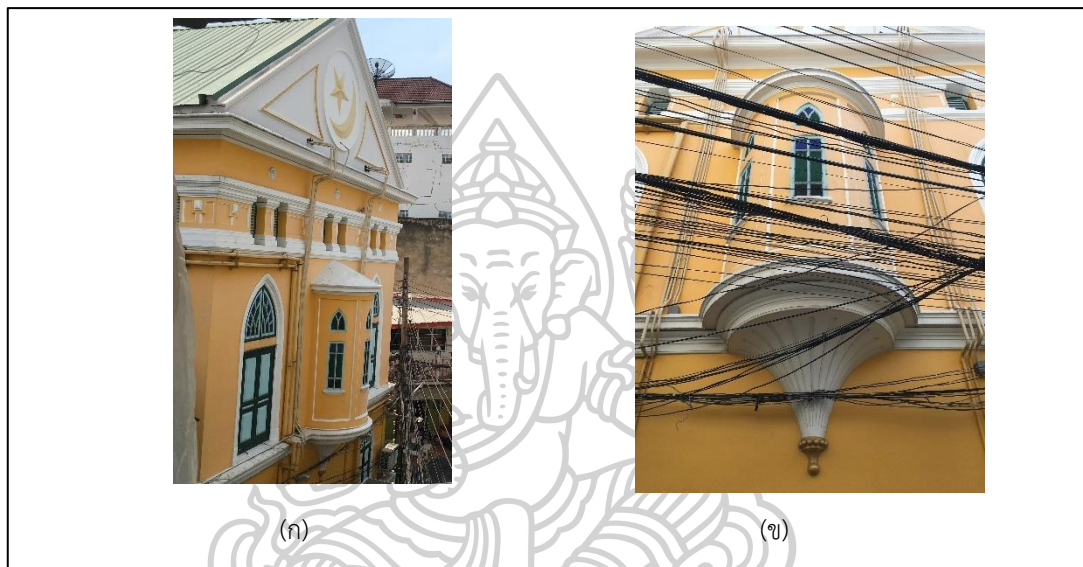
- ภาพที่ 188 มัสยิดมหานาคก่อนการบูรณะและหลังการบูรณะขยายด้านหน้าอาคาร
- (ก) มัสยิดมหานาคก่อนการบูรณะต่อเติมด้านหน้า (ภาพจาก สามารถ วงศ์เสงี่ยม)
 - (ข) มัสยิดมหานาคในปัจจุบันมีการบูรณะต่อเติมขยายด้านหน้า
 - (ค) แบบจำลองของมัสยิดบางอ้อที่แสดงให้เห็นถึงการขยายพื้นที่ด้านหน้า



ภาพที่ 189 ท่านดำเขียว (ขุนดำเขียว บ้านเขียว) บางอ้อ ผู้บูรณะซ่อมแซมมัสยิดมหานาคใน ปี พ.ศ. 2472
(ภาพจาก มนัส โยธาสมุทร)

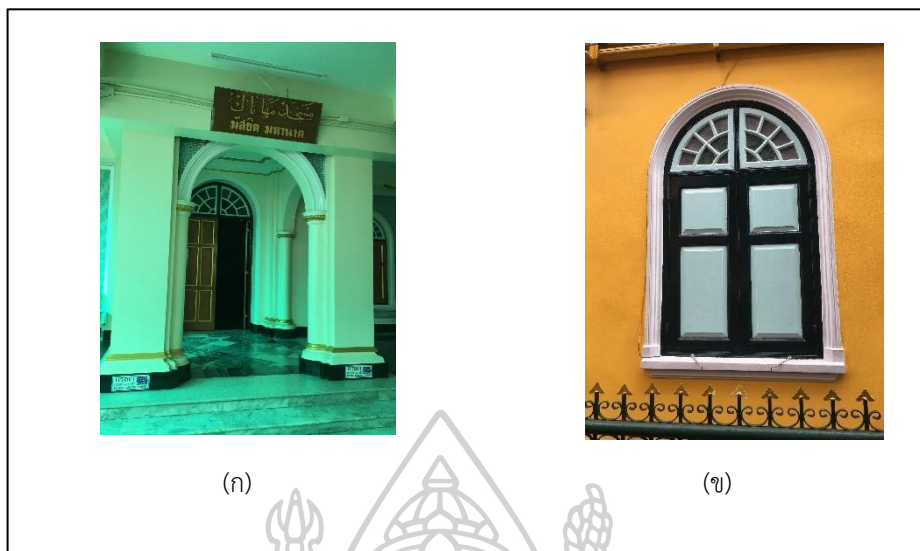
1.2 ลักษณะทางศิลปกรรมมัสยิดมหานาคโดยสังเขป

เป็นมัสยิดก่ออิฐถือปูน 3 ชั้น ประกอบด้วยชั้นล่างซึ่งเป็นลานอเนกประสงค์ ชั้นละหมาด และชั้นดาดฟ้า (ภาพที่ 188 ก และ ภาพที่ 188 ค) มัสยิดตั้งอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีด้านกว้างหันไปทางทิศกิบลัต ทิศตะวันตกบริเวณตำแหน่งของมิมห์รอบ มีมุขโค้งด้านสกัด (Apse) ทรงโค้ง ลอยตัวที่ชั้นที่ 2 (ภาพที่ 190) หน้าบันเหนือซุ้มมิมห์รอบยังมีการประดับตกแต่งด้วยลวดลายดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวอีกด้วย (ภาพที่ 190 ก)



ภาพที่ 190 มุขโค้งด้านสกัด (Apse) มัสยิดมหานาค

ซุ้มประตูหน้าต่างมัสยิดแห่งนี้ เน้นการประดับตกแต่งด้วยกระจกสี ชั้นล่างเป็นซุ้มประตูหน้าต่างครึ่งวงกลม (ภาพที่ 191) ชั้นที่ 2 เป็น ซุ้มประตูหน้าต่างทรงโค้งยอดแหลม (ภาพที่ 192) เหนือซุ้มโค้งยอดแหลมมีการเจาะช่องเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเพื่อให้มีแสงเข้าได้มากขึ้น (ภาพที่ 192) มีการสร้างระเบียงไม้กันตึกที่หน้าต่าง (ภาพที่ 192 ค) และเหนือบานหน้าต่างตรงผนังด้านนอกยังมีปูนปั้นลายดอกไม้เหนือช่องแสงอีกด้วย (ภาพที่ 192 ง)



ภาพที่ 191 ซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่างชั้นที่ 1 มัสยิดมubarak

(ก) ซุ้มประตูทางเข้ามัสยิดมubarak ชั้นที่ 1

(ข) ซุ้มหน้าต่างทางเข้ามัสยิดมubarak ชั้นที่ 1



ภาพที่ 192 ซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่างชั้นที่ 2 มัสยิดมubarak

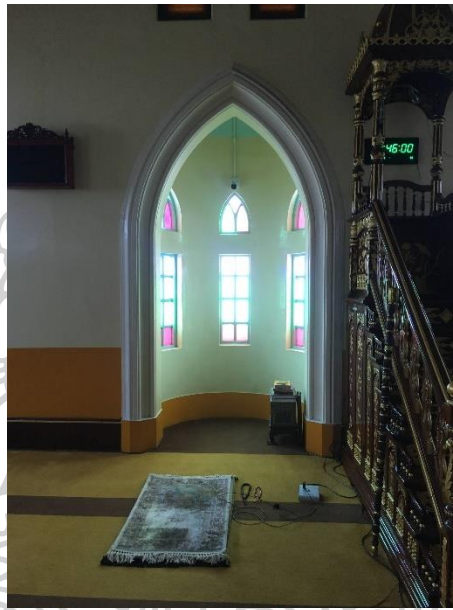
(ก) ซุ้มประตูทางเข้ามัสยิดมubarak ชั้นที่ 2

(ข) ซุ้มหน้าต่างทางเข้ามัสยิดมubarak ชั้นที่ 2

(ค) รั้วระเบียงกันตกที่หน้าต่างชั้น 2 ของมัสยิดมubarak

(ง) ลายดอกไม้เหนือผนังด้านนอก

ซุ้มมืห์รอบและมิมบ์รตั้งอยู่ชั้นที่ 2 มีการตกแต่งซุ้มมืห์รอบยอดโค้งแหลมและตกแต่งด้วยกระจกสี (ภาพที่ 193) มิมบ์รของมัสยิดเป็นมิมบ์รทรงโดมมีทางขึ้นที่สูง ประดับตกแต่งด้วยลวดลายพรรณพฤกษาต่างๆ (ภาพที่ 194) เช่น ลายดอกบัว ลายประจำยาม (ภาพที่ 194 ค) ลายดอกพุดตาน (ภาพที่ 194 ง) ลายแจกันดอกไม้ (ภาพที่ 194 จ) เป็นต้น ซึ่งแสดงถึงอิทธิพลของศิลปะไทยและศิลปะจีน (ภาพที่ 194)



ภาพที่ 193 ซุ้มมืห์รอบ ของมัสยิดมหนานาค





ภาพที่ 194 มิมบ์รของมัสยิดมหานาค

(ก) ด้านหน้าของมิมบ์ร มัสยิดมหานาค

(ข) ด้านข้างของมิมบ์ร มัสยิดมหานาค

(ค) ลวดลายดอกบัวและลายประจํายามด้านหน้าของมิมบ์ร มัสยิดมหานาค

(ง) ลวดลายพรรณพฤกษาอย่างลายดอกพุดตานด้านข้างของมิมบ์ร มัสยิดมหานาค

(จ) ลวดลายแจกันบนด้นล่างของมิมบ์ร มัสยิดมหานาค

มัสยิดมีการสร้างหอออะซานในตำแหน่งมุขทางเข้าด้านหน้าของมัสยิด โดยมีจั่วและหลังคาลาด พร้อมราวระเบียง เพื่อเน้นทางเข้า²²⁷ (ภาพที่ 188) และยังมีการประดับด้วยถ้วยรางวัล (Trophy) ที่พัฒนาไปจนดูคล้ายแท่งเสาในส่วนของราวมุขระเบียงและมุขของหอออะซาน (ภาพที่ 188 และ ภาพที่ 195)

หอออะซานตั้งอยู่ตรงบริเวณมุขทางเข้า ซึ่งบริเวณมุขทางเข้าด้านล่าง มีการประดับตกแต่งด้วยลวดลายพรรณพฤกษาเหนือซุ้มโค้งทางเข้าของมุข (ภาพที่ 196 ก) และตกแต่งหัวเสาที่รองรับซุ้มโค้งด้วยลวดลาย Egg-and-dart จำนวน 4 ต้น (ภาพที่ 196 ข) ส่วนมุขทางเข้าด้านบนชั้น 2 ก็ตกแต่งลวดลายแบบเดียวกันกับมุขทางเข้าด้านล่าง

ด้านบนของหอออะซานประดับกระจกสีแบบหน้าต่างกุหลาบ (Rose window) เป็นรูปดาวหกแฉก ซึ่งเป็นลวดลายเรขาคณิตที่มีการนำมาประดับในงานศิลปะอิสลาม (ภาพที่ 197 ก และ ภาพที่ 197 ข) แต่ปัจจุบันกระจกสีที่ทำเป็นรูปดาวหกแฉก ได้ถูกซ่อนจากด้านนอกโดยนำรูปดาวดวงและพระจันทร์เสี้ยวมาปิดทับ แต่ยังสามารถมองเห็นได้จากภายในหอออะซานอยู่ (ภาพที่ 198) สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะในปัจจุบันผู้คนต่างเข้าใจว่าสัญลักษณ์ดาวดวงและพระจันทร์เสี้ยวสื่อถึงศาสนาอิสลาม ส่วนดาวหกแฉกเป็นสัญลักษณ์ของยิว

โคมของหอออะซานตั้งอยู่บริเวณเหนือมุขทางเข้า เป็นโคมแปดเหลี่ยมแบบศิลปะตะวันตก มีหน้าต่างบานเกล็ดเป็นซุ้มโค้ง มีการประดับด้วยถ้วยรางวัล (Trophy) ที่พัฒนาไปจนดูคล้ายแท่งเสา บริเวณคันทวยหรือเท้าแขนของโคมมีการประดับลวดลายคล้ายลายกำนด (ภาพที่ 199)

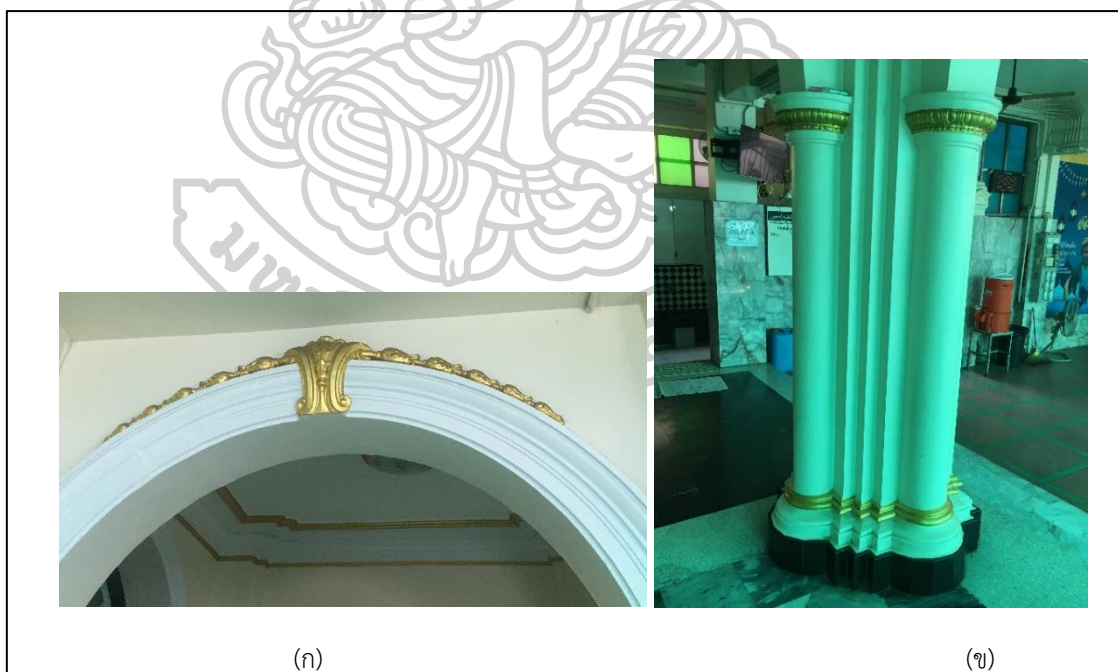
²²⁷ ดูเพิ่ม วสมน สาณะเสน “แนวคิด รูปแบบและพัฒนาการของมัสยิดต้นสน เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาทฤษฎีศิลป์ ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 249-250.



ภาพที่ 195 ถ้วยรางวัล (Trophy) ที่พัฒนาไปจนดูล้ายแห่งเสา ของมัสยิดมทานาค

(ก) ถ้วยรางวัลที่ถูกประดับในส่วนของมูระเบียงมัสยิดมทานาค

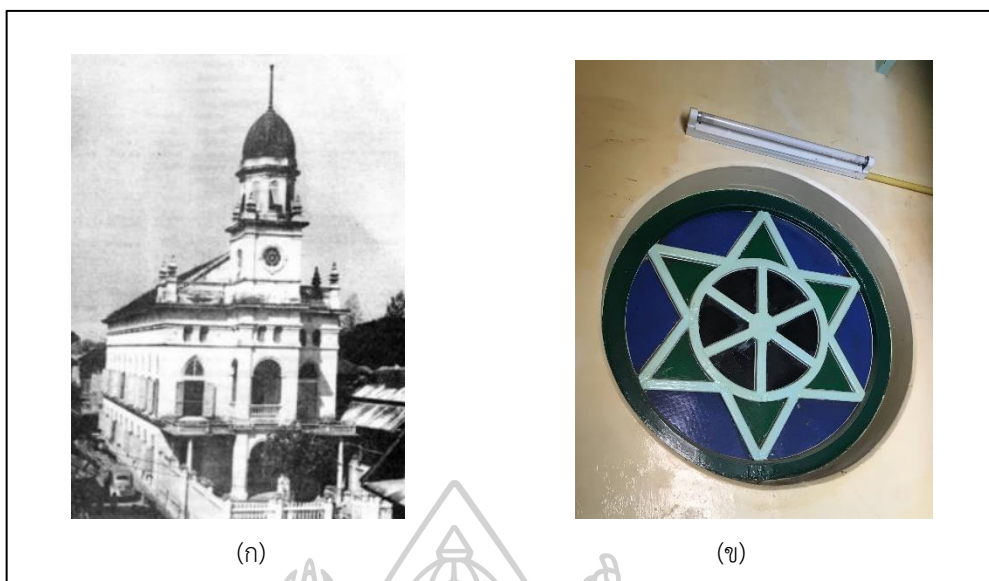
(ข) ถ้วยรางวัลที่ถูกประดับในส่วนของมูระเบียงหอออะซาน มัสยิดมทานาค



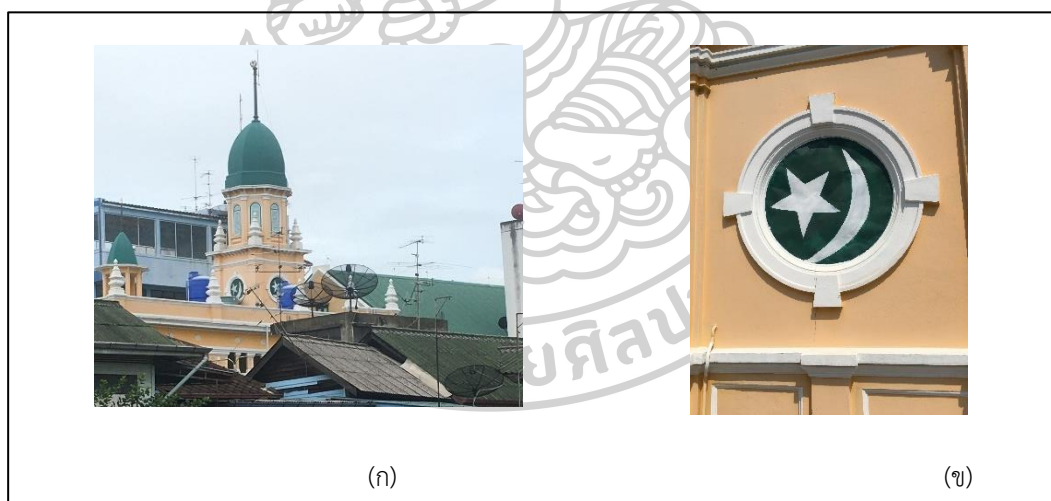
ภาพที่ 196 ลวดลายการประดับตกแต่งที่มุขทางเข้า

(ก) ลวดลายพรรณพฤกษาเหนือซุ้มโค้ง

(ข) ลวดลายหัวที่เป็น Egg-and-dart ที่รองรับซุ้มโค้ง



ภาพที่ 197 การประดับหน้าต่างดอกกุหลาบ (Rose window) เป็นรูปดาวหกแฉกของมัสยิดมหนาค
 (ก) ภาพมัสยิดมหนาคในอดีต ที่หน้าต่างดอกกุหลาบยังมีรูปดาวหกแฉกอยู่
 (ภาพจาก สามารถ วงศ์เสงี่ยม)
 (ข) หน้าต่างดอกกุหลาบรูปดาวหกแฉกได้รับการปิดจากด้านนอก แต่ยังคงปรากฏอยู่ในหอดอะซาน



ภาพที่ 198 ดาวและพระจันทร์เสี้ยวที่ถูกนำมาติดด้านนอกเพื่อปิดหน้าต่างดอกกุหลาบลายดาวหกแฉก

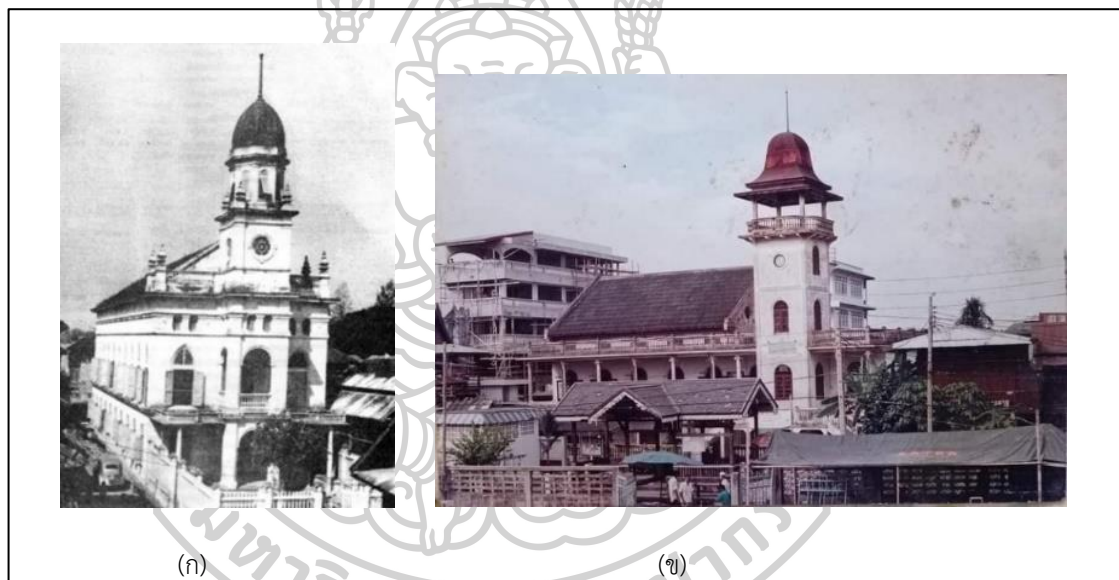


ภาพที่ 199 ยอดหอคอยของมัสยิดมทานาค



1.3 เปรียบเทียบรูปแบบมัสยิดมหานครกับมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน

มัสยิดหลังปัจจุบัน ได้รับการก่อสร้างโดยท่านดำเชียว (ขุนดำเชียว บ้านเชียว) บางอ้อ เป็นช่างจากชุมชนมัสยิดบางอ้อ ซึ่งมัสยิดบางอ้อเป็นมัสยิดที่นายกาเซ็ม แพลนออกแบบ จากการวิเคราะห์ลักษณะงานศิลปกรรมพบว่า มัสยิดแห่งนี้อาจได้รับอิทธิพลจากมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน เช่น การวางผังของมัสยิดที่ตั้งอยู่ในฝั่งที่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านกว้างหันไปทางทิศกิบลัต มีหลังคาลาดและจั่วพร้อมระเบียง มีหอนอะซานอยู่ทางด้านหน้าเพื่อเน้นทางเข้า โดยนายกาเซ็ม แพลน เริ่มสร้างมัสยิดทรงนี้แห่งแรกที่มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) (ภาพที่ 200) แต่ระเบียงที่มัสยิดดารอสอาดะห์ยื่นเลยไปด้านหน้ามัสยิด และมีทางเดินเข้าตัวอาคารทางด้านข้างที่กว้างใหญ่กว่าทางเข้าทางด้านหน้า ต่างจากมัสยิดมหานครที่เน้นทางเข้าทางด้านหน้ามากกว่า (ภาพที่ 201)



ภาพที่ 200 มัสยิดมหานครก่อนการบูรณะในต่อเติมด้านหน้า กับ มัสยิดดารอสอาดะห์ หลังเดิม

(ก) มัสยิดมหานครก่อนการบูรณะใน (ภาพจาก สามารท วงศ์เสงี่ยม)

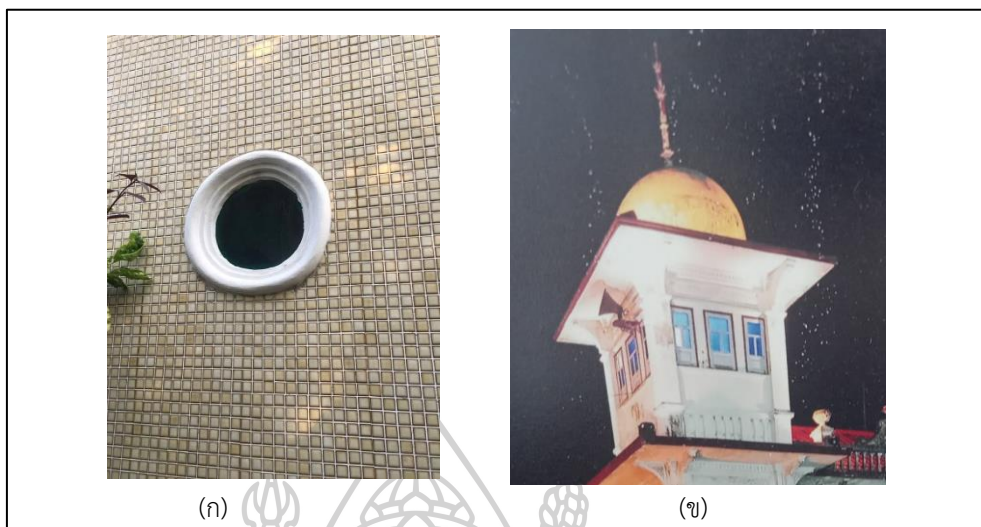
(ข) มัสยิดดารอสอาดะห์ (ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง))



ภาพที่ 201 ด้านข้างทางทิศใต้ของมัสยิดดารอสะอาะห์ แสดงให้เห็นถึงว่าทางเข้าหลักของมัสยิดหลังคือทางด้านข้าง ไม่ใช่ทางด้านหน้า

(ภาพจาก มัสยิดดารอสะอาะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

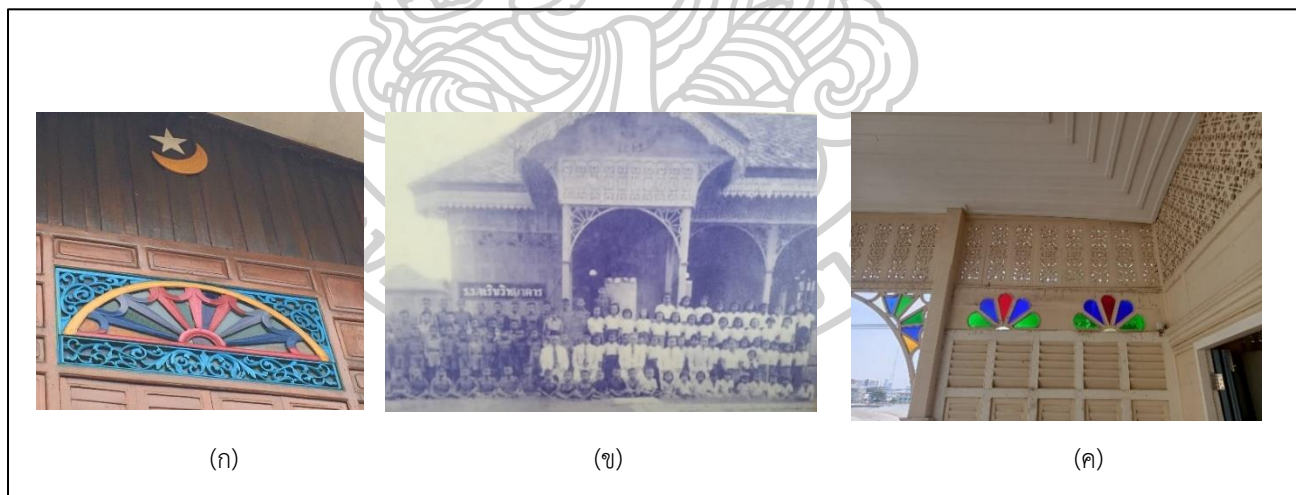
จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าการประดับกระจกสีในมัสยิดมทานาค ยังไม่สามารถยืนยันได้แน่ชัดว่ามีความเกี่ยวข้องกับมัสยิดที่ได้รับการออกแบบจากนายกาเซ็ม แปลน ซึ่งมีการประดับกระจกสีในกลุ่มมัสยิดช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน คือ การประดับกระจกสีเขียวในมัสยิดดารูลอาบิติน (ตอรอกัจนัธน์) (ภาพที่ 202 ก) และการประดับกระจกสีหลากสีในมัสยิดบางอ้อ (ภาพที่ 202 ข) เนื่องจากนายกาเซ็ม แปลน ไม่ใช่ผู้ริเริ่มการนำกระจกมาประดับตกแต่งมัสยิดเป็นคนแรก แต่มีมัสยิดหลังอื่นบางแห่งในยุคก่อนหน้านี้ ที่เคยประดับกระจกสีมาก่อน เช่น มัสยิดนุรุลหุดา บางมด (ภาพที่ 203 ก) มัสยิดบางอ้อหลังเดิม (ภาพที่ 203 ข และ ภาพที่ 203 ค) เป็นต้น โดยสาเหตุที่มัสยิดมทานาคมีการใช้กระจกสีมากขึ้นกว่ามัสยิดหลังอื่นๆ ในยุคก่อนหน้านี้ อาจเนื่องมาจากอุตสาหกรรมเทคโนโลยีการผลิตกระจกสีในยุคนั้นมีความก้าวหน้ามากขึ้นมากกว่าแต่ก่อน



ภาพที่ 202 กระจกสีบนมัสยิดดารุ้ลออาบิدين ตรอกจันทน์ และมัสยิดบางอ้อ

(ก) กระจกสีเขียวของมัสยิดดารุ้ลออาบิدين ซึ่งมักจะประดับอยู่ตรงช่องหอออะซานและหลังกำแพงกิบลัต

(ข) กระจกสีทรงหน้าต่างมัสยิดบางอ้อ ก่อนการบูรณะช่วง พ.ศ. 2555-2559 (ภาพจาก มัสยิดบางอ้อ)



ภาพที่ 203 ตัวอย่างกระจกสีในงานมัสยิดที่ไม่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน

(ก) กระจกสีมัสยิดนูรุลหุตา บางมด

(ข) กระจกสีมัสยิดบางอ้อหลังเดิม ซึ่งมักจะประดับอยู่ตรงขอบซุ้มโค้งและซุ้มหน้าต่าง

(ค) กระจกสีมัสยิดบางอ้อหลังเดิม ในปัจจุบัน ซึ่งอิหม่ามอดุลย์ โยธาสมุทรกล่าวว่าเป็นกระจกสีที่นำมา
ติดใหม่แทนของเดิม

การประดับกระจกสีที่มีสยิมหานาคอาจได้รับแรงบันดาลใจทั้งจากมัสยิดบางอ้อ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของท่านดำเซียว (ขุนดำเซียว บ้านเซียว) หรือแม้แต่อาจได้รับแรงบันดาลใจจากโบสถ์คริสต์ เช่น โบสถ์ซางตาครู้ส ซึ่ง ด.ร.ว.วสมน สาณะเสน ได้ทำการวิจัยพบว่ามัสยิดมหานครนี้ ได้รับอิทธิพลการสร้างมาจากวัดซางตาครู้ส เพียงแต่วัดซางตาครู้สไม่ได้สร้างมุขยื่นออกมา²²⁸ (ภาพที่ 204) ซึ่งหากเปรียบเทียบกันจะพบว่ามัสยิดที่มีจุดที่คล้ายคลึงโบสถ์ซางตาครู้ส เช่น หน้าต่างดอกกุหลาบ (ภาพที่ 204) ปูนปั้นลายพรรณพฤกษาที่เหนือมุขโค้งทางเข้า (ภาพที่ 205) ลวดลายของถ้วยรางวัล (Trophy) ที่ดูคล้ายแท่งเสา (ภาพที่ 204 และ ภาพที่ 206) หรือแม้แต่ลวดลายของช่อปทุมที่มีการม้วนโค้งใกล้เคียงกัน แต่ลายของโบสถ์ซางตาครู้สมีลวดลายเยอะกว่า (ภาพที่ 207) เป็นต้น

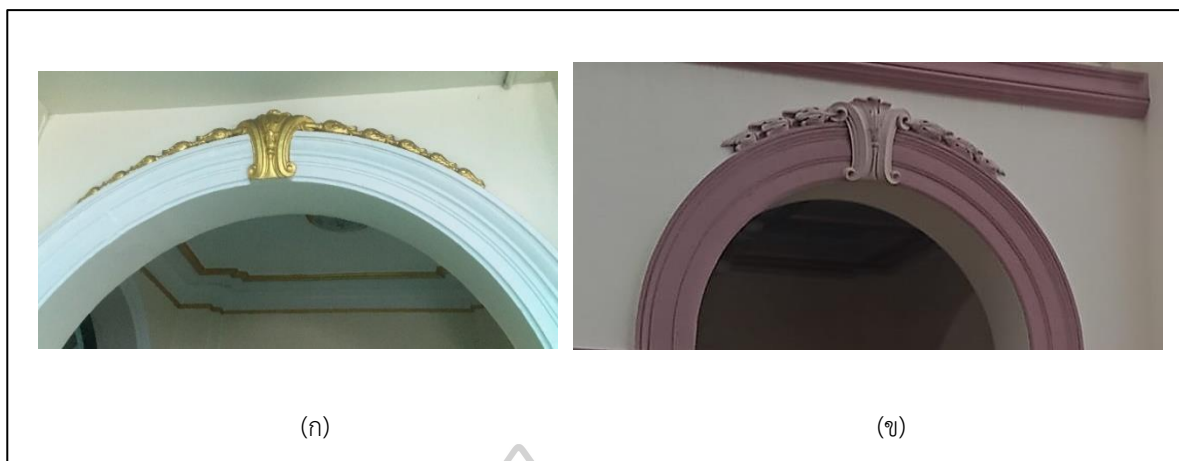


ภาพที่ 204 ภาพเปรียบเทียบด้านหน้ามัสยิดมหานครกับโบสถ์ซางตาครู้ส

(ก) มัสยิดมหานครก่อนการบูรณะต่อเติมด้านหน้า (ภาพจาก สามารท วงศ์เสงี่ยม)

(ข) ด้านหน้าโบสถ์ซางตาครู้ส

²²⁸ ดูเพิ่ม วสมน สาณะเสน “แนวคิด รูปแบบและพัฒนาการของมัสยิดของมัสยิดต้นสน เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาทฤษฎีศิลป์ ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 249-250.



ภาพที่ 205 ลวดลายพรรณพฤกษาเหนือซุ้มโค้งทางเข้าใต้หออระฆังทางเข้าของมัสยิดมหานาคและโบสถ์ซางตาครู้ส

(ก) ลวดลายพรรณพฤกษาบริเวณซุ้มโค้งทางเข้าใต้หออระฆังทางเข้าของมัสยิดมหานาค

(ข) ลวดลายพรรณพฤกษาบริเวณซุ้มโค้งทางเข้าใต้หออระฆังทางเข้าของโบสถ์ซางตาครู้ส



ภาพที่ 206 ถ้วยรางวัล (Trophy) ที่ดูล้ายแห่งเสาของมัสยิดมหานาคและโบสถ์ซางตาครู้ส

(ก) ถ้วยรางวัล (Trophy) มัสยิดมหานาค

(ข) ถ้วยรางวัล (Trophy) โบสถ์ซางตาครู้ส



ภาพที่ 207 ชื่อปลอมของมัสยิดมหานาคและโบสถ์ช่างตาครूस

(ก) ชื่อปลอมของมัสยิดมหานาค

(ข) ชื่อปลอมของมัสยิดช่างตาครूस

อีกส่วนที่น่าสนใจคือ โดมแปดเหลี่ยมของ มัสยิดมหานาค นอกจากอาจได้รับแรงบันดาลใจเรื่องการสร้างโดมรูปแบบศิลปะตะวันตกแบบโบสถ์ช่างตาครूसแล้ว (ภาพที่ 204) ยังมีความคล้ายคลึงกันกับโดมที่การประปา แยกแม่น้ำศรี ซึ่งการประปานครหลวง (ภาพที่ 208) ยังเป็นสถานที่ทำงานของนายกาเซ็ม แพลน อีกด้วย²²⁹ ทั้งนี้รูปแบบดังกล่าวอาจเป็นความพ้องกันโดยบังเอิญ เนื่องจากเป็นลักษณะที่สามารถพบได้ทั่วไปในศิลปะตะวันตกเช่นกัน



ภาพที่ 208 การประปานครหลวงแยกแม่น้ำศรี ซึ่งนายกาเซ็ม แพลนเคยทำงานอยู่ที่แห่งนี้

²²⁹“คนในบังคับต่างประเทศขอแปลงสัญชาติเป็นไทย (2 สิงหาคม 2469 – 27 สิงหาคม 2473).” เอกสารทางราชการการขอแปลงสัญชาติของชาวต่างชาติในประเทศไทย. ร.ตต.4.5/1 ม.รตต/2. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 75.

ดังนั้น จึงไม่สามารถบอกได้ว่านายกาเซ็ม แพลน ได้ออกแบบมัสยิดมทานาคหรือไม่ เนื่องจากปรากฏหลักฐานเพียงว่าผู้สร้างและบูรณะมัสยิดหลังนี้คือท่านดำเซียว (ขุนดำเซียว บ้านเซียว) จากชุมชนมัสยิดบางอ้อ แต่มัสยิดแห่งนี้อาจได้รับอิทธิพลด้านงานศิลปกรรมมาจากนายกาเซ็ม แพลน เนื่องจากมีการใช้ช่างชุดเดียวกันกับมัสยิดบางอ้อ ซึ่งเป็นมัสยิดที่นายกาเซ็ม แพลน ออกแบบ ทำให้มัสยิดหลังนี้อาจได้รับอิทธิพล ในการประดับกระจกสีเช่นเดียวกับที่มัสยิดบางอ้อ หรืออิทธิพลจากงานนายกาเซ็ม แพลน จากมัสยิดหลังอื่น คือ มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) ซึ่งเป็นมัสยิดหลังแรกที่มีการสร้างจั่ว หลังคาลาด ราวระเบียง และการทำห่ออะซานทางด้านหน้าเพื่อเน้นทางเข้า นอกจากนี้มัสยิดมทานาคอาจได้รับแรงบันดาลใจในการสร้างโดมแปดเหลี่ยมแบบศิลปกรรมตะวันตก ซึ่งมีรูปแบบใกล้เคียงกับการประปา แยกแม่น้ำศรีที่นายกาเซ็ม แพลน ทำงานนั่นเอง



2. มัสยิดจักรพงษ์

2.1 ประวัติมัสยิดจักรพงษ์

พื้นที่มัสยิดจักรพงษ์ มีการตั้งชุมชนมุสลิมจากปัตตานีหรือที่เรียกว่า “แขกตานี” มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 โดยชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนมุสลิมมลายูที่ถูกกวาดต้อนมา เมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลไปทำศึกที่กับปัตตานี โดยพื้นที่บริเวณมัสยิดจักรพงษ์เป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มขุนนาง เจ้านาย และช่างฝีมือชาวปัตตานี²³⁰

ในช่วงแรกยังไม่มีปรากฏหลักฐานการสร้างมัสยิดที่แน่ชัด จนกระทั่งราวปี พ.ศ. 2380 - 2390 รัชกาลที่ 3 อิหม่ามฮัจญ์อุมร์ อุมารี ได้มอบที่ดินสำหรับสร้างบาแล มีลักษณะเป็นเรือนไม้ชั้นเดียว ใช้ในการประกอบศาสนกิจ²³¹

ต่อมาในวันที่ 1 มิถุนายน 2465 อิหม่ามฮัจญ์อาลี อุมารี บุตรชายของฮัจญ์อุมร์ อุมารี ได้บริจาคที่ดิน เนื้อที่ 1 งาน 14 ตารางวา เพื่อสร้างเป็นมัสยิด มีลักษณะเป็นอาคารไม้ พื้นทำด้วยไม้สักทอง ฝาทำด้วยไม้ธรรมชาติ หลังคาปูด้วยกระเบื้องดินเผาลักษณะยาวเรียวปลายแหลม ด้านนอกมีชานขนาดใหญ่ ด้านซ้ายและขวามีศาลา หออะซานตั้งอยู่ด้านนอกมัสยิด มีลักษณะเป็นเสากระโดสูง มีกลอง 1 ใบ เพื่อใช้ตีบอกเวลาละหมาต²³² เดิมที่มัสยิดแห่งนี้มีชื่อว่าสุเหร่าวัดตองปุ ซึ่งเป็นชื่อที่มาจากวัดตองปุ (วัดชนะสงคราม) ที่อยู่ใกล้กันกับมัสยิดแห่งนี้

ต่อมามัสยิดได้ทรุดโทรมลง และชาวมุสลิมในชุมชนมีจำนวนมากขึ้น ทำให้มัสยิดมีพื้นที่จำกัด จึงได้มีการสร้างมัสยิดซึ่งเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 2 ชั้นขึ้นแทน โดยให้ชื่อว่า มัสยิดจักรพงษ์ ตามชื่อถนนจักรพงษ์ มีอิหม่ามฮัจญ์สมหวัง จันทรอูมา เป็นผู้นำในการก่อสร้าง โดยมีการรวบรวมเงินและสัจบุรุษภายในชุมชนในการสร้างมัสยิด ทำให้แล้วเสร็จได้ภายในเวลา 2 ปี²³³ ซึ่งมัสยิดหลังปัจจุบันถูกสร้างใน

²³⁰ องค์ บรรจุน, สยามหลากเผ่าหลายพันธุ์ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2553), 94 - 97.

²³¹ กุลวดีเจริญศรี และคณะ, (ฉบับร่าง) ประวัติศาสตร์ฉบับประชาชน ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2545), 27.

²³² เรื่องเดียวกัน, 28.

²³³ ดูเพิ่ม เรื่องเดียวกัน, 21-22, 29.

ปี พ.ศ. 2488 ปลายสงครามโลกครั้งที่ 2²³⁴ นอกจากนี้จากการสอบถามผู้รู้ในชุมชนพบว่ามัสยิดแห่งนี้ได้รับการออกแบบโดยคนท้องถิ่นในชุมชนชื่อกีเซ็มอีกด้วย²³⁵

ต่อมามีการบูรณะมัสยิดขึ้นมาใหม่อีกครั้งในปี โดยอิหม่ามสุธรรม ผลทวี ในปี พ.ศ. 2517 มีการซื้อที่ดินเพิ่มเติม สร้างรั้วรอบมัสยิด เปลี่ยนพื้นไม้ชั้นล่างของมัสยิดมาเป็นหินขัด ต่อเติมชั้นบนของมัสยิด และทาสีใหม่²³⁶ (ภาพที่ 209)



ภาพที่ 209 มัสยิดจักรพงษ์ในปัจจุบัน



²³⁴ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี “แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญา สถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), 271

²³⁵ สัมภาษณ์ ฮาซัน มิตรมานะ, คอเต็ปมัสยิดจักรพงษ์, 26 มกราคม 2567.

²³⁶ กุลวดีเจริญศรี และคณะ, (ฉบับร่าง) ประวัติศาสตร์ฉบับประชาชน ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2545), 29.

2.2 ลักษณะทางศิลปกรรมมัสยิดจักรพงษ์โดยสังเขป

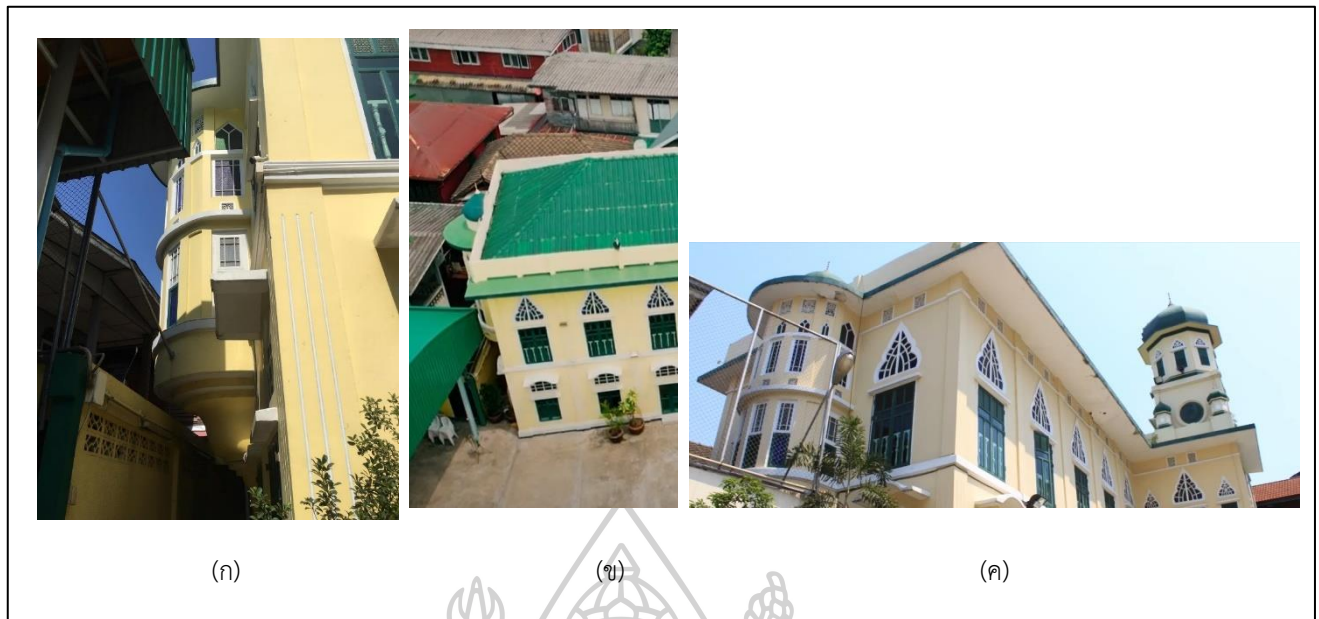
เป็นมัสยิดก่ออิฐถือปูน 3 ชั้น ประกอบด้วย ชั้นล่างเป็นลานอเนกประสงค์แต่ก็ใช้ละหมาดได้ ชั้นละหมาด และชั้นดาดฟ้า โดยมีสยิดตั้งอยู่ในผังรูปตัว L แบ่งเป็น 2 ส่วนคือ โดยมีด้านกว้างหันไปทางทิศตะวันตกเป็นทิศกิบลัต อีกส่วนเป็นในส่วนของทางเข้าซึ่งเป็นเป็นตำแหน่งของบันไดและหออะซาน (ภาพที่ 210)



ภาพที่ 210 ลักษณะผังของมัสยิดจักรพงษ์

- (ก) ภาพถ่ายทางอากาศมัสยิดจักรพงษ์มุมเฉียง ในรายการ Ramadhan Journey ที่ออกอากาศทางออนไลน์เมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2566 (ภาพจาก รายการ Ramadhan Journey)
- (ข) ภาพถ่ายทางอากาศมัสยิดจักรพงษ์มุมตรง ในรายการ Ramadhan Journey ที่ออกอากาศทางออนไลน์เมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2566 (ภาพจาก รายการ Ramadhan Journey)
- (ค) ผังคร่าวๆ ของมัสยิดจักรพงษ์ ซึ่งมีลักษณะของผังเป็นตัว L

ทิศตะวันตกตำแหน่งของมิมห์รอบ มีซุ้มมิมห์รอบและมิมบ์รตั้งอยู่ชั้นที่ 2 โดยมีมุขโค้งด้านสกัด (Apse) ทรงโค้ง ลอยตัวในชั้นที่ 2 และ เหลื่อมลงมาชั้นล่างเล็กน้อย บริเวณชั้นล่างมียอดมุขโค้งด้านสกัดเป็นโดมหัวหอมแบบศิลปะโมกุล (ภาพที่ 211)



ภาพที่ 211 มุขโค้งด้านสกัด (Apse) ของมัสยิดมหานาค

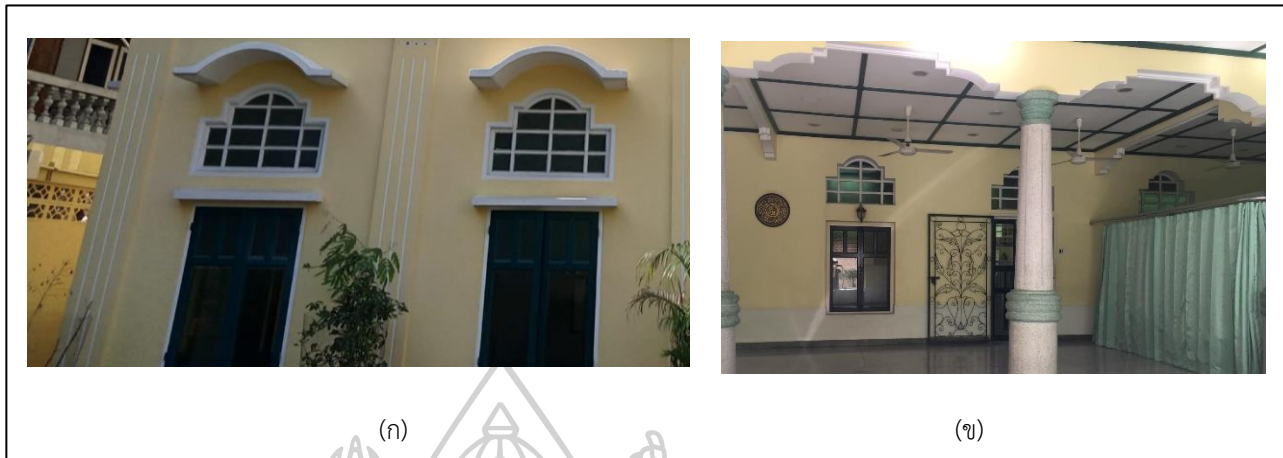
(ก) มุขโค้งด้านสกัดที่ถ่ายมาจากด้านล่าง (ภาพจาก ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2566)

(ข) มุขโค้งด้านสกัดจากภาพถ่ายทางอากาศในรายการ Ramadhan Journey ที่ออกอากาศทางออนไลน์เมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2566 (ภาพจาก รายการ Ramadhan Journey)

(ค) มุขโค้งด้านสกัดในอดีตก่อนการสร้างหลังคาลานอเนกประสงค์ด้านหลังในรายการมุสลิมสยาม ที่ออกอากาศทางออนไลน์เมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2566 (ภาพจาก รายการ มุสลิมสยาม)

ซุ้มหน้าต่างมัสยิดแห่งนี้ มีการประดับตกแต่งด้วยกระจกสีตั้งแต่ชั้น 2 เป็นต้นไป ส่วนชั้นล่าง ตกแต่งด้วยกระจกใส ซุ้มหน้าต่างชั้นล่างเป็นรูปทรงคล้ายกับอาคาร มัสยิดประดับกระจกใสซุ้ม (ภาพที่ 212) มีชายคายื่นออกมาเหนือซุ้มหน้าต่างเพื่อกันแดดกันฝน (ภาพที่ 212 ก) ส่วนซุ้มหน้าต่างชั้น 2 และตรงหอออะซาน เป็นทรงโค้งหลายหยักยอดแหลมประดับกระจกสี (ภาพที่ 213) มีการสร้างระเบียงไม้กันตกที่หน้าต่าง (ภาพที่ 213 ข) เหนือซุ้มบานหน้าต่าง มีช่องปฐุ เพื่อระบายอากาศเป็น ตรามุฮัมมัดแบบมุซันนา²³⁷ (ภาพที่ 213 และ ภาพที่ 214) ยกเว้นชั้นหอออะซานด้านบนสุดที่ไม่มี การประดับตรามุฮัมมัด (ภาพที่ 213 ก)

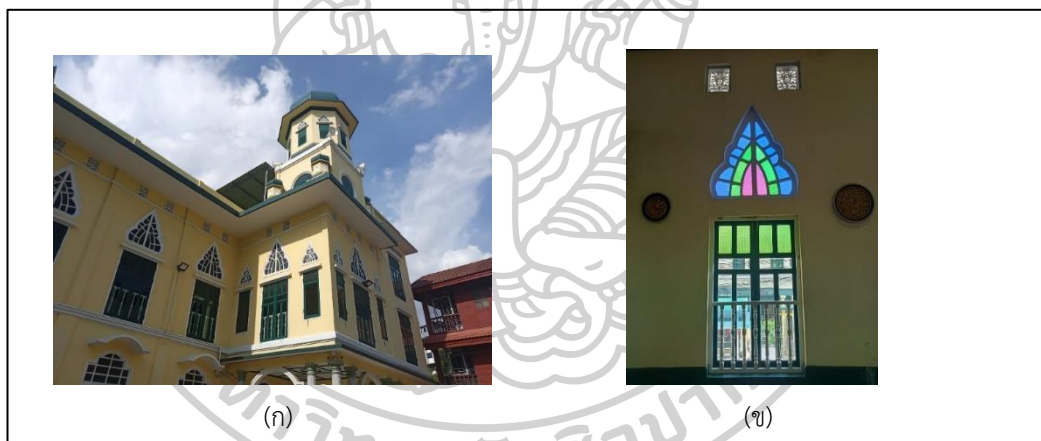
²³⁷ ตรามุฮัมมัดแบบมุซันนา (المننى : Muthanna) ซึ่งเคยได้รับความนิยมมาก่อนตราดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยว จนกระทั่งราวรัชกาลที่ 5 ตราดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวเริ่มได้รับความนิยมมากขึ้น ตรามุฮัมมัดแบบมุซันนาเริ่มเสื่อมความนิยมลงแต่ยังคงมีปรากฏอยู่ในมัสยิดบางแห่ง ซึ่งในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ความนิยมของตราได้เสื่อมความนิยมลงไปไม่ได้รับการนำมาประดับมัสยิดอีก ตั้งแต่มัสยิดจักรพงษ์แห่งนี้ แต่ทว่าก็มีการนำมาใช้งานยุค



ภาพที่ 212 ชุมน้ำต่างชั้นล่างมัสยิดจักรพงษ์

(ก) ชุมน้ำต่างชั้นล่างมัสยิดจักรพงษ์ตรงผนังด้านนอก

(ข) ด้านในชุมน้ำต่างชั้นล่างมัสยิดจักรพงษ์ตรงผนังด้านนอกแสดงให้เห็นถึงกระจกใสๆ ไม่ใช่กระจกสี

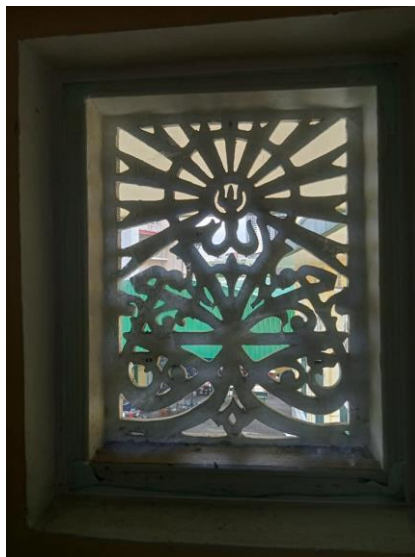


ภาพที่ 213 การประดับตกแต่งชุมน้ำต่างตั้งแต่ชั้น 2 ขึ้นไปของมัสยิดจักรพงษ์

(ก) ชุมน้ำต่างด้านนอกตั้งแต่ชั้น 2 ขึ้นไปของมัสยิดจักรพงษ์

(ข) ชุมน้ำต่างภายในอาคารชั้น 2

หลังเช่นเป็นการใช้ในตารางงานมาลิกกลาง ปี พ.ศ. 2549 และ ปี พ.ศ. 2551 เป็นต้น ส่วนมัสยิดในยุคหลังที่มีการใช้ ตรามุฮัมมัดแบบมุซันนาคือที่ มัสยิดนูรุลสะลาม (กุโบร์โตะเยาะห์) ที่เขตหนองจอก ซึ่งสร้างขึ้นใน ปี พ.ศ. 2543 และเป็นตรามุฮัมมัดแบบมุซันนามสมกับตราครุฑติดไว้ตรงประตูรั้วทางเข้า และประตูทางเข้าของมัสยิด แต่ทว่า ปัจจุบันมีการรื้อทิ้งออกไป



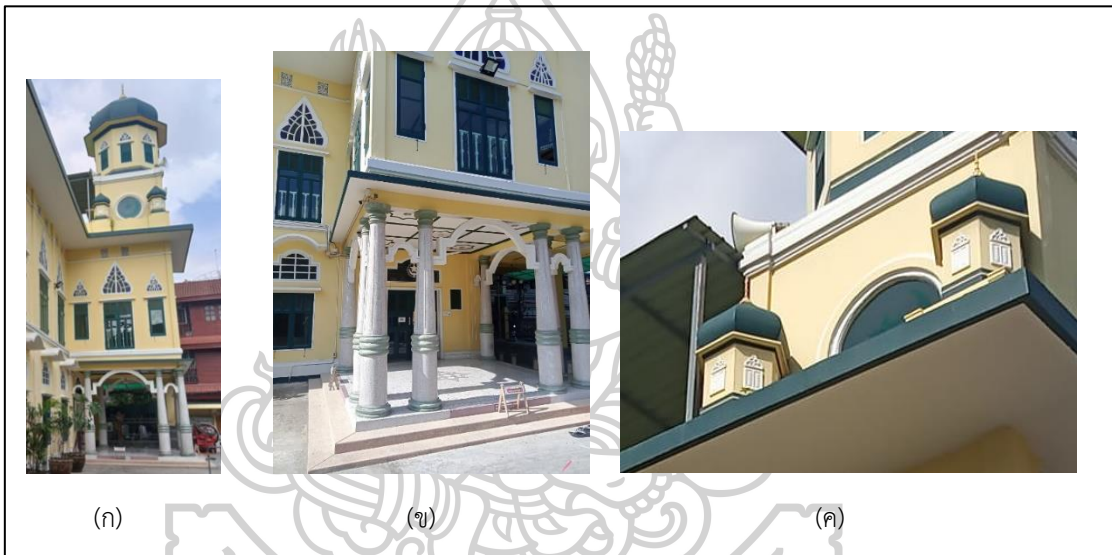
ภาพที่ 214 ช่องประตูของมัสยิดจักรพงษ์ที่ทำลวดลายเป็นตรามุฮัมมัดแบบมุซันนา

ซุ้มมีห์รอบปัจจุบันถูกตกแต่งด้วยซุ้มโค้งประดับกระจกสีและตรามุฮัมมัดแบบมุซันนา ซุ้มมีห์รอบไม้ของเดิมทรงโค้งประดับลายพรรณพฤกษาตั้งคู่กับมิมบ์ทรงระจิม โดยตกแต่งลวดลายแบบมิมบ์ทรงระจิมแบบที่พบในมัสยิดทั่วไป ในช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน ส่วนมีห์รอบไม้ได้กลายมาเป็นที่ละหมาดของอิหม่าม (ภาพที่ 215)



ภาพที่ 215 ซุ้มมีห์รอบของมัสยิดจักรพงษ์

หอออะซานของมัสยิดตั้งยื่นออกมาเป็นมุขด้านข้าง (ภาพที่ 216 ก) มีการทำซุ้มโค้งใต้มุขที่ดูเหมือนกิ่งลอยตัวเพื่อการประดับตกแต่งมากกว่าการใช้ในการรับน้ำหนักจริง (ภาพที่ 216 ข) มีการประดับซุ้มหน้าต่างเป็นทรงโค้งหลายหยักยอดแหลมประดับกระกระจกสีดั่งที่กล่าวไปแล้ว (ภาพที่ 216 ก และ ภาพที่ 216 ข) โดมประธานเป็นโดมแบบศิลปะโมกุลที่มีการเพิ่มเหลี่ยมคล้ายโดมแปดเหลี่ยม (ภาพที่ 216 ก) ส่วนด้านข้างมีโดมบริวารประดับตกแต่งลดรูปจากโดมประธาน (ภาพที่ 216 ค) ตรงกลางหอออะซานที่ปัจจุบันทำการติดสติ๊กเกอร์เป็นรูปดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยว (ภาพที่ 217 ก) ส่วนภาพถ่ายเก่าของมัสยิดปรากฏภาพคล้ายดวงดาวที่บริเวณนี้ (ภาพที่ 217 ข ภาพที่ 217 ค และ ภาพที่ 217 ค)



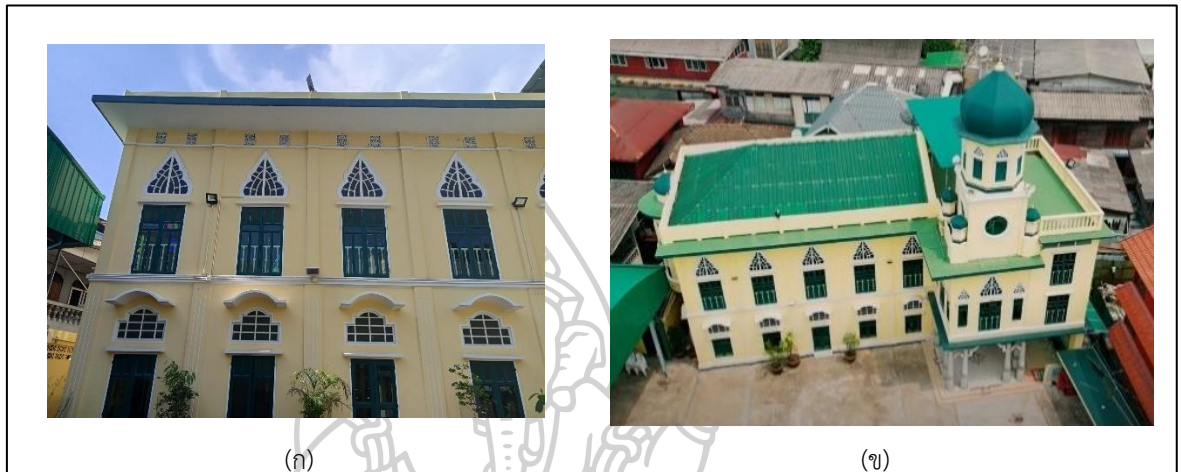
ภาพที่ 216 มุขและหอออะซานมัสยิดจักรพงษ์

- (ก) ด้านข้างมุขของมัสยิดจักรพงษ์ซึ่งเป็นตำแหน่งของหอออะซาน
- (ข) การตกแต่งด้วยซุ้มโค้งดูเหมือนกิ่งลอยตัว
- (ค) โดมจำลองขนาดเล็กที่ตกแต่งตรงหอออะซาน



- ภาพที่ 217 การประดับตกแต่งในส่วนของหน้าต่างกุหลาบ (Rose window) เดิม ของมัสยิดจักรพงษ์
- (ก) ลายดวงดาวและพระจันทร์ที่ประดับตรงในตำแหน่งของหน้าต่างกุหลาบเดิม ของมัสยิดจักรพงษ์ ซึ่งปัจจุบันเป็นการนำสติ๊กเกอร์สีเขียวลายดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวติดลงไป
- (ข) ภายถ่ายในอดีตตำแหน่งของมัสยิดจักรพงษ์หน้าประตูรั้วทางเข้า (ภาพจาก มัสยิดจักรพงษ์)
- (ค) ภาพขยายหน้าต่างกุหลาบในภาพถ่ายเก่า ปรากฏลายดวงดาว (ภาพจาก มัสยิดจักรพงษ์)
- (ง) ตำแหน่งหน้าต่างกุหลาบรฆอะซาน ซึ่งปรากฏภาพลายดาว (ภาพจาก พิพิธภัณฑ์ลำพูน)

มัสยิดหลังปัจจุบันนี้ถูกสร้างในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงยังได้รับอิทธิพลของ ศิลปกรรมแบบคณณะราษฎร คือมีการซ่อนหลังคาลาดไว้ภายในด้วยระเบียงทึบ แต่ก็มีพื้นที่บางส่วนที่เป็นหลังคาตัดเพื่อเป็นดาดฟ้ามีระเบียงราว ขอบหลังคามีการยื่นกันสาดออกมาด้านหน้าเพื่อกันแดด กันฝน มัสยิดหลังนี้จึงอาจถือได้ว่าเป็นมัสยิดหลังแรกในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลที่มีการซ่อนหลังคาลาดด้วยระเบียงทึบ (ภาพที่ 218)



ภาพที่ 218 หลังคาของมัสยิดจักรพงษ์

- (ก) มัสยิดจักรพงษ์เมื่อมองจากด้านล่างจะดูเหมือนว่าเป็นดาดฟ้าหลังคาตัด
- (ข) มัสยิดจักรพงษ์เมื่อมองจากจากอากาศจะเห็นหลังคาลาดที่ซ่อนไว้ภายใน
(ภาพจาก รายการ Ramadhan Journey)

นอกจากนี้มัสยิดยังมีการสร้างลวดลายพรรณพฤกษา ลายดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวจาก เหล็กตัดเหนือซุ้มประตูทางเข้า (ภาพที่ 219 ก) เหล็กตัดลายคบเพลิงบนบานประตู (ภาพที่ 219 ก) ลวดลายพรรณพฤกษา (ภาพที่ 219 ข) รวมไปถึงลวดลายเหล็กตัดอื่นๆ บนหน้าต่าง (ภาพที่ 219 ค) มาตกแต่งในส่วนของเหนือซุ้มประตู ซุ้มหน้าต่าง หรือบริเวณหน้าต่าง แสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีอุตสาหกรรมในยุคนั้นที่ก้าวหน้ามากขึ้น จนมีการใช้เหล็กตัดในการประดับตกแต่งมัสยิดมากขึ้นกว่ายุคก่อน



ภาพที่ 219 ลวดลายเหล็กตัดต่างๆ ของมัสดิจักรพงษ์

- (ก) เหล็กตัดลวดลายคบเพลิงบนบานประตู และดวงดาวกับพระจันทร์เสี้ยวที่ซุ้มประตู
- (ข) ลวดลายเหล็กตัดลายพรรณพฤกษาบนบานประตูด้านใน
- (ค) ลวดลายเหล็กตัดอื่นๆ บนหน้าต่าง



2.3 เปรียบเทียบรูปแบบมัสยิดจักรพงษ์กับมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน

ตามประวัติของมัสยิดหลังปัจจุบันซึ่งสร้างขึ้นในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 ปี พ.ศ. 2488 พบว่าผู้นำในการสร้างคือ อิหม่ามฮัจญ์สมหวัง จันทรอุมา²³⁸ แต่ทว่าไม่ปรากฏชื่อชื่อผู้ออกแบบในการสร้างเลย จึงไม่สามารถทราบได้ว่านายกาเซ็ม แพลน ได้มีส่วนในการก่อสร้างมัสยิดแห่งนี้หรือไม่

ผังของมัสยิดจักรพงษ์เป็นผังแบบตัว L ซึ่งผังแบบนี้ไม่เคยปรากฏมาก่อนในมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ทว่ามัสยิดแห่งนี้ มีการสร้างมุขหอออะซานบริเวณด้านหน้าเพื่อเน้นทางเข้า เช่นเดียวกันกับมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) (ภาพที่ 220 ก) ทั้งนี้มัสยิดจักรพงษ์ไม่มีการสร้างหลังคาลาดพร้อมจั่ว แต่กลับมีระเบียงราวด้านข้าง (ภาพที่ 220 ข)



ภาพที่ 220 เปรียบเทียบผังของมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) กับผังมัสยิดจักรพงษ์

(ก) มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังเดิม

(ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง)

(ข) มัสยิดจักรพงษ์เมื่อมองจากจากอากาศจะเห็นผังตัว L และชานระเบียง

(ภาพจาก รายการ Ramadhan Journey)

²³⁸ ดูเพิ่ม กุลวดีเจริญุศรี และคณะ, (ฉบับร่าง) ประวัติศาสตร์ฉบับประชาชน ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2545), 28.

มิมบ์ของมัสยิดจักรพงษ์เป็นมิมบ์ทรงกระโจม ซึ่งคุณศุภกรีย์ สะเริ่ม ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์อิสลามในประเทศไทย ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่ามัสยิดแห่งนี้อาจถูกสร้างขึ้นโดยนายกาเซ็ม แพลนเพราะสร้างด้วยมิมบ์ทรงกระโจม รวมไปถึงการสร้างด้วยศิลปกรรมแบบตะวันตก

ผู้เชี่ยวชาญท่านอื่นๆ ตั้งข้อสังเกตว่า มัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายช่าง กาเซ็มแพลนจะใช้มิมบ์ทรงกระโจม²³⁹ ผู้วิจัยทำการศึกษแล้วพบว่าสิ่งนี้ไม่ได้ถูกต้องเสมอไป ถึงแม้ว่าในมัสยิดของนายกาเซ็ม แพลน มักจะใช้มิมบ์ทรงกระโจม แต่มิมบ์ทรงกระโจมนี้ เป็นมิมบ์ที่ได้รับความนิยมในมัสยิดหลายแห่งในช่วงก่อนการการสลายของจักรวรรดิออตโตมัน แม้แต่ในมัสยิดที่นายกาเซ็ม แพลน ไม่ได้ออกแบบ เช่น มัสยิดดารุ้ลน่านอีม (สุเหร่าบ้านครุ) (ภาพที่ 221 ก) มัสยิดบ้านอู่ (ภาพที่ 221 ข) มัสยิดอัลอะดีก (ภาพที่ 221 ค) ยังนิยมสร้างด้วยมิมบ์ทรงกระโจมด้วยเช่นกัน และมิมบ์เป็นสิ่งที่เคลื่อนย้ายได้ ดังนั้นแม้สถาปัตยกรรมมัสยิดจะเป็นสมัยใหม่แต่ก็มีการย้ายมิมบ์เดิมมายังอาคารหลังใหม่ได้



ภาพที่ 221 มิมบ์ทรงกระโจมในมัสยิดหลังอื่น ที่ไม่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน

- (ก) มิมบ์ทรงกระโจมมัสยิดดารุ้ลน่านอีม (สุเหร่าบ้านครุ)
- (ข) มิมบ์ทรงกระโจมมัสยิดบ้านอู่
- (ค) มิมบ์ทรงกระโจมมัสยิดอัลอะดีก

²³⁹ เช่น คุณสุนิติ จุฑามาศ นักวิชาการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ให้ข้อสังเกตว่ามัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายช่าง กาเซ็ม แพลน มักใช้มิมบ์ทรงกระโจม

ส่วนงานศิลปกรรมแบบตะวันตกนั้น เป็นที่นิยมอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงต้นรัชกาลที่ 9 ซึ่งมัสยิดหลังอื่นที่ไม่ได้รับการออกแบบโดยนายคาเซ็ม แพลนต่างก็นิยมสร้างด้วยศิลปกรรมแบบตะวันตก (ภาพที่ 222) แม้แต่ในมัสยิดบางแห่งที่นายคาเซ็ม แพลน ไม่ได้ออกแบบ ยังมีการสร้างหอคอยชานด้านหน้าด้วย (ภาพที่ 222 ก และ ภาพที่ 222 ข)

เหตุผลที่งานศิลปกรรมแบบตะวันตกได้รับความนิยมในการสร้างมัสยิดในช่วงเวลานั้น เนื่องจากศิลปะตะวันตกแสดงถึงความทันสมัย ความหรูหรา ความศิวิไลซ์ และเหมาะสมกับความเป็นบ้านของพระเจ้า²⁴⁰ (ภาพที่ 222) จนกระทั่งหลังปี พ.ศ. 2500 ความนิยมในงานศิลปกรรมแบบตะวันอกกลางจึงมาแทนที่ศิลปกรรมแบบตะวันตก



ภาพที่ 222 ตัวอย่างมัสยิดแบบศิลปกรรมตะวันตกที่ไม่ได้รับการออกแบบโดยนายคาเซ็ม แพลน

(ก) มัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์ สุเหร่ากองอาสาจามบ้านครัว

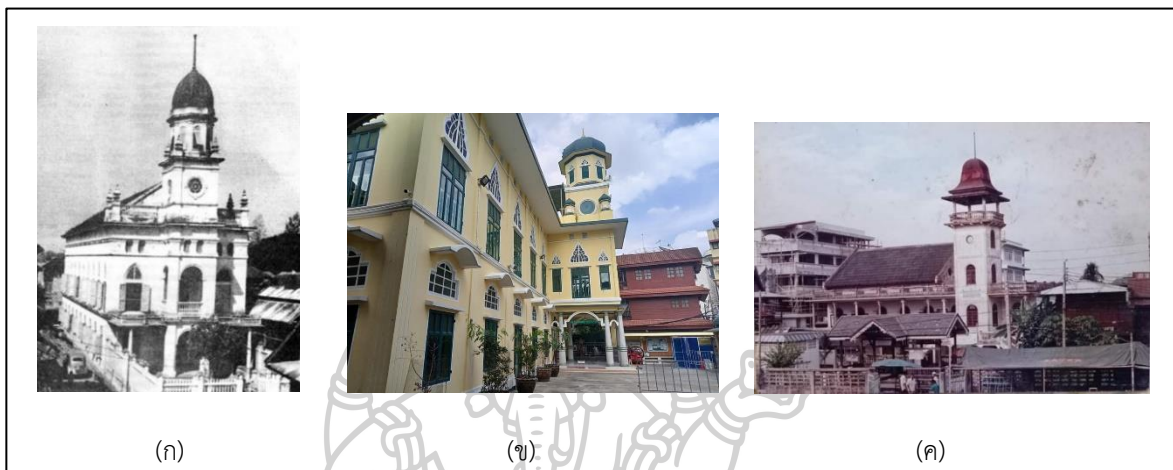
(ภาพจาก มัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์ สุเหร่ากองอาสาจามบ้านครัว)

(ข) มัสยิดสวนพลู (ภาพจาก มัสยิดสวนพลู)

(ค) มัสยิดหลวงโกชาอิตหาก

²⁴⁰ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อิดริส รักษมณี, *มัสยิดในกรุงเทพฯ* (กรุงเทพฯ : มติชน, 2557), 143-144, 165.

น่าสังเกตว่ามัสยิดจักรพงษ์มีหลายส่วนที่คล้ายคลึงกับมัสยิดมหานาค เช่น การประดับตกแต่งด้วยกระจกสีเป็นจำนวนมาก การสร้างโดมขนาดเล็กแทนถ้วยรางวัลตกแต่งที่มุมของหอคอยฮาน การสร้างหอคอยฮานแบบก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่ด้านหน้าติดกับตัวอาคารเพื่อเน้นทางเข้า ซึ่งปรากฏในมัสยิดดารอสอะดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) ที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน เป็นแห่งแรก(ภาพที่ 223)



ภาพที่ 223 เปรียบเทียบการสร้างหอคอยฮานตรงมุขทางเข้าของมัสยิด 3 แห่ง

- (ก) มัสยิดมหานาคก่อนการบูรณะต่อเติมด้านหน้า (ภาพจาก สามารถ วงศ์เสงี่ยม)
- (ข) มัสยิดจักรพงษ์
- (ค) มัสยิดดารอสอะดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังเดิม
(ภาพจาก มัสยิดดารอสอะดะห์ (ปากลัด พระปะแดง))

จากภาพรวมของมัสยิดจักรพงษ์ดูเหมือนได้รับอิทธิพลจากมัสยิดมหานาค มีงานศิลปกรรมโดยทั่วไปที่สอดคล้องกับงานศิลปกรรมที่ปรากฏในงานมัสยิดแห่งอื่นๆ อย่างตราดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยว ตรามุฮัมหมัดแบบมุซันนา และมิมบรัททรงกระโจมเป็นต้น ซึ่งงานศิลปกรรมเหล่านี้ มีปรากฏในมัสยิดทั่วไป โดยไม่จำเป็นต้องงานออกแบบของนายกาเซ็ม แพลน ดังนั้นจึงไม่อาจบอกได้ว่ามัสยิดจักรพงษ์ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลนหรือไม่

3. มัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท

3.1 ประวัติมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท

จากป้ายประวัติของมัสยิด (ภาพที่ 224) ระบุว่า มัสยิดแห่งนี้เกิดจากชาวมุสลิมอพยพมาจากภาคใต้ตอนล่างของไทย มาตั้งถิ่นฐานบริเวณทุ่งพญาไท ต่อมามีการสร้างมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท (ภาพที่ 224) แห่งนี้ ในปี พ.ศ. 2425 เดิมทีอาคารของมัสยิดเป็นอาคารไม้ทรงปั้นหยา 1 ชั้น มีหลักฐานอันเก่าแก่คือตะเกียงเครื่องสังเค็จพระราชทานหลังการพระบรมศพของรัชกาลที่ 5 (ภาพที่ 225) ต่อมาเมื่อมีชาวมุสลิมเพิ่มจำนวนคนมากขึ้นและอาคารเริ่มทรุดโทรม จึงมีการสร้างมัสยิดแบบก่ออิฐถือปูนขึ้น (ภาพที่ 224) ซึ่งอิหม่ามมานิต แสงทอง วัย 70 ปี ได้กล่าวไว้ว่า อาคารนี้มีมาตั้งแต่ท่านเป็นเด็ก อาคารของมัสยิดอาจมีมาตั้งแต่ราวก่อน พ.ศ. 2500 และถูกสร้างขึ้นโดยช่างท้องถิ่นในชุมชน²⁴¹ (ภาพที่ 226) ในเวลาต่อมา ตั้งแต่ช่วงหลังปี พ.ศ. 2512 มีการสร้างบันไดในปี (ภาพที่ 227 ก) หลังจากนั้นก็มีการบูรณะต่อเติมมาเรื่อยๆ (ภาพที่ 227) มีการถมบ่อน้ำเปลี่ยนมาใช้เป็นก๊อกน้ำในการอาบน้ำละหมาดแทน จากนั้นจึงมีการสร้างอาคารสมัยใหม่ครอบทับอย่างที่เห็นในปัจจุบัน (ภาพที่ 228) รวมไปถึงการนำหินอ่อนมาประดับบนผนังมัสยิดเดิม มีการประดับตกแต่งด้วยข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอานในส่วนต่างๆ สร้างโดมสามโดมและรั้วเหนือกำแพงกบิลัด²⁴² (ภาพที่ 228)



ภาพที่ 224 ป้ายประวัติมัสยิดดารุ้ลอะมาน (สุเหร่าพญาไท)

²⁴¹ สัมภาษณ์ มานิต แสงทอง, อิหม่ามมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท, 19 มกราคม 2567

²⁴² สัมภาษณ์ มานิต แสงทอง, อิหม่ามมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท, 19 มกราคม 2567



ภาพที่ 225 ตะเกียงเครื่องสังเค็ดพระราชทานหลังการพระบรมศพของรัชกาลที่ 5 ของมัสยิดดารุ้ละมาน



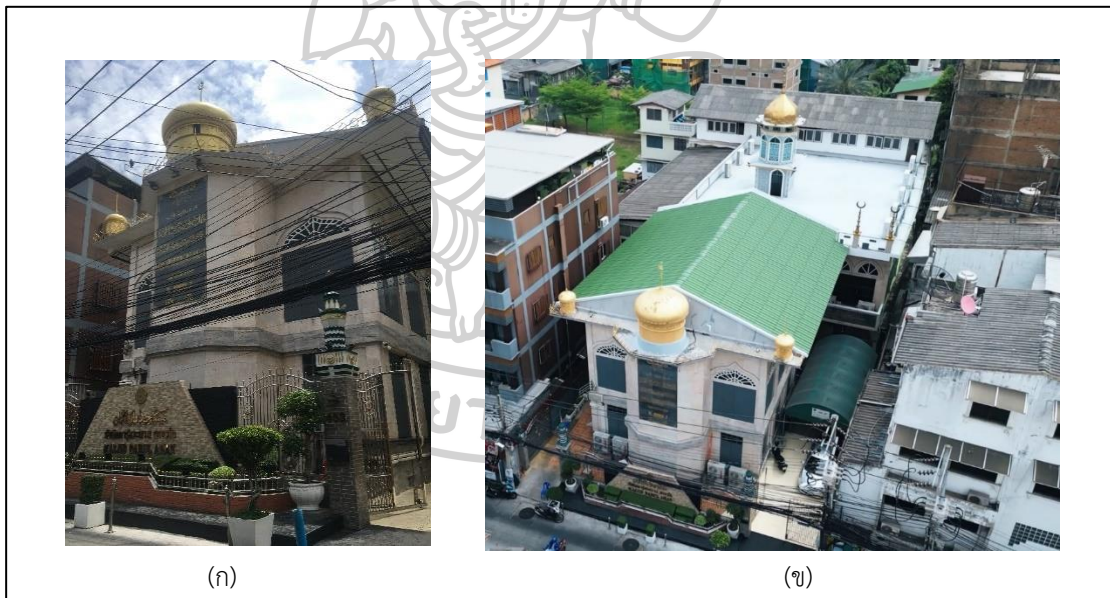
ภาพที่ 226 ภาพวาดของมัสยิดดารุ้ละมาน พญาไท ก่อนการบูรณะในแบบปัจจุบัน
(ภาพจาก มัสยิดดารุ้ละมาน พญาไท)



ภาพที่ 227 ข้อความการจารึกบูรณะในส่วนต่างๆ ของมัสยิดตะรุ๊ะอะมาน พญาไท

(ก) ข้อความจารึกการอุทิศสร้างสร้างบันไดในปี พ.ศ. 2512

(ข) ข้อความจารึกการบริจาควัสดุของพรรคประชากรไทยเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2531 ซึ่งอิหม่ามมานิต แสงทอง วัย 70 ปี กล่าวไว้ว่า การต่อเติมอาคารด้านหลังมัสยิดมีมาก่อนพรรคประชากรไทยบริจาควัสดุให้กับมัสยิด



ภาพที่ 228 มัสยิดตารุ๊ะอะมาน พญาไท

(ก) ด้านหน้ามัสยิดตารุ๊ะอะมาน พญาไทในปัจจุบัน

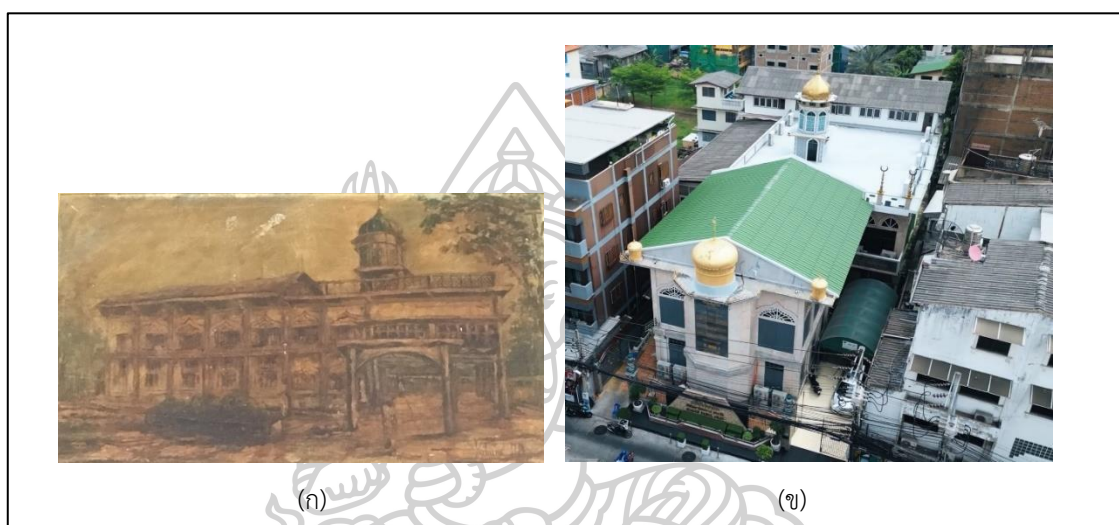
(ข) ภาพถ่ายทางอากาศของมัสยิดตารุ๊ะอะมาน พญาไท ในรายการ Ramadhan Journey ที่ออกอากาศทางออนไลน์เมื่อ วันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2566

(ภาพจาก รายการ Ramadhan Journey)

3.2 ลักษณะทางศิลปกรรมมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท โดยสังเขป

เนื่องจากมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท มีการบูรณะมาแล้วหลายครั้ง ดังนั้นในส่วนนี้ผู้วิจัยจึงจะวิเคราะห์ในส่วนของงานศิลปกรรมก่อนการบูรณะในปี พ.ศ. 2512 (ภาพที่ 229 ก)

มัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท ตั้งอยู่ในฝั่งสี่เหลียมผืนผ้า เป็นมัสยิดก่ออิฐถือปูน 3 ชั้น เป็นชั้นละหมาดทั้ง 2 ชั้น มีชั้นบนสุดเป็นดาดฟ้า (ภาพที่ 229)



ภาพที่ 229 ภาพเปรียบเทียบมัสยิดดารุ้ลอะมานหลังเดิมก่อนการบูรณะ และภาพถ่ายทางอากาศในปัจจุบัน

(ก) ภาพวาดมัสยิดดารุ้ลอะมานหลังเดิม ก่อนการบูรณะในแบบปัจจุบัน

(ข) ภาพถ่ายทางอากาศของมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท ในรายการ

Ramadhan Journey ที่ออกอากาศทางออนไลน์

เมื่อวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2566 (ภาพจาก รายการ Ramadhan Journey)

มัสยิดแห่งนี้มีการยกเก็จเป็นมุขโค้งด้านสกัด (Apse) ทรงโค้ง ทั้ง 3 ชั้น (ภาพที่ 229 ก และ ภาพที่ 229 ข) ตรงบริเวณทิศกิบลัต แต่โดม รั้วเหล็กหลังทิศกิบลัต และข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอาน เป็นของใหม่ที่ถูกรสร้างขึ้นในภายหลัง²⁴³ (ภาพที่ 229)

²⁴³ สัมภาษณ์ มานิต แสงทอง, อิหม่ามมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท, 19 มกราคม 2567

ซุ้มหน้าต่างที่ชั้น 1 เป็นเพียงซุ้มหน้าต่างธรรมดา (ภาพที่ 230 ก และ ภาพที่ 230 ข) ยกเว้น ด้านในบริเวณข้างประตูทางเข้าอาคารมัสยิดที่มีการตกแต่งเยาะกว่า เป็นซุ้มหน้าต่างที่มีหน้าต่างคู่ ซุ้มหน้าต่างเป็นซุ้มโค้งยอดแหลมที่มีการผายออกมาแบบ Ogee arch ประดับด้วยกระจกลี มีการประดับลวดลายดวงดาวและพระจันทร์เหนือหน้าต่าง (ภาพที่ 230 ค และ ภาพที่ 230 ง)

ส่วนชั้นที่สองซุ้มหน้าต่างเป็นซุ้มโค้งยอดแหลมที่มีการผายออกมาแบบ Ogee arch ประดับด้วยกระจกลี (ภาพที่ 231) หน้าต่างภายในอาคารมีการสร้างรั้วเหล็กดัดลวดลายคล้ายลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวเป็นระเปียงหน้าต่าง (ภาพที่ 231 ข)



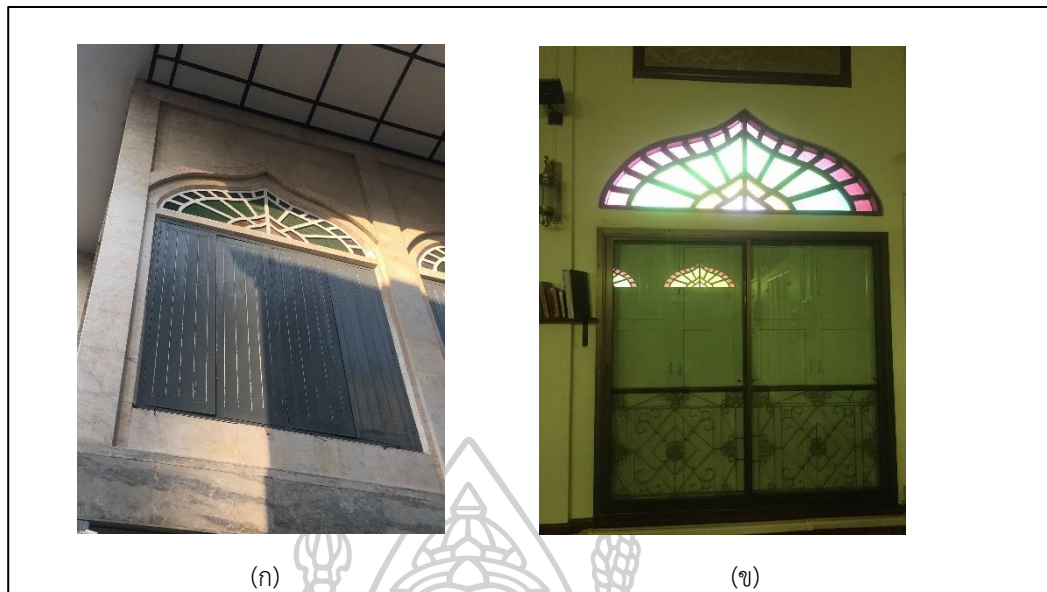
ภาพที่ 230 ซุ้มหน้าต่างด้านล่าง มัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท

(ก) ด้านนอกซุ้มหน้าต่างด้านนอก

(ข) ภายในซุ้มหน้าต่างด้านนอก

(ค) ด้านนอกซุ้มหน้าต่างด้านนอก บริเวณข้างประตูทางเข้าอาคารมัสยิด

(ง) ซุ้มหน้าต่างด้านใน บริเวณข้างประตูทางเข้าอาคารมัสยิด



ภาพที่ 231 ชุมหน้าต่างชั้น 2 ของมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท

(ก) ชุมหน้าต่างของมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท ตรงผนังด้านนอก

(ข) ชุมหน้าต่างของมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท จากภายในอาคาร

ในส่วนของชุมประตุมัสยิดแห่งนี้มีการตกแต่งด้วยชุมโค้ง (ภาพที่ 232) ประตูทางเข้าทางทิศใต้เป็นเพียงชุมโค้งมนมีการประดับลวดลายดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวตรงเสา (ภาพที่ 232 ข) ถัดมาประตูด้านข้างมีการตกแต่งมากกว่า เหนือชุมประตุมัสยิดมีการลวดลายดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยว ขอบชุมมีการประดับลวดลายก้านขด (ภาพที่ 232 ก และ ภาพที่ 232 ค) แต่เดิมเคยมี ประตู 3 บาน แต่ต่อมาได้มีการบูรณะต่อเติมมัสยิด สร้างบันไดในช่วงปี พ.ศ. 2512 ทำให้ปัจจุบันเหลือเพียง 2 บาน²⁴⁴

ส่วนชุมประตูในชั้นที่ 2 ลักษณะของชุมประตูในชั้นนี้คือมีชุมประตู 3 บาน มีบานประตูตรงกลางที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ลักษณะโดยรวมเป็นชุมประตูโค้งแหลมที่มีการผายออกมาแบบ Ogee arch ประดับด้วยกระจกลี ที่เสามีการประดับลวดลายดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยว ถัดขึ้นไปจากลวดลายดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวมีการประดับบัวหัวเสา (ภาพที่ 233)

²⁴⁴ สัมภาษณ์ มานิต แสงทอง, อิมามมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท, 19 มกราคม 2567

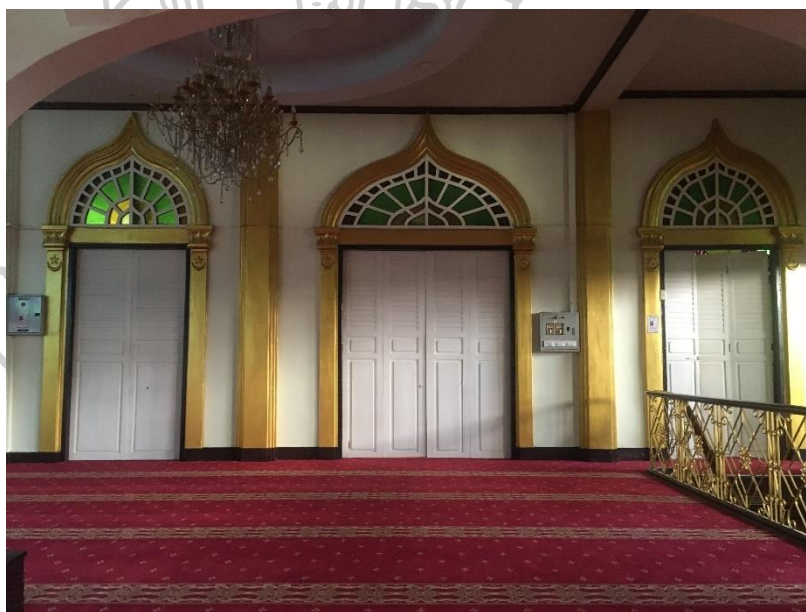


ภาพที่ 232 ชும்ประตูชั้นล่างของ มัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท

(ก) ภาพรวมของชும்ประตูด้านล่าง

(ข) ชும்ประตูทางทิศใต้ทางเข้าอาคารของมัสยิด

(ค) ชும்ประตูตรงกลาง



ภาพที่ 233 ชும்ประตูชั้นบนของ มัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท

ซุ้มมืหรับอบของมัสยิดชั้นที่ 2 เป็นของดั้งเดิมมีทางขึ้น 2 ข้าง และมีมิมบ์ทรงโดม (ภาพที่ 234) ตรงกลางมีเหล็กดัดลวดลายพุ่มข้าวบิณฑ์และดอกไม้ (ภาพที่ 234 ข) ซึ่งเป็นของเดิม ส่วนข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอานจากไม้ และรวมไปถึงมืหรับอบชั้นที่ 1 เป็นของที่ต่อเติมขึ้นมาในภายหลัง

245



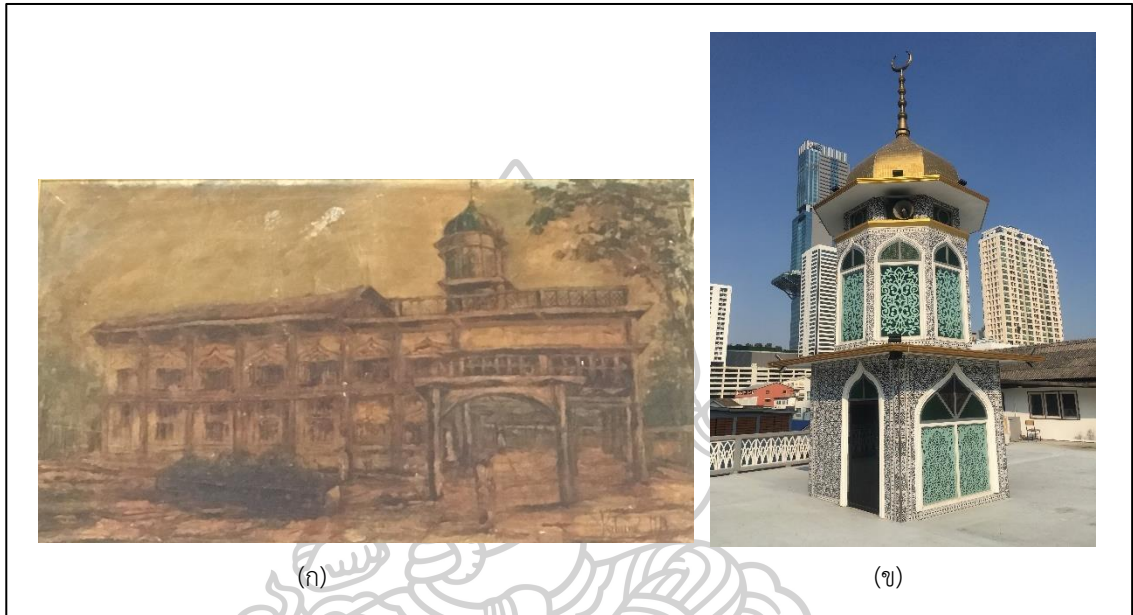
ภาพที่ 234 ซุ้มมืหรับอบของมัสยิดดารุ้ละมาน พญาไท

(ก) ซุ้มมืหรับอบมัสยิดดารุ้ละมาน พญาไท

(ข) ซุ้มมิมบ์ของมัสยิดดารุ้ละมาน พญาไท

²⁴⁵ สัมภาษณ์ มานิต แสงทอง, อิหม่ามมัสยิดดารุ้ละมาน พญาไท, 19 มกราคม 2567

หอออะซานของมัสยิดมีจัวและหลังคาลาด พร้อมราวระเบียง เพื่อเน้นทางเข้า ซึ่งราวระเบียงมีการยื่นเลยออกมาเกินด้านหน้าของหอออะซาน (ภาพที่ 235) ยอดหอออะซานเป็นโดมแบบศิลปะโมกุลมีชายคายื่นออกแบบคล้ายฉัตร (ภาพที่ 235) ปัจจุบันหอออะซานได้รับการบูรณะตกแต่งลวดลายแบบอิสลามมากขึ้น (ภาพที่ 235 ค)



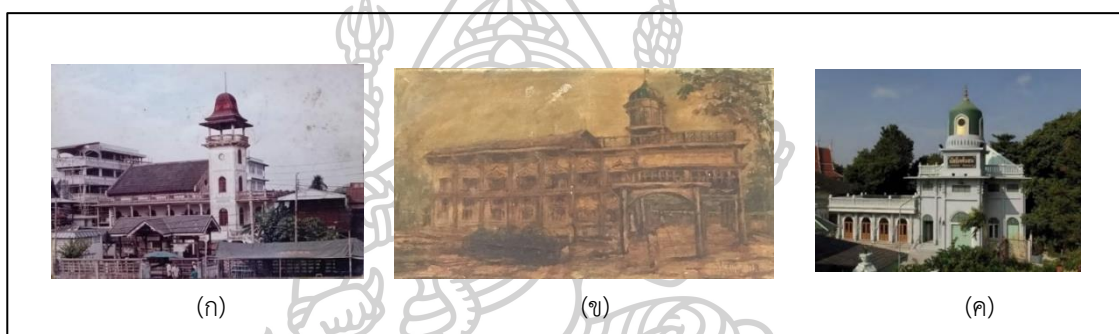
ภาพที่ 235 หอออะซานของมัสยิดมีจัวอะมาน

(ก) ภาพวาดมัสยิดมัสยิดมีจัวอะมาน พญาไท หลังเดิม

(ข) หอออะซานมัสยิดมีจัวอะมาน พญา ปัจจุบัน ซึ่งมีการบูรณะตกแต่งด้วยลวดลายแบบอิสลามมากขึ้น

3.3 เปรียบเทียบรูปแบบมัสยิดคารูอะมาน พญาไทกับมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาซิม แพลน

มัสยิดคารูอะมาน พญาไท ในส่วนของอาคารที่ก่ออิฐถือปูนก่อนการบูรณะ นั้นไม่ทราบแน่ชัดว่าสร้างขึ้นเมื่อปีไหน ซึ่งอิหม่ามมานิต แสงทอง วัย 70 ปี กล่าวว่าเห็นมัสยิดหลังนี้มาตั้งแต่ช่วง พุทธศักราชที่ 2500²⁴⁶ จากการวิเคราะห์ลักษณะงานศิลปกรรมพบว่า หออะซานของมัสยิดมีจั่วและหลังคาลาด พร้อมราวระเปียง เพื่อเน้นทางเข้า ซึ่งการจัดวางหออะซานลักษณะนี้ นิยมในช่วงปลายรัชกาลที่ 6 หลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน เริ่มต้นที่มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) จนถึงมัสยิดต้นสนใน ปี พ.ศ. 2497²⁴⁷ (ภาพที่ 236)



ภาพที่ 236 เปรียบเทียบตำแหน่งหออะซานของมัสยิดคารูอะมาน หลังเดิม และ มัสยิดดารอสอาดะห์ หลังเดิม

(ก) หออะซานของมัสยิดคารูอะมาน พญาไท หลังเดิม

(ข) หออะซานมัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังเดิม

(ค) ภาพมัสยิดต้นสนก่อนการบูรณะใน ปี พ.ศ. 2497-2552 ก่อนการบูรณะ

(ภาพจาก ประพลทัศน์ พงษ์ฤทธิพร)

²⁴⁶ สัมภาษณ์ อิหม่ามมานิต แสงทอง, อิหม่ามมัสยิดคารูอะมาน (พญาไท), 19 มกราคม 2567.

²⁴⁷ หลังปี พ.ศ. 2500 ตำแหน่งของหออะซานเริ่มย้ายตำแหน่งไปทางด้านข้างของมัสยิดแบบศิลปกรรมตะวันตก
กลาง

มီးหฺรอบทึมึทงซึนสองดําน รวมไปถึงตรงกลางมึการตกแต่งด้วยลวดลายเหล็กดัด (ภาพที่ 237 ก) มึปรากฏให้เห็นครั้งแรกในมัสยิดต้นสนราว ปี พ.ศ. 2497 (ภาพที่ 237 ข) และ การสร้างมิมบร์ไม้ทรงยอดโดมนั้นมึมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ที่มัสยิดดารุสลาม (บาหยัน) แต่เริ่มได้รับความนิยมตั้งแต่สมัยหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมันเป็นต้นมา ดังตัวอย่างที่ ที่มัสยิดดารุสอาดะห์ (ปากลัด พระแดง) และมัสยิมหานาค (ภาพที่ 238)



ภาพที่ 237 เปรียบเทียบซุ้มมီးหฺรอบของมัสยิดดารุลอะมาน พญาไท กับซุ้มมီးหฺรอบมัสยิดต้นสนหลังที่ 2

(ก) ซุ้มมီးหฺรอบมัสยิดดารุลอะมาน พญาไท

(ข) ซุ้มมิมบร์ของมัสยิดดารุลอะมาน พญาไท

(ค) ซุ้มมီးหฺรอบหลังที่ 2 ของมัสยิดต้นสนหลังที่ (ภาพจาก มัสยิดต้นสน)



ภาพที่ 238 ตัวอย่างมิมบร์ไม้ทรงยอดโดมซึ่งเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แต่ได้รับความนิยมตั้งแต่สมัยหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมันเป็นต้นมา

(ก) มิมบร์ทรงยอดโดมของมัสยิดดารุสลาม (บาห์ยัน)

(ข) มิมบร์ทรงยอดโดมและมิมบร์ทรงไทยของมัสยิดดารุสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังที่ 2

(ภาพที่จากมัสยิดดารุสอาดะห์ ปากลัด พระปะแดง)

(ค) มิมบร์ทรงยอดโดมของมัสยิดมทานาค



ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่ามัสยิดก่ออิฐถือปูนหลังแรกของมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท อาจสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 2490 - พุทธศตวรรษที่ 2500 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการสร้างและบูรณะมัสยิดขึ้นเป็นจำนวนมากเนื่องจากช่วงหลังสงครามครั้งที่ 2 ที่มัสยิดต่างๆ หลายแห่งมีความทรุดโทรมลง และชุมชนมุสลิมมีการขยายตัวมากขึ้น

ส่วนผู้ที่สร้างมัสยิดแห่งนี้ชื่อหม่อมมานิต แสงทอง กล่าวไว้ว่าสร้างโดยช่างท้องถิ่น ไม่ได้สร้างโดยนายกาเซ็ม แปลน²⁴⁸ หากพิจารณาลักษณะทางศิลปกรรมเปรียบเทียบกับมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แปลน พบว่าห่ออะซานของมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท มีจั่วและหลังคาลาดพร้อมราวระเบียง เพื่อเน้นทางเข้า ซึ่งราวระเบียงมีการยื่นเลยจากด้านหน้าห่ออะซาน ลักษณะดังกล่าวนี้มีปรากฏมาก่อนในมัสยิดดารุ้ลอะมาน (ปากลัด พระปะแดง) ภาพที่ 228) ดังนั้นมัสยิดดารุ้ลอะมาน อาจไม่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แปลน แต่ได้รับอิทธิพลจากงานจากนายกาเซ็ม แปลน คือห่ออะซานของมัสยิดมีจั่วและหลังคาลาด พร้อมราวระเบียง เพื่อเน้นทางเข้า ซึ่งราวระเบียงมีการยื่นเลยจากด้านหน้าห่ออะซาน และมีหีกรอบที่ดูคล้ายคลึงกับหีกรอบของมัสยิดต้นสนหลังที่ 2 นั้น (ภาพที่ 229) ไม่เกี่ยวข้องกับงานช่างของนายกาเซ็ม แปลน เนื่องจากคณะผู้ออกแบบหีกรอบที่มัสยิดต้นสน ไม่มีรายชื่อของนายกาเซ็ม แปลนร่วมออกแบบ โดยในส่วนของหีกรอบหลังที่ 2 ของมัสยิดต้นสน จะขอกว่าในส่วนจั่วของรายละเอียดของมัสยิดต้นสน

²⁴⁸ สัมภาษณ์ อีหม่อมมานิต แสงทอง, อีหม่อมมัสยิดดารุ้ลอะมาน (พญาไท), 19 มกราคม 2567.

4. มัสยิดต้นสน

4.1 ประวัติมัสยิดต้นสน

ประวัติความเป็นมาของมัสยิดแห่งนี้ ปรากฏหลักฐานตั้งแต่เมื่อครั้งที่ริมคลองบางกอกใหญ่เป็นที่ตั้งของเมืองบางกอก ซึ่งในขณะนั้นเป็นด่านขนอนของกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่าชุมชนมุสลิมในบริเวณนี้ก่อตัวขึ้นจากการรวมกลุ่มของมุสลิมเชื้อสายจามที่ถูกเกณฑ์เข้ามาในสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช (พ.ศ.2077-2089) และพ่อค้ามุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา²⁴⁹ เมื่อมีชุมชนจึงสร้างมัสยิดขึ้นสำหรับเป็นที่ประกอบศาสนกิจและเป็นศูนย์กลางของชุมชน มัสยิดต้นสนแต่เดิมมีชื่อว่า “กุฎีบางกอกใหญ่” ต่อมาถูกเรียกสั้นลงเป็น “กุฎีใหญ่”²⁵⁰ จากบันทึกเรื่อง “ใครเปนใคร” ของจุฬาราชมนตรีในสายสกุลเฉกอะหมัดกล่าวว่ามัสยิดต้นสนถูกสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2231 ในช่วงปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโดยออกญาราชวังสันเสณี (มะหะมูด)²⁵¹ เดิมเป็นมัสยิดไม้

สมัยกรุงธนบุรีได้รับพระราชทานที่ดินในการสร้างกุโบร์หรือสุสาน จากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เพื่อเป็นสถานที่ฝังศพของขุนนางมุสลิมหลายท่าน เช่น พระยาสิทธิราชเดโชชัยในสมัยกรุงศรีอยุธยา เจ้าพระยาจักรี (หมุด) ในสมัยกรุงธนบุรี เป็นต้น²⁵²

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 มัสยิดต้นสนก่อสร้างใหม่เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนทรงไทย ได้รับการออกแบบโดยช่างหลวง ราวปี พ.ศ. 2358-2359²⁵³ เดิมเป็นอาคารศิลปะไทย และยังมีบันทึกในสมัย

²⁴⁹ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดต้นสน, เอกสารเผยแพร่: มัสยิดต้นสนกับชุมชนบางกอก (ม.ป.ท.: ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 3.

²⁵⁰ เสาวนีย์ จิตต์หมวด, “กลุ่มชาติพันธุ์มุสลิมในธนบุรี,” *สารานอิสลาม* 1, 2 (มิถุนายน-สิงหาคม 2545): 116.

²⁵¹ ธีรนนท์ ช่วงพิชิต, “มัสยิดต้นสน (กุฎีใหญ่) และสุสานประวัติศาสตร์,” *สารานอิสลาม* 1, 2 (มิถุนายน-สิงหาคม 2545): 103-105.

²⁵² ดูเพิ่ม สรยุทธ ชื่นภักดี, บรรณาธิการ, *มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย* (กรุงเทพฯ: จีระวิชาการพิมพ์, 2544), 30.

²⁵³ วสมน สาณะเสน “แนวคิด รูปแบบและพัฒนาการของมัสยิดหรืออบของมัสยิดต้นสน เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาทฤษฎีศิลป์ ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 2.

รัชกาลที่ 3 ว่า รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดให้ยกข้อฟ้าออกเพื่อไม่ให้ผู้คนเข้าใจผิดว่ามัสยิดหลังนี้เป็นวัด²⁵⁴ (ภาพที่ 239 ก)

พ.ศ. 2490 มีการตราพระราชบัญญัติมัสยิดอิสลามขึ้น กำหนดให้ศาสนสถานของชาวมุสลิมต้องจดทะเบียนเป็นมัสยิด²⁵⁵ กฎใหญ่จึงเปลี่ยนชื่อเป็น “มัสยิดต้นสน”²⁵⁶ ต่อมาในปี พ.ศ. 2495 มัสยิดต้นสนหลังเดิมได้ทรุดตัวลง จึงได้สร้างมัสยิดต้นใหม่ขึ้นใน ปี พ.ศ. 2497²⁵⁷ ซึ่งมีลักษณะการตกแต่งแบบศิลปะแบบตะวันตกอยู่มาก จนกระทั่งปี พ.ศ. 2552 จึงมีการบูรณะครั้งใหญ่ด้วยรูปแบบศิลปะแบบมัวร์และศิลปะแบบมัมลุก²⁵⁸ ถึงแม้จะมีการบูรณะก็เป็นการปรับเปลี่ยนลวดลาย แต่โครงสร้างโดยรวมยังคงเป็นแบบปี พ.ศ. 2497 อยู่ (ภาพที่ 239 ข และ ภาพที่ 239 ค)



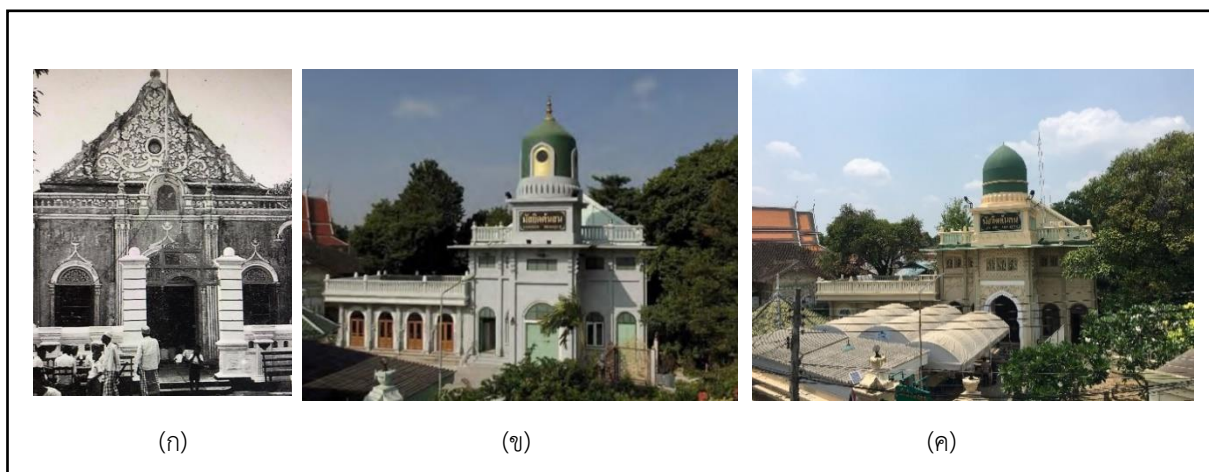
²⁵⁴ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี “แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), 254

²⁵⁵ ดูเพิ่ม สำนักจุฬาราชมนตรี, **พระภูมิพลมหาราชกับพสกนิกรมุสลิม** (กรุงเทพฯ: สำนักจุฬาราชมนตรี, 2530), 88.

²⁵⁶ วสมน สาณะเสน “แนวคิด รูปแบบและพัฒนาการของมัสยิดต้นสน เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาทฤษฎีศิลป์ ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 103.

²⁵⁷ อาดิศร์ อิดริส รักษมณี “แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), 285.

²⁵⁸ ดูเพิ่ม วสมน สาณะเสน “แนวคิด รูปแบบและพัฒนาการของมัสยิดต้นสน เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาทฤษฎีศิลป์ ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 154-156.



ภาพที่ 239 ภาพถ่ายมัสยิดต้นสน 3 สมัย

(ก) ภาพมัสยิดต้นสนราว พ.ศ. 2470-2490 (ภาพจาก มัสยิดต้นสน)

(ข) ภาพมัสยิดต้นสนก่อนการบูรณะในปี พ.ศ. 2497-2552 ก่อนการบูรณะ

(ภาพจาก ประพลทัศน์ พงษ์ฤทธิ์พร)

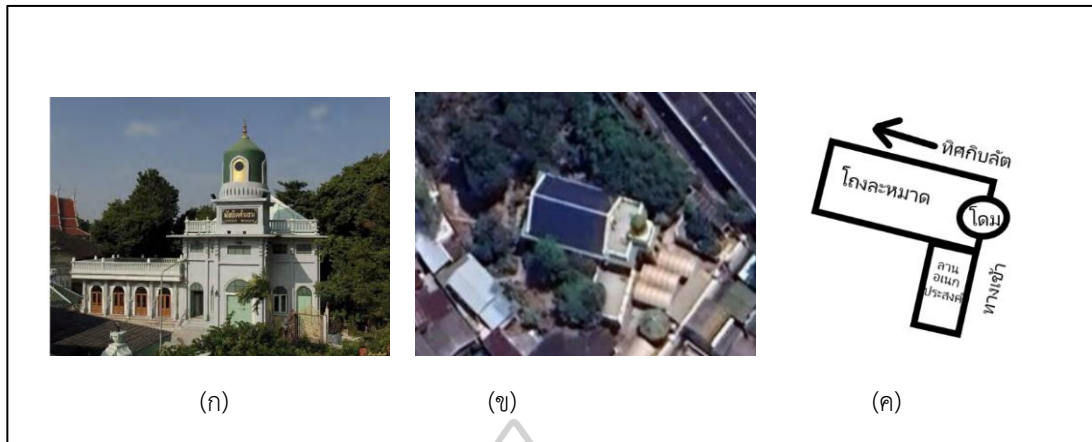
(ค) มัสยิดต้นสนหลังการบูรณะในปัจจุบัน ซึ่งมีการบูรณะในแบบศิลปะตะวันออกกลางมากขึ้น

4.2 ลักษณะทางศิลปกรรมมัสยิดต้นสน โดยสังเขป

การอธิบายลักษณะศิลปกรรมของมัสยิดต้นสนครั้งนี้ จะขอใช้แค่ มัสยิดต้นสนหลังที่ 2 ในช่วงปี พ.ศ. 2497-2552 ซึ่งเป็นมัสยิดที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

มัสยิดต้นเป็นมัสยิดก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น รวมถึงชั้นดาดฟ้า ซึ่งชั้นล่างที่เป็นลานอเนกประสงค์ ถัดขึ้นมาเป็นดาดฟ้า โดยอาคารตั้งอยู่ในผังตัว L ประกอบด้วยสองส่วนหลักคือ อาคารหลักซึ่งเป็นโถงระฆาตในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ใช้ด้านกว้างทางทิศตะวันตกเป็นทิศกิบลัต (ภาพที่ 241) มีการยกเก็จเป็นมุขสกัดยอดโค้ง (Apse) ในด้านหลัง ส่วนอาคารที่เตี้ยกว่าทางด้านข้างเป็นลานอเนกประสงค์²⁵⁹ (ภาพที่ 241)

²⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, 141.



ภาพที่ 240 หออะซานและผังของมัสยิดต้นสน

(ก) มัสยิดต้นสนก่อนการบูรณะในแบบศิลปะตะวันตกออกกลางในปัจจุบัน

(ภาพจาก ประพลทัศน์ พงษ์ฤทธิพร)

(ข) ภาพถ่ายดาวเทียมของมัสยิดต้นสน ของปี พ.ศ. 2566 จาก Google Earth

(ค) ผังคร่าวๆ ของมัสยิดต้นสนซึ่งเป็นรูปตัว L

ซุ้มประตูและหน้าต่างของมัสยิดแห่งนี้ทำหน้าที่ต่างเป็นแบบซุ้มโค้ง (ภาพที่ 240 ก) เหนือหน้าต่างและประตูเจาะช่องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเพื่อให้แสงส่องเข้าไปในมัสยิดมากขึ้น (ภาพที่ 240 ก) ภายในมีหน้าต่างประดับเหล็กดัดคล้ายเดียวกับลายผ้ากิษะฮ์หรือผ้าคลุมกะอ์บะฮ์ที่ออกแบบโดยคุณวิรัตน์ ภูมาลี²⁶⁰ (ภาพที่ 241) และมีบางส่วนที่มีนำมาประดับไว้ที่ด้านนอกเพราะว่า หลังจากการบูรณะมัสยิดในปี พ.ศ. 2552 มีการนำเหล็กดัดบางส่วนถอดออกมาวางไว้ตามพื้น ผู้คนที่ไม่ทราบนำเข้าไปพาดโดนเหล็กดัดที่มีพระนามของอัลเลาะห์ ทำให้ต้องมีการนำมาประดับไว้ที่ลานทางเดิน²⁶¹ (ภาพที่ 241 ข)

ซุ้มมึหรือบหลังที่ 2 สร้างจากหินขัดทั้งหลัง ไม่ทาสี ตั้งอยู่กลางกำแพงกบิลัดที่เจาะเข้าไปเป็นช่องรูปหน้าจั่ว ด้านบนเป็นหน้าจั่วแบบเรียบเกลี้ยงไร้ลายประดับ รองรับด้วยเสาประดับผนังที่หัวเสาและโคนเสาประดับด้วยกลีบบัววางต่อด้วยลายเฟืองอุบะ ผนังหลังเป็นเหล็กดัดลายหกเหลี่ยมกรุด้วยอิฐแก้ว (Glass Block) แต่ภายหลังอิฐแก้วทรุดโทรมลงจึงนำม่านมาคลุมปิดไว้ ด้านล่างประดับไม้กระดานของมึหรือบหลังที่ 1 ด้านหน้าไม้กระดานมีมินบร์เป็นแท่นเตี้ยๆ ปูด้วยพรม แผงกั้นหน้า

²⁶⁰ สรยุทธ ชื่นภักดี, บรรณาธิการ, **มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย** (กรุงเทพฯ: จีรัชการพิมพ์, 2544), 151.

²⁶¹ สัมภาษณ์ ศราวุฑ ศรีวรรณยศ, อิหม่ามมัสยิดต้นสน, 26 มกราคม 2567.

มินับร์เป็นรูปสี่เหลี่ยม ตรงกลางเจาะเป็นช่องประดับเหล็กตัดลายเรขาคณิต สองข้างของแผงกั้นเป็นบันไดที่ต่อลงมาจากมินับร์²⁶² (ภาพที่ 242)

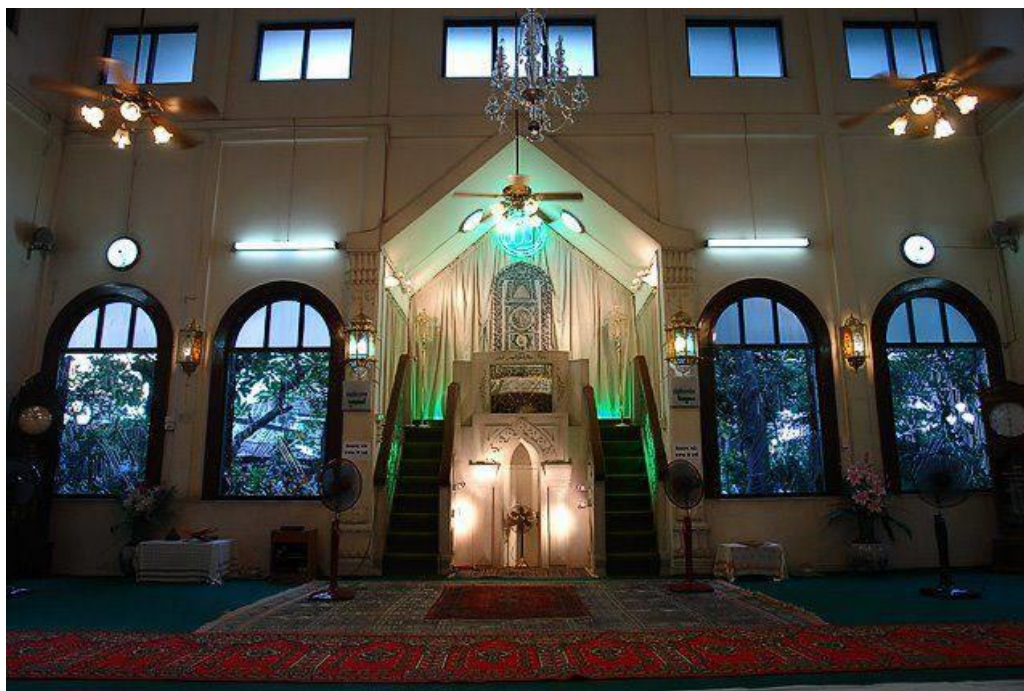


ภาพที่ 241 เหล็กตัดลายเดียวกับลายผ้ากิสาะฮ์หรือผ้าคลุมกะอ์บะฮ์ ที่มีสียึดต้นสน

(ก) เหล็กตัดที่ยังคงติดกับหน้าต่างในปัจจุบัน

(ข) เหล็กตัดบางส่วนมีการนำออกมาประดับด้านนอก

²⁶² ดูเพิ่ม วสมน สาณะเสน “แนวคิด รูปแบบและพัฒนาการของมืหรือบของมัสยิดต้นสน เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาทฤษฎีศิลป์ ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 146-152.



ภาพที่ 242 ชุมม็อบของมัสยิดต้นสนหลังที่ 2
(ภาพจาก มัสยิดต้นสน)

หอดะฮานของมัสยิดต้นสนตั้งอยู่ตรงมุขโถงทางเข้าด้านหน้ามัสยิด โดยมีหลังคาลาด จั่ว ระเบียบงราวอยู่ด้านหลังของโดม โดยใช้โดมตรงมุขเพื่อเน้นทางเข้า²⁶³ (ภาพที่ 243 ก) ศิลปะของโดมเป็นทรงโดมแบบมัมลุก²⁶⁴ มียอดฉันฐานในแบบศิลปะอินเดีย (ภาพที่ 243) มีการประดับลายฟันเรียง (Dentil) ไว้ที่ฐาน (ภาพที่ 243 ก และ ภาพที่ 243 ข) มีการประดับตกแต่งด้วยการเจาะช่องหน้าต่างกุหลาบ (Rose window) ประดับกระจกสี (ภาพที่ 243 ข) และยังมี การประดับตกแต่งด้วยซุ้มโค้งแหลมในช่องหน้าต่างกุหลาบอีกด้วย (ภาพที่ 243 ข)

หลังคาของมัสยิดในส่วนของลานอเนกประสงค์เป็นหลังคาตัดมีการล้อม (ภาพที่ 243 ก) โดยราวระเบียงมีการตกแต่งด้วยโดมขนาดเล็กซึ่งจำลองมาจากโดมหลักทางเข้าของมัสยิด (ภาพที่ 243 ค)

²⁶³ ดูเรื่องเดียวกัน, 249-250.

²⁶⁴ โดมแบบมัมลุกมีลักษณะเป็นโดมทรงกระบอกยัดสูง ดูคล้ายคลึงกับหมวกเหล็กนักบวชในอดีต มัสยิดที่มีชื่อเสียงในการใช้โดมแบบนี้ คือ มัสยิดอัลนะบะวี๋ ในเมืองมะดีนะห์ เป็นต้น, ดูเพิ่ม Sabah el sayed Soliman, **Between the turbans and the tops of minarets of the Middle Age in Cairo, an approach to designing styles**, accessed January 7, 2024, available from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2090447917301508>



ภาพที่ 243 โดมและมุขทางเข้าของมัสยิดต้นสน

(ก) มัสยิดต้นสนก่อนการบูรณะในแบบศิลปะตะวันออกกลางในปัจจุบัน

(ภาพจาก ประพลทัศน์ พงษ์ฤทธิพร)

(ข) มุขทางเข้ามัสยิดต้นสน (ภาพจาก มัสยิดต้นสน)

(ค) ยอดโดมของมัสยิดต้นสน

ที่มา : Masjid Map : มัสยิดต้นสน ต้นสน, เข้าถึงเมื่อ 31 ตุลาคม 2566,

เข้าถึงได้จาก <https://www.masjidmap.com/mosque/info/9038412675>



4.3 เปรียบเทียบรูปแบบมัสยิดต้นสนกับมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาซิม แพลน

คุณธีรนนท์ ช่วงพิชิต นักวิชาการศูนย์ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนธนบุรี และดร.วสมน สาณะเสน ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับมัสยิดต้นสนและพบว่ามัสยิดต้นสนถูกสร้างโดยช่างคนเดียวกับมัสยิดมหานาค โดยมัสยิดมหานาคและมัสยิดต้นสนต่างสร้างขึ้นในช่วงที่อาคารมัสยิดในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลยังนิยมอาคารแบบตะวันตก ซึ่งมีมัสยิดทั้งสองแห่งล้วนมีโดมอยู่ด้านหน้าเพื่อเน้นประตูทางเข้า หลังคาเหนือโถงเป็นหลังคาทรงจั่ว เหนืออาคารมีราวระเบียง ต่างกันแต่เพียงว่ามัสยิดมหานาควางผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า (ภาพที่ 244 ก) แต่มัสยิดต้นสนกลับมีการวางผังเป็นรูปตัว L (ภาพที่ 244 ข)²⁶⁵

ผู้วิจัยเห็นว่ามัสยิดต้นสนอาจไม่ได้ถูกสร้างโดยช่างคนเดียวกับมัสยิดมหานาค เนื่องจากมัสยิดต้นสนมีผังรูปตัว L เหมือนกับมัสยิดจักรพงษ์ (ภาพที่ 244 ค) และมีมุขยื่นออกมาด้านหน้าทางเข้า แสดงว่ามัสยิดต้นสน อาจได้รับอิทธิพลจากมัสยิดจักรพงษ์ด้วยเช่นกัน และถึงแม้ว่ามัสยิดต้นสน มัสยิดมหานาค และมัสยิดจักรพงษ์ ต่างก็มีหน้าต่างดอกกุหลาบ (Rose window) (ภาพที่ 245) แต่หน้าต่างของมัสยิดต้นสน ตั้งอยู่บนโดม²⁶⁶ (ภาพที่ 245 ก) ไม่ได้ตั้งอยู่บริเวณกลางหออระชานเหมือนมัสยิดมหานาค (ภาพที่ 245 ข) และมัสยิดจักรพงษ์ (ภาพที่ 245 ค) อีกทั้งจากการสัมภาษณ์คนเก่าแก่ของมัสยิดต้นสน ยังได้คำตอบว่า มัสยิดแห่งนี้ไม่ได้สร้างโดยท่านดำเขียว (ขุนดำเขียว บ้านเขียว) บางอ้อ²⁶⁷ ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่ามีการนำกลุ่มช่างก่อสร้างจากมัสยิดมหานาค มาช่วยสร้างมัสยิดต้นสน และการทำโดมอยู่ด้านหน้าเพื่อเน้นประตูทางเข้า หลังคาเหนือโถงเป็นหลังคาทรงจั่ว เหนืออาคารมีราวระเบียงยังปรากฏในมัสยิดหลังอื่นๆ นอกเหนือไปจากมัสยิดมหานาคและมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาซิม แพลน อีกด้วย

นอกจากนี้ยังพบรายชื่อบุคคลที่ร่วมสร้างส่วนต่างๆ ของมัสยิดหลังนี้ เช่น มีห้รอบหลังที่ 2 ที่หลายท่านร่วมออกแบบ ประกอบด้วยคุณประวัตี สุเทพากร คุณประยูรศักดิ์ ชลาชนเดชะ คุณอนันต์

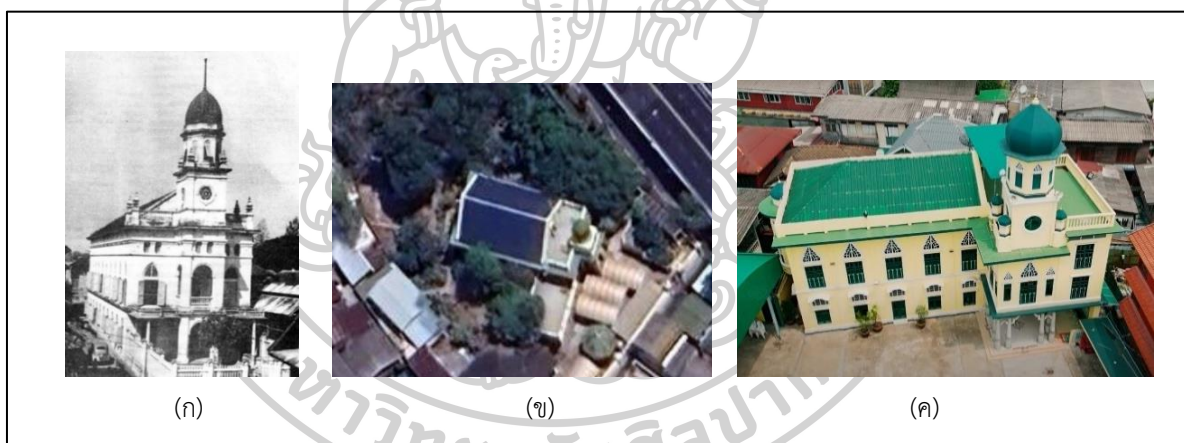
²⁶⁵ ดูเพิ่ม วสมน สาณะเสน “แนวคิด รูปแบบและพัฒนาการของมัสยิดหรืออบของมัสยิดต้นสน เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาทฤษฎีศิลป์ ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 249-250.

²⁶⁶ Masjid Map, มัสยิดต้นสน, เข้าถึงเมื่อ 31 ตุลาคม 2566, เข้าถึงได้จาก <https://www.masjidmap.com/mosque/info/9038412675>

²⁶⁷ สัมภาษณ์ ศราวุฑุ ศรีวรรณยศ, อิหม่ามมัสยิดต้นสน, 26 มกราคม 2567.

มานะจิตต์ คุณวิรัตน์ ภูมาลี และคุณการ์ม ภูมาลี²⁶⁸ และหน้าต่างเหล็กดัดลายเดียวกับลายผ้ากิ๊สวะฮ์ หรือผ้าคลุมกะอ์บะฮ์ ที่ออกแบบโดยคุณวิรัตน์ ภูมาลี²⁶⁹ เป็นต้น ซึ่งจากศึกษาประวัติการสร้างมัสยิด ต้นสนแห่งนี้ไม่ปรากฏบันทึกว่านายกาเซ็ม แพลนมาร่วมสร้างเลย ดังนั้นผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่ามัสยิด ต้นสนอาจไม่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน รวมไปถึงอาจไม่ได้สร้างโดยท่านดำเซียว (ขุนดำเซียว บ้านเซียว) บางอ้อ

อย่างไรก็ตามมัสยิดหลังนี้ยังคงมีจึงมีจุดแสดงถึงอิทธิพลจากมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดย นายกาเซ็ม แพลน อันเป็นอิทธิพลจากงานช่างในอดีตคือ มีการสร้างหอออะซานในตำแหน่งทางเข้าของ มัสยิด มีการทำจั่วและหลังคาลาด พร้อมราวระเบียง เพื่อเน้นทางเข้า อันเริ่มมาจากมัสยิดดา รอสอาห์ (ปากลัด พระปะแดง) ที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ซึ่งแผ่ความนิยมไปยัง มัสยิดในยุคต่อมา แต่ทว่ามัสยิดมัสยิดดารอสอาห์ (ปากลัด พระปะแดง) ไม่ได้มีการสร้างระเบียงยื่น ออกมาเลยด้านหน้าหอออะซาน (ภาพที่ 246)



ภาพที่ 244 ผังของมัสยิดมหานาค มัสยิดต้นสน แผลและมัสยิดจักรพงษ์ แสดงให้เห็นถึงผังที่มีความแตกต่างและความ คล้ายคลึงกัน

(ก) ภาพมัสยิดมหานาคในอดีตก่อนการบูรณะต่อเติมด้านหน้า (ภาพจาก สามารถ วงศ์เสงี่ยม)

(ข) ภาพถ่ายดาวเทียมของมัสยิดต้นสน ของปี พ.ศ. 2566 จาก Google Earth

²⁶⁸ สัมภาษณ์ วิทยา ท่วมประถม, สัปบุรุษอาวุโสของมัสยิดต้นสน, มิถุนายน 2557, อ้างถึงใน วสมน สาณะเสน “แนวคิด รูปแบบและพัฒนาการของมัสยิดต้นสน เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, (วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาทฤษฎีศิลป์ ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย ศิลปากร, 2557), 143.

²⁶⁹ สรยุทธ ชื่นภักดี, บรรณาธิการ, **มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย** (กรุงเทพฯ: จิรัชการพิมพ์, 2544), 151.

(ค) มัสยิดจักรพงษ์เมื่อมองจากจากอากาศจะเห็นผังตัว L และชานระเบียง

(ภาพจาก รายการ Ramadhan Journey)

ดังนั้นมัสยิดต้นสนอาจไม่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน เพราะหลักฐานรายชื่อผู้ร่วมสร้างมัสยิดไม่ปรากฏรายชื่อนายกาเซ็ม แพลน และไม่ได้สร้างโดยช่างคนเดียวกับมัสยิดมฮานาค เนื่องจากไม่ปรากฏท่านดำเซียว (ขุนดำเซียว บ้านเซียว) บางอ้อ ในรายชื่อผู้ร่วมสร้างมัสยิด แต่มัสยิดแห่งนี้ยังแสดงถึงอิทธิพลจากงานช่างของนายกาเซ็ม แพลน นั่นก็คือการสร้างหอออะซานในตำแหน่งทางเข้าของมัสยิด มีการทำจั่วและหลังคาลาด พร้อมราวระเบียง เพื่อเน้นทางเข้า นั่นเอง



ภาพที่ 245 เปรียบเทียบตำแหน่งหน้าต่างดอกกุหลาบ (Rose window) ของมัสยิดต้นสน มัสยิดมฮานาคและมัสยิดจักรพงษ์

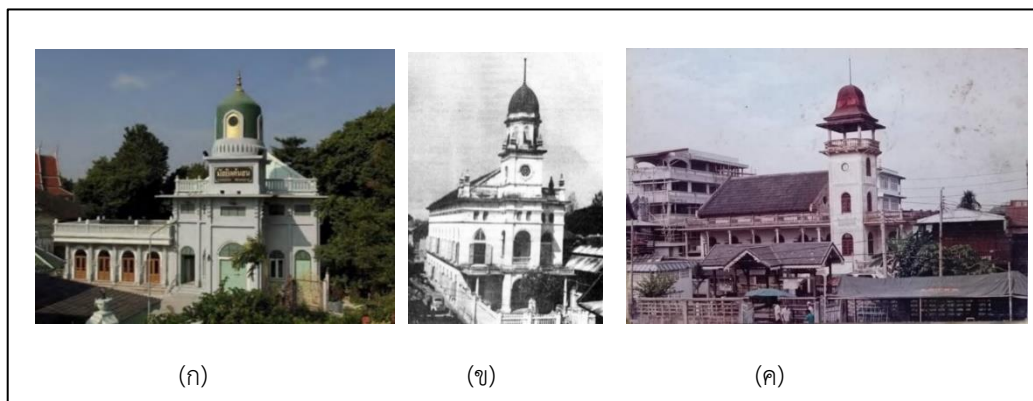
(ก) หน้าต่างดอกกุหลาบบนโดมมัสยิดต้นสน

ที่มา : Masjid Map : มัสยิดต้นสน ต้นสน, เข้าถึงเมื่อ 31 ตุลาคม 2566,

เข้าถึงได้จาก <https://www.masjidmap.com/mosque/info/9038412675>

(ข) หน้าต่างดอกกุหลาบรูปดาวหกแฉกบนหอออะซานมัสยิดมฮานาค ซึ่งปัจจุบันถูกปิดด้วยภาพดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวแทน (ภาพจาก สามารถ วงศ์เสียม)

(ค) หน้าต่างดอกกุหลาบเดิมเป็นรูปดาวของมัสยิดจักรพงษ์ ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนเป็นการติดสติ๊กเกอร์รูปดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยวแทน (ภาพจาก พิพิธบางลำพู)



ภาพที่ 246 เปรียบเทียบการสร้างหอออะซานในตำแหน่งทางเข้าของมัสยิดมีจิวและหลังคาลาด พร้อมราวระเบียง ที่มัสยิดต้นสน

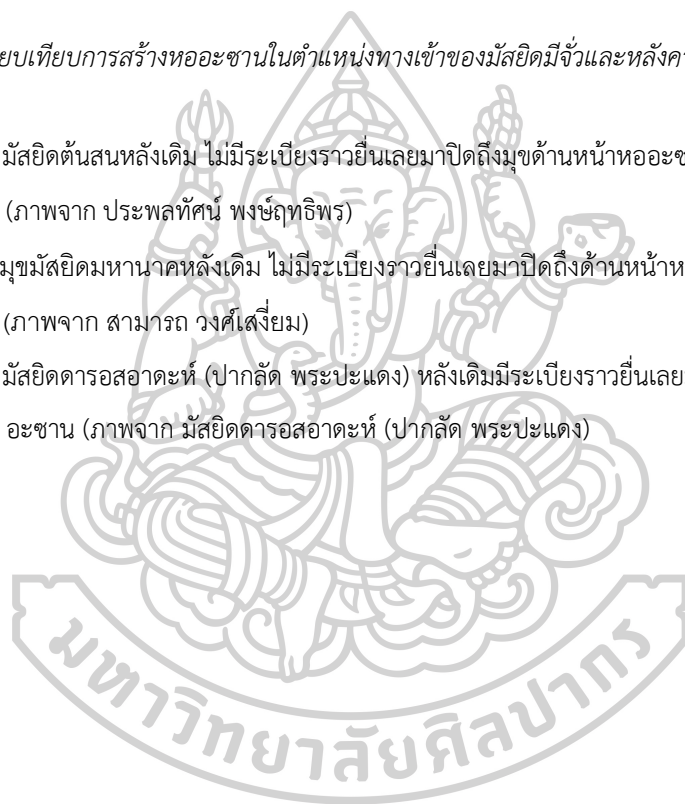
(ก) มัสยิดต้นสนหลังเดิม ไม่มีระเบียงราวยื่นเลยมาปิดถึงมุขด้านหน้าหอออะซาน

(ภาพจาก ประพลทัศน์ พงษ์ฤทธิ์พร)

(ข) มุขมัสยิดมหานาคหลังเดิม ไม่มีระเบียงราวยื่นเลยมาปิดถึงด้านหน้าหอออะซาน

(ภาพจาก สามารถ วงศ์เสงี่ยม)

(ค) มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) หลังเดิมมีระเบียงราวยื่นเลยมาปิดถึงด้านหน้าหอออะซาน (ภาพจาก มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง))



สรุปบทที่ 4

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่ามัสยิดทั้ง 4 แห่งนี้ ไม่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน แต่อาจได้รับอิทธิพลทางศิลปกรรมมา โดยในมัสยิดมหานาค มีการบันทึกไว้ว่าท่านดำเซียว (ขุนดำเซียว บ้านเซียว) มัสยิดบางอ้อ เป็นผู้สร้าง และไม่มีหลักฐานใดที่สามารถบ่งบอกได้แน่ชัดว่านายกาเซ็ม แพลน มีส่วนในการออกแบบมัสยิดแห่งนี้ การมีเป็นอาคารแบบตะวันตกที่มีหอคอยขนาดใหญ่ตรงทางเข้าด้านหน้า ทำให้เกิดการเข้าใจผิดว่านายกาเซ็ม แพลน เป็นผู้ออกแบบ และส่วนมัสยิดต้นสน ซึ่งเคยมีผู้เสนอไว้ว่าถูกสร้างโดยผู้สร้างคนเดียวกับที่มัสยิดมหานาคนั้น อาจจะเป็นเพียงกลุ่มช่างก่อสร้างที่มาร่วมสร้าง ซึ่งท่านดำเซียว (ขุนดำเซียว บ้านเซียว) มัสยิดบางอ้อ อาจไม่ได้มาร่วมสร้างมัสยิดหลังนี้²⁷⁰ นอกจากนี้รายนามผู้ร่วมสร้างส่วนต่างๆ ของมัสยิด แต่กลับไม่ปรากฏรายชื่อของนายกาเซ็ม แพลน มาร่วมออกแบบเลย จึงทำให้มัสยิดทั้ง 2 แห่งนี้ไม่น่าจะได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน

มัสยิดจักรพงษ์ไม่ปรากฏชื่อผู้สร้าง มีเพียงชื่ออิหม่ามฮัจญ์สมหวัง จันทรอุมา เป็นผู้นำในการก่อสร้าง และคอเต็บของมัสยิดจักรพงษ์ก็บอกไว้ว่าผู้ออกแบบเป็นคนในชุมชนชื่อกิเซ็ม²⁷¹ ไม่ใช่ นายกาเซ็ม แพลน และมัสยิดไม่ปรากฏชื่อนายกาเซ็ม แพลน ในการออกแบบ รูปแบบทางศิลปกรรมโดยรวมดูเหมือนได้รับอิทธิพลจากมัสยิดมหานาค เช่น การทำหอคอยทรงกระโจม ประกอบกับการเป็นอาคารแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกที่มีหอคอยด้านหน้าขนาดใหญ่เพื่อเน้นทางเข้า (แต่ไม่มีจั่วหลังคาลาด และระเบียงด้านหน้า) ลักษณะดังกล่าวจึงมักทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่าเป็นมัสยิดที่นายกาเซ็ม แพลนออกแบบดังที่ได้กล่าวไปข้างต้น อีกทั้งมัสยิดแห่งนี้ยังมีงานศิลปกรรมที่ปรากฏในมัสยิดทั่วไป อย่างตราดวงดาวและพระจันทร์เสี้ยว ตรามุฮัมหมัดแบบมุซันนา และมิมบ์ทรงกระโจม เป็นต้น จึงไม่อาจบอกได้ว่ามัสยิดจักรพงษ์ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลนหรือไม่

มัสยิดดารุละมาน พญาไทไม่ได้ถูกสร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน แต่ถูกสร้างขึ้นโดยช่างท้องถิ่นในชุมชน²⁷² ทว่าอาจได้รับอิทธิพลทางศิลปกรรมมาจากมัสยิดที่นายกาเซ็ม แพลน ออกแบบ เนื่องจากลักษณะศิลปกรรมของมัสยิดแห่งนี้ อย่างการเป็นอาคารแบบตะวันตกที่มีหอคอยขนาดใหญ่ตรงทางเข้า พร้อมจั่ว หลังคาลาดและระเบียงราว ซึ่งระเบียงราวมีการสร้างยาวเลยไปปิดด้านหน้าหอคอยชาน ดูคล้ายคลึงกับมัสยิดดารุสอาดะห์ (ปากลาด พระปะแดง) ที่นายกาเซ็ม แพลนออกแบบ ลักษณะดังกล่าวนี้เอง จึงอาจทำให้เกิดความเข้าใจได้ว่านายกาเซ็ม แพลน เป็นผู้ออกแบบ

²⁷⁰ สัมภาษณ์ ศราวุธ ศรีวรรณยศ, อิหม่ามมัสยิดต้นสน, 26 มกราคม 2567.

²⁷¹ สัมภาษณ์ ฮาซัน มิตรมานะ, คอเต็บมัสยิดจักรพงษ์, 26 มกราคม 2567.

²⁷² สัมภาษณ์ อิหม่ามมานิต แสงทอง, อิหม่ามมัสยิดดารุละมาน (พญาไท), 19 มกราคม 2567

สาเหตุที่ทำให้งานศึกษาก่อนหน้าต่างเข้าใจผิดว่าเป็นงานออกแบบของนายกาเซ็ม แพลน มาจาก เหตุผล 2 ข้อหลัก คือ 1. มีมิมับทรงกระโจม ซึ่งมิมับทรงกระโจมเป็นมิมับทที่พบได้ทั่วไปในมัสยิด ช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน แม้มีการสร้างอาคารหลังใหม่ก็อาจมีการนำมิมับทจาก มัสยิดหลังเก่ามาตั้งไว้ในมัสยิดหลังใหม่

2. เป็นงานสถาปัตยกรรมก่ออิฐถือปูนแบบตะวันตกที่มีหอคอยด้านหน้าหนึ่งหอคอย ทว่า ศิลปกรรมแบบตะวันตกเป็นที่นิยมทั่วไปในมัสยิดช่วงรัชกาลที่ 6 จนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แม้จะ ไม่ใช่มัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายช่าง กาเซ็ม แพลน ส่วนการสร้างหอคอยด้านหน้าในตำแหน่งทางเข้า ของมัสยิดมีजूและหลังคาลาด พร้อมราวระเบียง เพื่อเน้นทางเข้านั้น เริ่มต้นมาจากมัสยิดดารอสอา ดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) ซึ่งการสร้างหอคอยด้านหน้า 1 หอคอยเพื่อความโดดเด่นเน้นทางเข้าแบบนี้ เป็นสิ่งที่ส่งอิทธิพลไปยังมัสยิดหลังอื่นๆ ให้สร้างตาม รวมไปถึงมัสยิดทั้ง 4 หลังดังที่กล่าวมา แต่ที่ มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระปะแดง) ที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน มีการสร้าง ระเบียงราวล้อมไปถึงด้านหน้าหอคอย ส่วนมัสยิดหลังอื่นๆ ที่สร้างต่อมาในภายหลังต่างไม่มี ระเบียงราวเลยยาวปิดถึงด้านหน้าหอคอย (ยกเว้นมัสยิดดารูลอะมาน พญาไท)

ดังนั้น มัสยิดทั้ง 4 แห่ง คือ มัสยิดมหานาค มัสยิดจักรพงษ์ มัสยิดดารูลอะมาน (พญาไท) และ มัสยิดต้นสนจึงไม่ได้รับการออกแบบจากนายกาเซ็ม แพลน เพียงแต่ได้รับอิทธิพลทางศิลปกรรมบาง ประการมาเท่านั้น



บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

นายกาเซ็ม แพลน ชาวชาวรุ่นที่ 2 ที่อพยพมาอยู่ในประเทศไทย เกิดที่กรุงเทพมหานคร เมื่อปี พ.ศ. 2431 ในสมัยรัชกาลที่ 5 และเสียชีวิตสมัยต้นรัชกาลที่ 9 ราวปี พ.ศ. 2500 กว่า ตลอดระยะเวลา 5 รัชกาลที่ยาวราว 70 ปีเศษ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากมายทั้งเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์โลก การเปลี่ยนแปลงทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าในเพียงไม่กี่ทศวรรษ ส่งผลให้ลักษณะงานศิลปกรรมที่ปรากฏในมัสยิดมีความเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์โลก ซึ่งลักษณะดังกล่าวปรากฏอยู่ในมัสยิดที่ออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ด้วยเช่นกัน

จากการศึกษาพบว่ามัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน โดยเริ่มจากมัสยิดหลังแรกที่นายกาเซ็ม แพลน ออกแบบคือ มัสยิดดารุ้ลอาบิดิน ตรอกจันทน์ ในปี พ.ศ. 2455 ช่วงต้นรัชกาลที่ 6 และหลังสุดท้ายคือ มัสยิดหลวงอันซอร์ริชชุนนะห์ (บางกอกน้อย) ในปี พ.ศ. 2492 ช่วงต้นรัชกาลที่ 9 หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ผ่านไปได้แล้ว 3 ปี พบว่ามีลักษณะทางศิลปกรรมที่เปลี่ยนไปตามยุคสมัย เพราะตลอดเวลา 5 ทศวรรษ ที่นายกาเซ็ม แพลน ได้ทำการออกแบบมัสยิดนั้น เกิดเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงมากมายในประวัติศาสตร์โลก และในประวัติศาสตร์ไทย ดังที่กล่าวไปข้างต้น

ส่วนที่น่าสนใจคือการที่มัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน รวมไปถึงมัสยิดก่ออิฐถือปูนที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันนั้น ต่างนิยมสร้างเป็นงานศิลปกรรมแบบตะวันตกซึ่งได้รับความนิยมในช่วงเวลาดังกล่าว ทำให้ลักษณะทางศิลปกรรมของที่ปรากฏในมัสยิดไม่มีเอกลักษณ์เฉพาะที่สามารถบ่งบอกความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์มุสลิมผู้ใช้งานมัสยิดได้เลย เพราะทุกชาติพันธุ์ต่างๆ ในช่วงเวลานั้นต่างสร้างมัสยิดด้วย ศิลปกรรมแบบตะวันตกโดยไม่ได้สนใจเรื่องเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์มากนัก

1. รูปแบบและแนวคิดในการออกแบบมัสยิดของนายกาเซ็ม แพลน

มัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ทั้งหมดเป็นอาคารแบบก่ออิฐถือปูนแบบศิลปกรรมตะวันตก มีลักษณะเด่นตามยุคสมัยดังต่อไปนี้

1.1 ลักษณะมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็มแพลนสมัยก่อนการสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

มัสยิดในสมัยก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมันได้แก่ มัสยิดดารุ้ลอาบิตีน (ตรอกจันท์) และมัสยิดบางอ้อ มัสยิดทั้งสองแห่งนี้มีการประดับตกแต่งลวดลายปูนปั้นเป็นจำนวนมาก สอดคล้องกับความนิยมทางศิลปกรรมตะวันตกในช่วงเวลานั้น คือ ศิลปกรรมแบบประวัติศาสตร์นิยม (Historicism) ซึ่งเป็นการนำรูปสถาปัตยกรรมตะวันตกในอดีตกลับมาสร้างใหม่อีกครั้ง โดยที่เวลาในทางประวัติศาสตร์โลกไม่ได้ตรงกับยุคสมัยของลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏ

มัสยิดที่สร้างในช่วงเวลานี้ต่างได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตะวันตกที่ได้รับความนิยมอย่างมาก เพราะแสดงให้เห็นถึงความศิวิไลซ์ ทันสมัย อาคารสถาปัตยกรรมที่อาจมีอิทธิพลต่อการออกแบบมัสยิดของนายกาเซ็ม แพลนในช่วงเวลานี้คือโบสถ์คริสต์ ทั้งยังมีผังและการประดับตกแต่งคล้ายคลึงกับมัสยิดในยุคก่อนหน้า เช่น มัสยิดดารุ้ลอาบิตีน (ตรอกจันท์) มีการสร้างหลังลาดที่ล้อมหลังคาด้วยราวระเบียงประดับด้วยราววัลแบบพานพุ่มแบบที่พบในมัสยิดกมาลุลอิสลาม และมัสยิดบางอ้อที่มีหลังลาดล้อมหลังคาด้วยระเบียงราวประดับด้วยราววัลแบบกระถาง และลวดลายต่างๆ ที่มีการประดับตกแต่งคล้ายคลึงกับมัสยิดบางอุทิศ

ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ที่พบในการออกแบบมัสยิดของนายกาเซ็ม แพลนได้แก่ ลวดลายผลทับทิม ลวดลายกาบหอยแครง ซึ่งปรากฏในมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน ส่วนมัสยิดบางอ้อมีการสร้างพะซาดที่แตกต่างจากมัสยิดหลังอื่นๆ เพราะมีการมีการตกแต่งด้วยข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอาน ส่วนลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์และปรากฏทั้งสองมัสยิดคือลวดลายก้านพรรณพฤกษาที่ม้วนหัวเข้าหากัน เพื่อเน้นตรงกลาง และการทำบัวหัวเสาปลอมทำลวดลายประดับเป็นลายดอกไม้

ความเป็นเอกลักษณ์อีกอย่างของมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลนในช่วงนี้คือ มีการริเริ่มสร้างหอดูดาวที่ติดกับกับอาคารแบบก่ออิฐถือปูน และมีหอดูดาวมากกว่า 1 หอดูดาว ซึ่งเป็นการสร้างความโดดเด่นแตกต่างจากมัสยิดหลังอื่นๆ ในช่วงเวลาเดียวกันที่ยังไม่มีการสร้างหอดูดาวก่ออิฐถือปูนที่สูงเด่นเป็นสง่า ในเวลาต่อมาการสร้างหอดูดาวคู่ของมัสยิดบางอ้อยังส่งอิทธิพลไปยังการสร้างหอดูดาวไม่มีมัสยิดชุกชุมตุตตาคีน (บ้านครัวตะวันตก) หลังเดิมอีกด้วย ส่วน

หออระขานของมัสยิดดารุ้ลอาบิตีน (ตรอจันท์) ยังเป็นหออระขานทรงกระโจมแห่งเดียวในสมัยนั้น ซึ่งจะไม่มีการสร้างหออระขานทรงกระโจมในมัสยิดที่พบในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลอีกเลย จนกระทั่งในปีพ.ศ. 2500 เป็นต้นไป

มัสยิดดารุ้ลอาบิตีน (ตรอจันท์) และมัสยิดบางอ้อ เป็นมัสยิดที่มีชื่อเสียงมาก ที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ซึ่งมีมัสยิดทั้งสองแห่งมีมิมบ์ทรงกระโจม ด้วยเหตุนี้จึงอาจเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่ามัสยิดที่ใช้มิมบ์ทรงกระโจม คือมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ซึ่งในความเป็นจริงแล้วมิมบ์ทรงกระโจมเป็นมิมบ์ที่ได้รับอิทธิพลจากมิมบ์ทรงกระโจมในศิลปะออตโตมัน ซึ่งได้รับความนิยมในช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมันเป็นอย่างมาก ทำให้สามารถพบมิมบ์ทรงกระโจมได้ในมัสยิดอีกหลายแห่งแม้แต่ในมัสยิดที่นายกาเซ็ม แพลนไม่ได้ออกแบบ

1.2 ลักษณะมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลนในช่วงหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

มัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ในช่วงเวลานี้คือ มัสยิดดอรัสอะดะห์ (ปากลัด พระประแดง) มัสยิดแห่งนี้อาจถือได้ว่าเป็นมัสยิดแห่งแรกที่มีการสร้างจั่ว หลังคาลาดพร้อมระเบียงราวปิดเลยเหนือมุขด้านหน้าทางเข้า โดยมีมุขยอดโดมอยู่ตรงด้านหน้าเพื่อเน้นทางเข้า ซึ่งอาจได้รับอิทธิพลการสร้างจากอาคารราชการ เช่น อาคารไปรษณีย์กรมประปานครหลวง รวมไปถึงโบสถ์คริสต์ในสมัยนั้น เป็นต้น แต่ทว่าหากสังเกตทางเข้าของมัสยิดดอรัสอะดะห์ (ปากลัด พระประแดง) ยังคงมีการสร้างชานทางเข้าไปในตัวอาคารของมัสยิดจากทางทิศใต้ นอกเหนือไปจากบริเวณมุขทางเข้าทางทิศตะวันออกของมัสยิด

ในสมัยนี้มีอิทธิพลของสถาปัตยกรรมแบบสมัยใหม่ (Modern) ที่ลดการประดับตกแต่งลง เน้นประโยชน์ใช้สอยมากขึ้น ทำให้การประดับตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นต่างๆ จึงไม่นิยมเท่ากับในสมัยก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน ประกอบกับการก่อตั้งโรงงานผลิตปูนซีเมนต์แห่งแรกในสยาม ทำให้ปูนซีเมนต์มีราคาถูกลง ทำให้สามารถสร้างอาคารมัสยิดแบบคอนกรีตเสริมเหล็กที่ใหญ่โตขึ้นมาได้

โดมของมัสยิดดอรัสอะดะห์ (ปากลัด พระประแดง) ยังมีเอกลักษณ์ คือมีรูปทรงของโดมคูคล้ายคลึงกับหลังคาซ้อนชั้นทรงมณฑป ซึ่งเป็นลักษณะของโดมที่เป็นเอกลักษณ์ แปลกตา นอกจากนี้ยังเป็นมัสยิดหลังเดียวในช่วงเวลานั้นที่พบว่ามีการปูพื้นด้วยหินอ่อนอีกด้วย

การริเริ่มการสร้างมัสยิดที่มีหลังคาลาด จั่ว ระเบียบราว ที่มีมุขยอดโดมเพื่อเน้นทางเข้านี้ เริ่มต้นขึ้นที่มัสยิดดอรัสอะดะห์ (ปากลัด พระประแดง) แห่งนี้เป็นแห่งแรก ยังส่งอิทธิพลการสร้างหอออะซานขนาดใหญ่บริเวณด้านหน้าทางเข้า ไปยังมัสยิดหลังอื่นๆ ในช่วงเวลาต่อมา เช่น ที่มัสยิดมหานคร มัสยิดจักรพงษ์ มัสยิดต้นสน มัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์ (สุเหร่าอาสามาม บ้านครัว) มัสยิดดารุ้ลอะมาน (พญาไท) เป็นต้น ซึ่งการที่เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนแบบศิลปกรรมตะวันตกและมีการสร้างหอออะซานขนาดใหญ่ ยังส่งผลให้ผู้คนในยุคหลังเข้าใจผิดว่า มัสยิดที่มีลักษณะดังกล่าวเป็นมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน อีกด้วย

1.3 ลักษณะมัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ในช่วงต้นรัชกาลที่ 9

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นายกาเซ็ม แพลน ได้สร้างมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์ (บางกอกน้อย) หลังปัจจุบัน ซึ่งหลังเดิมถูกทำลายโดยระเบิดฝ่ายสัมพันธมิตรในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ลักษณะศิลปกรรมของมัสยิดได้รับอิทธิพลจากศิลปกรรมแบบอาร์ตเดโค (Art Deco) ส่งผลให้อาคารมีขนาดใหญ่โต ลวดการประดับตกแต่งลง เน้นประโยชน์ใช้สอย โดยมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์ (บางกอกน้อย) มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมคล้ายคลึงกับไปรษณีย์กลางบางรัก เช่น มีผังที่คล้ายคลึงกับไปรษณีย์กลางบางรัก มียอดของอาคารสามยอดแต่มีการเปลี่ยนแปลงโดยการวางโดมสามโดมแบบศิลปะโมกุล และทำโดมออกแบบแบบศิลปะออตโตมันเข้าไป มีการใช้วัสดุใหม่อย่างกรวดล้างตามแบบไปรษณีย์กลางบางรัก รวมไปถึงยังมีการสร้างชั้นใต้ดินแบบไปรษณีย์กลางบางรักอีกด้วย ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของมัสยิดแห่งนี้คือ ลายฟันเรียง (Dentil) ที่เป็นรูปสามเหลี่ยม แตกต่างลายฟันเรียงที่อื่นที่มักทำเป็นรูปสี่เหลี่ยม

มีการริเริ่มสร้างโดมสามโดมแบบศิลปะโมกุลและสร้างโดมแบนแบบศิลปะออตโตมัน โดยริเริ่มโดมประธานหลักของมัสยิดตั้งอยู่ทรงมุขทางเข้า เป็นโดมโปร่ง (ไม่ได้สร้างโดมประธานขนาดใหญ่ตรงโถงระฆังแบบในยุคปัจจุบัน) การสร้างหอออะซานของมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์ (บางกอกน้อย) ยังมีการลดความสูงของหอออะซานลงจนเป็นเพียง โดมขนาดเล็ก โดยมีการติดลำโพง เครื่องขยายเสียงในตำแหน่งนี้ แลมนี้อีกมีการสร้างชายคาของโดมแผ่ออกมาคล้ายฉัตรในศิลปะโมกุลอีก

ด้วย นอกจากนี้การริเริ่มการสร้างโดมแบบศิลปปะออตโตมันและโดมแบบสามโดมนั้นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของนายกาเซ็ม แพลนในช่วงเวลานี้ ที่ไม่ปรากฏในงานมัสยิดหลังอื่นในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลจนกว่าหลังปี พ.ศ. 2500²⁷³

2. มัสยิดที่ได้รับการสันนิษฐานว่าอาจได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน

ตลอดชีวิตอายุราว 70 ของนายกาเซ็ม แพลน พบว่าอาจเป็นไปได้ที่ท่านจะสร้างมัสยิดเพียง 4 หลัง เพราะท่านมีงานประจำรับราชการที่กระทรวงมหาดไทย แผนกกรมประปา ตำแหน่งหัวหน้าพนักงานรางวัล ดังนั้นงานช่างในการสร้างมัสยิดอาจไม่ใช่งานหลักของท่าน และมัสยิดที่สร้างด้วยการก่ออิฐถือปูนแบบตะวันตกในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลที่พบ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ถึง ต้นรัชกาลที่ 9 ก่อนปี พ.ศ. 2500 ต่างมีจำนวนไม่มากนัก ประมาณ 24 แห่ง

ส่วนมัสยิดอีก 4 แห่ง ที่มีผู้สันนิษฐานว่าอาจได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ประกอบไปด้วย มัสยิดมหานาค มัสยิดจักรพงษ์ มัสยิดดารุ้ลอะมาน (พญาไท) และมัสยิดต้นสน อาจไม่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน เนื่องจากไม่มีลักษณะทางศิลปกรรมที่สามารถบ่งบอกได้ชัดเจน เพราะหากถามคนเก่าแก่ของชุมชนต่างบอกว่าช่างท้องถิ่นหรือช่างคนอื่นเป็นผู้สร้าง ไม่เคยได้ยินว่านายกาเซ็ม แพลน มาสร้าง

สิ่งที่ทำให้ผู้คนต่างเข้าใจผิดในมัสยิดหลังอื่นๆ จนคิดว่าได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน อาจแบ่งเป็น 2 สาเหตุคือ

2.1 มิมบ์ทรงกระโจม

มิมบ์ทรงกระโจม เป็นอิทธิพลของงานศิลปกรรมแบบออตโตมัน นิยมใช้ในมัสยิดช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน แม้แต่มัสยิดที่ไม่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ในช่วงเวลาเดียวกันต่างก็ใช้มิมบ์ทรงกระโจม และมิมบ์เป็นสิ่งที่เคลื่อนย้ายได้ เมื่อมีการสร้างมัสยิดหลังใหม่จึงมีการย้ายมิมบ์ของเดิมไปด้วย

²⁷³ มัสยิดหลังอื่นๆ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือ ต้นรัชกาลที่ 9 มีการสร้างด้วยศิลปกรรมที่หลากหลายมาก ซึ่งจะขอเสนอความแตกต่างและรูปแบบที่หลากหลายในช่วงเวลานี้ที่ภาคผนวก

เมื่อมัสยิดดารุ้ลอาบีดีน (ตรอกจันทน์) และมัสยิดบางอ้อ ซึ่งเป็นมัสยิดที่มีชื่อเสียงมากของนายกาเซ็ม แพลน ใช้มิมบ์รทรงนี้ ส่งผลให้ผู้คนในยุคหลังต่างเข้าใจผิดว่ามัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน นิยมใช้มิมบ์รทรงนี้

2.2 มัสยิดเป็นอาคารแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกที่มีมุขหอออะซานขนาดใหญ่ตรงด้านหน้าทางเข้า

นายกาเซ็ม แพลน ริเริ่มการสร้างมุขหอออะซานยอดโดมตรงด้านหน้าทางเข้า ที่มัสยิดดารุ้ลอาบีดีน (ปากลัด พระประแดง) จากนั้นจึงได้ส่งอิทธิพลต่อมัสยิดหลังอื่นๆ สร้างมุขหอออะซานยอดโดมขนาดใหญ่ด้านหน้าทางเข้ามัสยิดตามมา (ต่างจากมัสยิดในปัจจุบันที่ มักจะสร้างหอออะซานไว้ด้านข้างมัสยิดตามแบบศิลปกรรมตะวันออกกลาง) และการสร้างมัสยิดด้วยอาคารสถาปัตยกรรมตะวันตกต่างเคยเป็นที่นิยมในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2500 เพราะเป็นอาคารที่แข็งแรง แสดงถึงความหรูหรา ก้าวหน้า ศิวีไลซ์ เหมาะกับความเป็นบ้านของพระเจ้า²⁷⁴ ดังนั้นแม้จะไม่ใช่มัสยิดที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน ก็สามารถใช้รูปแบบอาคารแบบตะวันตกและทำมุขหอออะซานยอดโดมบริเวณด้านหน้าทางเข้าได้ตามแบบลักษณะทางศิลปกรรมที่นิยมในช่วงเวลานั้นนั่นเอง

ดังนั้น มัสยิดทั้ง 4 แห่งที่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน มีเอกลักษณ์คือเป็นมัสยิดทุกหลังที่ก่อสร้างด้วยการก่ออิฐถือปูน มีหอออะซานติดกับตัวอาคารมัสยิด และมีการสร้างรั้วบนหลังคา มีลักษณะทางศิลปกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปตามเวลา แบ่งได้ 3 ยุค คือ 1.มัสยิดในช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน 2.มัสยิดในช่วงหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน และ 3. มัสยิดในช่วงต้นรัชกาลที่ 9 และจากการตรวจสอบพบว่ามัสยิดอีก 4 แห่งที่ได้รับการสันนิษฐานว่าออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลนนั้น อาจไม่ได้รับการออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน เนื่องจากไม่มีข้อบ่งชี้ทางศิลปกรรมที่แน่ชัด

²⁷⁴ ดูเพิ่ม อาดิศร์ อิดริส รักษมณี. มัสยิดในกรุงเทพฯ. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2557), 143, 165.

3. ข้อเสนอแนะ

อุปสรรคในการวิจัยครั้งนี้คือ ข้อมูลบันทึกของช่างกาเซ็ม แพลน มีไม่มากนัก จึงจำเป็นต้องไปสอบถามคนเก่าแก่ของชุมชนมัสยิด และรวบรวมข้อมูลเปรียบเทียบของลักษณะมัสยิดแบบก่ออิฐถือปูน ในช่วงรัชกาลที่ 5 - ต้นรัชกาลที่ 9 ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เพื่อเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของมัสยิดที่มีหลักฐานแน่ชัดว่าสร้างโดยนายกาเซ็ม แพลน

งานศึกษานี้สามารถศึกษาต่อยอดเกี่ยวกับลักษณะทางศิลปกรรมของมิมบัวร์ และหอออะซาน ในแต่ละยุคสมัยได้ หรือศึกษาพัฒนาการของมัสยิดหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่มีมัสยิดในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เริ่มเปลี่ยนความนิยมจากการสร้างศิลปกรรมแบบตะวันตกไปสู่การสร้างศิลปกรรมแบบตะวันออกกลาง



รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

Masjid Map. มัสยิดต้นสน, เข้าถึงเมื่อ 31 ตุลาคม 2566, เข้าถึงได้จาก

<https://www.masjidmap.com/mosque/info/9038412675>

Masjid Map. มัสยิดอันซอริซซุนนะห์ บางกอกน้อย, เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2566, เข้าถึงได้จาก

<https://www.masjidmap.com/mosque/info/4805612973>

กรรณิการ์ จุฑามาศ สุมาลี. **ยะวา-ชวาในบางกอก**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541.

กสุมา รัชชมนี. **100 ปีราชอาณาจักร**. กรุงเทพฯ: สหพัฒนการพิมพ์, 2550.

กุลวดีเจริญศรี และบรรเลง หัสนี. (ฉบับร่าง) **ประวัติศาสตร์ฉบับประชาชน ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์**.

กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2545.

"คนในบังคับต่างประเทศขอแปลงสัญชาติเป็นไทย (2 สิงหาคม 2469 – 27 สิงหาคม 2473)". (2473).

เอกสารทางราชการการขอแปลงสัญชาติของชาวต่างชาติในประเทศไทย. ร.ตต.4.5/1 ม.รตต/2.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสืออนุสรณ์ฯ. **อนุสรณ์ฉลองเปิดป้ายอาคารมัสยิด ดารอสอาดะห์ (อาคารใหม่)**. สมุทรปราการ: ญะตุลค็อยรอต, 2546.

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชวา ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.

2153 - 2435).” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะ

อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. **พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ (ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์)**.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2477.

ชัยเดช หนูมา. **โต๊ะเขียนห่มมัสยิดมหานาค**. สัมภาษณ์, 14 มกราคม 2567.

ชาคริต กริมี่. **กรรมการมัสยิดหลวงอันซอริซซุนนะห์**. สัมภาษณ์, 27 พฤษภาคม 2565.

ชาตรี ประกิตนทการ. **ศิลปะ-สถาปัตยกรรมคณะราษฎร สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์**.

พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มติชน, 2563.

ณัฐพงศ์ บุญเหลือ. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ผลกระทบของการพัฒนากับการรักษาอัตลักษณ์ของ**

มุสลิมรอบนอกกรุงเทพมหานคร. ม.ป.ท. ม.ป.ป. อ้างถึงใน สุนิสา อาลี. “ความหลากหลาย

ทางรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในเขตชุมชนบางคอแหลม” รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล

หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี

- มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555.
- ธีรนันท์ ช่วงพิชิต. “มัสยิดต้นสน (กุฎีใหญ่) และสุสานประวัติศาสตร์,” **ศาสนอิสลาม** 1, 2 (มิถุนายน-สิงหาคม 2545): 103-105..
- น.ณ ปากน้ำ [นามแฝง]. **แบบแผนบ้านเรือนในสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2563.
- บริษัทปูนซีเมนต์ไทย. **ปูนซีเมนต์ไทย 2456-2526**. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2526.
- บุปผนาภ สุวรรณมาศ. **การสร้างบ้านแปลงเมืองรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ: โครงสร้างเมืองทางด้านประโยชน์ใช้สอย 2325 – 2525**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- เปรมิกา แก้ววรรณ. “รูปแบบศิลปกรรมและพัฒนาการของมัสยิดย่านปากคลองบางกอกใหญ่.”
วิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559.
- สุสดี ทิพทัส. **บ้านในกรุงเทพฯ: รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525)**.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- ฝ่ายประชาสัมพันธ์ คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดต้นสน. **เอกสารเผยแพร่: มัสยิดต้นสนกับชุมชนบางกอก**. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- พีรศรี โปวาทอง. **สถาปัตยกรรมที่ได้รับมรดกจากพระเจ้ากรุงเก่า**. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, 2564.
- เพ็ญสุภา สุขคตะ ใจอินทร์. **นามาสถาปัตยกรรม**. กรุงเทพฯ: สารคดี, 2547.
- ภักดี ต่วนศิริ. “การออกแบบเลขศิลป์ที่สะท้อนวัฒนธรรมมุสลิมในประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2556.
- มัสยิดดารุ้ลอาบีดีน, คณะกรรมการ. **ประวัติมัสยิดดารุ้ลอาบีดีน**. กรุงเทพฯ: รวมมิตรไทย, 2495. อ้าง
ถึงใน กรรณิการ์ จุฑามาศ สุมาลี. **ยะวา-ชวาในบางกอก**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย, 2541.
- มัสยิดดารุ้ลอาบีดีน. **หออาซาน 4 ด้านของมัสยิดตรอกจันทน์**, เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2566, เข้าถึงได้
จาก
<https://communityarchive.sac.or.th/community/MasjidDarulArbideen/blog/158>
- มัสยิดบางอ้อ. **มัสยิดบางอ้อ วิถีคนบางอ้อ**. (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ม.ป.ท.)
- มานิต แสงทอง. **อิหม่ามมัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท**. สัมภาษณ์, 19 มกราคม 2567.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์สถาปัตยกรรมศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ:
ราชบัณฑิตยสถาน, 2554.
- "รายงานเรื่องประเทศชวา (ร.ศ. 120)". **เอกสารเบ็ดเตล็ดส่วนพระองค์**. หจข. ร. 5 บ. 10/43. หอ
จดหมายเหตุแห่งชาติ.

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. "ชุมชนมุสลิมมหานคร" (๑). เข้าถึงเมื่อ 10 ตุลาคม 2566. เข้าถึงได้จาก

<https://lek-prapai.org/home/view.php?id=5137>

วสมน สาณะเสน. ดาวกับจันทร์เสี้ยว : จากโลกีย์คเมโสโปเตเมีย ถึงสัญลักษณ์ศาสนาอิสลาม, 21

ธันวาคม 2566, เข้าถึงได้จาก <https://readthecloud.co/islam-star-crescent/>

วสมน สาณะเสน. “แนวคิด รูปแบบและพัฒนาการของมัสยิดต้นสน เขตบางกอกใหญ่

กรุงเทพมหานคร.” วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาทฤษฎีศิลป์

ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557.

วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, สันติ ฉันทวิลาสวงศ์ และคณะ. พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงาน

สถาปัตยกรรมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามฯ, 2536.

ศราวรุช ศรีวรรณยศ. อิหม่ามมัสยิดต้นสน. สัมภาษณ์, 26 มกราคม 2567.

ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมุสลิมมลายูบ้านปากลัด. ประวัติชุมชนมุสลิมบ้านปากลัด, เข้าถึงเมื่อ 15

เมษายน 2566, เข้าถึงได้จาก [https://www.melayupaklad.org/ชุมชนและมัสยิด/ประวัติ](https://www.melayupaklad.org/ชุมชนและมัสยิด/ประวัติชุมชนมุสลิมบ้าน/)

[ชุมชนมุสลิมบ้าน/](https://www.melayupaklad.org/ชุมชนและมัสยิด/ประวัติชุมชนมุสลิมบ้าน/)

สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับประเทศไทย, ผู้แปล: พระมหาคัมภีร์อัลกุรอาน พร้อมความหมาย

ภาษาไทย. มะดีนะฮ์: ศูนย์กษัตริย์พะฮัดเพื่อการพิมพ์อัลกุรอาน, 2553.

สมาน ธีระวัฒน์. “การตั้งถิ่นฐานของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร

มหาบัณฑิต ภาควิชาภูมิศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

สรยุทธ ชื่นภักดี, บรรณาธิการ, มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย. กรุงเทพฯ: จิรัฏการพิมพ์,

2544.

สำนักจุฬาราชมนตรี. พระภูมิพลมหาราชกับพสกนิกรมุสลิม. กรุงเทพฯ: สำนักจุฬาราชมนตรี, 2530.

สำราญ ผลดี และอรรหาวี เจ๊ะสะแม, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนมุสลิมริมคลองบางกอก

น้อย,” วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยธนบุรี 11, 26 (กันยายน - ธันวาคม 2560): 86.

สิทธิพร ภรมย์ริน. ทฤษฎีการวางแผน. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร,

2541.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงเทพฯ มาจากไหน?. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.

สุเทพ สุนทรเกษม.ชาติพันธุ์สัมพันธ์ : แนวคิดพื้นฐานทางมานุษยวิทยาในการศึกษาอัตลักษณ์กลุ่ม

ชาติพันธุ์ ประชาชาติ และการจัดองค์กรความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์.

กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548.

สุนิติ จุฑามาต. มัสยิดบางอ้อ พินิจศิลปะอิสลามและชิมอาหารรสโอชาของชุมชนมัสยิดบางอ้อ,

เข้าถึงเมื่อ 15 เมษายน 2566,

เข้าถึงได้จาก <https://readthecloud.co/bang-o-mosque/>

สุนิสา อาลี. “ความหลากหลายทางรูปแบบศิลปกรรมของมัสยิดในเขตชุมชนบางคอแหลม”

รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคล หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555.

สุรสีห์ ชื่นชูชัย. **มัสยิดอิตาย่าตุลุมมะฮ์**, เข้าถึงเมื่อ 1 ตุลาคม 2566, เข้าถึงได้จาก

<http://m-culture.in.th/album/144669/มัสยิดอิตาย่าตุลุมมะฮ์>

เสาวนีย์ จิตต์หมวด. **กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม**. กรุงเทพฯ: กองทุนส่งเสริมจริยะอัมพร, 2531.

เสาวนีย์ จิตต์หมวด. “กลุ่มชาติพันธุ์มุสลิมในธนบุรี.” **วารสารสงขลานครินทร์** 4, 1 (มกราคม -
เมษายน 2541): 61.

หลวงอุดมสมบัติ (จัน). **จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ (ฉบับปรับปรุง)**. พิมพ์ครั้งที่ 9.

นนทบุรี: ศรีปัญญา. 2554

องค์ บรรจุน. **สยามหลากเผ่าหลายพันธุ์**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2553.

อนันต์ ทรงสิริ. **เจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราชชุมชนมุสลิมมลายูบ้านปากกลัด**. สัมภาษณ์, 3 ตุลาคม
พ.ศ. 2565.

อัมพร ธรรมสกล. **ชาวบ้านผู้อาศัยอยู่ในบริเวณมัสยิดดารุ้ลอาบีดีน (ตอรอกจันทน์)**. สัมภาษณ์, 20
พฤษภาคม 2565.

อาดิศร์ อิดริส รักษมณี. “แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ” **วิทยานิพนธ์ หลักสูตร
ปริญญา สถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2552.

อาดิศร์ อิดริส รักษมณี. **มัสยิดในกรุงเทพฯ**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2552.

อาดิศร์ อิดริส รักษมณี. “มัสยิดในแผ่นดินไทย” **ศิลปวัฒนธรรม** 32, 10, (สิงหาคม 2554): 114.

อารี อธิเกษม. **จดหมายเหตุชุดสังเกตุการณ์ครั้งประพาสในประเทศกลุ่มสแกนดิเนเวีย เมื่อ พ.ศ.**

2503 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณอารี อธิเกษม. กรุงเทพฯ: (ม.ป.ท.), 2519.

เอกสุดา สิงห์ลำพอง. **ศิลปะกรีก**. กรุงเทพฯ: readtherunes, 2566.

ฮาซัน มิตรมานะ. **คอเต้ปมัสยิดจักรพงษ์**. สัมภาษณ์, 26 มกราคม 2567.

ภาษาอังกฤษ

David Batterham. **The World of Ornament**. Cologne: Taschen, 2006.

OatCookie [pseud.]. **Recreation of a calligraphy inside Masjid an-Nabawi that reads**,

accessed October 6, 2022, available from

[https://en.wikipedia.org/wiki/File:Hadith_Masjid_an-](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Hadith_Masjid_an-Nabawi_Calligraphy_1.png)

[Nabawi_Calligraphy_1.png](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Hadith_Masjid_an-Nabawi_Calligraphy_1.png)

Ros Mahwati Ahmad Zakaria, & Rekha Verma. (2011). **The Essence of Iznik**. Kuala Lumpur: Islamic Arts Museum Malaysia, 2011.

Sabah el sayed Soliman. **Between the turbans and the tops of minarets of the Middle Age in Cairo, an approach to designing styles,**

accessed January 7, 2024, available from

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2090447917301508>





ภาคผนวก














เปรียบเทียบลักษณะเด่นและความแตกต่างของมัสยิดนายกาเซ็ม แพลนในแต่ละสมัย

การเปรียบเทียบจะใช้ทำการเปรียบเทียบกับมัสยิดที่ออกแบบโดยช่างกาเซ็ม แพลนและมัสยิดที่ได้รับการสันนิษฐานว่าถูกออกแบบโดยนายกาเซ็ม แพลน กับมัสยิดแบบอาคารตึกก่ออิฐถือปูนในช่วงเวลาเดียวกัน ซึ่งจะขอไม่ทำการเปรียบเทียบกับมัสยิดอาคารไม้ เพราะงานของนายกาเซ็ม แพลนเป็นงานอาคารตึกที่ก่ออิฐถือปูน ไม่ใช่งานไม้



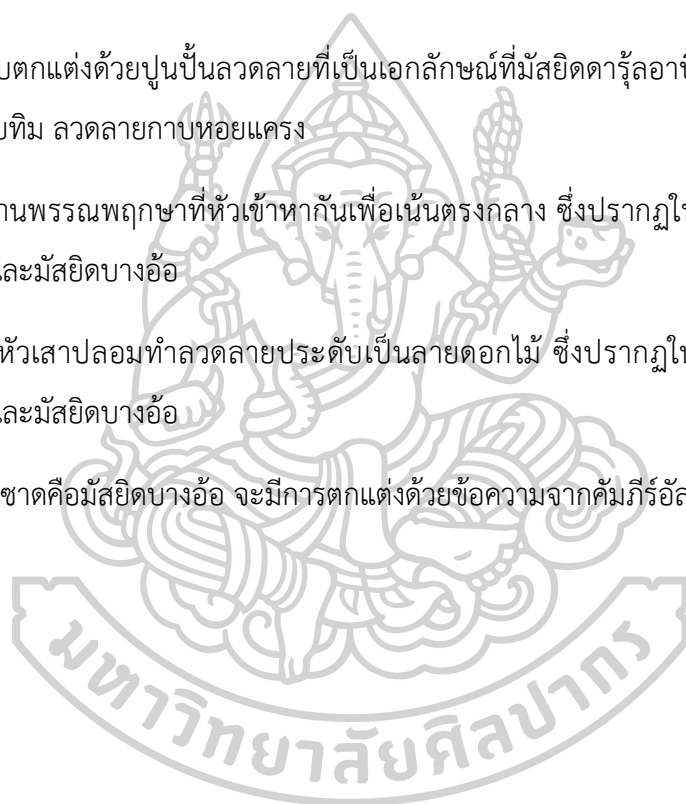
1. เปรียบเทียบลักษณะเด่นและความแตกต่างของมัสยิดนิกายกาเซ็ม แพลน ในสมัยก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

ตารางที่ 1 ตารางเปรียบเทียบภาพถ่ายของมัสยิดที่ออกแบบโดยนิกายกาเซ็ม แพลน และมัสยิดแบบก่ออิฐถือปูนในช่วงก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมัน

มัสยิดที่ออกแบบโดยนิกายกาเซ็ม แพลน	มัสยิดก่ออิฐถือปูนในช่วงเวลาเดียวกัน
 <p>(มัสยิดดารุ้ลอาบิดีน ตรอกจันทน์)</p>	 <p>(มัสยิดควตุลอิสลาม (ติกแดง))</p>  <p>(มัสยิดเซฟี)</p>
 <p>(มัสยิดบางอ้อ)</p>	 <p>(มัสยิดรียาดิสุนัน ตลาดแก้ว)</p>  <p>(มัสยิดบางอุทิศ)</p>
	 <p>(มัสยิดดารุ้ลนาอีม บ้านครู)</p>  <p>(มัสยิดอัลสลละฟียะฮ์ หลังเดิม)</p>  <p>(มัสยิดหลวงโกชาอิศหาก)</p>
	 <p>(มัสยิดกมาลุล ทรายกองดิน หลังเดิม)</p>  <p>(มัสยิดสวนพูลูหลังเดิม)</p>



ลักษณะเด่นของมัสยิดนายนกาเซ็ม แพลนในสมัยก่อนการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมันคือ

- ริเริ่มสร้างหอออะซานติดกับอาคารแบบก่ออิฐถือปูน โดยมีหอออะซานมากกว่า 1 หอออะซาน
- หอออะซานที่มัสยิดดารู้อาบิติน (ตروقัจฉันท์) มี 4 หอออะซานรอบมุมและเป็นหอออะซานทรงกระโจม
- หอออะซานที่มัสยิดบางอ้อ เป็นหอออะซานคู่
- มีการประดับกระจกสีตรงหอออะซาน
- มีการประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ที่มัสยิดดารู้อาบิติน (ตروقัจฉันท์) เช่น ลวดลายผลทับทิม ลวดลายกาบหอยแครง
- มีลวดลายก้านพรรณพฤกษาที่หัวเสาหักงอเพื่อเน้นตรงกลาง ซึ่งปรากฏในทั้งมัสยิดดารู้อาบิติน (ตروقัจฉันท์) และมัสยิดบางอ้อ
- มีการทำบัวหัวเสาปลอมทำลวดลายประดับเป็นลายดอกไม้ ซึ่งปรากฏในทั้งมัสยิดดารู้อาบิติน (ตروقัจฉันท์) และมัสยิดบางอ้อ
- มัสยิดที่มีพะชาดคือมัสยิดบางอ้อ จะมีการตกแต่งด้วยข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอาน



2. เปรียบเทียบลักษณะเด่นและความแตกต่างของมัสยิดนิกายกาเซ็ม แพลน ในสมัยหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตมัน

ตารางที่ 2 ตารางเปรียบเทียบภาพถ่ายของมัสยิดที่ออกแบบโดยนิกายกาเซ็ม แพลน และมัสยิดแบบก่ออิฐถือปูนในช่วงสมัยหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตมัน

มัสยิดที่ออกแบบโดยนิกายกาเซ็ม แพลน	มัสยิดที่ได้รับการสันนิษฐานว่าได้รับการออกแบบโดยนิกายกาเซ็ม แพลน	มัสยิดก่ออิฐถือปูนในช่วงเวลาเดียวกัน
 <p data-bbox="204 1088 616 1122">(มัสยิดดารอัสอาดะห์ ปากลัด พระปะแดง)</p>	 <p data-bbox="807 1088 963 1122">(มัสยิดมหานาค)</p>	 <p data-bbox="1254 1088 1385 1122">(มัสยิดฮารุน)</p>  <p data-bbox="1168 1346 1474 1379">(มัสยิดสะฟิรุษาลาม คลองสิบ)</p>

ลักษณะเด่นของมัสยิดนายกาเซ็ม แพลนในสมัยหลังการล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมันคือ

- ริเริ่มสร้างอาคารมัสยิดขนาดใหญ่ โดยมีหอออะซานติดกับอาคาร โดยมีมุขหอออะซานเป็นหอออะซานด้านหน้า ทางเข้า 1 หอออะซาน มีจั่วและหลังคาลาด พร้อมราวระเบียงเลยไปปิดหอออะซาน เพื่อเน้นทางเข้า แต่ทว่ามีการสร้างทางเข้าทางด้านข้างทิศใต้เป็นชานทางเข้าเช่นกัน
- มีการสร้างโดมที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับหลังคาลาดทรงมณฑป
- มีการปูพื้นด้วยหินอ่อน



3. เปรียบเทียบลักษณะเด่นและความแตกต่างของมัสยิดนายนกาเซ็ม แพลน ในสมัย คณะราษฎร และต้นรัชกาลที่ 9

ตารางที่ 3 ตารางเปรียบเทียบภาพถ่ายของมัสยิดที่ออกแบบโดยนายนกาเซ็ม แพลน และมัสยิดแบบ
ก่ออิฐ ในสมัยคณะราษฎรและต้นรัชกาลที่ 9

มัสยิดที่ออกแบบโดยนายนกาเซ็ม แพลน	มัสยิดที่ได้รับการสันนิษฐานว่าได้รับการ ออกแบบโดยนายนกาเซ็ม แพลน	มัสยิดก่ออิฐถือปูนในช่วงเวลา เดียวกัน
 <p>(มัสยิดหลวงอันซอริสซุนนะฮ์)</p>	 <p>(มัสยิดจักรพงษ์)</p>  <p>(มัสยิดต้นสน)</p>  <p>(มัสยิดดารุ้ลอะมาน พญาไท)</p>	 <p>(มัสยิดดิลฟาลาห์)</p>  <p>(มัสยิดอินโดนีเซีย หลังเดิม)</p>  <p>(มัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์ สุเหร่ากอง อาสาจามบ้านครัว)</p>  <p>(มัสยิดนูรุลมุบีน บ้านสมเด็จ หลังเดิม)</p>

ลักษณะเด่นของมัสยิดนายกาเซ็ม แพลนในสมัยคณะราษฎรและต้นรัชกาลที่ 9 คือ

- ริเริ่มก่อสร้างด้วยกรวดล้าง
- ริเริ่มการสร้างโดมสามโดม
- ริเริ่มสร้างหอออะซานถูกสร้างให้เตี้ยลง จนดูกลายเป็นโดมบริวาร
- ริเริ่มการสร้างโดมแบนแบบศิลปะออตโตมัน
- โดมบริวารมีการยื่นชายคาออกมาดูคล้ายฉัตรในศิลปะโมกุล
- ริเริ่มการสร้างโดมโปร่งตรงตำแหน่งมุขทางเข้าอาคารมัสยิด
- มีการทำลายฟันเรียง (Dentil) เป็นรูปสามเหลี่ยม





เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์	เหตุการณ์ทางสถาปัตยกรรม	เหตุการณ์ในชีวิตและมัสยิดที่สร้าง โดยนายกาเซ็มแปลน
<ul style="list-style-type: none"> - พ.ศ. 2444 สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียเสด็จสวรรคต และสมเด็จพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ 7 ขึ้นของราชย์เป็นพระมหากษัตริย์แห่งสหราชอาณาจักรแทน - พ.ศ. 2452 ตั้งการประปา - พ.ศ. 2453 ผลิตแผ่นดินรัชกาลที่ 5 สุรัชกาลที่ 6 - พ.ศ. 2457 สงครามโลกครั้งที่ 1 อุบัติขึ้น - 2461 สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 	<ul style="list-style-type: none"> - พ.ศ. 2434 สร้างโบสถ์แม่พระลูกประคำกาลหว่าร์ - พ.ศ. 2444 – 2449 สร้างตำหนักใหญ่วังบางขุนพรหม - พ.ศ. 2451 – 2459 สร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม - พ.ศ. 245x สร้างมัสยิดบางอุทิศ - พ.ศ. 2452 เริ่มสร้างพระราชวังพญาไท - พ.ศ. 2453 – 2459 สร้างสถานีรถไฟกรุงเทพ หัวลำโพง - พ.ศ. 2454 – 2456 สร้างตำหนักสมเด็จพระวังบางขุนพรหม - พ.ศ. 2455 สร้างอาคารห้างยอนแซมสัน แอนด์ซัน เสร็จสมบูรณ์ (ปัจจุบันคือพิพิธภัณฑ์รัชกาลที่ 7) - พ.ศ. 2457 เปิดใช้การประปานครหลวง - พ.ศ. 2458 พระที่นั่งอนันตสมาคมสร้างเสร็จสมบูรณ์ - พ.ศ. 2458 โรงงานปูนซีเมนต์แห่งแรกในไทยสามารถผลิตปูนออกตลาดได้เป็นผลสำเร็จ ทำให้การใช้ปูนซีเมนต์เริ่มแพร่หลาย - พ.ศ. 2459 สร้างโบสถ์ช่างตาก رؤูส 	<ul style="list-style-type: none"> - พ.ศ. 2431 นายกาเซ็ม แปลน เกิดที่ตำบลบ้านทวาย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 9 สิงหาคม - พ.ศ. 2455 สร้างมัสยิดดารู้อาบิตินตรอกจันทน์ <div style="text-align: center;">  <p>อ้อ</p>  </div>

เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์	เหตุการณ์ทางสถาปัตยกรรม	เหตุการณ์ในชีวิตและมัสยิดที่สร้าง โดยนายกาเข็มแปลน
<ul style="list-style-type: none"> - พ.ศ. 2465 จักรวรรดิ ออตโตมันล่มสลาย - พ.ศ. 2466 สถาปนา สาธารณรัฐตุรกี - พ.ศ. 2468 ผลิตแผ่น รัชกาลที่ 6 สุรัชกาลที่ 7 	<ul style="list-style-type: none"> - พ.ศ. 2465 สร้างตึกกระทรวง พาณิชย์เดิม (ปัจจุบันคือมิวเซียมสยาม) 	<ul style="list-style-type: none"> - พ.ศ. 2465 มัสยิดดารอสอาดะห์ (ปากลัด พระแดง)  <p>เอ. ติ สยาม (สัญชาติไทย) และเปลี่ยนชื่อมา เป็นนายเกษม อธิเกษม ในเวลา ต่อมา</p>



เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์	เหตุการณ์ทางสถาปัตยกรรม	เหตุการณ์ในชีวิตและมัสยิดที่สร้างโดยนายกาเซ็มแปลน
<ul style="list-style-type: none"> - พ.ศ. 2475 เกิดการปฏิวัติสยาม - พ.ศ. 2475 สถาปนาราชอาณาจักรราชอาณาจักรเอเซีย - พ.ศ. 2477 ผลิตแผ่นดินรัชกาลที่ 7 สู่ รัชกาลที่ 8 - พ.ศ. 2484 กองทัพบกไทย ทำให้ไทยเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 2 - พ.ศ. 2485 - 2486 เกิดเหตุการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ในกรุงเทพมหานคร - พ.ศ. 2488 กำเนิดพระราชฎีกา ว่าด้วยการศานูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม พ.ศ. 2488 - พ.ศ. 2488 สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 - พ.ศ. 2489 ผลิตแผ่นดินรัชกาลที่ 8 สู่ รัชกาลที่ 9 - พ.ศ. 2490 สิ้นสุดคณะราษฎร - พ.ศ. 2491 พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศานูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2491 - พ.ศ. 2491 - 2500 จอมพล ป. พิบูลสงครามกลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งที่ 2 	<ul style="list-style-type: none"> - พ.ศ. 2468 มีการจัดงานนิทรรศการ Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes ที่กรุงปารีส ซึ่งผลของงานนิทรรศการนี้ส่งผลให้งานศิลปะแบบอาร์ตเดโค แฝออิทธิพลความนิยมไปทั่วโลก - พ.ศ. 2473 - 2476 สร้างศาลาเฉลิมกรุง - พ.ศ. 2483 เปิดไปรษณีย์กลางบางรัก - พ.ศ. 2479 เกิดพระราชบัญญัติควบคุมอาคาร - พ.ศ. 2481 - 2487 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เป็นนายกรัฐมนตรีสมัยแรก และก่อให้เกิดสมัยรัฐธรรมนูญและสถาปัตยกรรมแบบคณะราษฎร - พ.ศ. 2484 สร้างตึกแถวแบบศิลปะคณะราษฎรที่ถนนราชดำเนินกลางและที่ทำการกระทรวงยุติธรรม - พ.ศ. 2485 - 2486 สร้างโรงแรมรัตนโกสินทร์ - พ.ศ. 2488 เครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตรทิ้งระเบิดที่สถานีรถไฟธนบุรีหรือสถานีรถไฟบางกอกน้อย ซึ่งการทิ้งระเบิดในครั้งนี้ส่งผลให้สร้างมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ (บางกอกน้อย) ที่อยู่ใกล้กัน หลังเดิมถูกระเบิดทำลาย - พ.ศ. 2493 ประกาศกระทรวงมหาดไทยเรื่องระเบียบการควบคุมจัดมัสยิดที่สร้างขึ้นใหม่ 	<ul style="list-style-type: none"> - พ.ศ. 2491 สร้างมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ (บางกอกน้อย)  <ul style="list-style-type: none"> - พ.ศ. 250x นายกาเซ็มแปลนเสียชีวิต และฝังร่างไว้ที่ชุมชนมัสยิดหลวงอันซอริชซุนนะห์ (บางกอกน้อย)

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล

พิศิษย์ ชูโลหธรรมกุล

วุฒิการศึกษา

พ.ศ. 2559 สำเร็จการศึกษาสาขาวิชาการท่องเที่ยว คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ

พ.ศ. 2562 ศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

